

Štefan Šutaj
Nikola Regináčová
Lucia Heldáková
(eds.)

Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzt'ahov na Slovensku v 20. a 21. storočí

UNIVERSUM

**Aktuálne otázky
výskumu národnostnej politiky
a národnostných vzťahov
na Slovensku
v 20. a 21. storočí**

Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí

Štefan Šutaj – Nikola Regináčová – Lucia Heldáková (eds.)

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie z riešenia
vedeckého projektu APVV-15-0745
Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku
(komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)

UNIVERSUM

Prešov 2017

Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí

Štefan Šutaj – Nikola Regináčová – Lucia Heldáková (eds.)

Recenzenti: Doc. PhDr. Soňa Gabzdilová, CSc.
 Doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Obálka: Peter Švorc

Publikácia bola vydaná v rámci riešenia projektu APVV-15-0745
Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku
(komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)

© Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,
Spoločenskovedný ústav 2017

Všetky práva vyhradené. Dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovat',
ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľov práv.
Za odbornú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Pre Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav
v Košiciach vydalo vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, s. r. o., Javorinská 26,
080 01 Prešov

Prešov 2017

ISBN 978-80-89946-00-6

Obsah

1 Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku – národnostná politika ako predmet vedeckého výskumu

Tendencie výskumu národnostných vzťahov a národnostnej politiky na Slovensku <i>Štefan Šutaj</i>	8
Reflexia stavu a vývoja etnických vzťahov na Slovensku: K možnostiam empirického výskumu. <i>Jozef Výrost – Michal Kentoš</i>	25
Etnické vzťahy a ich prezentovanie vo vybraných politologických časopisoch na Slovensku <i>Jana Šutajová</i>	36
Demografický obraz rómskeho obyvateľstva na Slovensku podľa výsledkov sčítania obyvateľov v roku 2011 <i>Branislav Šprocha</i>	48

2 Slováci a Maďari v zahraničí

Sociolingvistické aspekty skúmania slovenskej minority v zahraničí (Maďarsko, Chorvátsko, Srbsko, Rumunsko) <i>Mária Homišinová</i>	64
Prejavy národnostnej identity slovenskej menšiny v Maďarsku v 2. polovici 20. storočia <i>Soňa Polónyová</i>	74
Národná politika maďarských vlád po roku 1989 (na základe vybraných aspektov) <i>Zlatica Sáposová</i>	88

3 Právne aspekty postavenia národnostných menšín

Problematika národnostných menšín a etnických skupín v judikatúre Ústavného súdu Slovenskej republiky po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie (2004 – 2016) <i>Ladislav Orosz</i>	110
Aktuálne problémy výzkumu právniho postavení menšín v Českej republike <i>René Petráš – Jan Kuklík</i>	129

Slováci, slovenská národnostná menšina a slovenský jazyk vo vybraných lokalitách v Českej republike <i>Helena Nosková – Ludmila Jirásková – Eva Zajíčková</i>	139
---	-----

4 Historické aspekty postavenia menšín

Postavení židovského obyvatelstva v českých zemích v průběhu 20. století a na počátku 21. století <i>Petr Bednařík</i>	168
Povojnová židovská komunita na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 <i>Michal Šmigel'</i>	182

5 Posterová prezentácia – Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku

Obyvateľstvo Slovenska v číslach <i>Nikola Regináčová</i>	201
Národnostné zloženie obyvateľov Slovenska <i>Nikola Regináčová</i>	210
Inštitúcie a základné dokumenty pre ochranu národnostných menšín <i>Barbara Kacerová</i>	213
Výskum základných tendencií vývoja etnických vzťahov <i>Lucia Heldáková</i>	219

1

Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku – národnostná politika ako predmet vedeckého výskumu

Tendencie výskumu národnostných vzťahov a národnostnej politiky na Slovensku¹

Štefan Šutaj

Abstract:

The article provides an overview of research activities in relation to nationality policy, nationality relations and ethnicity in the late 20th and early 21st century. It deals with research activities of the Institute of Social Sciences of the Slovak Academy of Sciences in Košice and the specifics of its ethnicity research. It deals in particular with historical research and interdisciplinarity. It constructs the thesis of social sciences as modern auxiliary historical sciences.

Keywords:

nationality issue, nationality relations, ethnicity research, historical research and ethnicity

Národnostná problematika a národnostné vzťahy sú predmetom dlhodobého záujmu spoločenských vied. V ich výskume zohrávajú dlhodobo významnú úlohu pracoviská Slovenskej akadémie vied a vysokoškolské inštitúcie na Slovensku. Práve Spoločenskovedný ústav SAV má vo výskume národnostných menšín, národnostných vzťahov a národnostnej politiky mnohoročné tradície. V rámci riešenia projektu *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)*, ktorý podporila Agentúra pre podporu vedy a výskumu, predkladáme prvý zborník z vedeckej konferencie *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov v 20. a 21. storočí*, ktorá sa uskutočnila v Košiciach 14. – 15. novembra 2016. Hlavným riešiteľským pracoviskom projektu je Centrum spoločenských a psychologických vied a jeho dve zložky, Spoločenskovedný ústav SAV a Prognostický ústav SAV. Spoluriešiteľskou organizáciou projektu je Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach a jej dve katedry, Katedra histórie FF UPJŠ a Katedra politológie FF UPJŠ.

Zámerom projektu *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)* je identifikovať tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku. Projekt sa bude orientovať na naplnenie troch základných cieľov:

1 Práca vznikla v rámci riešenia projektu APVV-15-0475 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)*.

Prvým cieľom projektu bude analýza vývoja národnostných vzťahov v rokoch 2004 – 2016, v rámci ktorej bude zámerom postihnúť: vývoj v oblasti národnostných vzťahov, stratégiu národnostnej politiky Slovenskej republiky, ciele a zámery politických strán v závislosti od etnickej príslušnosti, demografický vývoj národnostných menšín na začiatku 21. storočia, kooperáciu európskej a slovenskej politiky v oblasti inštitúcií a riadenia národnostnej politiky, zhodnotenie činnosti a politiky jednotlivých vlád v sledovanom období, vnímanie histórie národnostných menšín, skúmanie historickej pamäte s osobitným zameraním na historické udalosti s etnickým pozadím (slovensko-maďarské vzťahy, rusínsko-ukrajinské vzťahy, vzťahy majority a minority, rómska problematika...). Osobitne sledovať aj vzťahy s materskými štátmi menšín žijúcich na Slovensku.

Aplikovanými metódami (v tomto zameraní najmä historického a politologického) výskumu budú:

- analýza dokumentov prijatých v uvedenom období na úrovni politiky Európskej únie a inštitúcií súvisiacich so sledovaním a monitorovaním európskej politiky v oblasti národnostných vzťahov (Rada Európy a Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe)
- analýza dokumentov a monitorovacích správ v rámci inštitúcií zaoberajúcich sa národnostnou problematikou na Slovensku (Rada vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť, vláda Slovenskej republiky, Národná rada Slovenskej republiky, Ústavný súd)
- analýza legislatívy na Slovensku
- analýza a vyhodnotenie monitoringu tlače o otázkach etnického vývoja a vzťahoch na Slovensku v rokoch 2004 – 2018
- sociodemografické a geografické charakteristiky menšín na Slovensku a ich možný budúci vývoj

Druhým vytýčeným cieľom, ale primárnym z hľadiska významu projektu, je pripraviť, realizovať a vyhodnotiť interdisciplinárne orientovaný empirický výskum teoretických, metodologických a praktických otázok etnicity a národnostných vzťahov na Slovensku. Aj keď sa moji kolegovia budú podrobnejšie zaoberať cieľmi projektu a prezentovať jeho obsahové zameranie, je potrebné uviesť základné výskumné línie:

- charakteristika respondenta v sociálnom a etnokultúrnom kontexte (komponenty etnicity – etnická identita, materinský jazyk, národnostné školstvo; prežívanie a uvedomovanie si etnicity)
- reflexia histórie a jej dopad na súčasné medzietnické vzťahy (história a súčasnosť)
- vývoj a postavenie minority v právnom a filozoficko-politologickom kontexte (ľudské práva, práva menšín, perspektívy vývoja etnických spoločenstiev)
- vnímanie a posudzovanie aktuálnych otázok verejného (v rámci neho aj národnostného) a politického života
- identifikačné znaky osoby, rodiny a domácnosti
- postoje k migrantom
- vnímanie bezpečia

Nosnou ideou projektu je porovnanie získaných údajov s výsledkami výskumu (so zachovaním metodických postupov aplikovaných v empirickom výskume z roku 2004), ktoré boli získané pred desiatimi rokmi, v rámci úlohy podporenej štátnym programom výskumu a vývoja v rokoch 2003 – 2005 pod názvom: „*Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*“.

Zber údajov sa uskutočnil v mesiacoch november 2004 – január 2005 na vzorke 1280 respondentov z 8 súborov – Maďari, Rusíni, Ukrajinci, Nemci, Rómovia, Židia, Česi a Slováci z národnostne zmiešaných oblastí. Do projektu „*Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*“ bolo zapojených osem pracovísk SAV a dve vysoké školy (tri fakulty a jeden vedecký ústav na vysokej škole). Na riešení sa podieľali: Historický ústav SAV, Filozofický ústav SAV, Ústav politických vied SAV, Ústav štátu a práva SAV, Ústav etnológie SAV, Slavistický kabinet SAV, Sociologický ústav SAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity a Ústav národnostných štúdií a cudzích jazykov (Ústav regionálnych a národnostných štúdií) Prešovskej univerzity. Na projekte sa podieľalo 38 výskumníkov z deviatich vedných disciplín (história, sociológia, psychológia, právo, etnológia, jazykoveda, slavistika, filozofia, žurnalistika).²

Tretím cieľom projektu je sprostredkovanie výsledkov výskumov a zistení verejnosti, študentom vysokých škôl a verejným inštitúciám. Bude sa tak diať prepojením na študentov histórie a politológie FF UPJŠ a zapájaním ďalších spolupracujúcich inštitúcií do týchto aktivít. V priebehu každého roku riešenia projektu budú riešitelia projektu realizovať na FF UPJŠ, prípadne ďalších vysokých školách dva workshopy so študentmi vysokých škôl na Slovensku k problematike etnických vzťahov, tolerance a spolupráce s etnickými menšinami. Pod vedením riešiteľov projektu sa uskutočnia prednášky s prezentáciou výskumov k etnickej problematike, s riadenou diskusiou k problematike tolerance iných etnických skupín či mediálnej politike vo vzťahu k menšinám.

Súčasnou tejto tretej línie projektu budú:

- workshopy, v ktorých sa budú podávať výsledky formou prednášok a riadených rozhovorov,
- pre potreby Kancelárie prezidenta SR riešitelia poskytnú záverečné správy publikácie prípadne analýzy situácie vo výskumnej oblasti podľa potreby a dohody s Kanceláriou prezidenta SR. V prípade záujmu budú výsledky sprostredkované aj ďalším

2 Výsledky boli publikované v dvoch rozsiahlych výskumných správach: VÝROST, Jozef – HOMIŠINOVÁ, Mária. (eds.). *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, CD-ROM, 2005 a ŠUTAJ, Štefan – HOMIŠINOVÁ, Mária – SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJOVÁ, Jana. *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (identita a politika)*. Prešov : Universum, 2006. Ďalšie výsledky a čiastkové analýzy vyšli v zborníkoch ŠUTAJ, Štefan. (ed.). *Národ a národnosti na Slovensku – stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov : Universum, 2004; ŠUTAJ, Štefan. (ed.). *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období*. Prešov : Universum, 2004; ŠUTAJ, Štefan. (ed.). *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov : Universum, 2005; ŠUTAJ, Štefan. (ed.). *Národnostná politika Slovenskej republiky po roku 1989*. Prešov : Universum, 2005.

štátnym inštitúciám, predovšetkým vláde SR a NR SR, prípadne ďalším zložkám verejnej správy a samosprávy, podobne ako to bolo pri výskumoch Spoločenskovedného ústavu SAV z rokov 2004 – 2009.

Prezentácie pripravené pre prvý workshop sú súčasťou tejto publikácie a sú zverejnené v jej poslednej časti.

Východiskovým zámerom výskumu je empirickými prostriedkami postihnúť historické a etnokultúrne procesy prebiehajúce u príslušníkov vybraných národností a etnických skupín žijúcich na Slovensku po transformácii slovenskej spoločnosti v priebehu rokov 2004 – 2016.

Spoločenskovedný ústav SAV v predchádzajúcich desaťročiach systematicky získaval a spracovával údaje k etnickej problematike. Okrem spomínaného výskumu, ktorý chceme vo veľkej miere využiť a porovnať na jeho základe posun v spoločnosti s ohľadom na vývoj za posledných viac ako desať rokov, existuje bezprostredná nadväznosť na výsledky viacerých zaujímavých projektov, ktoré ústav realizoval. Osobitne by som však upozornil na dva významné projekty, na ktorých sa podieľal Spoločenskovedný ústav SAV:

- projekt riešený v rokoch 2006 – 2009 *Maďarská menšina na Slovensku v procese transformácie spoločnosti po roku 1989*, ktorý bol podporený Agentúrou pre podporu vedy a výskumu (zodp. riešiteľ: Štefan Šutaj)
- Európska sociálna sonda (ESS). 2 – 6. kolo na Slovensku, v rokoch 2007 – 2013. Išlo o projekt 27 štátov Európskej únie (zodp. riešiteľ za Slovensko: Jozef Výrost)

Oba projekty nadväzovali na vedecké aktivity, ktoré sa realizovali v Spoločenskovednom ústave od 80. rokov 20. storočia.

Oproti obdobiu pred rokom 1989 disponujeme v oblasti národnostných vzťahov výsledkami osobitných sociálno-psychologických a sociologických výskumov, ktoré sa zaoberajú problematikou etnickej identity najmä slovenských Maďarov, Rómov, Ukrajincov, Rusínov a prinášajú informácie o stave ich národného vedomia. Výskumy sa uskutočňovali od konca 80. rokov až do súčasnosti.³ Respondenti si v nich obyčajne výberom dotazníka a svojím súhlasom so zaradením do vzorky sami určili príslušnosť k menšine. Zároveň sa využívali objektívne indikátory etnickej identity (etnická príslušnosť rodičov, materinský jazyk, ovládanie a používanie jazyka, etnická endogamia,

3 Prehľad ďalších interdisciplinárnych výskumov, ktoré realizoval Spoločenskovedný ústav SAV: *Skúmanie postavenia a vzťahov národnostných menšín a Slovákov žijúcich v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska* (1990); *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských zmien* (1992); *Etnická identita a historické zmeny* (1992, 1993); *Identita s veľkými (etnickými) spoločenstvami – vnímanie u súčasníkov, predchodcov a nasledovníkov* (1995 – 1998); *Primordializmus a inštrumentalizmus/situacionizmus v etnických presvedčeniach a etnickej/politickej identite* (1997); *Etnické presvedčenia a etnická/politická identita* (1998); *Primordialistické interpretácie histórie Slovenska, etnicity a identity u príslušníkov/čok mladej, strednej a najstaršej generácie* (1997 – 1998); *Etnická identita rusínsko/ukrajinskej národnostnej menšiny* (2000, 2002); *Medzikultúrne výskumy v oblasti etnicity* (V. Británia, Sev. Írsko, Maďarsko – celkom päť výskumov v priebehu 1995 – 2005); *Etnická rodina Slovákov, Nemcov, Chorvátov a Bulharov žijúcich v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu* (2005).

etnická príslušnosť detí a ich jazyková orientácia). Uvedené objektívne faktory národnej identity považujeme za dostatočne stabilné a na základe našich historických empirických výskumov môžeme tvrdiť, že tvoria stabilné jadro konštruovania národnej identity obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku.

Zo subjektívnych faktorov – okrem sebaidentifikácie (som Slovák, Maďar, Róm....) – výskumy zisťovali aj uvedenie si príslušnosti k menšine, k materskému národu, k štátu pôvodného národa a k štátu, v ktorom žijú. Začiatkom 90. rokov sa potvrdil súlad medzi oficiálne uvádzanou príslušnosťou k etniku v občianskych preukazoch a ich etnickou sebaidentifikáciou. Respondenti si silne uvedomovali svoju národnostnú príslušnosť a považovali ju za dôležitú. Výrazne sa etnicky identifikovali aj na kolektívnej úrovni – vyjadrovali silný pocit príslušnosti k maďarskej menšine na Slovensku a cítili sa byť príslušníkmi maďarského národa. Aj túto charakteristiku môžeme napr. považovať za stabilný prvok národnej identity slovenských Maďarov.⁴ Na výberovej vzorke inteligencie boli zisťované aj údaje o národnej identite Maďarov na Slovensku.⁵ Výsledky výskumu nám umožnili charakterizovať stav identity našich respondentov, ktorí sa hlásili k maďarskej národnosti.

Pri uvažovaní o etnických vzťahoch na Slovensku je taktiež potrebné brať do úvahy „historické dedičstvo“, ktoré sme dostali do svojej „myšlienkovej“ výbavy. To vplýva aj na skutočnosť, že obava o osud vlastného etnika dominuje vo vedomí etník žijúcich na území Slovenska a hrozba pre iné etnikum sa nepovažuje zo strany menšiny až natoľko za reálnu. Táto situácia je charakteristická aj pre slovensko-maďarské vzťahy. Je to precitlivosť a podozrievavosť, ktorá sa tu reálne objavuje a je s ňou potrebné rátať. Kalkulujú s ňou politici na jednej i druhej strane, a to bez ohľadu na reálne ohrozenia.

V dôsledku „historického dedičstva“ slovensko-maďarských vzťahov významnú zložku kreovania národnej identity na tomto území tvorilo nazeranie na spoločné dejiny cez prizmu vzťahov ku krivdám a atrocitám, ktoré jednotlivé etnické spoločenstvá postihli. Ľudí rozdeľuje spôsob, akým vnímajú minulosť, ako ju sprístupňujú nastupujúcej generácii, ale aj to, aký cieľ vidia pred sebou. História sa dostáva do služieb súčasnosti, aby podporovala ciele ideové, národné, štátne, skupinové, ba aj individuálne.

Stabilným problémom s historickou zápletkou je okruh problémov súvisiacich s opatreniami československých úradov voči Maďarom v Československu, označovaný ako problém Benešových dekrétov. Vo vedomí verejnosti Benešove dekréty fungujú ako symbol opatrení voči Nemcom a Maďarom, aj keď mnohé z týchto opatrení sa ne-

4 ZELOVÁ, Alena. Identita príslušníkov etnických menšín z národnostne zmiešaných oblastí Slovenska – sociálnopsychologický prístup. In *Slovenský národopis*, roč. 39, 1991, s. 132 – 142; BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan. Reslovakization: The Changes of Nationality and Ethnic Identity in Historical Development in Slovak-Hungarian Environment. In Devetak, Silvo – Flere, Sergej – Seewann, Gerhard (eds.). *Kleine Nationen und ethnische Minderheiten im Umbruch Europas – Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe*. München : Slavica Verlag dr. Anton Kovač, 1993, s. 239 – 243.

5 Hlavným výstupom bola publikácia ZELOVÁ, Alena – BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan – VÝROST, Jozef. *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami (výsledky výskumu v súbore učiteľov)*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1992.

realizovali Benešovými dekrétmi, ale nariadeniami Slovenskej národnej rady.⁶ Práve spojenie metód historika a sociálneho psychológa nám umožnilo preniknúť hlbšie do tohto problému.⁷

Ako príklad efektívneho skĺbenia historiografie a sociálnej psychológie môžeme uviesť výskum zmeny etnickej identity na vzorke reslovakizantov a ich potomkov v obciach na juhu Slovenska.⁸ Jeho výsledkom bola publikácia Viery Bačovej⁹ o formovaní etnickej identity. Na základe historických dokumentov boli vytipované obce, v ktorých sa reálne realizovala reslovakizačná akcia. Na základe historických dokumentov boli vybrané rodiny, ktorých príslušníci, resp. predkovia prešli reálnou zmenou etnickej identity v slovensko-maďarskom prostredí v hektických rokoch prvej polovice 20. storočia. Výskum ukázal, ako konkrétna historická udalosť – v našom prípade reslovakizácia – ovplyvnila etnické vedomie, etnické postoje a etnickú identitu súčasníkov – potomkov žiadateľov o reslovakizáciu v dvoch obciach východného Slovenska a ako oni samotní interpretujú a hodnotia túto historickú udalosť. Výskumu v teréne predchádzal historický výskum problematiky reslovakizácie v archívoch. Na základe archívnych dokumentov bola vybraná vzorka respondentov v oboch obciach. V použitom dotazníku boli zisťované údaje o etnickej identite respondentov, jazykovej komunikácii v obci a v rodine atď.

Preniknutie do hlbších rovín etnickej identity sa uskutočnilo aj prostredníctvom výskumnej metódy Petra Weinreicha *Identity Exploration* (IDEX), ktorá umožňuje odhaliť aj skryté konflikty a krízy etnickej identity osobnosti.¹⁰ O týchto etnických prežívaniach možno oprávnene predpokladať, že majú korene v historických udalostiach zasahujúcich etnicitu (t. j. komplex etnických prežívaní) ľudí žijúcich v minulosti. Transgeneračný prenos a socializácia zabezpečujú potom vplyv historických udalostí na osobnosť súčasníka.

6 Pozri ŠUTAJ, Štefan. Maďarská menšina v slovenskej politike. In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov : Universum, 2005, s. 93 – 102.

7 ŠUTAJ, Štefan. History and National Identity. In Swoboda, Hannes – Viersma, Jan Marinus (eds.). *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*. Bruxelles : The Socialist Group in the European Parliament, 2009, p. 193 – 204.

8 Jeho výsledky sú publikované v prácach: ŠUTAJ, Štefan. *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1991; BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan. Reslovakization. The Changes of Nationality and Ethnic Identity in Historical Development in Slovak-Hungarian Environment...; BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan. Comparison of Historical and Social- Psychological Research Approaches: The Cooperation Model. In Vajdová, Libuša (ed.). *Les approches et les méthodes interdisciplinaires de recherche en sciences sociales*. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV, 1994, s. 45 – 51; Čiastková interpretácia zistení z hľadiska historika bola publikovaná aj v štúdiu ŠUTAJ, Štefan. Zmena národnosti v historickom vývoji. In Plichtová, Jana (ed.). *Minority v politike*. Bratislava : Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 1992, s. 164 – 171.

9 BAČOVÁ, Viera. *Etnická identita a historické zmeny. (Štúdiá obyvateľov vybraných obcí Slovenska)*. Bratislava : Veda, 1996.

10 WEINREICH, Peter – BACOVA, Viera – ROUGIER, Nathalie. Basic Primordialism in ethnic and national identity. In Weinreich, Peter – Saunderson, Wendy (eds.). *Analysing Identity. Cross-Cultural, Societal and Clinical Contexts*. London : Routledge / Taylor & Francis / Psychology Press. London and New York, 2003, s. 115 – 169.

Výsledky zistení boli publikované vo veľkom počte publikácií a vedeckých štúdií. Výber, ktorý tu poskytujeme, je skôr ilustratívny. Predmetom našej analýzy v tejto práci nie je interpretácia výsledkov, ale skôr pokus o vymedzenie a definovanie špecifickej metódy, ktorá bola v jednotlivých projektoch pri výskume použitá. Vo výskumoch Spoločenskovedného ústavu SAV sme sa usilovali zisťovať názory práve respondentov z radov obyvateľov z národnostne zmiešaného územia aj na súčasný stav a perspektívu slovensko-maďarských vzťahov. Pokúšame ísť za rámec bežnej kvantifikácie získaných výsledkov a zistiť, aké faktory sa podieľajú na získaných výsledkoch. Hlavnou metódou bol vo väčšine výskumov realizovaných Spoločenskovedným ústavom SAV široko koncipovaný dotazník.

Zaujímavým spôsobom, ako sa môžeme dopracovať k poznatkom o minulosti, je rekonštrukcia rodinnej pamäte prostredníctvom súčasníkov, ktorí interpretujú historické udalosti, ako ich vnímali iné generácie v rodine, s ktorými sa stretávali. Konceptu medzigeneračnej pamäte sme vo svojich výskumoch venovali osobitnú pozornosť. Existujú rozdiely medzi historickým prístupom k historickej pamäti a sociálno-psychologickým a sociologickým prístupom k medzigeneračnej pamäti. Je to dané predovšetkým spôsobom výskumu a možnosťami kritiky pramenného materiálu. Historiografia skúma problém na časovej osi a metódy jej výskumu zatiaľ neumožňujú skúmať rozdiely medzi jednotlivými generáciami žijúcimi v tej istej dobe. Rozdielne pohľady na problém sú vnímané viac na základe politickej príslušnosti, náboženstva, sociálnej alebo profesijnej príslušnosti. Tento prístup sa však môže zmeniť, ak sa súčasťou prameňov pre historika najnovších dejín stanú moderné sociálnopsychologické a sociologické výskumy a výskumy verejnej mienky. Sociálna psychológia a sociológia v oblasti výskumu medzigeneračnej pamäte využíva pohľad z jedného časového bodu a pozerá na problém tak, ako ho vnímajú rôzne generácie žijúce v tom (v ich) čase. Snaha priblížiť sa k takémuto chápaniu problému však znamená pre historika dostávať sa na pomedzie vlastnej vednej disciplíny a iných spoločenských vied, ktoré sa zaoberajú skôr súčasnosťou (psychológia, politológia, sociológia).

K vytváraniu interdisciplinárnych väzieb pri výskume medzigeneračnej pamäte prispeli interdisciplinárne semináre *Historická pamäť a identita I a II*, ktoré sa konali v Zlatej Idke v rokoch 1995 a 1996, ako aj vedecký seminár *Hľadanie identít v meniacej sa spoločnosti*, ktorý sa uskutočnil v Košiciach v roku 1997.¹¹ Cieľom výskumu z roku 1995 bolo empiricky zachytiť vnímanie osobnej a sociálnej identity príslušníkmi rôznych generácií a to na mikro, mezo a makro úrovni života jedinca. Hlavným zámerom bolo zakomponovanie kontextových a situačných premenných do tvorby teórií a do výskumných plánov, ktoré zahrňujú viaceré úrovne správania. Kontextom osobných a sociálnych identít jednotlivca boli medzigeneračné zmeny, vzťahy a prenos, t. j. odovzdávanie a prijímanie generačných skúseností. Z hľadiska historika tento výskum priniesol údaje, akým spôsobom tri generácie, vychované rôznymi politickými režimami, ovplyvnené rôznymi sociálnymi, spoločenskými a ekonomickými

11 Výsledky boli publikované v kolektívnych monografiách: BAČOVÁ, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1996; BAČOVÁ, Viera – KUSÁ, Zuzana. (eds.). *Identita v meniacej sa spoločnosti*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1997.

vplyvmi vnímali etnicitu, menšiny (a nielen tie) a akým spôsobom formulovali svoj vzťah k v dotazníku ponúkaným entitám, faktom, udalostiam či životným situáciám. Výsledkom bolo nielen postihnutie medzigeneračných rozdielov v čase zberu údajov, ale aj spätný pohľad na minulosť. Medzigeneračné súvislosti sa zisťovali hodnotením seba (respondenta), hodnotením ľudí o 20 – 30 rokov starších od respondenta, hodnotením ľudí o 20 rokov mladších od respondentov. Nepriamo sa tak zisťovali predstavy o tendenciách spoločenského vývoja, na základe ktorých ľudia pripisujú sociálnu identitu svojim predchodcom a nasledovníkom.¹² Spoločný výskum založený na princípe medzigeneračného prenosu a prípadného posunu umožnil využiť metódy historiografie aj sociálnej psychológie.

Interpretácia výsledkov výskumov presahovala rámec bežného popisu či analýzy štatistických údajov a dotazníkových zistení tým, že sa interpretovali napr. na pozadí inštrumentalistického či primordialistického prístupu k etnicite.¹³ Tie významným spôsobom ovplyvňovali tendencie slovenskej národnostnej politiky a boli významným faktorom pre riešenie mnohých otázok súvisiacich s postavením národností. Ovplyvňovali nielen slovenské, ale aj maďarské prostredie a boli dôležitým etnoidentifikačným faktorom ovplyvňujúcim vzťah časti obyvateľov k aktuálnym riešeným otázkam v oblasti etnicity.

Európska a svetová historiografia po systematickom spracovaní základnej chronológie a popisu dejinných udalostí s invenciou hľadá nové témy, ktoré prehľbujú poznanie histórie, súčasnej civilizácie a kultúry. K jej základným úlohám už dávno nepatrí len chronologický popis udalostí, ale charakterizuje ju snaha o prenikanie do hĺbky problémov. Objavujú sa nové makroštrukturálne témy, ktoré sú charakteristické pre moderné trendy súčasnej európskej historiografie. K takýmto témam patrí napr. skúmanie (historickej) pamäte, orálna história, problémy identity atď., cez ktoré je v nových dimenziách interpretovaná história dejín súčasnosti. Dejiny, napísané, prežité a vnímané a interpretované žijú v týchto konceptoch svojím ďalším životom. Dejinné udalosti majú svoje dejiny. Prejavuje sa to v spôsobe interpretácie, pripomínaní si dejinných udalostí, rozdielneho vnímania rôznymi skupinami obyvateľstva jedného štátu. Tá istá dejinná udalosť môže byť rozdielne vnímaná a interpretovaná nielen oficiálnymi historiografiami, prednášaná v školách, ale aj vnímaná obyvateľstvom. Historická pamäť, to nie je len historické vedomie, to je najmä vnímanie historických udalostí v mnohoveštvej spoločnosti a to nielen v štruktúre horizontálnej, teda

12 Výsledkom tohto výskumu bol zborník: BAČOVÁ, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita...*; Z mnohých ďalších výstupov k tejto problematike spomenieme: BAČOVÁ, Viera. Rozdielne generácie - používanie iných vysvetľovaní? In *Človek a spoločnosť*, 1, 1998, 4. Prístupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-1-rok-1998/4/studie-a-clanky/rozdielne-generacie-pouzivanie-nych-vysvetlovaní/>; BAČOVÁ, Viera. Primordialistické konštruovanie národa na Slovensku – medzigeneračné porovnanie. In *Československá psychologie*, 43, 1999, 3, s. 205 – 215; HOMIŠINOVÁ, Mária. Intergeneračné zmeny identity etnicky homogénnych a heterogénnych rodín. In *Sociológia*, 34, 2002, 2, s. 117 – 130.

13 Bližšie pozri BAČOVÁ, Viera. Primordiálny versus inštrumentálny základ etnickej a národnej identity. *Československá psychologie*, 41, 4, 1997, s. 303 – 313.

v jednom časovom úseku, podľa oblasti skúmania, ale aj v línii vertikálnej, t. j. v pohybe a zmenách na časovej osi.¹⁴

Styčné body vedeckého výskumu a základným predmetom skúmania bol a je človek a jeho interakcia v spoločnosti. Prakticky niet oblasti v sociálnej psychológii a obdobia v dejinách po druhej svetovej vojne, ktoré by sa nemohli stať predmetom spoločného výskumu uvedených dvoch vedných disciplín. Základné pojmy sociálnej psychológie (poznávanie, činnosť, socializácia, postoje, sociálna identita atď.) sú aplikovateľné pri historickom výskume a naopak základné kategórie historiografie (prameň, kritika empirického materiálu, interpretácia, historický fakt, udalosť, atď.) je možné posudzovať z hľadiska poznatkov sociálnej psychológie. Všetky tieto doteraz spomínané všeobecné teoretické princípy a metodologické zásady spája skúmanie mechanizmov prenosu informácií jednak: v čase, t. j. z minulosti do prítomnosti, jednak zo širšieho spoločenstva ľudí na individuum.¹⁵

V prepojení výskumných oblastí je metodológia výskumu národnostných vzťahov a menšinovej problematiky vytvorená v Spoločenskovednom ústave SAV jedinečná a v takomto rozsahu inde nerealizovaná. Špecifikom používanej metodiky je, že dokáže (resp. sa pokúša) diferencovať na základe hlbšej analýzy demografických, geografických, historických, a sociálnopsychologických faktorov rozdiely v odpovediach jednotlivých respondentov. Na rozdiel od výskumov verejnej mienky, či mnohých výskumov, ktoré zostávajú na povrchu (iba pozorujú jav na základe základného triedenia) preniká do hĺbky javu. Mohli sme porovnávať základné (konštantné) faktory (vek, pohlavie, bydlisko, etická príslušnosť) s ďalšími otázkami (premennými), ktoré sme zvolili v metodike výskumu (napr. názory na budúcnosť slovensko-maďarských vzťahov, postoje k politickým stranám, názory na administratívne členenie štátu v súčasnosti ale aj v minulosti, postoje k rôznym historickým otázkam, problematike spravodlivosti hraníc, vzťah k regiónom, regionalizmu, štátom (slovenskému aj maďarskému), vnímanie partikularizmu a univerzalizmu a pod.

Osobitnú pozornosť budeme venovať v tomto príspevku prístupu historickej vedy k výskumu etnicity vo vzťahu minulosti a súčasnosti. Vedné disciplíny pristupujú k predmetu svojich výskumov z rozdielnych pozícií, čo je dané aj metódami, ktoré používajú, a cieľmi, ktoré chcú dosiahnuť. Vo vede a výskume sa však dnes vo všeobecnosti presadzujú nové výskumné smery, témy výskumu aj nové postupy. Výnimkou nie sú ani spoločenské a humanitné vedy, vrátane historiografie. Medzi základné interpretačné postupy historického výskumu patrí analýza historického javu, historickej udalosti. Aj v súčasnosti sa však pri rôznych typoch publikačných či postupových prác stretávame s tým, že práce o dejinách pristupujú ako k popisu po sebe nasledujúcich udalostí, ktoré autor interpretuje na základe jemu dostupných dokumentov. V mnohých prípadoch absentuje aj elementárny pokus o konfrontáciu získaných dokumentov s po-

14 O štrukturovaní historického štúdia píše LIPTÁK, Lubomír. *Koncepcia slovenských dejín od 18. storočia*. In Fano, Štefan (ed.). *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 21 – 24.

15 BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan. *Comparison of Historical and Social-psychological Research Approaches: The Cooperation Model...*

znatkami bádateľov predchodcov alebo súčasníkov, sprostredkovaných v publikovaných a dostupných prácach. Podobne je to aj s povinnosťou výskumníka, konfrontovať a uskutočňovať kritiku prameňa konfrontovaním s inými prameňmi a kritikou týchto prameňov. A tak sa neraz objavuje už objavené a namiesto vedeckej analýzy vznikajú produkty, ktoré vracajú adeptov slovenskej historiografie do dôb kronikárstva. Podstatou historického bádania je aj to, že sa z rôznych zdrojov usilujeme nielen o zachytenie čo najpresnejšieho obrazu historickej udalosti, ale najmä o jej zaradenie do kontextu iných historických udalostí a súvislostí. Zisťujeme, ako sa historická udalosť odohrala a najmä prečo sa odohrala takýmto spôsobom. Čo sa pričínilo o takýto vývoj udalostí, prípadne aj aké boli ďalšie možnosti a alternatívy a prečo sa tieto nenaplnili.

Historické udalosti v dnešnom svete však nemôžeme vnímať izolovane. Vývoj poznania nám umožňuje konfrontovať zistenia historikov s poznatkami iných spoločenskovedných a humanitných disciplín. Ba môžeme konštatovať, že komplexný pohľad na predmet historického výskumu dnes už nie je možné získať ináč ako interdisciplinárnym prístupom. Využitie výsledkov, ba aj metód iných vedných disciplín pri skúmaní tých historických javov (udalostí, vývoja alebo stavu) umožňuje preniknúť hlbšie do podstaty skúmaného problému.

Moderné trendy historického výskumu reflektujú také oblasti/zamerania výskumu, ktoré boli v minulosti na okraji záujmu historiografie. K takýmto výskumným témam patria nielen javy a udalosti zobrazujúce každodenný život (dejiny každodennosti) ako spôsob života (na úrovni skupín/tried/sociálnych či profesijných skupín, života elít aj „obyčajného“ človeka), mýty, stravovanie, oslavy, sviatky, celebrácie rôzneho charakteru od štátneho-politických až po súkromné, až po skúmanie historických stereotypov a to nie len ich vytvárania, ale aj využívanie, uplatňovanie, či prežívania. Osobitná pozornosť sa venuje vnútorným dimenziám života človeka (elity, osobnosti, vzťah prenasledovaného/obete a prenasledovateľa – viktimológia; identity).

Môžeme povedať, že tieto trendy sa prejavili v rôznych podobách už od konca 19. storočia, kedy nastal rozkvet moderných spoločenských a humanitných vied, osobitne sociológie a psychológie, moderných filozofických aj umeleckých prúdov, ale aj hospodárskych, sociálnych a kultúrnych dejín. Asi najznámejším z týchto moderných metodologických prúdov (a príbehov) historickej vedy je francúzska škola *Annales*, ktorá v jednotlivých generáciách tejto školy výrazným spôsobom ovplyvnila metodológiu historického výskumu, či už svojím zameraním (napr. výraznou orientáciou na spoluprácu s ekonomickými vedami), neskôr zavádzaním nových výskumných konceptov (napr. teória mentalít, koncept história a pamäť). Podobné trendy prevládali aj v ostatných (dominantne americkej, britskej, nemeckej historiografii) národných historiografiách na západe, ktoré vytvárali ťažiskovú líniu spoločnej európskej historiografie a húževnate, ale len čiastočne sa im dokázali „brániť“ iba „socialistické“ historiografie, ovplyvňované marxisticko-leninskou metodológiou. Tie zostávali konzervatívne v zajatí triedneho prístupu k dejinám aj k ostatným spoločenským a humanitným vedám. Aj v Československu však „rok 1968“ otvoril priestor pre európske výskumné trendy, ktoré, spolu so spoločenskou realitou, musela akceptovať aj vtedajšia štátna moc. Práve v oblasti výskumu národnostných vzťahov bolo jedným z dôsledkov reformného hnutia v 60. rokoch otvorenie výskumnej témy národnostných vzťahov a postavenia

národnostných menšín, vzťahov národov a národností. Normalizačný režim videl ako riešenie zo vzniknutej situácie vytvorenie špecializovaných pracovísk pre výskum etnickej problematiky. Kým v českej časti republiky pripadla táto úloha Slezskému ústavu ČSAV, na Slovensku bol na základe rozhodnutí vtedajších štátnych a komunistických stranických orgánov vytvorený Spoločenskovedný ústav SAV, ktorý sa mal orientovať na výskum národnostnej problematiky.

Výskumné zameranie v tejto línii bolo modifikované marxisticko-leninskými rámcami problematiky, ktoré len nesmeli prekračovali rámce marxistickej definície národa. Postupne sa však otvárali možnosti pre výskum etnicity, etnických vzťahov, národnej a etnickej identity a nacionalizmu. Na tejto ceste práve vedné disciplíny ako sociológia a najmä sociálna psychológia vytvárali základné koncepty pre pomenovanie javov a udalostí súvisiacich so stredoeurópskym vývojom a vzájomným vzťahom etník v tomto priestore, vrátane Slovenska. Podstatné bolo, že už na konci 80. rokov boli tendencie výskumu národnostných vzťahov v Spoločenskovednom ústave SAV konfrontované nielen s marxistickou literatúrou, ale aj s výsledkami spoločenských a humanitných vied vo svete, predovšetkým v západnej Európe. Oproti humanitným a spoločenským vedcom v okolitých štátoch (predovšetkým v Poľsku a Maďarsku) boli českí a slovenskí výskumníci v nevýhodnej situácii, pretože politické bariéry a normalizačné brzdy znemožňovali bezprostredný kontakt so západným svetom, ale predovšetkým prostredníctvom „separátok“ z európskych časopisov sa darilo získavať informácie zo západného sveta. Tieto, aj mnohé ďalšie línie spoločenskovedného výskumu silne ovplyvnili aj zameranie a línie spoločenskovedného aj historického výskumu na konci 80. a začiatkom 90. rokov 20. storočia.

Aj historický výskum v tom čase inklinoval k tradičným formám popisu historických udalostí, postavenia vývoja národnostných menšín a slovenského a českého národa (lebo v oblasti národnostných vzťahov bolo potrebné uskutočniť základný výskum povojnového postavenia menšín v Československu, ktorý mal silné deficity). Na druhej strane sa otvárali možnosti pre iný pohľad na etnické vzťahy, prostredníctvom zhodnocovania výsledkov výskumov a terminologického aparátu, zadefinovania základných pojmov etnických vzťahov, ktorými prispela predovšetkým sociálna psychológia, ale aj sociológia, kultúrna antropológia (etnografia) a novo sa formujúca politológia. Na nové výzvy dokázal Spoločenskovedný ústav SAV reagovať novými konceptmi výskumu, novými témami a novým prístupom. Aj tento príspevok je pokusom o pomenovanie špecifik metódy spolupráce sociológie, sociálnej psychológie a histórie pri výskumoch etnicity, etnickej identity, národnostných vzťahov a národnostnej politiky, realizovaných v podmienkach Spoločenskovedného ústavu SAV.¹⁶

16 Ako prvý z výskumov, realizovaný ihneď po transformácii spoločenských zmien na Slovensku, bol terénny, empirický výskum (*Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska*, 1990) zameraný na identifikáciu názorov na postavenie maďarskej a ukrajinskej menšiny na Slovensku, Slovákov žijúcich v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska, ako i analyzujúci vzájomné vzťahy tu žijúcich etnických spoločenstiev. Potrebu výskumu tohto zamerania (gestorom sa stala vláda SR) si vyžiadala nielen aktuálna situácia po spoločenskej transformácii československej spoločnosti, ale aj aktivizácia a hľadanie nových dimenzií identít našich národov a národností, ktoré miestami nadobúdalo i konfrontačnú podobu. Pre potreby

Z hľadiska postupu historickej vedy pre súčasnosť a najmä pre výskum, v ktorom sa už realizovali spoločenskovedné výskumy modernými, často matematicko-štatistickými metódami, je dôležité, že tieto výskumy môže historická veda využiť ako zdroj svojich poznatkov. Nevyhnutnou podmienkou však je, že k nim musí pristupovať tak, ako k iným prameňom historického poznania. Historik, ktorý chce pracovať s takýmto pramenným materiálom, musí ovládať, ako prameň vznikol, kto ho vytvoril, akú metodológiu a metodiku použil, ako spracovával pôvodca prameňa svoje poznatky a závery. Zároveň musí ovládať terminológiu týchto vedných disciplín a metodologických postupov. Musí teda postupovať tak, ako postupuje historik pri konfrontovaní a kritike prameňa aj voči inému historickému obdobiu. Prínosom Spoločenskovedného ústavu SAV a časti jeho pracovníkov, ktorí dlhodobo sledujú tento typ výskumov, je v tom, že sa bezprostredne podieľali na vzniku a interpretácii týchto dokumentov, ktoré sa stali prameňmi historického poznania.

Základným prvkom konceptu interdisciplinárnej spolupráce z hľadiska historickej vedy je skutočnosť, že aj spoločenské vedy môžeme využívať pre potreby historiografie ako moderné pomocné vedy historické. V priebehu výskumu dejín národnostných menšín, národnostných vzťahov a národnostnej politiky sa vyprofilovali tri základné línie historického výskumu vo vzťahu k moderným pomocným vedám historickým:

1. Priamy výskum v spolupráci s predstaviteľmi týchto vied, v kombinácii s metódami historického výskumu – tvorí budúci prameň historického výskumu
2. Nepriamy výskum, použitie už zrealizovaných výskumov týchto vied (interview, dotazníky, štatistiky, interpretačné tabuľky, grafy a iné schémy používané)
3. Hraničné vedné disciplíny (historická demografia, historická štatistika...)

V súvislosti s využitím iných vedných disciplín pre prácu historika vychádzame z predpokladu, že moderné sociálno-psychologické a sociologické výskumy a výskumy verejnej mienky sa pre historika stanú jedným z dôležitých prameňov výskumu. Tieto sa pre historika postupne stávajú empirickým materiálom, ktorý bude s odstupom času skúmať a posudzovať. Tak ako pri iných historických prameňoch ich musí podrobiť kritike, základnej historickej metóde, spracovania materiálu. Historik, ktorý bude tieto materiály využívať, však musí poznať nielen ich výsledky, ale musí poznať aj spôsob ich realizácie, spracovávanía, a to od fázy prípravy projektu, cez prípravu dotazníka,

slovenskej vlády bola pripravená publikácia: PAUKOVIČ, Vladimír a kol. *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1990. Druhým bol projekt „Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských zmien“ (grant SAV 2/999340/92).; Predmetom výskumu boli: Predmetom skúmania predovšetkým bola súvislosť vnímania a hodnotenia slovensko-maďarských vzťahov (v minulosti a v súčasnosti) s niektorými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami, za ktoré sme považovali: národnostnú príslušnosť, jej uvedomenie a prežívanie, národnostné zloženie lokality a rodinného prostredia, sociálnu akceptáciu iných etník, akceptáciu maďarského jazyka na Slovensku, partikularizmus verus univerzalizmus. Výsledkom z riešenia tohto projektu bola publikácia: ZEĽOVÁ, Alena – BAČOVÁ, Viera – HADUŠOVSKÁ, Slávka – HOMIŠINOVÁ, Mária – OLEJNÍK, Milan – PAUKOVIČ, Vladimír – ŠUTAJ, Štefan – VÝROST, Jozef. *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských zmien*. Bratislava : Veda, 1994.

spôsob prípravy, formulovanie a typy otázok, distribúciu dotazníka, spôsob získavania respondentov a počítačové spracovanie získaných výsledkov a prístup k interpretácii výsledkov (tabuliek, pojmového aparátu). Tak ako historik stredovekých dejín potrebuje držať listinu v ruke, skúmať pečať alebo erb, musí historik súčasných dejín, ak chce náležite zhodnotiť novodobý historický empirický materiál, ovládať mechanizmus jeho prípravy a spracovania. Tak, aby mohol využiť tieto pramene ako zodpovedajúce overiteľné (validné) zdroje pre formulovanie výskumných záverov.

Snaha priblížiť sa k takémuto chápaniu problému však znamená pre historika došávať sa na pomedzie vlastnej vednej disciplíny a iných spoločenských vied, ktoré sa zaoberajú skôr súčasnosťou.

Stýčnym bodom spolupráce rozdielnych spoločenskovedných disciplín je aj to, že každá z týchto vied má svoje dejiny a usiluje sa o ich interpretáciu, vrátane postihnúť činnosti a pozície jednotlivých činiteľov. Aj ostatné vedy, vrátane technických a prírodných, totiž pôsobia v historických obdobiach a historickom prostredí, ktoré ich ovplyvňuje priamo či nepriamo. Takéto vnímanie nie je cudzie ani historickej vede a jej ďalším predstaviteľom na Slovensku, ktorí si uvedomujú prepojenosť dejinných udalostí s technickým, materiálnym svetom a prírodou. Z posledných prác takéhoto charakteru upozorním na práce Romana Holeca a Ľudovíta Hallona.¹⁷

Z hľadiska budúcnosti výskumu národnostných vzťahov a postavenia národnostných menšín na Slovensku je potrebné konštatovať, že klasický historický výskum postavenia Rusínov, Ukrajincov, Nemcov, Rómov (do istej miery aj Maďarov) sčasti vyčerpával svoje archívne empirické zdroje. Musí sa včleniť do európskeho výskumného priestoru novým poňatím výskumnej témy, objektu výskumu. Zo slovenského vnímania sa musí dostať na európsku dimenziu a musí sa začať vnímať (napriek relatívnej izolovanosti a odtrhnutosti v čase komunistického režimu od ostatnej západnej Európy) ako súčasť európskych dejín a európskych pohybov, sociálnych, politických, kultúrnych, migračných... Úzke prepojenie nielen s vedami, ktoré môžeme vnímať ako pomocné vedy historické umožní komplexné spracovanie súčasných dejín. Transfer poznatkov základne, najmä v tých rovinách aplikácie poznatkov spoločenských, technických a prírodných vied, ktoré sú neodmysliteľnou súčasťou života súčasného človeka, je nevyhnutným predpokladom pre zmocnenie sa novej dynamiky života historiografiou.

Interdisciplinarita je však v súčasnosti v našich podmienkach skôr predmetom teoretických úvah. Práve výskumy Spoločenskovedného ústavu SAV sa pokúšajú o to, aby výsledky interdisciplinárnych výskumov neexistovali len ako vedľa seba zhromaždené súbory materiálov, ale ako výsledok systematicky pripraveného projektu, v ktorom sa vo všetkých fázach výskumu, spracovania a interpretácie podieľali pracovníci viacerých vedných odborov, vrátane historiografie.¹⁸ V tom je výhoda historika, ktorý sa podieľa na všetkých fázach realizácie výskumu, že môže priamo ovplyvňovať a modelo-

17 HOLEC, Roman. *Človek a príroda v „dlhom“ 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014; HALLON, Ľudovít. *Firma Pittel a Brausewetter v dejinách Slovenska. Priekopník betónového staviteľstva z Bratislavy*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014.

18 Takýmto spôsobom bol napr. realizovaný výskum, ktorého výsledky boli publikované v práci: ZELOVÁ, Alena – BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan – VÝROST, Jozef. *Interpretácia sloven-*

vať, na čo a akým spôsobom výskumník z inej vednej disciplíny realizuje svoj výskum. Zatiaľ sú však takéto pokusy nedocenené a pozerá sa na ne skôr ako na vybočenie, nie ako na bežnú pracovnú metódu historika.

Je potrebné zdôrazniť, že v našej snahe komunikovať o týchto témach so svetom je rozdiel v stupni poznania. Naša historiografia nemá zatiaľ ukončený základný historický výskum, ktorý vyspelé historiografie už majú za sebou.¹⁹ Aj z toho dôvodu je pre ňu prechod k novým témam komplikovaný.

Slovenská historiografia nedisponuje dostatočným množstvom ľudských zdrojov, ktoré by obsadili zatiaľ neobsadené a nedotknuté miesta špecializovaného historického výskumu v oblasti sociálnych dejín. Naďalej prevláda klasická orientácia na politické a hospodárske dejiny.

Brzdou pre aplikovanie moderných metód v slovenskej historiografii je spôsob organizácie a podpory slovenskej vedy. Je to predovšetkým strnulý a nedotvorený spôsob prideľovania grantov a finančných prostriedkov, ktorý zstáva na polceste v možnostiach efektívneho usmerňovania existujúceho vedeckého potenciálu. Organizátori podpory slovenského výskumu zatiaľ nedocenili možnosti samosprávneho spôsobu rozhodovania o finančných prostriedkoch v rámci Slovenskej akadémie vied a na najvýznamnejších slovenských univerzitách. Zároveň neinvestujú do efektívneho posudzovateľského a hodnotiteľského prostredia. V agentúrach sa projekty posudzujú bez finančného ohodnotenia, a tak namiesto kvality sú projekty hodnotené dohodnutými hodnotiteľmi, ktorí neodmietnu žiadosti o posudzovanie projektov. Výsledkom je devalvovaný systém hodnotenia, kde majú šancu získať podporu iba projekty hodnotené vysokým počtom získaných bodov, od hodnotiteľov, ktorí prijali žiadosti o posúdenie projektov. V tomto prostredí je rozhodujúcim fenoménom lobbying, spriatelnené posudzovanie a klientelizmus, tváriaci sa ako nezávislý hodnotiteľský systém. V agentúrach ako je VEGA a KEGA dosiahol už tento systém hornú hranicu únosnosti a je vo všeobecnosti vo vedeckej obci považovaný za neobjektívny.

Po úspešných projektoch ŠPZV a APVV v rokoch 2003 – 2009 nastalo medziobdobie, ktoré inštitucionálne aj organizačne nebolo „naklonené“ väčším interdisciplinárnym projektom, ktoré s istým zjemnením ostria trvá dodnes. Najvýznamnejším príčinami boli:

- a/ stanovenie pravidiel pre získavanie vedeckých hodností a titulov, ktoré určilo, že docent, profesor musí byť vedúcim výskumného kolektívu. Aj nositelia týchto titulov a vedeckých hodností v záujme bezproblémového zaradenia do platovej triedy museli vykazovať líderstvo vedeckovýskumného tímu. Požiadavka nepochybne správna, lebo nositeľ týchto titulov by mal byť lídrom vo svojej vedeckej oblasti. Na druhej strane tieto podmienky vytvorili podmienky pre trieštenie nepočetného výskumného potenciálu a členovia predchádzajúcich tímov dávali prednosť vy-

slo-maďarských vzťahov v súvislosti ... a najmä tu spomínané projekty podporené APVV, na ktoré projekt, ktorý teraz začíname, nadväzuje.

19 HOLEC, Roman. Problémy a úlohy hospodárskych a sociálnych dejín 19. a 20. storočia. In Fano, Štefan (ed.). *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 111.

tváraniu vlastných menších či malých projektov na úrok kumulovania výskumných kapacít do interdisciplinárnych tímov so zastúpením viacerých odborníkov v danej výskumnej oblasti z viacerých pracovísk SAV a vysokých škôl;

- b/ pravidlá pre financovanie verejných vysokých škôl boli nastavené tak, že školy dostávali z ministerstva dotáciu podľa výšky získaných financií z projektov. Pre školy bolo výhodné mať vedúcu pozíciu vo vedeckých projektoch, čo viedlo k preferovaniu výskumných tímov zložených z univerzitných kapacít. Dokonca po prenesení mechanizmu financovania na úroveň fakúlt a katedier sa ukazovalo byť problematickým aj zostavovanie tímov mimo jednotlivých katedier;
- c/ tretím, ťažšie zadefinovateľným problémom bola nevraživosť medzi konkurenčnými inštitúciami, nekompetentnosť oponentov/posudzovateľov v agentúrach posudzujúcich nové projekty a slovenský kamarátsky spôsob posudzovania projektov, v ktorom postupne víťazili tie projekty, ktoré spriatelení posudzovatelia ohodnotil vysokým percentom bodov.

Použitá literatúra:

- BAČOVÁ, Viera. *Etnická identita a historické zmeny. (Štúdiá obyvateľov vybraných obcí Slovenska)*. Bratislava : Veda, 1996.
- BAČOVÁ, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1996.
- BAČOVÁ, Viera – KUSÁ, Zuzana. (eds.). *Identity v meniacej sa spoločnosti*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1997.
- BAČOVÁ, Viera. Primordialistické konštruovanie národa na Slovensku – medzigeneračné porovnanie. In *Československá psychológia*, 43, 1999, 3, s. 205 – 215.
- BAČOVÁ, Viera. Primordiálny versus inštrumentálny základ etnickej a národnej identity. *Československá psychologie*, 41, 4, 1997, s. 303 – 313.
- BAČOVÁ, Viera. Rozdielne generácie – používanie iných vysvetľovaní? In *Človek a spoločnosť*, 1, 1998, 4. Prístupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-1-rok-1998/4/studie-a-clanky/rozdielne-generacie-pouzivanie-nych-vysvetlovani/>; BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan. Comparison of Historical and Social - Psychological Research Approaches: The Cooperation Model. In Vajdová, Libuša (ed.). *Les approches et les méthodes interdisciplinaires de recherche en sciences sociales*. Bratislava : Ústav svetovej literatúry SAV, 1994, s. 45 – 51.
- BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan. Reslovakization: The Changes of Nationality and Ethnic Identity in Historical Development in Slovak-Hungarian Environment. In Devetak, Silvo – Flere, Sergej – Seewann, Gerhard (eds.). *Kleine Nationen und ethnische Minderheiten im Umbruch Europas – Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe*. München : Slavica Verlag dr. Anton Kovač, 1993, s. 239 – 243.
- HALLON, Ľudovít. *Firma Pittel a Brausewetter v dejinách Slovenska. Priekopník bežtónového staviteľstva z Bratislavy*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014.
- HOLEC, Roman. *Človek a príroda v „dlhom“ 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014.

- HOLEC, Roman. Problémy a úlohy hospodárskych a sociálnych dejín 19. a 20. storočia. In Fano, Štefan (ed.). *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 103 – 113.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Intergeneračné zmeny identity etnicky homogénnych a heterogénnych rodín. In *Sociológia*, 34, 2002, 2, s. 117 – 130.
- LIPTÁK, Ľubomír. Koncepcia slovenských dejín od 18. storočia. In Fano, Štefan (ed.). *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 21 – 24.
- PAUKOVIČ, Vladimír a kol. *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1990.
- ŠUTAJ, Štefan. Analyse der Debatte um den ungarisch-slowakischen Grundlagenvertrag vom März 1995 (Macht der Mythen. Geschichtsstereotypen im slowakisch-ungarischen Verhältnis). In *Süd-ost Europa, Zeitschrift für Gegenwartsforschung*, H 9 – 10, 46 Jahrgang 1997, 471 – 491.
- ŠUTAJ, Štefan. History and National Identity. In Swoboda, Hannes – Viersma, Jan Marinus (eds.). *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*. Bruxelles : The Socialist Group in the European Parliament, 2009, p. 193 – 204.
- ŠUTAJ, Štefan – HOMIŠINOVÁ, Mária – SÁPOSOVÁ, Zlatica. – ŠUTAJOVÁ, Jana. *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (identita a politika)*. Prešov : Universum, 2006.
- ŠUTAJ, Štefan. Maďarská menšina v slovenskej politike. In Šutaj, Štefan (ed.). *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov : Universum, 2005, s. 93 – 102.
- ŠUTAJ, Štefan. (ed.). *Národ a národnosti na Slovensku – stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov : Universum, 2004.
- ŠUTAJ, Štefan. (ed.). *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov : Universum, 2005.
- ŠUTAJ, Štefan. (ed.). *Národnostná politika Slovenskej republiky po roku 1989*. Prešov : Universum, 2005.
- ŠUTAJ, Štefan. (ed.). *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období*. Prešov : Universum, 2004.
- ŠUTAJ, Štefan. *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1991.
- ŠUTAJ, Štefan. Zmena národnosti v historickom vývoji. In Plichtová, Jana (ed.). *Minority v politike*. Bratislava : Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 1992, s. 164 – 171.
- VÝROST, Jozef – HOMIŠINOVÁ, Mária. (eds.). *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, CD-ROM, 2005.
- ZELOVÁ, Alena – BAČOVÁ, Viera – HADUŠOVSKÁ, Slávka – HOMIŠINOVÁ, Mária – OLEJNÍK, Milan – PAUKOVIČ, Vladimír – ŠUTAJ, Štefan – VÝROST, Jozef. *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien*. Bratislava : Veda, 1994.
- ZELOVÁ, Alena – BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan – VÝROST, Jozef. *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálno-*

psychologickými charakteristikami (výsledky výskumu v súbore učiteľov). Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1992.

ZELOVÁ, Alena. Identita príslušníkov etnických menšín z národnostne zmiešaných oblastí Slovenska – sociálno-psychologický prístup. In *Slovenský národopis*, roč. 39, 1991, s. 132 – 142.

WEINREICH, Peter – BACOVA, Viera – ROUGIER, Nathalie. Basic Primordialism in ethnic and national identity. In Weinreich, Peter – Saunderson, Wendy (eds.). *Analyzing Identity. Cross-Cultural, Societal and Clinical Contexts*. London : Routledge / Taylor & Francis / Psychology Press. London and New York, 2003, s. 115 – 169.

Reflexia stavu a vývoja etnických vzťahov na Slovensku: K možnostiam empirického výskumu¹

Jozef Výrost – Michal Kentoš

Abstract:

The presented paper summarizes the possibilities of research of ethnic communities in Slovak and European contexts. In the first part of the paper, the authors focus on the ethnic heterogeneity of the European continent. At the same time, basic documents guaranteeing the status of minorities as well as the use of minority languages in relation to the majority population are analysed. As a follow up on the aforementioned, the authors present tools that contribute to the systematic collection of information on life of minorities, particularly international comparative social surveys. In the second part of the paper, they present the results of several projects on the rights of national minorities as well as the results of Slovak research of minorities in the transforming society.

Keywords:

ethnic minorities, minority languages

Európsky kontinent ako celok je etnicky heterogénny a aj na úrovni jednotlivých európskych krajín sa väčšinou táto skutočnosť deklaruje a akceptuje (istú zdržanlivosť vo všeobecnom prijímaní tohto faktu možno zaznamenať azda iba vo Francúzsku a v Grécku). Podľa údajov FUEN² (Federal Union of European Nationalities) v Európe žije okolo 400 autochtónnych menšín, čo predstavuje viac ako 100 miliónov obyvateľov, teda približne každý siedmy obyvateľ tohto kontinentu je ich príslušníkom. Podiel menšín vo vzťahu k majoritnej populácii sa pohybuje od 54 % : 46 % v Bosne a Hercegovine, až po (virtuálne) 0 % : 100 % v prípade Írska, Luxemburska, Malty a Portugalska. Vo väčšine európskych krajín je podiel príslušníkov menšín pod hranicou 20 %, iba v 11 krajinách je vyšší (okrem už spomínanej Bosny a Hercegoviny je to Lotyšsko, Belgicko, Srbsko, Švajčiarsko, Macedónsko, Moldavsko, Estónsko, Španielsko, Gruzínsko a Ukrajina). Slovensko s podielom majority 85,8 % sa nachádza približne uprostred poradia krajín.

Rozdielnosť názorov na menšinovú otázku sa premieta v samotnom označení menšín (národnostná/národná/etnická) a ich definovaní. V európskom kontexte často používaným vymedzením je definícia, uvedená v Odporúčaní Rady Európy (RE) č. 1201/1993

1 Práca vznikla v rámci riešenia projektu APVV-15-0475 Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)

2 <https://www.fuen.org/european-minorities/general/>

„Additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights“³ (odporúčanie 1201 ako celok v roku 1996, rozhodnutím Výboru ministrov RE, nebolo akceptované). „Národnostná menšina je skupina osôb v štáte, ktorá a) sídli na jeho teritóriu, b) udržiava so štátom dlhodobé, blízke a trvalé väzby, c) prejavuje osobité etnické, kultúrne, náboženské alebo jazykové charakteristiky, d) je v dostatočnej miere reprezentatívna, hoci početne menšia ako zvyšok populácie štátu alebo regiónu tohto štátu, e) motivuje ju záujem o spoločné zachovávanie toho, čo vytvára jej spoločnú identitu, vrátane jej kultúry, tradícií, jej náboženstva alebo jazyka.“

Významné rozdiely existujú aj medzi jednotlivými etnickými menšinami (aj medzi takými, ktoré žijú v rovnakej krajine), preto sa prejavuje snaha o ich klasifikáciu. Napr. S. Wolff (2008) v svojej správe pre Európske centrum pre otázky menšín, podľa ich pôvodu rozlišuje tradičné národnostné menšiny (etnické skupiny, ktoré žijú na území jedného štátu a súčasne ich spájajú vzťahy etnického príbuzenstva k titulárnemu národu iného – často susedného – štátu, napr. Maďari na Slovensku a v Rumunsku), transnárodnostné menšiny (etnické skupiny, ktorých pôvodná domovina presahuje hranice viacerých štátov, ale v žiadnom z nich nie je titulárnym národom, napr. Baskovia a Katalánci vo Francúzsku a Španielsku), domorodé menšiny (etnické skupiny pôvodného obyvateľstva na území jedného štátu, v ktorých nie sú titulárnym národom, napr. Cornwalčania, Weshania vo Veľkej Británii, Korzičania a Bretónci vo Francúzsku), imigračné menšiny (imigračné vlny do Európy po roku 1945, osoby, ktoré nezískali občianstvo v hostiteľskej krajine, napr. obyvatelia zo štátov severnej Afriky vo Francúzsku, tureckí gatarbeiteri v Nemecku, súčasní migranti).

Permanentný spoločenský, politický i vedecký záujem o vývoj a postavenie menšín v európskych krajinách umocňuje skutočnosť, že z 28 súčasných členských štátov EÚ väčšina (23) vznikla odtrhnutím od pôvodných štátnych útvarov, a to relatívne nedávno, prevažne v priebehu 19. a 20. storočia. Ani zostávajúcich 5 (Veľká Británia, Španielsko, Francúzsko, Dánsko, Švédsko) vnútorné pnutie celkom neobišlo, ako nasvedčujú súčasné udalosti v Škótsku a Katalánsku. Istú úlohu, a to nie celkom zamýšľaným smerom, tu zohrala i doktrína EÚ, konkrétnejšie jej Komisie, známa pod heslom „Európa regiónov“ (napr. Borrás-Alomar, Christiansen, Rodríguez-Pose, 1994), keď vedľajším efektom strategického zámeru posilňovania kompetencií Európskej komisie na úkor členských štátov a ich vlád sa ukázalo stimulovanie „regionálnych“ záujmov na rôznych úrovniach.

Za základné nástroje zabezpečenia statusu a potrieb národnostných/etnických menšín v Európe sa považujú Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín (Framework Convention for the Protection of National Minorities), ku ktorému sa Slovenská republika (SR) pripojila 14. septembra 1995, a Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov (European Charter for Regional or Minority Languages), v mene SR podpísaná 20. februára 2001. Plnenie záväzkov, vyplývajúcich z uvedených dokumentov, sa v signatárskych krajinách pravidelne kontroluje. Informácie z výsledkov

3 Recommendation 1201(1993). On an additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights. Council of Europe Parliamentary Assembly. <http://assembly.coe.int/main.asp?link=/documents/adoptedtext/ta93/erec1201.htm>

monitorovacieho procesu uskutočňovaného v stanovených intervaloch (v prípade Rámcového dohovoru sa v SR uskutočnili štyrikrát, v rokoch 1999, 2004, 2009, 2014, v prípade Európskej charty trikrát, v rokoch 2003, 2009, 2012 sú tieto dokumenty verejne dostupné na stránke Ministerstva zahraničných vecí SR.⁴

Ďalším nástrojom, ktorý má prispievať k systematickému sústreďovaniu informácií o živote minorít, sú špecializované európske organizácie a agentúry angažované čiastočne a/alebo výlučne v tomto zameraní, napr. Agentúra pre základné práva (European Union Agency for Fundamental Rights – FRA),⁵ výskumné centrá pre štúdium menšín, spoločne založené niekoľkými krajinami a postupne rozširujúce svoj záber na teritórium Európy, napr. Európske centrum pre otázky menšín (European Centre for Minority Issues – ECMI),⁶ alebo iniciatívne dobrovoľnícke združenia, orientované na mapovanie a internetovú prezentáciu informácií o menšinách, napr. Eurominority.eu.⁷

Iným rozmerom posudzovania vývoja stavu v oblasti života menšín sú údaje systematicky získavané prostredníctvom medzinárodných komparatívnych sociálnych prieskumov. V rokoch 2002/2003 z iniciatívy European Monitoring Centre of Racism and Xenophobia (EUMC) sa Eurobarometer⁸ a novovznikajúci európsky výskumný program Európska sociálna sonda (European Social Survey – ESS)⁹ zamerali na postoje majority k menšinám a imigrantom v európskych krajinách. Ďalším príkladom môže byť už spomínaná FRA (European Union Agency for Fundamental Rights), ktorá v roku 2008 uskutočnila prvú a v roku 2015 druhú vlnu European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS) v 28 členských krajinách EÚ. Dáta získané v EU-MIDIS I. boli publikované (2009), z EU-MIDIS II. zatiaľ nie sú k dispozícii. Relevantné informácie k téme prináša aj dlhodobý medzinárodný projekt International Social Survey Programme (ISSP). V module „Občianstvo II.“,¹⁰ realizovanom v roku 2014, ktorého sa zúčastnilo 49 807 respondentov v reprezentatívnych vzorkách z 34 krajín, boli napríklad položené aj otázky:

4 https://www.mzv.sk/zahranicna_politika/ludske_prava-narodnostne_mensiny_a_ochrana_mensinovykh_jazykov

5 <http://fra.europa.eu/en/about-fra>

6 <http://www.ecmi.de/about/about-ecmi/>

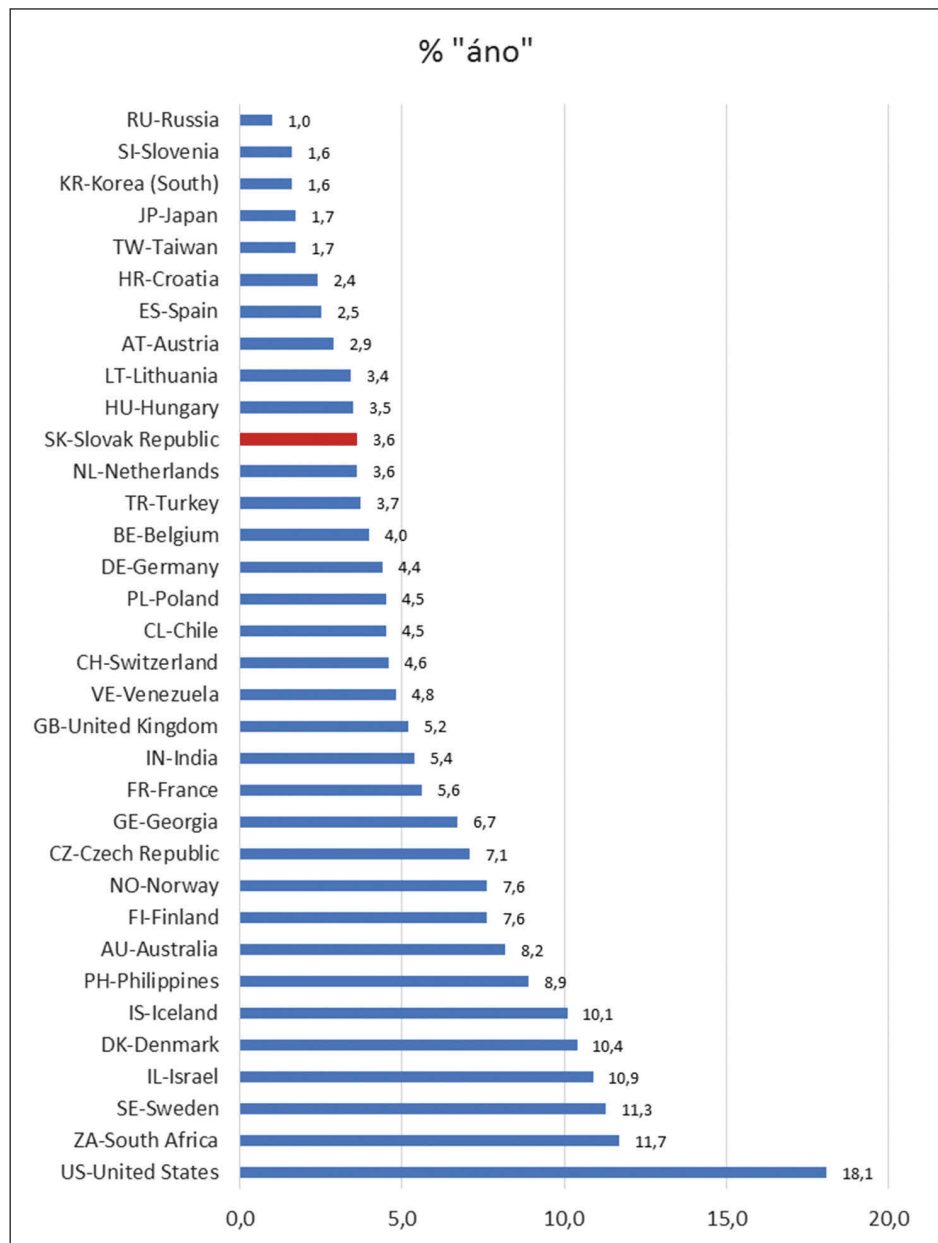
7 <http://www.eurominority.eu/version/eng/index.asp>

8 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_168_exec.sum_en.pdf

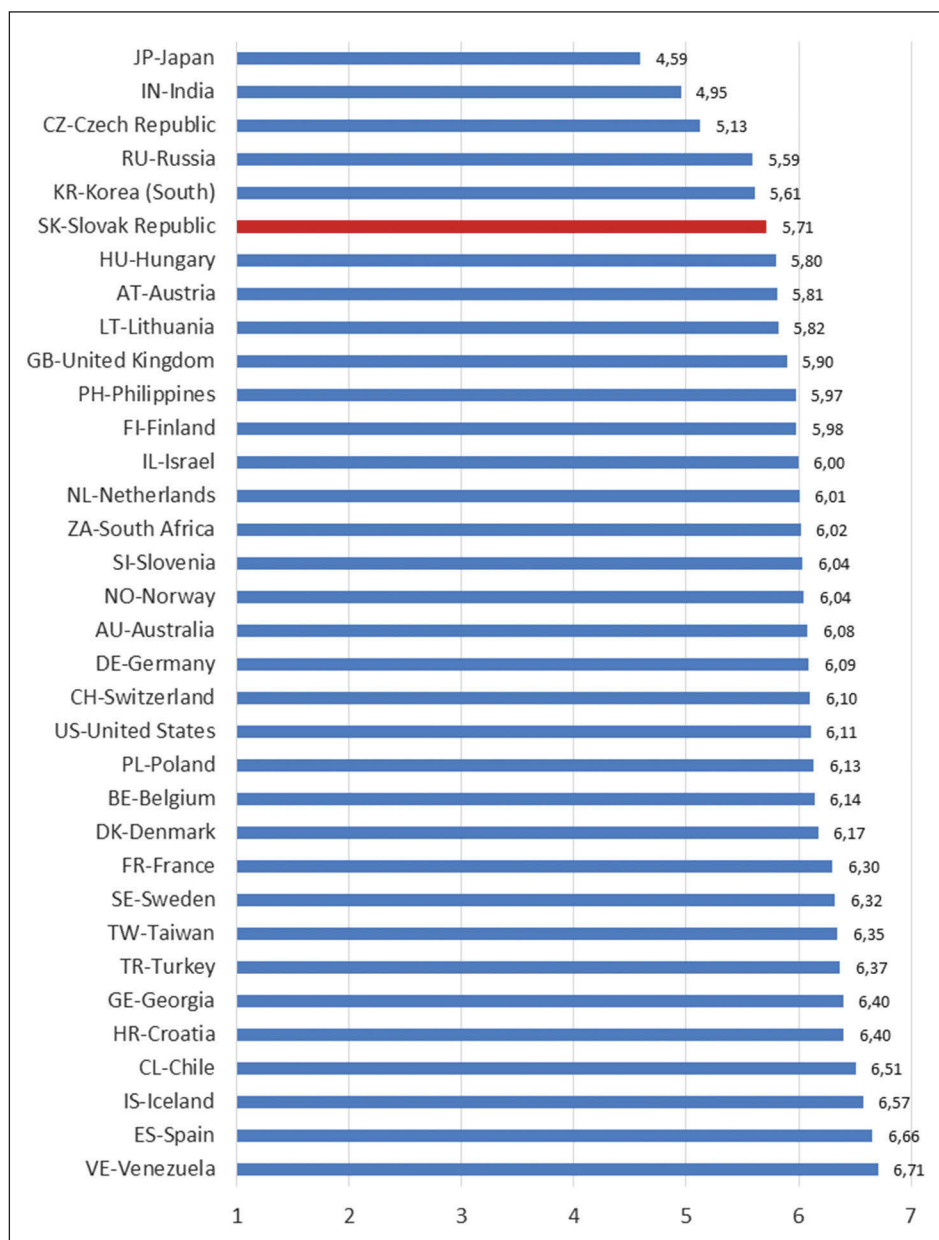
9 http://www.europeansocialsurvey.org/docs/round1/fieldwork/source/ESS1_source_main_questionnaire.pdf

10 <http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zacat.gesis.org/obj/fStudy/ZA6670>

Graf 1: Odpovede respondentov ISSP 2014 na otázku „Má sa ľuďom, ktorí sú zaujatí proti určitej rasovej alebo etnickej skupine, povoľovať usporadúvanie verejných podujatí?“ (% odpovedí „určite áno“).

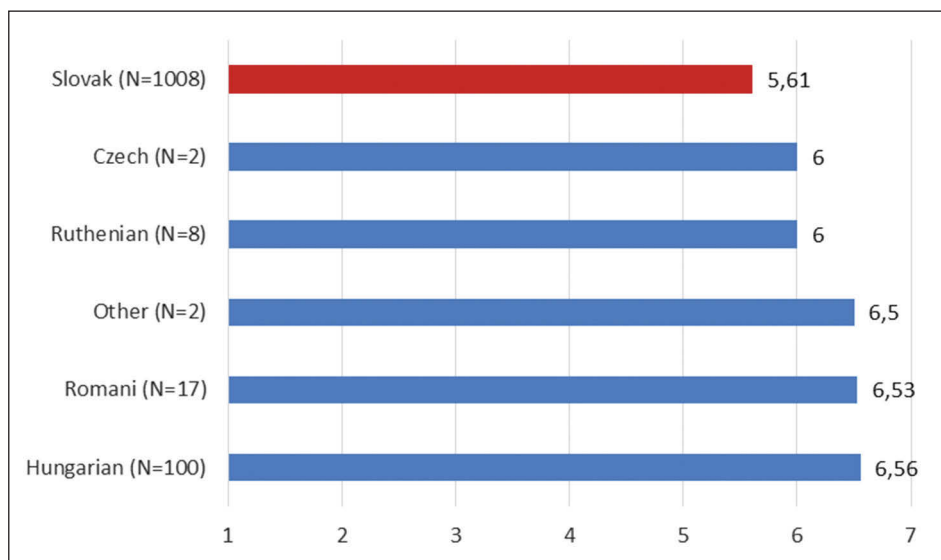

Graf 2: Odpovede respondentov ISSP 2014 na otázku „Existujú rôzne názory na práva ľudí v demokracii. Uveďte na stupnici 1 až 7, kde 1 znamená vôbec nie dôležité a 7 znamená veľmi dôležité, aké dôležité je, aby štátne orgány dodržiavali a chránili práva menšín“ (uvádzame priemer odpovedí na 7-bodovej škále).

Problém s reprezentatívnymi vzorkami v medzinárodných komparatívnych prieskumov však o. i. tkvie v tom, že ak sa pozrieme dovnútra vzorky v danej krajine (v našom prípade SR), zistíme, že a) odpovede príslušníkov majority a minority sa diferencujú, b) ich zastúpenie v absolútnych číslach je veľmi nízke a teda bráni možnosti zovšeobecňovať:

Graf 3: Odpovede respondentov ISSP 2014 zo SR podľa ich etnickej príslušnosti na otázku „Existujú rôzne názory na práva ľudí v demokracii. Uved'te na stupnici 1 až 7, kde 1 znamená vôbec nie dôležité a 7 znamená veľmi dôležité, aké dôležité je, aby štátne orgány dodržiavali a chránili práva menšín“ (uvádza-me priemer odpovedí na 7-bodovej škále).

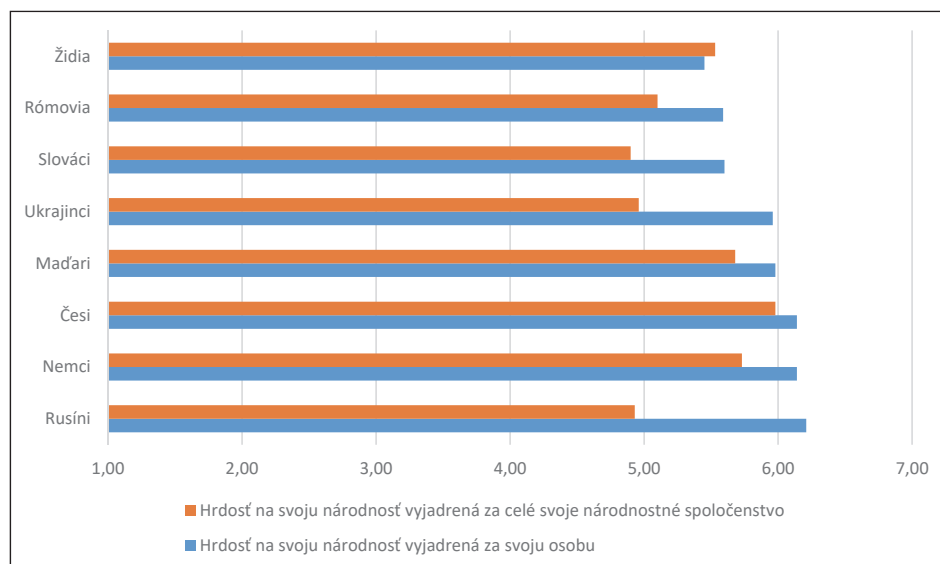
Uvedený príklad ilustruje potrebu (vo vnútroštátnom rozmere) realizácie empirických výskumov, špecializovaných na tému etnických minorít, s ich primeraným početným zastúpením. V tejto súvislosti bol v roku 2004 v slovenských podmienkach uskutočnený výskum, ktorý bol zameraný na etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti (Homišínová, Výrost, 2005). Jeho špecifikom bolo súčasné skúmanie jednotlivých etnických skupín ako aj vzťahov k iným etnikám. Uvedený výskumný formát poskytol informácie z vnútra jednotlivých etnických spoločenstiev a zároveň monitoroval vzťahy majority a minorít, resp. vzťahy medzi minoritami žijúcimi na území Slovenska. Výskum bol zameraný na štyri tematické oblasti:

- etnická identita, uvedomenie etnicity, otázky jazyka, školstva a kultúry,
- medzietnické vzťahy, história a súčasnosť,
- ľudské práva, práva menšín, perspektívy vývoja etnických spoločenstiev,
- aktuálne otázky verejného, v rámci neho aj národnostného a politického života.

S ohľadom na výskumný zámér boli účastníci výskumu vyberaní tak, aby boli v dostatočnej miere zastúpené vekové a rodové parametre všetkých etnických spoločenstiev. To malo za následok výber rovnako početných skupín jednotlivých etník s tým, že boli rešpektované rodové a vekové kvóty. Súbor tvorilo 1280 respondentov jednotlivých etnických spoločenstiev – Slováci, Česi, Maďari, Nemci, Rómovia, Rusíni, Ukrajinci a Židia. Každú z uvedených skupín tvorilo 160 respondentov, vyberaných kvótnym výberom. Vo výskume absentovali nové menšiny. Výskum prebiehal vo forme pološtruktúrovaného rozhovoru v domácnostiach respondentov metódou face to face. Uvedený výskumný dizajn umožnil realizovať viacúrovňové analýzy získaných výsledkov.

V module etnicita bola okrem iného pozornosť venovaná etnickej identite. Etnická identita predstavuje uvedomenie si a prežívanie príslušnosti k etnickému spoločenstvu v konkrétnom prostredí ako vzájomne prepojený systém kultúrnych, rasových, jazykových a teritoriálnych faktorov. Etnická identita navyše zahŕňa spoločne zdieľané predstavy o svojom pôvode a historických udalostiach, ktoré etnické spoločenstvo ovplyvnili. V rámci etnickej identity boli ako indikátory identifikovania sa etnickým spoločenstvom použité položky monitorujúce hrdosť na individuálnej úrovni ako aj jej vnímanie za celé spoločenstvo.

Graf 4: Odpovede respondentov podľa ich etnickej príslušnosti na otázky „*Ste hrdý na svoju národnosť?*“ a „*Myslíte si, že príslušníci Vašej menšiny sú hrdí na svoju národnosť?*“ (uvádzame priemery odpovedí na 7-bodovej škále, kde 1 znamená rozhodne nie a 7 rozhodne áno).

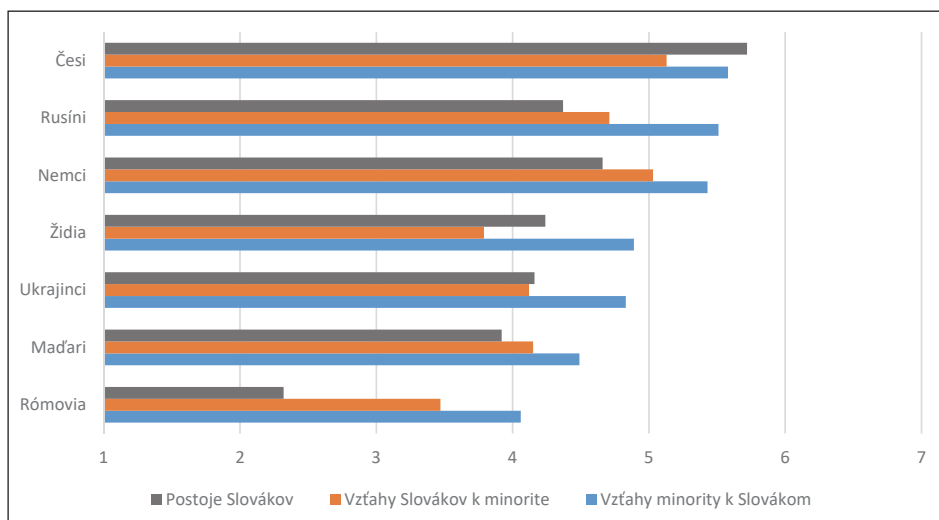

Z prezentovaných výsledkov vyplývajú relatívne pozitívne hodnotenia hrdosti na svoje etnické spoločenstvo naprieč všetkými skupinami. V súvislosti s postojovými tendenciami boli identifikované pozitívnejšie hodnotenia za svoju osobu v porovnaní s celou etnickou skupinou takmer vo všetkých etnikách. Najväčšie diskrepancie boli zaznamenané v skupinách Rusínov a Ukrajincov. Tieto zistenia indukujú aj otázky metodológie skúmania etnickej identity, resp. identity vôbec. Ide predovšetkým o pomerne známy problém preceňovania stanovísk týkajúcich sa vlastnej osoby v porovnaní s hodnoteniami iných, v tomto prípade svojho etnického spoločenstva (Kwan et al., 2008). Zároveň to otvára otázku spoľahlivosti uvedeného zisťovania, ak je realizované iba jedným spôsobom.

Samostatnú oblasť výskumu predstavovali interetnické vzťahy. V rámci tejto témy boli predmetom výskumu štyri tematické oblasti a to názory respondentov na historické udalosti, ktoré negatívne vplývali na interetnické vzťahy, a ich identifikácia. Nasledovalo skúmanie súčasných interetnických vzťahov, a to: vo vnútri minorít, minority verzus majorita a naopak. V ďalšom bloku boli predmetom otázok aktuálne problémy ovplyvňujúce tieto vzťahy. V neposlednom rade to boli názory respondentov na perspektívy medzietnických vzťahov.

Výsledky komparácie vtedajších (2004) vzťahov etnických skupín žijúcich na Slovensku priniesli informácie o hodnoteniach vzťahov Slovákov k jednotlivým minoritám. Zároveň poskytli údaje o hodnotení vzťahov z pohľadu minorít ako aj hodnotenie majority k minoritám. Z priemerných hodnôt postojov Slovákov k minoritám bola väčšina vzťahov posudzovaná neutrálne. Pozitívnejšie hodnotenia vykazovali sloven-

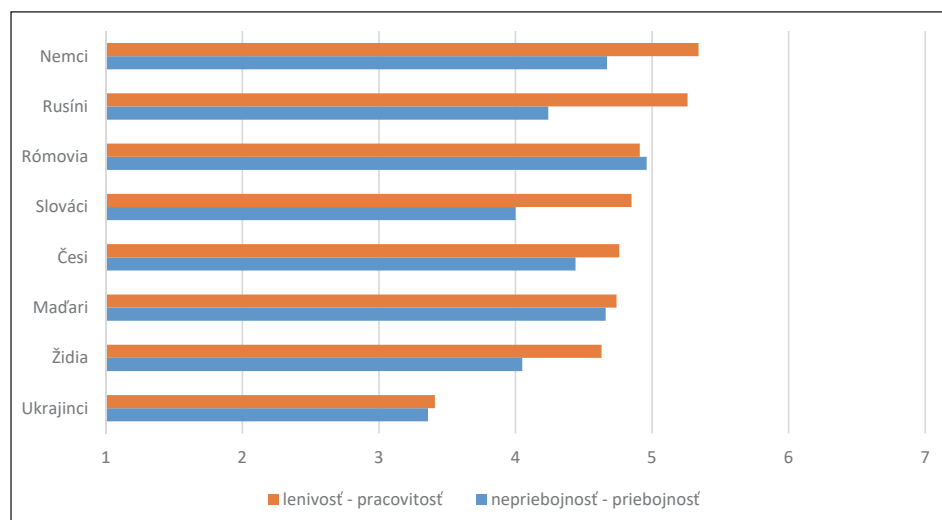
Graf 5: Odpovede respondentov podľa ich etnickej príslušnosti na otázku „Ak by ste mali v súčasnosti posúdiť vzťahy Vašej (menšiny) s ostatnými menšinami žijúcimi na Slovensku, povedali by ste, že sú...“ (uvádzame priemer odpovedí na 7-bodovej škále, kde 1 znamená veľmi zlé a 7 veľmi dobré vzťahy).

skí respondenti k českej minorite, naopak negatívne hodnotenia prisudzovali vzťahom s Rómami. Vo vzájomných hodnoteniach vzťahov bola očakávaná reciprocita postojov, čo sa napokon aj potvrdilo. Vo väčšine vzájomných vzťahov (postoje Slovákov k minoritám a postoje minorít k Slovákom) sme zaznamenali porovnateľné hodnotenia. Výnimkou boli vzťahy a vzájomné hodnotenia Slovákov a Rómov. Z pohľadu metodológie je výhodou uvedeného prístupu eliminácia pôsobenia seba-protektívnych mechanizmov, na základe ktorých jedinci hodnotia obvyčajne svoje vzťahy k iným lepšie, ako vzťahy iných k sebe (modré verzus oranžové riadky).

Sociálno-psychologický pohľad na problematiku medzietnických vzťahov dokumentuje analýza etnických stereotypov. Stereotypy ako kognitívne „skratky“ uľahčujú a urýchľujú orientáciu jednotlivca v zložitej a mnohotvárnej sociálnej realite. V svojej podstate reprezentujú integráciu individuálnej a kolektívnej skúsenosti, ktorá sa uplatňuje v interakcii s osobami a javmi (situáciami), definovateľnými svojou príslušnosťou k určitej kategórii, resp. etniku. Preto ich štúdium býva považované za produktívnu cestu identifikovania interetnických aj intraetnických osobitostí. Autostereotypy v tomto zmysle vyjadrujú kognitívnu reprezentáciu vlastného etnika a jeho príslušníkov. Heterostereotypy naopak vyjadrujú kognitívnu reprezentáciu iného etnika a jeho príslušníkov. V tomto kontexte boli zisťované aj auto, resp. heterostereotypy k majoritnému obyvateľstvu. Ilustračné výsledky uvádzame v grafe 6. Z obsahového hľadiska boli hodnotenia všetkých etník, s výnimkou Ukrajincov mierne pozitívne v oboch hodnotených dimenziách.

Graf 6: Odpovede respondentov podľa ich etnickej príslušnosti na otázku „Ak by ste mali charakterizovať Slovákov (sociálnu skupinu ako celok), akú mieru vybraných vlastností by ste im priradili?“ (uvádzame priemer odpovedí na 7-bodovej škále, kde 1 je lenivosť/nepriebojnosť a 7 pracovitosť/priebojnosť).

V snahe nadviazať na prezentovaný výskum vznikla potreba pokračovať a zároveň zachytiť zmeny etnických spoločností s dôrazom na nové výzvy. Vznikol tak projekt *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku* (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020), ktorý okrem vyššie spomenutých tém má za cieľ skúmať problematiku vnímania bezpečia obyvateľmi Slovenska a postoje k migrantom. Ako uvádzajú Farrall, Jackson a Grey (2009), pocit bezpečia predstavuje komplexný fenomén, ktorý podmieňuje celý rad faktorov, ako napr. miera kriminality, osobná skúsenosť s kriminalitou, sledovanie médií (najmä s kriminálnym obsahom), dôvera v políciu a súdy, ako aj osobnostné charakteristiky a premenné prostredia. Uvedení autori v tejto súvislosti rozlišujú dva typy strachu z ohrozenia. Prvým je strach na základe skúseností. Je založený na osobnej skúsenosti s ohrozením zdravia, majetku alebo osobnej integrity a je spojený s chudobou, rizikovými oblasťami a sociálnou dezorganizáciou. Druhým, rozšírenejším typom, je expresívny strach. Vykazujú ho jedinci s ojedinelou skúsenosťou s kriminalitou, pochádzajúci zo stabilného a relatívne bezpečného prostredia. Pre obe skupiny však platí, že spôsobujú významné konzekvencie na úrovni postojov ako aj každodenných aktivít jedincov.

Konceptualizácia strachu na základe skúseností je založená na predpoklade, že vnímaná úroveň bezpečia reflektuje aktuálnu bezpečnostnú situáciu. V tomto kontexte je pocit bezpečia výsledkom predchádzajúcich skúseností s kriminalitou, charakteristik prostredia, výskytu kriminality, prejavov vandalizmu a pod. LaGrange et al. (1992) identifikovali zvýšené obavy obyvateľov miest, v oblastiach s väčším počtom krádeží, prejavmi vandalizmu, konzumácie alkoholu, výskytom grafity. Okrem osobnej skúsenosti s kriminalitou môžu byť zdrojom obáv aj generované reprezentácie. Ide o obavy produkované médiami a jednotlivcami o príčinách, súvislostiach a dôsledkoch bezpečnostných incidentov. Do tejto skupiny patria aj obavy z migrantov. Negatívne vnímanie migrantov môže byť spôsobené tendenciou spájať členov uvedených skupín so špecifickými formami násilných trestných činov, s odlišným kultúrnym zázemím, ale aj s ekonomickými hrozbami, ako je konkurencia na trhu práce, bývania, záťaž pre systémy sociálneho zabezpečenia (Hummelsheim et al., 2010, Schlueter, Scheepers, 2010, Sniderman, Hagendoorn, 2007).

Záver

Ako vyplýva z prezentovaných výsledkov, problematika výskumu etnických minorít predstavuje pre vedcov permanentnú výzvu tak v časoch spoločenskej a ekonomickej konjunktúry, ako aj období zmien a kríz. Heterogénna etnická kompozícia ako aj historické súvislosti formovania jednotlivých etník v Európe vytvárajú priestor pre ich štúdium nie ako statických celkov, ale ako dynamicky sa meniacich spoločností, ktoré neraz presahujú hranice štátov. Z prezentovaného prehľadu je zrejmé, že okrem tradičných inštitúcií, ktoré zhromažďujú relevantné informácie o etnikách, sa podstatná časť dát získava z veľkých komparatívnych sociálnych prieskumov. Ich nespornou výhodou je získavanie porovnateľných informácií z veľkého množstva krajín, ale za cenu relatívne nízkeho zastúpenia minorít vo vzťahu k majoritnému obyvateľstvu. V tejto súvislosti sa osvedčilo používanie výskumných dizajnov, ktoré zväčšujú zastúpenie minoritných

etnických spoločností a artikulujú tak ich špecifiká. Metodologickým obmedzením prezentovaného výskumného dizajnu je kompozícia výskumnej vzorky, ktorá nezodpovedá ich zastúpeniu v populácii. Z uvedeného dôvodu sú získané výsledky skôr tendenciami, ktoré je nutné exaktne verifikovať.

Použitá literatúra:

- BORRÁS-ALOMAR, S., CHRISTIANSEN, T., RODRÍGUEZ-POSE, A. (1994). *Towards a „Europe of the regions“? Visions and reality from a critical perspective. Regional Politics and Policy*, 4(2), pp. 1 – 27.
- EU MIDIS (2009). European minorities and discrimination survey – main results report. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/663-FRA-2011_EU_MIDIS_EN.pdf
- FARRALL, S. D., JACKSON, J., & GRAY, E. (2009). *Social order and the fear of crime in contemporary times*. Oxford University Press.
- HOMIŠINOVÁ, M., & VÝROST, J. (Eds.). (2005). *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*. Spoločenskovedný ústav SAV.
- HUMMELSHEIM, D., HIRTENLEHNER, H., JACKSON, J., & OBERWITTLER, D. (2010). Social insecurities and fear of crime: A cross-national study on the impact of welfare state policies on crime-related anxieties. In *European sociological review*, 27 (3). pp. 327 – 345.
- KWAN, V. S., JOHN, O. P., ROBINS, R. W., & KUANG, L. L. (2008). Conceptualizing and assessing self-enhancement bias: a componential approach. In *Journal of personality and social psychology*, 94(6), 1062.
- LaGRANGE, R., FERRARO, K., SUPANCIC, M. (1992). Perceived risk and fear of crime: The role of social and physical incivilities. In *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 29, pp. 311 – 334.
- SCHLUETER, E.; SCHEEPERS, P. (2010). The relationship between outgroup size and anti-outgroup attitudes: A theoretical synthesis and empirical test of group threat-and intergroup contact theory. In *Social Science Research*, 39(2), pp. 285-295.
- SNIDERMAN, P. M.; HAGENDOORN, L. 2007. *When ways of life collide*. Princeton: Princeton University Press, 2007.
- WOLFF, S. (2008). Ethnic minorities in Europe: The basic facts. European Centre for Minority Issues report. <http://www.stefanwolff.com/publications/ethnic-minorities-in-europe>

Etnické vzťahy a ich prezentovanie vo vybraných politologických časopisoch na Slovensku¹

Jana Šutajová

Abstract:

Ethnicity can significantly influence addressing political, social and cultural problems in European society. Ethnicity also plays an important role in the conditions of the Slovak Republic. The paper maps how the topics of ethnicity, ethnic relations, ethnic tensions and conflicts are presented in selected political journals in Slovakia. The selection included magazines that are published in Slovakia at the political science departments of the Slovak Academy of Sciences and selected political science departments at Slovak universities. The paper deals with studies, articles, or reviews that have been published in selected journals over the past 10 years.

Keywords:

ethnicity, ethnic relations, ethnic conflicts, minorities, Slovakia, political journals

Etnicita dokáže významným spôsobom vstupovať do riešenia politických, sociálnych a kultúrnych problémov v európskej spoločnosti. Významnú úlohu zohráva etnicita aj v podmienkach Slovenskej republiky. Témy týkajúce sa etnicity, etnických vzťahov, etnického napätia či konfliktov sú predmetom výskumu viacerých vedných disciplín. Týmto fenoménom sa zaoberajú politológovia, sociológovia, etnológovia, historici, psychológovia a ďalší. Cieľom tohto príspevku je zmapovať, nakoľko sa témy etnicity, etnických vzťahov, etnického napätia či konfliktov prezentujú vo vybraných politologických časopisoch na Slovensku.

Pre potreby tohto príspevku som do výberového súboru zaradila časopisy, ktoré vychádzajú na Slovensku na politologických pracoviskách Slovenskej akadémie vied a na vybraných politologických pracoviskách na slovenských univerzitách. Vybraných päť časopisov vychádzajúcich na politologických pracoviskách na Slovensku má printovú alebo elektronickú podobu.

1 Práca vznikla v rámci riešenia projektu APVV-15-0475 Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004-2020) – (TESS2)

Prvým časopisom zaradeným do výberového súboru je časopis *Studia Politica Slovaca*. Tento časopis ako jediný vychádza na politologickom pracovisku Slovenskej akadémie vied. Vydáva ho Ústav politických vied SAV, ktorý vznikol ako jediné politologické pracovisko Slovenskej akadémie vied v roku 2002. Časopis *Studia Politica Slovaca* je recenzovaným časopisom zameraným na politológiu, najnovšie politické dejiny a medzinárodné vzťahy. Vychádza v printovej podobe dvakrát do roka. Časopis vychádza od roku 2008 a je indexovaný v databázach CEEOL (Central and Eastern European Online Library), ERIH PLUS (Európskom referenčnom indexe pre humanitné a spoločenské vedy) a ďalších.

Ostatné vybrané časopisy vydávajú univerzitné politologické pracoviská na Slovensku. Od roku 1998 vydáva Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici časopis *Politické vedy*. Tento recenzovaný časopis sa orientuje na témy z politických vied, medzinárodných vzťahov, moderných dejín a bezpečnostných štúdií. Vychádza v printovej podobe štyrikrát do roka od roku 1998. Časopis je indexovaný v databázach Index Copernicus, EBSCO, CEEOL, Proquest a ERIH PLUS.

Časopis *Slovenská politologická revue (Slovak Journal of Political Sciences)* vydáva Fakulta sociálnych vied Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Časopis vychádza od roku 2001 v printovej podobe. Od roku 2004 vychádza časopis štyrikrát do roka. Tento recenzovaný časopis je zameraný na témy z politických a spoločenských vied. Indexovaný je v databázach CEEOL a ERIH PLUS a ďalších.

Katedra politológie na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach vydávala do roku 2015 časopis *Sociálne a politické analýzy*. Časopis pôvodne začal fungovať v roku 2007 na Fakulte verejnej správy UPJŠ, ale v roku 2010 sa presunul na Filozofickú fakultu UPJŠ. Bol to interaktívny, recenzovaný vedecký časopis pre sociologické, psychologické, politologické analýzy a metodologické otázky a vychádzal dvakrát ročne v elektronickej podobe.

Posledným vybraným časopisom je *Annales Scientia Politica*, ktorý vydáva Inštitút politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Tento recenzovaný časopis zameraný na reflexiu diskurzu v politických vedách vychádza dvakrát do roka od roku 2012. Časopis vychádza v elektronickej podobe. Je indexovaný v databázach ERIH PLUS, CEEOL a ďalších.

Časopisy zaradené do výberového súboru nemali identické obdobie vzniku, preto som pre potreby tohto príspevku stanovila časový rámec. Zaoberať sa budem tými štúdiami, článkami či recenziami, ktoré boli zverejňované vo vybraných časopisoch za posledných desať rokov, teda od roku 2007 do roku 2016.

Publikované výstupy v politologických časopisoch, ktoré sa venovali etnicite, môžeme v prvom rade rozdeliť na príspevky zaoberajúce sa historickými témami, aktuálnymi témami a špecifickú kategóriu tvoria recenzie. K historickým témam sme zaradili štúdie či články zaoberajúce sa udalosťami do 90. rokov 20. storočia, alebo tie štúdie, kde sa tohto obdobia týkala prevažná časť príspevku.

Väčšina z vybraných časopisov má vo svojej štruktúre zaradenú aj sekciu pre recenzie. Recenzie kníh, ktoré sa zaoberali etnicitou, sa však v sledovanom období zverejňovali najmä v *Slovenskej politologickej revue*. V časopisoch *Politické vedy* a *Stu-*

dia Politica Slovaca sa takéto recenzie objavili len v jednom prípade. Takmer polovica z publikovaných recenzií sa týkala kníh o maďarskej menšine na Slovensku.² V prípade ostatných recenzií sa recenzované knihy zaoberali rôznymi témami, ako problematikou etnicity a etnických konfliktov,³ prístahovalectva a migrácií,⁴ problematikou politickej a straníckej participácie Rómov⁵ či etnickými procesmi v menšinových rodinách v Maďarsku.⁶ Polovica recenzovaných kníh bola vydaná v Českej republike, jedna v Maďarsku a štyri recenzované publikácie boli vydané na Slovensku. Časopisy Sociálne a politické analýzy a *Annales Scientia Politica* v sledovanom období žiadne recenzie kníh týkajúcich sa etnických vzťahov neuverejnili.

V politologických časopisoch sa pomerne často stretávame so štúdiami a článkami týkajúcimi sa etnických vzťahov v rôznych historických obdobiach. Táto skutočnosť súvisí s tým, že v politologických časopisoch svoje výstupy uverejňujú aj autori, ktorí sa venujú aj rôznym historickým témam, pretože súčasné etnické vzťahy či etnické konflikty majú svoje historické korene, ktoré môžu byť niekedy bez znalosti dlhodobého vývoja daného etnika či daného územia len ťažko pochopiteľné.

Vyčleniť môžeme niekoľko väčších okruhov tém, ktorými sa príspevky zaoberali. Niekoľko štúdií sa venuje starším obdobiam, či už vo vzťahu k slovanstvu, jazyku a etnicite alebo prezentovaním etnicko-emancipačnej teórie Štefana Launera, ktorou chce prispieť k riešeniu etnicko-kultúrneho procesu prebiehajúceho v rámci modernizácie

- 2 MARUŠIAK, Juraj. Šutaj, Štefan a kol.: Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Identita a politika). Prešov, Universum 2006. In *Studia Politica Slovaca*, 2008, roč. 1, č. 1, s. 159 – 161; VAJDA, Barnabás. Zsuzsanna Lampl: Magyarok és szlovákok (Hungarians and Slovaks) Nostra Tempora 17. Forum Minority Research Institute, Šamorín 2008. In *Slovak Journal of Political Sciences*, 2011, Vol. 11, No. 3, p. 271 – 274; ŠEBÍK, Karol. Macháček, Ladislav: Ako sa máte Maďari na Slovensku? (Are Hungarians getting well in Slovakia?) Trnava: University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava, 2011. In *Slovak Journal of Political Sciences*, 2013, Vol. 13, No. 1, p. 65 – 70; FÁBRI, István. Lampl, Zsuzsanna: Sociology of Hungarians living in Slovakia– Volume no. 1: Hungarian and a citizen of Slovakia. Fórum Minority Research Institute, Šamorín, 2013. In *Slovak Journal of Political Sciences*, 2014, Vol. 14, No. 3, p. 271 – 273.
- 3 HRUŠOVSKÝ, Marek. Šmíd, Tomáš; Vaďura, Vladimír (eds.): Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2007. In *Slovenská politologická revue*, 2008, roč. 8, č. 3, s. 133 – 137; KRPALA, Karol. Eriksen, T. H.: Sociální a kulturní antropologie – Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál. Praha: Portál 2008. In *Slovenská politologická revue*, 2009, roč. 9, č. 2, s. 209 – 211.
- 4 KLUS, Martin. Problémy migrácie podľa G. Sartoriho. (Giovanni Sartori: *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci – Esej o multietnické společnosti*. Praha: Dokořán, 2005.). In *Politické vedy*, 2007, roč. 10, č. 1 – 2, s. 135 – 139; ŠTEFANČÍK, Radoslav. Drbohlav, D. (ed.) (2008): Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Praha: Univerzita Karlova v Praze. In *Slovenská politologická revue*, 2009, roč. 9, č. 2, s. 212 – 214;
- 5 LENČ, Jozef. Rómsky sen: možnosti a limity politickej a straníckej participácie Rómov. Pečínka, P.: (2009) Rómske strany a politici v Evropě. Brno: Nakladatelství Doplněk. In *Slovenská politologická revue*, 2010, roč. 10, č. 2, s. 128 – 133.
- 6 MÉSZÁROSOVÁ-LAMPLOVÁ, Zuzana. Mária Homišinová: Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyamatok a magyarországi kisebbségi családokban. (Identita, používanie jazyka, asimilácia. Etnické procesy v menšinových rodinách v Maďarsku). MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadó, Budapest 2008, In *Slovak Journal of Political Sciences*, 2011, Vol. 11, No. 4, p. 357 – 360.

mnohorečového Uhorska v 40. rokoch 19. storočia.⁷ Celkovo však prevažujú témy týkajúce sa 20. storočia. Okrem niekoľkých štúdií venovaných česko-slovenským vzťahom sa tieto príspevky v časopisoch venovali najmä postaveniu menšín na Slovensku, resp. v Československu. Len jediný príspevok vybočoval z tohto rámca a týkal sa čiernohorsko-ruských vzťahov od roku 1700 do roku 2015.⁸

Vzťahy Čechov a Slovákov sa teda analyzovali aj v politologických časopisoch, pričom sa v štúdiách riešili najmä problémy vo vzťahoch medzi oboma národmi v období prvej Československej republiky, rozpad Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky a jeho príčiny a predpoklady, či Slovensko ako predmet českej politiky v 20. storočí.⁹ Oveľa viac pozornosti sa v jednotlivých politologických časopisoch venovalo problematike národnostných menšín. V tomto prípade tiež prevažovalo skúmanie problematiky v československom, resp. slovenskom priestore. Jednotlivé príspevky sa zaoberali menšinovou problematikou od obdobia pred prvou svetovou vojnou¹⁰ až po začiatok 70. rokov, ale celkovo v časopisoch prevažovali príspevky týkajúce sa prvej Československej republiky. Dve štúdie sa zaoberali maďarskou menšinou v začiatkoch fungovania Československej republiky,¹¹ ďalšie analýzou pojmov národ, národnosť a materinská reč v sčítaní ľudu z roku 1931 a využívaním národnostných menšín v ČSR na politické ciele Nemeckom a Maďarskom v roku 1937 pri príležitosti osláv DAI (Deutsches Ausland – Institut).¹² Prevala tém týkajúcich sa tohto obdobia súvisela aj s tým, že národnostné spory predstavovali najmä v dobe medzi svetovými vojnami kľúčový prvok nielen medzinárodnej politiky, ale aj domácej politiky. Ostatné štúdie riešili témy, ako bola národnostná otázka v Tešínsku v období stalinizmu, kultúrna a politická situácia Židov

-
- 7 GEREMEŠOVÁ, Gita. Stredná Európa – „Hra“ idey slovanstva s fenoménmi jazyka a etnicity. In *Annales Scientia Politica*, 2012, roč. 1, č. 1, s. 5 – 10; GBÚROVÁ, Marcela. Liberalism According to Štefan Launer or on an Ethno-Emancipation Theory. In *Slovenská politologická revue*, 2014, roč. 14, č. 2, s. 121 – 148.
 - 8 POLÁČKOVÁ, Zuzana, VAN DUIN, Pieter. The dwarf and the giant: Montenegrin-Russian relations and Montenegro's 'cult of Russia', c. 1700 – 2015. In *Studia Politica Slovaca*, 2016, roč. 9, č. 1, s. 31 – 55.
 - 9 SVATUŠKA, Martin. Vzťahy medzi Slovákami a Čechmi v období prvej Československej republiky (1918 – 1938). In *Slovenská politologická revue*, 2007, roč. 7, č. 1 – 2, s. 1 – 30; BOLFOVÁ, Petra. Czechs-Slovak Relations between 1918 and 1989 as a Prerequisite to the Dissolution of the Czech and Slovak Federal Republic. In *Politické vedy*, 2013, roč. 16, č. 4, s. 85 – 105; VESELÝ, Zdeněk. Slovensko v české politice 20. století. In *Studia Politica Slovaca*, 2009, roč. 2, č. 1, s. 1 – 22.
 - 10 DANIŠ, Vladimír – JEŽÍK, Ján. Political transfers between Great Britain and Austria-Hungary before the First World War and national question – draft. In *Studia Politica Slovaca*, 2014, roč. 7, č. 2, s. 51 – 61.
 - 11 VAN DUIN, Pieter – POLÁČKOVÁ, Zuzana. The bewilderment of a Scottish historian: R.W. Seton-Watson and the Hungarian minority in Slovakia, 1918 – 1923. In *Studia Politica Slovaca*, 2012, roč. 5, č. 1, s. 69 – 80; VAN DUIN, Pieter – POLÁČKOVÁ, Zuzana. Social democracy and the Hungarian minority in Slovakia 1918 – 1921. In *Studia Politica Slovaca*, 2015, roč. 8, č. 1, s. 5 – 15.
 - 12 POLÁČKOVÁ, Zuzana. Sčítanie ľudu z roku 1931 v I. ČSR – analýza pojmu národ, národnosť a materinská reč. In *Studia Politica Slovaca*, 2011, roč. 4, č. 1, s. 67 – 93; VRÁBEL, Ferdinand. Oslavy DAI v roku 1937 a snahy o využívanie národnostných menšín v ČSR Nemeckom a Maďarskom na politické ciele. In *Studia Politica Slovaca*, 2011, roč. 4, č. 1, s. 37 – 53. (DAI – Deutsches Auslands-Institut (Nemecký zahraničný ústav)).

v Československu v druhej polovici 60. rokov, alebo situácia maďarskej menšiny počas pražskej jari a v prvých rokoch normalizácie.¹³

Štúdie týkajúce sa etnických vzťahov v rôznych historických obdobiach boli v sledovanom období uverejňované prevažne v časopise *Studia Politica Slovaca*, ktorý vydáva Ústav politických vied SAV. Slovenská politologická revue uverejnila tri takéto štúdie, zatiaľ čo časopisy *Politické vedy* a *Annales Scientia Politica* uverejnili len po jednej takejto štúdii. Prevalha historických výstupov v časopise *Studia Politica Slovaca* súvisí s publikačným zameraním Ústavu politických vied SAV a zameraním niektorých jeho produktívnych autorov aj na problematiku etnických vzťahov.

Oveľa rozsiahlejšiu skupinu publikačných výstupov v politologických časopisoch tvorili tie, ktoré sa zaoberali etnicitou a témami s ňou súvisiacimi na konci 20. storočia a na začiatku 21. storočia. Aj v tomto prípade môžeme vyčleniť niekoľko väčších tematických okruhov, ktorými sa príspevky zaoberali. Okrem niekoľkých článkov týkajúcich sa národnostnej identity či identity a občianstva¹⁴ sa v politologických časopisoch objavovali najmä štúdie zameriavajúce sa na tému migrácií. Najrozsiahlejšiu skupinu však tvorili príspevky týkajúce sa národnostných menšín, či už v rôznych európskych krajinách, alebo na Slovensku.

Problémy v etnických vzťahoch často zosilňujú aj rôzne ďalšie faktory, ako sú sociálne disproporcie či chudoba. V chudobných, mnohokrát preľudnených oblastiach mimo Európy s často nepriaznivými prírodnými podmienkami, či v environmentálne zdevastovaných regiónoch sa potom vytvárajú priaznivé podmienky pre vytváranie nedemokratických režimov a bujnenie korupcie. V týchto krajinách potom existuje tendencia riešiť problémy vojnou, etnickými konfliktami a pod. Nestabilita v týchto regiónoch má vplyv na zvýšený podiel migrácií, ktoré sú ďalšou rozsiahlou problematikou pomerne často analyzovanej na stránkach politologických časopisov. Príspevky týkajúce sa migrácií môžeme ďalej diferencovať podľa obsahu. Najviac sa ich v časopisoch venovalo migračným procesom, migračnej politike alebo multikulturalizmu, či už všeobecne, alebo so zameraním na migrácie v Európskej únii.¹⁵ Ostatné príspevky

13 GASIOR, Grzegorz. Ciešlarova platforma – národnostná otázka v Tešínsku v období stalinizmu. In *Studia Politica Slovaca*, 2009, roč. 2, č. 2, s. 42 – 57; POPÉLY, Árpád. Maďarská menšina počas pražskej jari a v prvých rokoch normalizácie. In *Studia Politica Slovaca*, 2010, roč. 3, č. 2, s. 105 – 116; MALÁ, Simona. Kulturní a politická situace Židů v Československu v druhé polovině 60. let. In *Slovenská politologická revue*, 2010, roč. 10, č. 2, s. 119 – 127.

14 WAECHTER, Natalia – CHVOROSTOV, Alexander. Moved Peoples and Moved Borders: Research on the interplay of ethnic, national and regional identities in Central and Eastern Europe. In *Slovenská politologická revue*, 2011, roč. 11, č. 3, s. 179 – 186; СТЯПКО, Иван. Становлення національної ідентичності населення Закарпаття в кінці XIX. - початку XX. ст. In *Annales Scientia Politica*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 12 – 19; WAECHTER, Natalia – SAMOILOVA, Evgenia. European Identity and its Relationship to National and Ethnic Identities among Younger and Older Members of Ethnic Minority Groups. In *Slovenská politologická revue*, 2014, roč. 14, č. 2, s. 99 – 121.

15 KLUS, Martin. Vnútna migračná politika EÚ – tienistá stránka európskej integrácie. In *Politické vedy*, 2008, roč. 11, č. 1 – 2, s. 210 – 213; LIĐÁK, Ján. K niektorým charakteristickým rysom súčasných migračných procesov v Európe. In *Politické vedy*, 2009, roč. 12, č. 1, s. 120 – 137;

sa venovali rôznym špecifickým témam. Dva z príspevkov sa zameriavali na toleranciu a islam v Európe.¹⁶ Ďalšie štúdie boli venované prisťahovaleckej legislatíve v Spolkovej republike Nemecko či antiimigračnej politike Švajčiarskej ľudovej strany.¹⁷ Posledná skupina príspevkov sa venovala problematike migrácií na Slovensku a v česko-slovenskom priestore. Štúdie sa zaoberali migračnou politikou Slovenskej republiky, prenikaním témy migrácií do volebných programov a do politiky straníckych subjektov v Čechách a na Slovensku či pohľadom cudzincov na integračný proces na Slovensku.¹⁸ Čo sa týka uverejňovania príspevkov v jednotlivých časopisoch, tejto téme sa časopisy venovali rovnomerne, len o niečo viac príspevkov o migrácií uverejnili časopisy *Politické vedy* a *Slovenská politologická revue*.

Najrozsiahlejšiu skupinu tvorili v politologických časopisoch príspevky týkajúce sa národnostných menšín, či už v rôznych európskych krajinách, alebo na Slovensku. Celkovo však v časopisoch prevládali témy zaoberajúce sa etnickými menšinami v rôznych, najmä stredoeurópskych krajinách nad príspevkami, venujúcimi sa menšinám v Slovenskej republike. Štúdie sa týkali rôznych menšín, ale najčastejšie slovenskej menšiny v Maďarsku a maďarskej menšiny v krajinách s Maďarskom susediacimi. Z jedenástich príspevkov, ktoré sa venovali menšinám v rôznych európskych krajinách, sa štyri príspevky zaoberali slovenskou menšinou v Maďarsku,¹⁹ jeden príspevok čín-

ŠTEFANČÍK, Radoslav. Ekonomické a sociálne príčiny medzinárodnej migrácie v teoretickej reflexii. In *Slovenská politologická revue*, 2010, roč. 10, č. 4, s. 51 – 72; ŠTEFANČÍK, Radoslav. Úroveň migračnej politiky. In *Politické vedy*, 2011, roč. 14, č. 3, s. 6 – 34; BOLEČEKOVÁ, Martina. Vplyv imigrácie na zmeny v chápaní identity a v prístupe k občianstvu v členských štátoch Európskej únie. In *Politické vedy*, 2011, roč. 14, č. 1, s. 6 – 29; HELLOVÁ, Dana. Multikulturalizmus na pozadí sporu liberalizmu a komunitarizmu. In *Slovenská politologická revue*, 2010, roč. 10, č. 1, s. 114 – 127.

- 16 GEREMEŠOVÁ, Gita – MELKUSOVÁ, Helena. Moslimská komunita v „zajatí“ multikulturalizmu a politickej korektnosti. In *Annales Scientia Politica*, 2015, roč. 4, č. 1, s. 34 – 42; CHUDÍKOVÁ, Diana. Výzva tolerancie v 21. storočí – islam v Európe. In *Annales Scientia Politica*, 2012, roč. 1, č. 1, s. 36 – 44.
- 17 ŠTEFANČÍK, Radoslav. Zákon o prisťahovalectve v legislatívnom procese Spolkovej republiky Nemecko. In *Sociálne a politické analýzy*, 2007, roč. 1, č. 2, s. 46 – 62; ŠTEFANČÍK, Radoslav. Antiimigračný apel Švajčiarskej ľudovej strany. In *Studia Politica Slovaca*, 2012, roč. 5, č. 2, s. 3 – 43.
- 18 ŠTEFANČÍK, Radoslav. Migrácia vo volebných programoch straníckych subjektov v Čechách a na Slovensku. In *Slovenská politologická revue*, 2007, roč. 7, č. 3, s. 71 – 82; ŠTEFANČÍK, Radoslav. Prenikanie témy migrácie do politiky straníckych subjektov v Českej republike a na Slovensku. In *Studia Politica Slovaca*, 2010, roč. 3, č. 1, s. 3 – 22; BOLEČEKOVÁ, Martina. Migračná politika Slovenskej republiky: desať rokov po vstupe do Európskej únie. In *Politické vedy*, 2014, roč. 17, č. 3, s. 68 – 90; ŠTEFANČÍK, Radoslav. Integračný proces očami cudzincov. In *Sociálne a politické analýzy*, 2010, roč. 4, č. 1, s. 39 – 66.
- 19 HOMIŠINOVÁ, Mária. Jazykovo-komunikačné správanie pracovníkov slovenských menšinových samospráv v Maďarsku. In *Sociálne a politické analýzy*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 102 – 135; RAJNÁKOVÁ, Katarína. Participácia menšín na územnej samospráve Maďarskej republiky. In *Sociálne a politické analýzy*, 2008, roč. 2, č. 1, s. 16 – 38; SIK, Endre – ÖRKÉNY, Antal. Slovaks in Hungary. In *Slovenská politologická revue*, 2011, roč. 11, č. 3, s. 211 – 228; NURSE, Lyudmila. Music in the Identities of Ethnic Slovaks in Hungary. In *Slovenská politologická revue*, 2011, roč. 11, č. 3, s. 249 – 266.

skou menšinou v Maďarsku,²⁰ jeden maďarskou menšinou na Ukrajine²¹ a jeden maďarskou menšinou a dvojakým občianstvom.²² Ďalší z príspevkov týkajúcich sa menšín v rôznych európskych krajinách sa zaoberal právnym postavením menšín v Poľskej republike v kontexte kultúrnej bezpečnosti.²³ Špecifické príspevky predstavovali štúdie, ktoré prezentovali výsledky výskumov či prieskumov venujúcich sa menšinovej problematike. Takýto typ výstupu prináša napríklad článok informujúci o výsledkoch výskumu o pravicovom extrémizme a sociálnej vzdialenosti k menšinám, realizovaného pre Ministerstvo vnútra Českej republiky,²⁴ článok informujúci o úrovni medzietnickej tolerance Ukrajincov v zakarpatskom regióne,²⁵ či kvalitatívna porovnávacia štúdia skúmajúca faktory, ktoré mali vplyv na politické zastúpenie etnických menšín na miestnej úrovni na príklade vybraných miest vo Veľkej Británii, Fínsku, Rumunsku a Nemecku.²⁶ Problematike menšín v rôznych európskych krajinách bola jednoznačne najväčšia pozornosť venovaná v časopise Slovenská politologická revue, ktorá uverejnila viac ako polovicu z jedenástich príspevkov z tejto problematiky.

Len o niečo menšiu skupinu publikačných výstupov tvorili tie príspevky, ktoré sa zaoberali menšinovou politikou na Slovensku,²⁷ resp. sa vo väčšine prípadov zameriavali na postavenie konkrétnej národnostnej menšiny na Slovensku. Napriek tomu, že na Slovensku žije viacero národnostných menšín, môžeme konštatovať, že sa príspevky vo vybraných politologických časopisoch v sledovanom období zaoberali len maďarskou menšinou na Slovensku. Problematike sa v sledovanom období venovalo deväť príspevkov. Pozornosť v nich bola venovaná napríklad maďarskej menšine v procese transformácie po roku 1989, maďarským politickým stranám na Slovensku a ich vplyvu na reformu verejnej správy, participácii menšín na územnej samospráve na Slovensku a v Maďarsku či pôsobení jazykových bariér na sociálno-ekonomické nerovnosti národnostných menšín.²⁸ Ďalšie príspevky sa zaoberali slovensko-maďarskými bilate-

20 LAVUOVÁ, Denisa. Čínska menšina v Maďarskej republike. In *Slovenská politologická revue*, 2009, roč. 9, č. 1, s. 101 – 113.

21 KIZILOV, Alexandr I. – KIZILOVA, Kseniya – BAKIROV, S. Vil. Hungarians in Contemporary Ukraine: Identities and Representations. In *Slovenská politologická revue*, 2011, roč. 11, č. 3, s. 229 – 248.

22 KURUCZ, Milan. Dvojaké občianstvo v maďarskom politickom diskurze v rokoch 1998 – 2010. In *Studia Politica Slovaca*, 2012, roč. 5, č. 2, s. 76 – 93.

23 WALCZAK, Jaroslaw. Legal Status of National Minorities in the Republic of Poland against the Backdrop of Cultural Security. In *Politické vedy*, 2015, roč. 18, č. 2, s. 178 – 199.

24 BARTOŠ, František. Openness of the Public to Right-Wing Extremism and Social Distance to Minorities. In *Slovenská politologická revue*, 2012, roč. 12, č. 1, s. 42 – 70.

25 STRYAPKO, Ivan. The Level of Interethnic Tolerance of the Ukrainians in the Transcarpathian Region. In: *Annales Scientia Politica*, 2016, roč. 5, č. 1, s. 42 – 47.

26 VIMMR, Martin Kryšpin. Political Representation of Ethnic Minorities at Local Level: Factors, Context and Empirical Examples. In *Slovenská politologická revue*, 2015, roč. 15, č. 4, s. 352 – 373.

27 STEUER, Max. Satisfying the Majority? Case Studies in Slovak Minority Policy 2006 – 2014. In *Annales Scientia Politica*, 2015, roč. 4, č. 2, s. 42 – 51.

28 POLÁČKOVÁ, Zuzana. Maďarská menšina v procese transformácie po roku 1989: typológia prechodu od partikulárneho k občianskemu. In *Studia Politica Slovaca*, 2015, roč. 8, č. 2, s. 22 – 40; ŠUTAJOVÁ, Jana. Maďarské politické strany na Slovensku po roku 1989 a ich vplyv na reformu

rálnymi medzištátnymi vzťahmi a minulosťou ako zdrojom napätia v týchto vzťahoch, ale aj minulosťou ako zdrojom napätia v slovenskej politike a vzťahoch medzi majoritou a maďarskou minoritou na Slovensku.²⁹ Špecifické príspevky aj v tejto skupine výstupov predstavovali štúdie, ktoré prezentovali výsledky výskumov venujúcich sa menšinovej problematike. Aj v tomto prípade sa výskum zaoberal maďarskou menšinou na Slovensku. Výskum ENRI-East: „*Súhra európskych, národných a regionálnych identít: Národy medzi štátmi smerom k novým východným hraniciam Európskej únie*“ (medzinárodná štúdia o sociálnych a etnických skupinách žijúcich v pohraničí Európy) sa venoval analýze socio-etnických identít v krajinách východnej Európy, otázkam individuálnej alebo skupinovej sebaidentifikácie a etnickej príslušnosti. Realizoval sa v ôsmich krajinách Európy a na Slovensku sa realizoval na vzorke 800 respondentov maďarskej národnosti.³⁰ Príspevky zaoberajúce sa menšinami na Slovensku sa najčastejšie objavovali v časopise Sociálne a politické analýzy a len o niečo menej štúdií k tejto problematike bolo publikovaných na stránkach časopisu *Studia Politica Slovaca*. Zaujímavosťou je, že v sledovanom období sa problematikou menšín na Slovensku nezaoberal ani jeden príspevok v časopise *Politické vedy*.

Na záver môžeme skonštatovať, že problematika etnicity a etnických vzťahov je vo väčšej alebo menšej miere trvale prítomná na stránkach každého z vybraných politologických časopisov. V prípade recenzií kníh, ktoré sa zaoberali etnicitou sa z desiatich recenzií až osem objavuje v časopise *Slovenská politologická revue* a pri príspevkoch týkajúcich sa etnických vzťahov v rôznych historických obdobiach sa deväť zo štrnástich príspevkov nachádzalo v časopise *Studia Politica Slovaca*. Pri rôznych aktuálnych témach týkajúcich sa etnických vzťahov sú rozdiely medzi jednotlivými časopismi tiež výrazné. Celkovo bolo najviac príspevkov venovaných etnickým vzťahom publikovaných v časopisoch *Slovenská politologická revue* (13) a v časopise *Sociálne politické analýzy* (10). V ostatných sledovaných časopisoch sa k problematike publikovalo približne rovnako, v časopise *Politické vedy* šesť príspevkov, v časopisoch *Studia Politica Slovaca* a *Annales Scientia Politica* po piatich príspevkoch.

verejnej správy. In *Sociálne a politické analýzy*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 24 – 45; RAJŇÁKOVÁ, Katarína. Slovenská a maďarská identita a participácia menšín v územnej samospráve I. In *Sociálne a politické analýzy*, 2012, roč. 6, č. 1, s. 105 – 187; RAJŇÁKOVÁ, Katarína. Slovenská a maďarská identita a participácia menšín v územnej samospráve II. In *Sociálne a politické analýzy*, 2013, roč. 7, č. 1, s. 87 – 222; DENCI, Miroslav. Vybrané aspekty pôsobenia jazykových bariér na sociálno-ekonomické nerovnosti národnostných menšín. In *Sociálne a politické analýzy*, 2013, roč. 7, č. 1, s. 18 – 42.

29 MARUŠIAK, Juraj. Slovensko a Maďarsko – spojenectvo s historickou záťažou. In *Studia Politica Slovaca*, 2015, roč. 8, č. 2, s. 41 – 54; ŠUTAJOVÁ, Jana. Problematika neslovanských menšín v ČSR po druhej svetovej vojne v slovenskej politike po roku 1989. In *Sociálne a politické analýzy* 2012, roč. 6, č. 1, s. 17 – 47.

30 MACHÁČEK, Ladislav. Výsledky z výskumu občanov SR maďarskej národnosti. In *Studia Politica Slovaca*, 2010, roč. 3, č. 2, s. 54 – 79; MACHÁČEK, Ladislav. Slovak republic and its Hungarian Ethnic Minority: Sociological Reflections. In *Slovenská politologická revue*, 2011, roč. 11, č. 3, s. 187 – 210.

Použitá literatúra:

- BARTOŠ, František. Openness of the Public to Right-Wing Extremism and Social Distance to Minorities. In *Slovenská politologická revue*, 2012, roč. 12, č. 1, s. 42 – 70.
- BOLEČEKOVÁ, Martina. Vplyv imigrácie na zmeny v chápaní identity a v prístupe k občianstvu v členských štátoch Európskej únie. In *Politické vedy*, 2011, roč. 14, č. 1, s. 6 – 29;
- BOLEČEKOVÁ, Martina. Migračná politika Slovenskej republiky: desať rokov po vstupe do Európskej únie. In *Politické vedy*, 2014, roč. 17, č. 3, s. 68 – 90.
- BOLFOVÁ, Petra. Czechs-Slovak Relations between 1918 and 1989 as a Prerequisite to the Dissolution of the Czech and Slovak Federal Republic. In *Politické vedy*, 2013, roč. 16, č. 4, s. 85 – 105.
- DANIŠ, Vladimír – JEŽÍK, Ján. Political transfers between Great Britain and Austria-Hungary before the First World War and national question – draft. In *Studia Politica Slovaca*, 2014, roč. 7, č. 2, s. 51 – 61.
- DENCI, Miroslav. Vybrané aspekty pôsobenia jazykových bariér na sociálno-ekonomické nerovnosti národnostných menšín. In *Sociálne a politické analýzy*, 2013, roč. 7, č. 1, s. 18 – 42.
- FÁBRI, István. Lampl, Zsuzsanna: Sociology of Hungarians living in Slovakia. Volume no. 1: Hungarian and a citizen of Slovakia. Forum Minority Research Institute, Šamorín, 2013. In *Slovak Journal of Political Sciences*, 2014, Vol. 14, No. 3, p. 271 – 273.
- GASIOR, Grzegorz. Ciešlarova platforma – národnostná otázka v Tešínsku v období stalinizmu. In *Studia Politica Slovaca*, 2009, roč. 2, č. 2, s. 42 – 57.
- GBÚROVÁ, Marcela. Liberalism According to Štefan Launer or on an Ethno-Emanicipation Theory. In *Slovenská politologická revue*, 2014, roč. 14, č. 2, s. 121 – 148.
- GEREMEŠOVÁ, Gita. Stredná Európa – „Hra“ idey slovanstva s fenoménmi jazyka a etnicity. In *Annales Scientia Politica*, 2012, roč. 1, č. 1, s. 5 – 10.
- GEREMEŠOVÁ, Gita – MELKUSOVÁ, Helena. Moslimská komunita v „zajatí“ multikulturalizmu a politickej korektnosti. In *Annales Scientia Politica*, 2015, roč. 4, č. 1, s. 34 – 42.
- HELLOVÁ, Dana. Multikulturalizmus na pozadí sporu liberalizmu a komunitarizmu. In *Slovenská politologická revue*, 2010, roč. 10, č. 1, s. 114 – 127.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Jazykovo-komunikačné správanie pracovníkov slovenských menšinových samospráv v Maďarsku. In *Sociálne a politické analýzy*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 102 – 135.
- HRUŠOVSKÝ, Marek. Šmíd, Tomáš; Vaďura, Vladimír (eds.): Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2007. In *Slovenská politologická revue*, 2008, roč. 8, č. 3, s. 133 – 137.
- CHUDÍKOVÁ, Diana. Výzva tolerancie v 21. storočí – islam v Európe. In *Annales Scientia Politica*, 2012, roč. 1, č. 1, s. 36 – 44.
- KLUS, Martin. Problémy migrácie podľa G. Sartoriho. (Giovanni Sartori: *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci – Esej o multietnické společnosti*. Praha. Dokořán, 2005). In *Politické vedy*, 2007, roč. 10, č. 1 – 2, s. 135 – 139.

- KLUS, Martin. Vnúťorná migračná politika EÚ – tienistá stránka európskej integrácie. In *Politické vedy*, 2008, roč. 11, č. 1 – 2, s. 210 – 213.
- KIZILOV, Alexandr I. – KIZILOVA, Kseniya – BAKIROV, S. Vil. Hungarians in Contemporary Ukraine: Identities and Representations. In *Slovenská politologická revue*, 2011, roč. 11, č. 3, s. 229 – 248.
- KRPALA, Karol. Eriksen, T. H. Sociální a kulturní antropologie – Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál. Praha: Portál 2008. In *Slovenská politologická revue*, 2009, roč. 9, č. 2, s. 209 – 211.
- KURUCZ, Milan. Dvojaké občianstvo v maďarskom politickom diskurze v rokoch 1998 – 2010. In *Studia Politica Slovaca*, 2012, roč. 5, č. 2, s. 76 – 93.
- LAVUOVÁ, Denisa. Čínska menšina v Maďarskej republike. In *Slovenská politologická revue*, 2009, roč. 9, č. 1, s. 101 – 113.
- LENČ, Jozef. Rómsky sen: možnosti a limity politickej a stránickej participácie Rómov. Pečínka, P. (2009) Rómske strany a politici v Európe. Brno: Nakladatelství Doplňek. In *Slovenská politologická revue*, 2010, roč. 10, č. 2, s. 128 – 133.
- LIDÁK, Ján. K niektorých charakteristickým rysom súčasných migračných procesov v Európe. In *Politické vedy*, 2009, roč. 12, č. 1, s. 120 – 137.
- MACHÁČEK, Ladislav. Výsledky z výskumu občanov SR maďarskej národnosti. In *Studia Politica Slovaca*, 2010, roč. 3, č. 2, s. 54 – 79.
- MACHÁČEK, Ladislav. Slovak republic and its Hungarian Ethnic Minority: Sociological Reflections. In *Slovenská politologická revue*, 2011, roč. 11, č. 3, s. 187 – 210.
- MALÁ, Simona. Kulturní a politická situace Židů v Československu v druhé polovině 60. let. In *Slovenská politologická revue*, 2010, roč. 10, č. 2, s. 119 – 127.
- MARUŠIAK, Juraj. Slovensko a Maďarsko – spojenectvo s historickou záťažou. In *Studia Politica Slovaca*, 2015, roč. 8, č. 2, s. 41 – 54.
- MARUŠIAK, Juraj. Šutaj, Štefan a kol.: Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Identita a politika). Prešov, Universum 2006. In *Studia Politica Slovaca*, 2008, roč. 1, č. 1, s. 159 – 161.
- MÉSZÁROSOVÁ – LAMPLOVÁ, Zuzana. Mária Homišinová: Identitás, nyelvhasznat, asszimiláció. Etnikai folyamatok a magyarországi kisebbségi családokban. (Identita, používanie jazyka, asimilácia. Etnické procesy v menšinových rodinách v Maďarsku). MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadó, Budapest 2008, In *Slovak Journal of Political Sciences*, 2011, Vol.11, No. 4, p. 357 – 360.
- NURSE, Lyudmila. Music in the Identities of Ethnic Slovaks in Hungary. In *Slovenská politologická revue*, 2011, roč. 11, č. 3, s. 249 – 266.
- POLÁČKOVÁ, Zuzana. Sčítanie ľudu z roku 1931 v I. ČSR – analýza pojmu národ, národnosť a materinská reč. In *Studia Politica Slovaca*, 2011, roč. 4, č. 1, s. 67 – 93.
- POLÁČKOVÁ, Zuzana, VAN DUIN, Pieter. The dwarf and the giant: Montenegrin-Russian relations and Montenegro's 'cult of Russia', c. 1700 – 2015. In *Studia Politica Slovaca*, 2016, roč. 9, č. 1, s. 31 – 55.
- POLÁČKOVÁ, Zuzana. Maďarská menšina v procese transformácie po roku 1989: typológia prechodu od partikulárneho k občianskemu. In *Studia Politica Slovaca*, 2015, roč. 8, č. 2, s. 22 – 40.

- POPÉLY, Árpád. Maďarská menšina počas pražskej jari a v prvých rokoch normalizácie. In *Studia Politica Slovaca*, 2010, roč. 3, č. 2, s. 105 – 116.
- RAJŇÁKOVÁ, Katarína. Participácia menšín na územnej samospráve Maďarskej republiky. In *Sociálne a politické analýzy*, 2008, roč. 2, č. 1, s. 16 – 38.
- RAJŇÁKOVÁ, Katarína. Slovenská a maďarská identita a participácia menšín v územnej samospráve I. In *Sociálne a politické analýzy*, 2012, roč. 6, č. 1, s. 105 – 187.
- RAJŇÁKOVÁ, Katarína. Slovenská a maďarská identita a participácia menšín v územnej samospráve II. In *Sociálne a politické analýzy*, 2013, roč. 7, č. 1, s. 87 – 222.
- SIK, Endre – ÖRKÉNY, Antal. Slovaks in Hungary. In *Slovenská politologická revue*, 2011, roč. 11, č. 3, s. 211 – 228.
- STEUER, Max. Satisfying the Majority? Case Studies in Slovak Minority Policy 2006 – 2014. In *Annales Scientia Politica*, 2015, roč. 4, č. 2, s. 42 – 51.
- STRYPKO, Ivan. The Level of Interethnic Tolerance of the Ukrainians in the Transcarpathian Region. In *Annales Scientia Politica*, 2016, roč. 5, č. 1, s. 42 – 47.
- СТРЯПКО, Иван. Становлення національної ідентичності населення Закарпаття в кінці XIX. – початку XX. ст. In *Annales Scientia Politica*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 12 – 19.
- SVATUŠKA, Martin. Vzťahy medzi Slovákmi a Čechmi v období prvej Československej republiky (1918-1938). In *Slovenská politologická revue*, 2007, roč. 7, č. 1 – 2, s. 1 – 30.
- ŠEBÍK, Karol – MACHÁČEK, Ladislav. Ako sa máte Maďari na Slovensku? (Are Hungarians getting well in Slovakia?) Trnava: University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava, 2011. In *Slovak Journal of Political Sciences*, 2013, Vol. 13, No. 1, p. 65 – 70.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav. Drbohlav, D. (ed.) (2008). Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Praha: Univerzita Karlova v Praze. In *Slovenská politologická revue*, 2009, roč. 9, č. 2, s. 212 – 214.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav. Ekonomické a sociálne príčiny medzinárodnej migrácie v teoretickej reflexii. In *Slovenská politologická revue*, 2010, roč. 10, č. 4, s. 51 – 72.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav. Úrovně migrační politiky. In *Politické vedy*, 2011, roč. 14, č. 3, s. 6 – 34.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav. Zákon o prisťahovalectve v legislatívnom procese Spolkovej republiky Nemecko. In *Sociálne a politické analýzy*, 2007, roč. 1, č. 2, s. 46 – 62.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav. Antiimigračný apel Švajčiarskej ľudovej strany. In *Studia Politica Slovaca*, 2012, roč. 5, č. 2, s. 3 – 43.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav. Migrácia vo volebných programoch stranických subjektov v Čechách a na Slovensku. In *Slovenská politologická revue*, 2007, roč. 7, č. 3, s. 71 – 82.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav. Prenikanie témy migrácie do politiky stranických subjektov v Českej republike a na Slovensku. In *Studia Politica Slovaca*, 2010, roč. 3, č. 1, s. 3 – 22.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav. Integračný proces očami cudzincov. In *Sociálne a politické analýzy*, 2010, roč. 4, č. 1, s. 39 – 66.

- ŠUTAJOVÁ, Jana. Maďarské politické strany na Slovensku po roku 1989 a ich vplyv na reformu verejnej správy. In *Sociálne a politické analýzy*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 24 – 45.
- ŠUTAJOVÁ, Jana. Problematika neslovanských menšín v ČSR po druhej svetovej vojne v slovenskej politike po roku 1989. In *Sociálne a politické analýzy*, 2012, roč. 6, č. 1, s. 17 – 47.
- VAJDA, Barnabás. Zsuzsanna Lampl: Magyarok és szlovákok (Hungarians and Slovaks) Nostra Tempora 17. Forum Minority Research Institute, Šamorín 2008. In *Slovak Journal of Political Sciences*, 2011, Vol. 11, No. 3, p. 271 – 274.
- VAN DUIN, Pieter – POLÁČKOVÁ, Zuzana. The bewilderment of a Scottish historian: R. W. Seton-Watson and the Hungarian minority in Slovakia, 1918 – 1923. In *Studia Politica Slovaca*, 2012, roč. 5, č. 1, s. 69 – 80.
- VAN DUIN, Pieter – POLÁČKOVÁ, Zuzana. Social democracy and the Hungarian minority in Slovakia 1918 – 1921. In *Studia Politica Slovaca*, 2015, roč. 8, č. 1, s. 5 – 15.
- VESELÝ, Zdeněk. Slovensko v české politice 20. století. In *Studia Politica Slovaca*, 2009, roč. 2, č. 1, s. 1 – 22.
- VIMMER, Martin Kryšpín. Political Representation of Ethnic Minorities at Local Level: Factors, Context and Empirical Examples. In *Slovenská politologická revue*, 2015, roč. 15, č. 4, s. 352 – 373.
- VRÁBEL, Ferdinand. Oslavy DAI v roku 1937 a snahy o využívanie národnostných menšín v ČSR Nemeckom a Maďarskom na politické ciele. In *Studia Politica Slovaca*, 2011, roč. 4, č. 1, s. 37 – 53.
- WAECHTER, Natalia – CHVOROSTOV, Alexander. Moved Peoples and Moved Borders: Research on the interplay of ethnic, national and regional identities in Central and Eastern Europe. In *Slovenská politologická revue*, 2011, roč. 11, č. 3, s. 179 – 186.
- WAECHTER, Natalia – SAMOILOVA, Evgenia. European Identity and its Relationship to National and Ethnic Identities among Younger and Older Members of Ethnic Minority Groups. In *Slovenská politologická revue*, 2014, roč. 14, č. 2, s. 99 – 121.
- WALCZAK, Jarosław. Legal Status of National Minorities in the Republic of Poland against the Backdrop of Cultural Security. In *Politické vedy*, 2015, roč. 18, č. 2, s. 178 – 199.

Demografický obraz rómskeho obyvateľstva na Slovensku podľa výsledkov sčítania obyvateľov v roku 2011¹

Branislav Šprocha

Abstract:

The Roma population in Slovakia has, due to its different ethnic origin, specific customs and traditions combined with a certain degree of segregation, retained many differences. They are projected and reflected in a number of population structures that are content elements of population censuses. However, the possibility to claim Roma nationality since 1991 census has only been used by certain part of the Roma population. Nevertheless, this information is too valuable to be overlooked. In addition, in the last census in 2011, almost 106,000 persons were registered as having Roma nationality, which already stands for a relatively numerous subpopulation. The aim of the submitted paper is to analyse the results of the 2011 census concerning the persons who freely declare their belonging to the Roma nationality. Attention was paid to the number and share of the Roma in the districts and municipalities of Slovakia, towns and villages, as well as their representation according to size groups of municipalities. Demographic structures included mainly age and gender, marital status, highest education, and economic activity.

Keywords:

the Roma, Slovakia, population census in 2011

Úvod

Národnostné zloženie obyvateľstva Slovenska je výsledkom dlhého a zložitého historického vývoja. Jednotlivé etnické skupiny sa navzájom medzi sebou dodnes odlišujú predovšetkým v kultúrnej, demografickej, socioekonomickej a historickej oblasti. Asi najvýraznejšie sa táto skutočnosť dotýka rómskej populácie. Rómske obyvateľstvo žijúce na Slovensku si vďaka svojmu inoetnickému pôvodu, špecifickým zvykom a tradí-

1 Príspevok je čiastkovým výstupom z projektu APVV 15-0745 Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2) a VEGA 2/0057/17 Najvyššie dosiahnuté vzdelanie a jeho vplyv na transformujúce sa rodinné a reprodukčné správanie žien na Slovensku.

ciám v kombinácii s určitým stupňom izolácie od majoritnej (nerómskej) populácie zachovalo množstvo odlišností v rôznych oblastiach spoločenského života. Najmä po roku 1989 a právnom zamedzení zbierania údajov na etnickom pôvode štátnymi inštitúciami, disponujeme len obmedzeným zdrojom informácií o tejto etnickej skupine. Často ide len o lokálne sondy. Výnimku predstavujú posledné dve sociografické mapovania rómskych komunít z rokov 2003 – 2004 a 2012 – 2013, ktorých výsledky boli publikované v (Jurásková et al., 2004) a (Mušinka et al., 2014). Veľmi dôležitým a v niektorých aspektoch nenahraditeľným zdrojom údajov (najmä z pohľadu populačných štruktúr, bývania a pod.) na Slovensku je sčítanie obyvateľov. Kým pri sčítaniach v rokoch 1970 a 1980 sa uskutočnilo aj špeciálne úplné zisťovanie osôb rómskeho etnika (pozri napr. Vaňo, Haviarová, 2002), od sčítania v roku 1991 je získavanie obsahových prvkov cenzu založené na slobodnej deklarácii rómskej národnosti. Určitým problémom sčítaní v rokoch 1991 – 2011 však je, že túto možnosť pravidelne využíva len asi štvrtina z celkového predpokladaného počtu osôb rómskeho etnika na Slovensku. Pravdepodobne aj v dôsledku toho sú tieto údaje len veľmi málo využívané.

Cieľom predloženej štúdie je poukázať práve na možnosti využitia výsledkov sčítania, a konkrétne posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov, ktoré sa uskutočnilo v roku 2011, na analýzu vybraných populačných štruktúr rómskeho obyvateľstva na Slovensku. Vzhľadom na charakter získavania údajov je zrejmé, že nemôže ísť o reprezentatívnu vzorku celej rómskej populácie, ale tento prístup umožňuje hodnotiť jej určitú zložku, teda osoby, ktoré slobodne deklarujú svoju príslušnosť k rómskej národnosti.

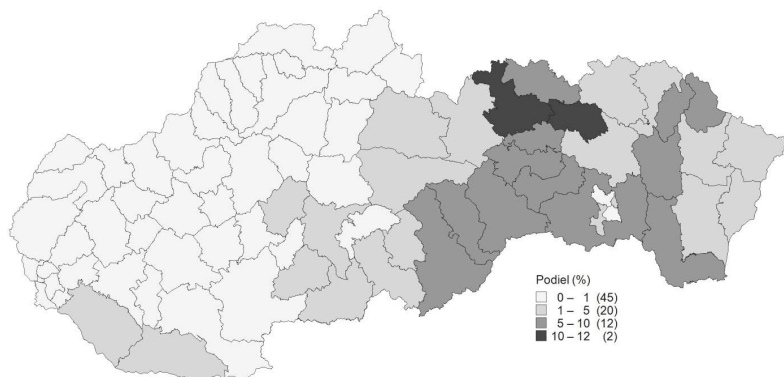
Počet a priestorové rozmiestnenie

Ako už bolo spomenuté v úvode, početnosťou súbor osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti ani zďaleka nezodpovedá predpokladanému počtu osôb rómskeho etnika, no v roku 2011 sa v sčítaní obyvateľov k rómskej národnosti prihlásilo celkovo 105 738 osôb, čo predstavuje približne 2 % z celej populácie Slovenska. Už z tohto pohľadu je zrejmé, že nejde o zanedbateľnú vzorku a navyše v kombinácii s obsahovými prvkami sčítania môže priniesť jej analýza niektoré dôležité informácie.

Celkovo v ôsmich okresoch Slovenska sa sčítala takmer polovica všetkých Rómov. Najväčší počet osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti v roku 2011 mal trvalý pobyt v Kežmarku (8,0 tis.), Košiciach-okolie (7,7 tis.), Vranove nad Topľou (7,2 tis.), Trebišove (6,6 tis.) a Spišskej Novej Vsi (6 tis.). V dvoch okresoch dokonca podiel osôb rómskej národnosti prekročil hranicu 10 % (Kežmarok 11,5 % a Sabinov 10 %). Nad hranicou 5 % sa pritom nachádzalo celkovo 14 okresov Slovenska, pričom z priestorového hľadiska išlo predovšetkým o celky východného Slovenska (pozri obr. 1).

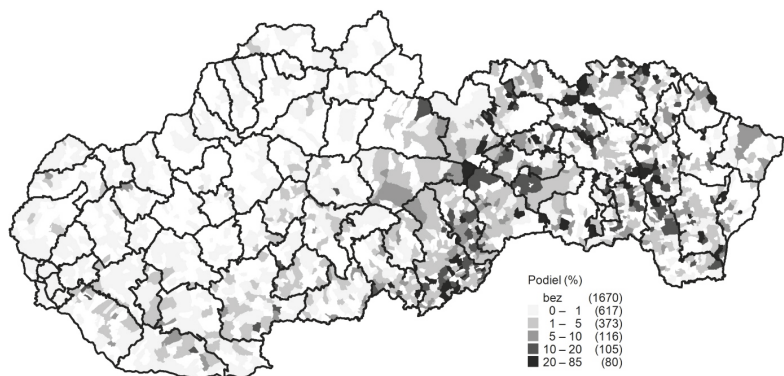
Značnú nerovnomernosť priestorového rozmiestnenia Rómov na Slovensku v roku 2011 potvrdzujú aj údaje o podiele osôb rómskej národnosti na obecnej úrovni (obr. 2). Celkovo v 1662 obciach, čiže v takmer 57 % sídel na Slovensku, sa k rómskej národnosti neprihlásila žiadna osoba. Maximálne 1 % z miestnej populácie tvorili Rómovia v 617 obciach a ich podiel v rozpätí 1 – 5 % sčítanie odhalilo v 373 sídlach. Nad hranicou 5 % sa zastúpenie osôb rómskej populácie pohybovalo podľa výsledkov sčítania v roku 2011 v 301 obciach, z toho v 185 to bolo dokonca 10 a viac percent. V rámci tejto

skupiny ešte spomenieme, že v 17 obciach majú osoby rómskej národnosti už prevahu (podiel 52 – 83 %) a v ďalších 19 sa ich zastúpenie pohybovalo v rozpätí jednej tretiny až jednej polovice z miestnej populácie. Detailné priestorové rozmiestnenie obcí podľa podielu osôb rómskej národnosti prezentuje obr. 2. Aj na základe výsledkov sčítania obyvateľov z roku 2011 je zrejmé, najnižšiu váhu mali Rómovia na západnom Slovensku a na severe stredného Slovenska. Naopak, najvyšší podiel Rómov vykazovali okresy juhovýchodnej časti stredného Slovenska (v okresoch Rimavská Sobota, Revúca) a takmer celé územie východného Slovenska s výnimkou severovýchodnej ukrajinsko-poľskej prihraničnej oblasti.

Obrázok 1

Podiel osôb rómskej národnosti v okresoch Slovenska, SODB 2011²

Obrázok 2

Podiel osôb rómskej národnosti v obciach Slovenska, SODB 2011³

-
- 2 Štatistický úrad Slovenskej republiky – ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.
- 3 Štatistický úrad Slovenskej republiky – ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

Z pohľadu veľkostných skupín obcí je zrejmé, že Rómovia oveľa častejšie mali v čase sčítania obyvateľov v roku 2011 trvalé bydlisko v obciach do 5000 obyvateľov. V týchto obciach bývali takmer dve tretiny z nich. Súčasne však je potrebné povedať, že v najmenších obciach Slovenska žilo len asi 5 % zo sčítaných Rómov. Nízke zastúpenie mali aj v najväčších mestách (nad 50-tis. obyvateľov). Detailne je štruktúra osôb rómskej národnosti podľa veľkosti obce bydliska v porovnaní s celou populáciou Slovenska prezentovaná v tab. 1.

Tabuľka 1 Veľkostná skupina obcí bydliska osôb rómskej národnosti, SODB 2011⁴

Veľkostná skupina	Počet Rómov	Podiel Rómov v skupine (%)	Osoby rómskej národnosti (%)	Populácia Slovenska (%)
0 – 199	630	1,3	0,6	0,9
200 – 499	4 615	1,8	4,4	4,9
500 – 999	12 879	2,4	12,2	10,1
1000 – 1999	17 041	2,2	16,1	14,6
2000 – 4999	31 517	3,9	29,8	14,9
5000 – 9999	10 750	2,6	10,2	7,6
10000 – 19999	8 731	1,9	8,3	8,7
20000 – 49999	10 895	1,3	10,3	15,8
50000–99999	3 418	0,6	3,2	10,5
100000+	5 262	0,8	5,0	12,1
<i>do 5000</i>	<i>66 682</i>	<i>2,7</i>	<i>63,1</i>	<i>45,4</i>
Slovensko	105 738	2,0	100,0	100,0

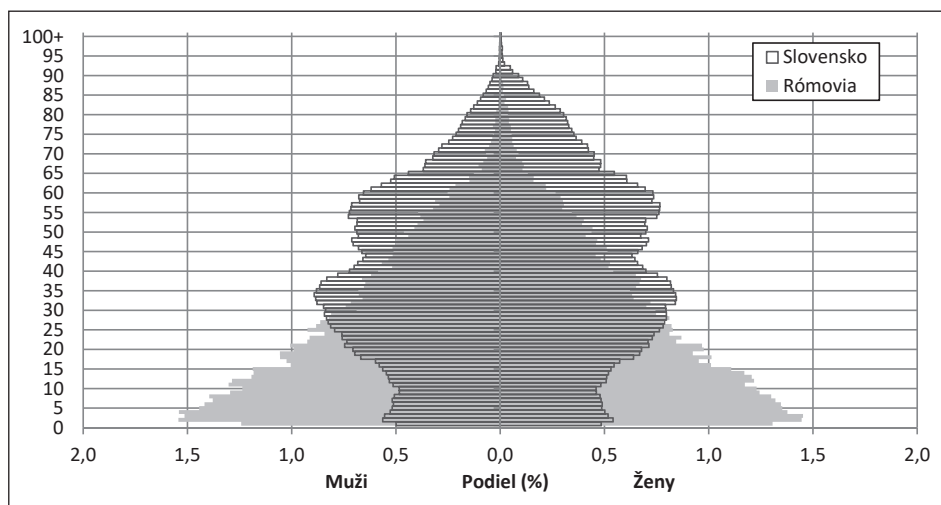
Vek, pohlavie a rodinný stav

Zloženie obyvateľstva podľa pohlavia a veku predstavuje jednu z najdôležitejších populačných štruktúr. Reflektuje v sebe predchádzajúci takmer storočný populačný vývoj s jeho podmienenosťami a súčasne je dôležitým faktorom ďalšieho smerovania populácie. Veková štruktúra Rómov je dlhodobo mladšia, ako je tomu v prípade celej populácie Slovenska (pozri Šprocha, Tišliar, 2016). Táto skutočnosť sa potvrdzuje aj u osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti (pozri Vaňo, Haviarová, 2002), čo ukazujú aj vý-

4 Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autor.

Vzhľadom na tieto zistenia je zrejmé, že populácia osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti obýva predovšetkým vidiecke obce a rurálny priestor. V mestách podľa sčítania obyvateľov z roku 2011 žilo približne 35 % Rómov, a teda takmer dve tretiny z nich mali trvalý pobyt vo vidieckych sídlach. Pre porovnanie, priemer za celú populáciu Slovenska predstavoval 45 % osôb na vidieku a 55 % v mestách.

sledky sčítania obyvateľov z roku 2011. Kým priemerný vek celej populácie Slovenska sa dostal na úroveň takmer 39 rokov, v prípade osôb rómskej národnosti to bolo len niečo viac ako 24 rokov. Takú mladú populáciu nemalo Slovensko ani na konci 60. rokov 19. storočia (sčítanie v roku 1869, pozri Šprocha, Tišliar, 2015). O veľmi mladej populácii Rómov svedčia aj ďalšie informácie. Detská zložka predstavovala niečo viac ako 39 %, kým v celej populácii Slovenska tvorila len približne 15 %. Na druhej strane, v celej populácii mali vyššie zastúpenie osoby v produktívnom a poproduktívnom veku. Napríklad vek 50 a viac rokov mala v čase sčítania v roku 2011 na Slovensku takmer každá tretia osoba, kým u osôb rómskej národnosti to bolo len necelých 11 %. Rovnako aj v seniorskej zložke existujú pomerne veľké rozdiely, keďže osoby vo veku 65 a viac rokov tvoria na Slovensku takmer 13 %, kým u Rómov to bolo len niečo viac ako 2 %.

Obrázok 3

Veková pyramída populácie Slovenska a osôb rómskej národnosti, SODB 2011⁵

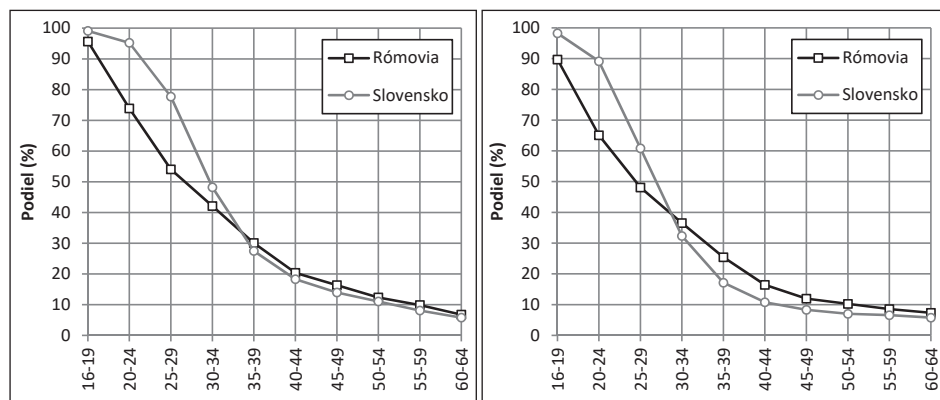
V spojitosti s výrazne rozdielnou vekovou štruktúrou je potrebné analyzovať rodinný stav v úzkej spojitosti s vekom a pohlavím osôb. Keďže zloženie obyvateľstva podľa rodinného stavu však úzko súvisí nielen s vekom, ale aj predchádzajúcim populačným vývojom a charakterom jednotlivých demografických procesov, je potrebné čitateľovi urobiť aspoň základný obraz o známych rozdieloch v rodinnom a reprodukčnom správaní medzi rómskou populáciou a populáciou Slovenska.

Vo všeobecnosti platí, že osoby rómskeho etnika a rómskej národnosti vstupujú do manželstva (ako aj partnerských zväzkov) skôr, pričom riziko ich rozvodu je o niečo nižšie (Šprocha, 2014). Súčasne však platí, že sa vyznačujú častejším príklonom k neformálnym zväzkom (kohabitáciám; pozri napr. Mládek, Širočková, 2014). Veľmi dôle-

5 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

žitým aspektom reprodukčného správania a tým aj štruktúry podľa rodinného stavu sú nepriaznivé úmrtnostné pomery, a to v podstate na celom vekovom spektre (Šprocha, 2014). Výsledkom je tak vyššie riziko ovdovenia už v mladšom veku.

Skorší začiatok reprodukcie a života v manželstve u mužov a žien rómskej národnosti potvrdili aj výsledky SODB 2011. Kým vo veku 20 – 24 rokov na Slovensku bolo slobodných ešte viac ako 95 %, u Rómov to neboli ani tri štvrtiny. Rovnako aj vo veku 25 – 29 rokov ešte na Slovensku výrazne prevládajú slobodní muži (takmer 78 %), no u Rómov tvoria len približne 54 %. Rovnakú situáciu nachádzame aj v ženskej časti populácie. Vo veku 20 – 24 rokov bolo slobodných na Slovensku ešte deväť z desiatich žien a vo veku 25 – 29 takmer 61 % osôb. U Rómiiek v prvom vekovom intervale to boli len približne dve tretiny a vo veku 25 – 29 rokov menej ako polovica. Zaujímavý je aj vývoj v druhej polovici reprodukčného veku a na jeho konci, keď sa ukazuje, že trvalo slobodnými častejšie zostávajú rómski muži a najmä rómske ženy (pozri obr. 4 a 5).

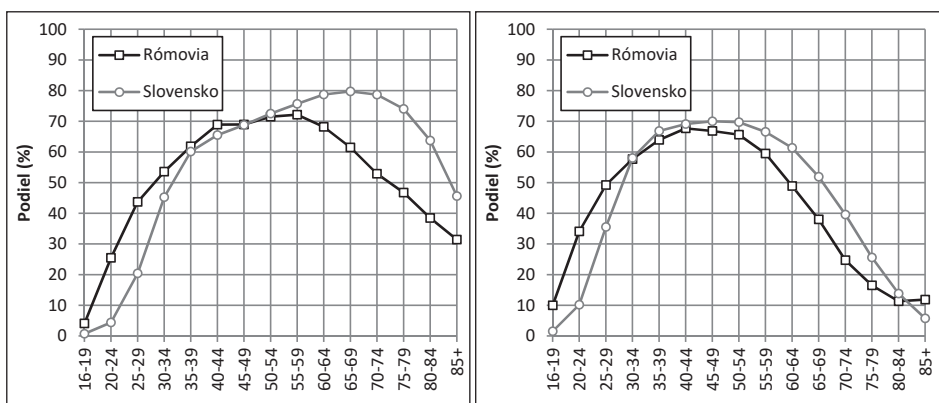

Obrázok 4 a 5

Podiel slobodných mužov (vľavo) a slobodných žien (vpravo) rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011⁶

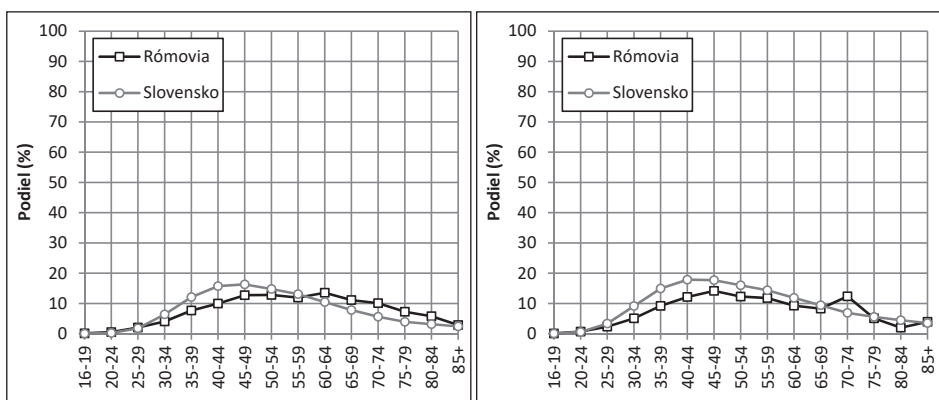
Odlišné časovanie a intenzita sobášnosti v mladšom veku ovplyvňujú aj podiel ženatých mužov a vydatých žien rómskej národnosti. Vo všeobecnosti podľa výsledkov censu 2011 bolo zastúpenie osôb žijúcich v čase sčítania v manželstve a hlásiacich sa k rómskej národnosti signifikantne vyššie, ako to bolo v celej populácii Slovenska. Na druhej strane, v poreprodukčnom veku sa v čoraz väčšej miere na zastúpení ženatých a vydatých podpisovali výrazne horšie úmrtnostné pomery, a preto podiel Rómov a Rómiiek žijúcich v manželstve bol výrazne nižší (obr. 6 a 7).

6 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

Obrázok 6 a 7

Podiel ženatých mužov (vľavo) a vydatých žien (vpravo) rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011⁷

Manželstvá mužov a žien rómskej národnosti sú vo všeobecnosti vystavené o niečo nižšiemu riziku rozvodu, čo predstavuje tiež jeden z hlavných dôvodov o niečo nižšieho zastúpenia rozvedených v rómskej populácii (obr. 8 a 9). V poproduktívnom veku sa situácia najmä na strane mužov otáča. Príčinu je ťažké určiť, no predpokladáme, že dôležitú úlohu by mohol zohrávať celkovo malý počet osôb v tomto veku u osôb rómskej národnosti.

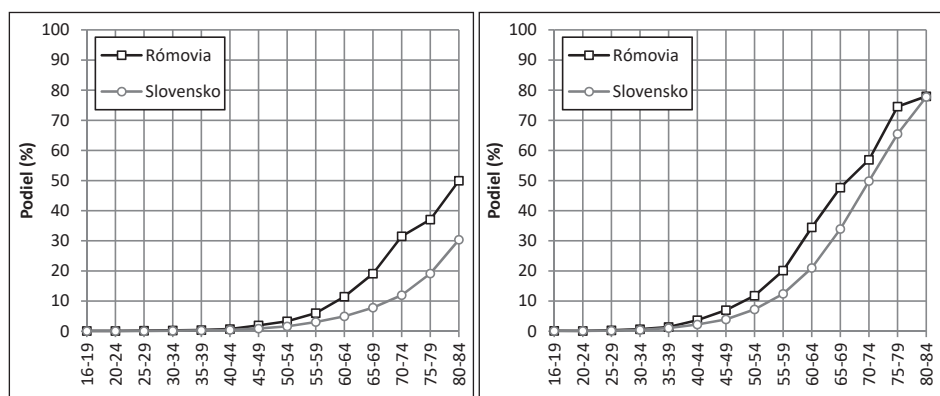
Obrázok 8 a 9

Podiel rozvedených mužov (vľavo) a žien (vpravo) rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011⁸

7 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

8 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

Rovnako ako v celej populácii Slovenska aj v skupine osôb rómskej národnosti je produktívny vek spájaný predovšetkým s ovdovenými ženami. Už vo veku 65 – 69 rokov ich podiel dosahuje takmer hranicu jednej polovice, pričom vo veku 55 – 59 rokov je približne každá piata Rómka vdovou. U mužov sú rozdiely medzi celou populáciou Slovenska a Rómami v zastúpení ovdovených o niečo väčšie ako u žien (porovnaj obr. 10 a 11). Príčinou je nižšia úroveň mužskej nadúmrtosti v rómskej populácii (Šprocha, 2014). V dôsledku toho sú muži rómskej národnosti vystavení o niečo vyššiemu riziku, že ovdovejú, ako je tomu v prípade celej populácie Slovenska. Ako sme však uviedli, ak sa muž rómskej národnosti dožije seniorského veku, má podľa údajov z cenzu 2011 vyššiu šancu, že bude ešte ženatý, ako je tomu v prípade Rómiiek, u ktorých prevládajú vdovy.

Obrázok 10 a 11

Podiel ovdovených mužov (vľavo) a žien (vpravo) rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011⁹

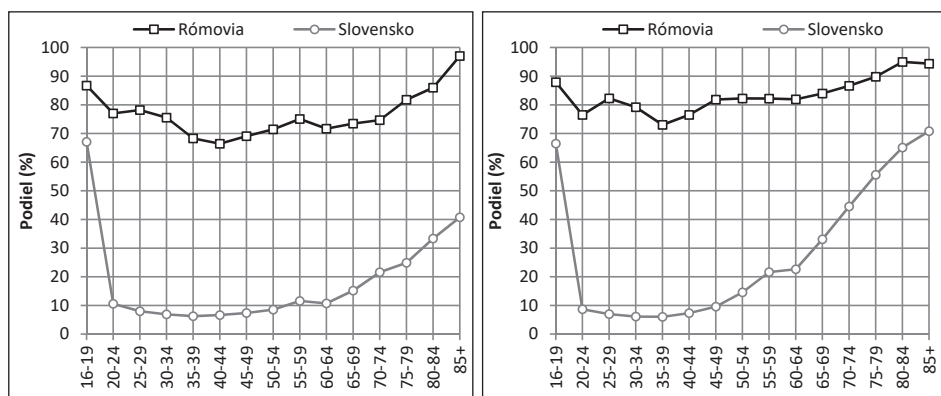
Vzdelanie a ekonomická aktivita

Vzdelávanie, dosiahnuté vzdelanie, ekonomická aktivita a vo všeobecnosti postavenie Rómov na trhu práce predstavujú dve úzko prepojené oblasti, ktoré sú často reflektované, a na ktoré je nazerané ako na značne problémové. Dlhodobo sa pritom poukazuje na veľmi nízke dosiahnuté vzdelanie (Kriglerová, 2002) a rovnako veľmi nízku aktívnu participáciu na oficiálnom trhu práce (pozri napr. Loran, 2002). Často sa však operuje s čiastkovými údajmi, údajmi lokálnej povahy, prípadne informáciami získanými zo špecifického prostredia segregovaných rómskych osád. Reálnymi údajmi o celej rómskej populácii v súčasnosti nedisponujeme, preto sa domnievame, že o to cennejšími sú tie, ktoré poskytlo sčítanie z roku 2011 za osoby rómskej národnosti.

Hlavný faktor, ktorý ovplyvňuje celkový charakter vzdelanostnej štruktúry mužov a žien hlásiacich sa k rómskej národnosti, je podiel osôb, ktoré získali maximálne zák-

9 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

ladné vzdelanie. Celkovo na Slovensku v roku 2011 bol počet a podiel osôb bez vzdelania už veľmi nízky a rovnako aj u Rómov táto kategória nezohrávala väčšiu úlohu. Na druhej strane nadobúdanie základného vzdelania predstavuje v podstate pre všetky vekové skupiny dominantný vzdelanostný model. Súčasne sa tiež ukazuje, že o niečo častejšie vyššie vzdelanie (ako základné) dosiahli rómski muži. Kým na Slovensku vo veku 20 – 49 rokov podiel mužov i žien s maximálne základným vzdelaním nedosiahol ani 10% hranicu, u osôb rómskej národnosti to bolo niekoľkonásobne viac. V mužskej časti populácie to bolo približne 67 – 77 % a u žien 73 – 82 %. V poproduktívnom veku ich podiel ešte mierne stúpol, no už nie tak dynamicky ako v celej populácii Slovenska (pozri obr. 12 a 13). Zaujímavou je ešte jedna skutočnosť, na ktorú výsledky sčítania v roku 2011 upozorňujú. Kým vo veku 35 – 49 podiel mužov rómskej národnosti s nanajvýš základným vzdelaním sa pohyboval pod hranicou 70 %, v mladšom veku 20 – 34 rokov to boli viac ako tri štvrtiny. U žien bola situácia obdobná, no nevznikli až také výrazné rozdiely. Ukazuje sa, že v starších kohortách Rómov, v ktorých muži a ženy ukončili svoje vzdelanostné dráhy ešte počas minulého politického režimu a v prvej polovici 90. rokov, častejšie dochádzalo k pokračovaniu vzdelávania na strednej škole. V mladších kohortách však vidíme opak, a preto tieto osoby častejšie dosahovali len základné vzdelanie.

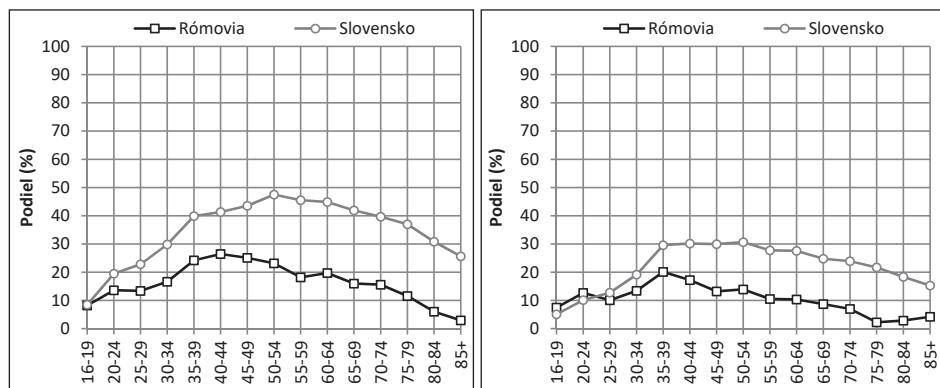
Obrázok 12 a 13

Podiel mužov (vľavo) a žien (vpravo) bez vzdelania alebo so základným vzdelaním rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011¹⁰

Medzigeneračné zhoršenie vzdelanostnej štruktúry smerom k mladším kohortám osôb rómskej národnosti dobre ilustruje aj vývoj zastúpenia mužov a žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Vo všeobecnosti platí, že ak osoba hlásiaca sa k rómskej národnosti dosiahne vyššie ako základné vzdelanie, ide predovšetkým o neúplné stredoškolské vzdelanie. Najvyšší podiel tento stupeň vzdelania dosahoval v roku 2011 vo veku 35 – 54 rokov, keď u mužov prekračoval hranicu 20 % a približne 30 – 54 rokov

10 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

u žien, u ktorých to bolo viac ako 10 %. V mladších vekových skupinách, v ktorých tento stupeň vzdelania už býva vo všeobecnosti absolvovaný, jeho zastúpenie bolo významne nižšie. Detailne je možné vývoj zastúpenia osôb rómskej národnosti so stredoškolským vzdelaním bez maturity podľa pohlavia a veku a v porovnaní s celou populáciou Slovenska sledovať na obr. 14 a 15.

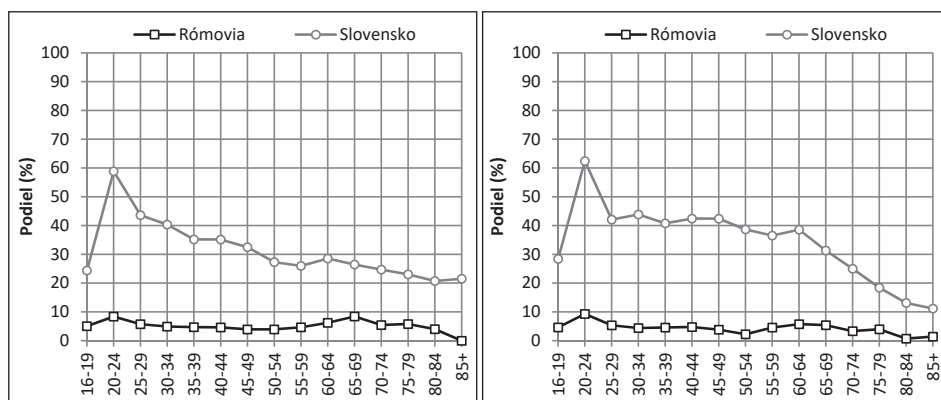
Obrázok 14 a 15

Podiel mužov (vľavo) a žien (vpravo) so stredoškolským vzdelaním bez maturity rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011¹¹

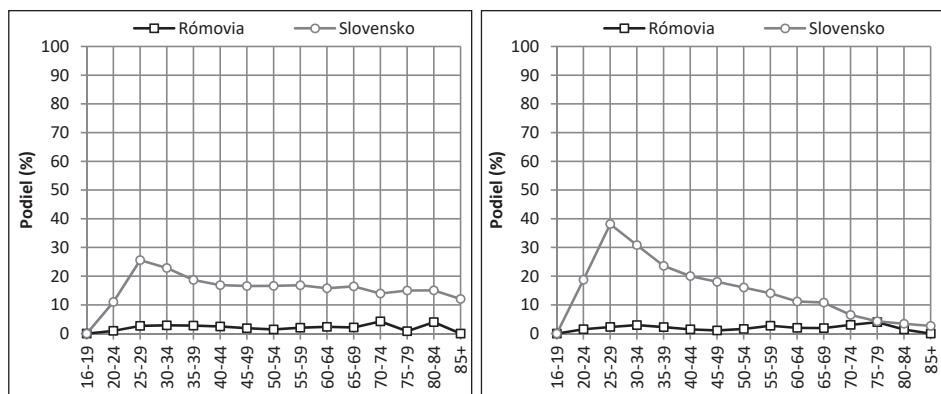
Vyššie vzdelanie dosahuje len veľmi malý podiel mužov a žien hlásiacich sa k rómskej národnosti. Zastúpenie osôb s úplným stredoškolským vzdelaním sa vo veku 25 – 64 rokov pohybovalo na úrovni 4 – 6 % v mužskej zložke a 2 – 5 % v ženskej časti populácie. Pre porovnanie, v celej populácii to bolo 26 – 44 % u mužov a 36 – 46 % u žien. Zaujímavým je však ešte jeden aspekt, a to je určité zvýšenie podielu Rómov s maturitou vo veku 20 – 24 rokov. Zdá sa, že v najmladších vekových skupinách by predsa len určitá časť medzigeneračného poklesu osôb s neúplným stredoškolským vzdelaním mohla byť nahradená vyšším stupňom vzdelania (pozri obr. 16 a 17).

Len minimálny podiel pripadal podľa sčítania obyvateľov v roku 2011 na osoby rómskej národnosti s vysokoškolským vzdelaním. Kým v celej populácii Slovenska jednoznačne dochádza k výraznému navýšeniu ich zastúpenia (vo veku 25 – 34 rokov nad 20 % u mužov a nad 30 % u žien), u Rómov neprekračujú ani v najmladších vekových skupinách s ukončenými vzdelanostnými dráhami hranicu 5 % (pozri obr. 18 a 19).

¹¹ ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

Obrázok 16 a 17

Podiel mužov (vľavo) a žien (vpravo) so stredoškolským vzdelaním s maturitou rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011¹²

Obrázok 18 a 19

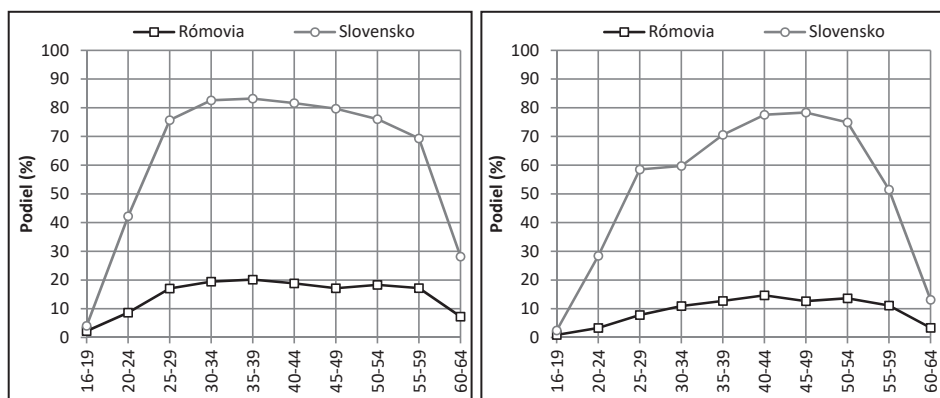
Podiel mužov (vľavo) a žien (vpravo) s vysokoškolským vzdelaním rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011¹³

Na základe získaných informácií sa zdá, že v rómskej populácii sme skôr svedkami stagnácie a v mladších vekových skupinách dokonca aj určitého medzigeneračného prehlbovania nízkeho a veľmi nízkeho vzdelania, kým v celej populácii Slovenska dochádza k pomerne dynamickému nárastu absolventov úplného stredoškolského a najmä vysokoškolského vzdelania. V dôsledku toho sa už aj tak veľké rozdiely vo vzdelanostnej štruktúre medzi obyvateľstvom Slovenska a osobami rómskej národnosti ešte viac prehľbujú.

12 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

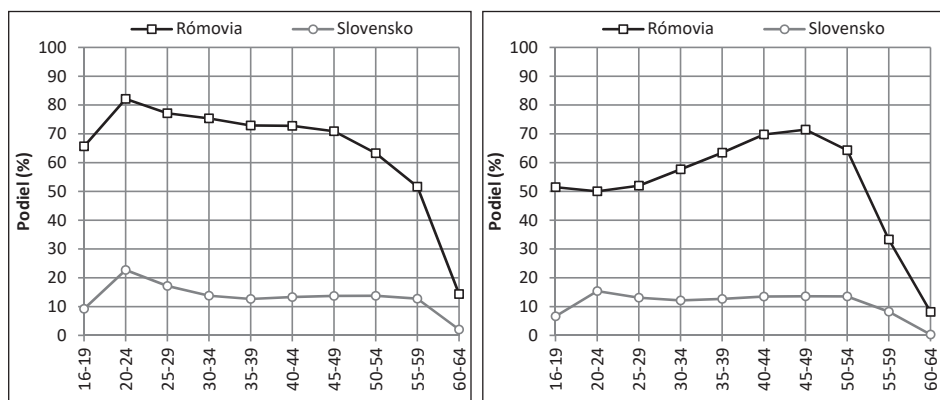
13 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

Výsledky SODB 2011 potvrdili veľmi nepriaznivú situáciu rómskej populácie Slovenska na trhu práce. Ako je možné vidieť z nasledujúcej série obr. 20 – 23, len malá časť mužov (okolo 20 %) a ešte nižší podiel žien (10 – 15 %) v produktívnom veku deklarovali v cenzu, že pracujú. Naopak, väčšina z nich (muži viac ako 70 – 80 %; ženy 60 – 80 %) bola v čase sčítania nezamestnaná, čo je v ostrom protiklade s celou populáciou Slovenska.

Obrázok 20 a 21

Podiel pracujúcich mužov (vľavo) a žien (vpravo) rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011¹⁴

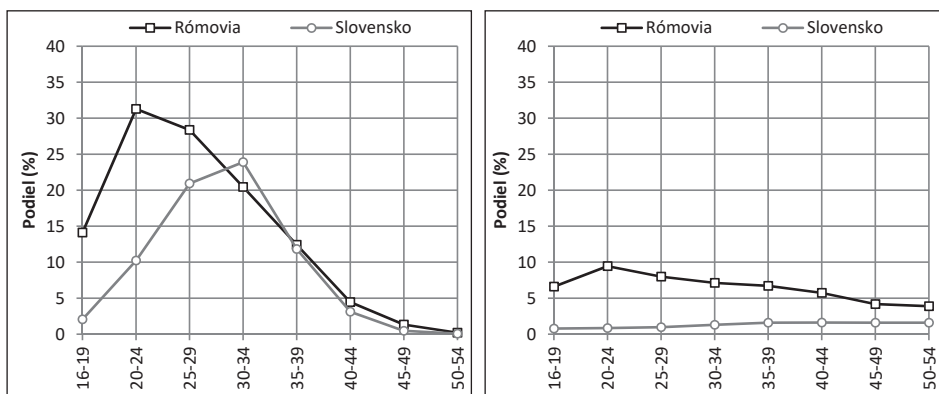
Obrázok 22 a 23

Podiel nezamestnaných mužov (vľavo) a žien (vpravo) rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011¹⁵

14 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

15 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

Nižší podiel nezamestnaných žien rómskej národnosti vo veku 16 – 34 rokov (50 – 60 %) je spojený predovšetkým so skutočnosťou, že tieto ženy sú častejšie v tomto veku na materskej alebo rodičovskej dovolenke (približne štvrtina až tretina vo veku 20 – 29 rokov, obr. 24) a tiež o niečo častejšie zostávajú v domácnosti (obe 25). V poreprodukčnom veku však váha týchto skupín je minimálna, a preto aj podiel nezamestnaných sa dostáva k hranici 70 % (obr. 23).

Obrázok 24 a 25

Podiel žien na materskej a rodičovskej dovolenke (vľavo) a žien v domácnosti (vpravo) rómskej národnosti a v populácii Slovenska, SODB 2011¹⁶

Sčítanie obyvateľov z roku 2011 tiež potvrdilo veľmi nízky podiel študujúcich mužov a žien rómskej národnosti vo veku nad 20 rokov. Napríklad vo veku 16 – 19 rokov to bolo len približne 22 % mužov a necelých 20 % žien, kým pre porovnanie v celej populácii Slovenska podiel študujúcich v tomto veku u oboch pohlaví výrazne prekročil hranicu 80 %. V staršom veku 20 – 24 rokov je situácia ešte žalostnejšia. U osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti totižto len necelé 2 % mužov a 1,5 % žien uviedlo, že študuje, čo v porovnaní s približne jednou tretinou v mužskej a 43 % v ženskej časti populácie Slovenska je neporovnateľne menej. Znamená to, že aj v najmladších generáciách Rómov je potrebné počítať s veľmi nepriaznivou vzdelanosťou štruktúrou, čo sa následne bude odzrkadľovať aj na ich nízkej šanci aktívne participovať na oficiálnu trhu práce. Zaujímavá je aj častejšia deklarácia rómskych osôb, že sú dôchodcovia, a to už aj v mladšom veku. Môžeme predpokladať, že príčinou je nepriaznivá epidemiologická situácia a horší zdravotný stav Rómov, na ktorý upozorňuje viacero štúdií (pozri napr. Šaško, 2002).

Záver

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 prinieslo informácie o približne 106 -tis. osobách, ktoré dobrovoľne deklarovali svoju príslušnosť k rómskej národnosti. Aj na-

16 ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, triedenie a výpočty autora.

priek tomu, že výsledky určite nereflektujú charakter celej rómskej populácie na Slovensku, svojou početnosťou predmetný súbor predstavuje jeden z najdôležitejších a obsahovo najrozsiahljších zdrojov údajov o určitej časti rómskeho etnika. Preto je na škodu, že výsledkom posledného sčítania obyvateľstva doteraz nebola venovaná väčšia pozornosť. Naša základná analýza si dala za cieľ predovšetkým prezentovať niektoré priestorové aspekty rozloženia osôb rómskej národnosti podľa SODB 2011 a zhodnotiť vybrané populačné štruktúry. Ako vyplynulo zo získaných záverov, aj posledný census ukázal, že osoby rómskej národnosti sa koncentrujú najmä v regiónoch východného Slovenska. V dvoch okresoch (Kežmarok a Sabinov) ich podiel prekročil hranicu 10 % a v ďalších 12 dosahoval úroveň nad hranicou 5 %. V celoslovenskom meradle sa k rómskej národnosti prihlásili približne 2 % osôb s trvalým pobytom na Slovensku. Získané výsledky tiež potvrdili častejšie bydlisko sledovanej populácie vo vidieckych obciach a v obciach do 5-tis. obyv. s výnimkou najmenších sídel.

Osoby rómskej národnosti predstavujú najmladšiu populáciu na Slovensku. Vysoká plodnosť v kombinácii s nepriaznivými úmrtnostnými pomermi vytvárajú vekovú pyramídu s výrazne rozšíreným základom. Podiel detskej zložky je taký vysoký, aký Slovensko nedosahovalo ani na konci 19. storočia. Na druhej strane zastúpenie seniorov medzi osobami rómskej národnosti bolo podľa sčítania 2011 výrazne podpriemerné.

Štruktúra podľa rodinného stavu je úzko spojená so skorším začiatkom manželského života, a preto už v mladšom veku podiel slobodných mužov a žien rómskej národnosti je nižší, ako tomu bolo v celej populácii Slovenska. Na konci reprodukčného veku však naopak o niečo častejšie zostávajú muži a najmä ženy rómskej národnosti trvalo slobodné. V staršom veku hlavnú úlohu zohrávajú predovšetkým horšie úmrtnostné pomery, preto podiel ovdovených bol u Rómov vyšší, a to už od konca reprodukčného veku. Vyššia stabilita manželských zväzkov naopak prispieva k nižšiemu podielu rozvedených.

Veľmi nepriaznivú situáciu v skupine osôb rómskej národnosti sčítanie v roku 2011 odhalilo v prípade vzdelanostnej štruktúry a ekonomickej aktivity. Okrem toho, že sa potvrdilo medzigeneračné prechovávanie nízkeho až veľmi nízkeho vzdelania, výsledky censu indikujú dokonca aj jeho zhoršovanie u najmladších kohort. Výsledkom je pokles podielu osôb s neúplným stredoškolským vzdelaním a naopak nárast mladých Rómov, ktorí dosiahli nanajvýš základné vzdelanie. Osoby s úplným stredoškolským a najmä vysokoškolským vzdelaním sú v skupine mužov a najmä žien deklarujúcich rómsku národnosť veľmi zriedkavé. V mladších vekových skupinách síce vidíme určitý mierny nárast, no aj napriek tomu celkový efekt skôr upozorňuje na stagnáciu až zhoršovanie situácie z pohľadu dosahovaného vzdelania.

S nízkym vzdelaním úzko súvisí aj veľmi nepriaznivá situácia osôb rómskej národnosti na trhu práce. V produktívnom veku jednoznačne výrazne prevažujú nezamestnaní. U žien v prvej polovici reprodukčného veku sú dôležitou skupinou aj osoby na materskej a rodičovskej dovolenke. Horší zdravotný stav Rómov sa môže podieľať na častejšej prislúšnosti k invalidným dôchodcom v produktívnom veku.

Výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2011 sú v súlade s viacerými parciálnymi zisteniami, ktoré sa realizujú často na lokálnej úrovni. Na rozdiel od nich však poskytujú údaje o neporovnateľne väčšej vzorke rómskej populácie, navyše s ce-

loslovenským záberom. Aj preto sa domnievame, že nemali by byť prehliadané a vo vedeckých kruhoch by sa im malo dostať väčšej pozornosti, keďže ich informačná hodnota týmto príspevkom nebola ani zďaleka vyčerpaná.

Použitá literatúra:

- JURÁSKOVÁ, Martina – KRIGLEROVÁ, Elena – RYBOVÁ, Jana. *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2004*. Bratislava : Úrad splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity, 2004, s. 191.
- KRIGLEROVÁ, Elena. Postoje a aspirácie Rómov vo vzťahu k vzdelávaniu. In Vašečka, Michal (ed.). *ČAČIPEN PAL O ROMA Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : IVO, 2002, s. 745 – 756.
- KUMANOVÁ, Zuzana – DŽAMBAZOVIČ, Roman. Rómska rodina: na rozhraní medzi tradicionalitou a modernitou. In Vašečka, Michal (ed.). *ČAČIPEN PAL O ROMA Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : IVO, 2002, s. 503 – 598.
- LORAN, Tibor. Sociálna politika a zamestnanosť Rómov. In Vašečka, Michal (ed.). *ČAČIPEN PAL O ROMA Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : IVO, 2002, s. 565 – 586.
- MLÁDEK, Jozef – ŠIROČKOVÁ, Jana. Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spoluzitia obyvateľstva na Slovensku. In *Sociológia*, 2004, roč. 36, č. 5, s. 423 – 454.
- MUŠINKA, Alexander a kol. *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013* [online]. Bratislava : UNDP, 2014, s. 122. [cit. 26. 2. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&sqi=2&ved=0ahUKewjqsN3F7q3SAhXjCcAKHSE9AOAQFggeMAE&url=http%3A%2F%2Fwww.minv.sk%2F%3Fatlas_2013%26subor%3D203148&usg=AFQjCNFt_3q4rsE8y-HGzJJeNR9RIUzcVJQ&bvm=bv.148073327,d.bGg>.
- ŠAŠKO, Peter. Zdravotná situácia rómskej populácie. In Vašečka, Michal (ed.). *ČAČIPEN PAL O ROMA Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : IVO, 2002, s. 657 – 678.
- ŠPROCHA, Branislav. *Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja* [online]. Bratislava : Prognostický ústav SAV, 2014, s. 180. [cit. 26. 2. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Romovia.pdf>>.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribun EU, 2012, s. 283.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Populačný vývoj Slovenska v dlhom 19. storočí. Náčrt demografických trendov. In Kováč, Dušan et al. *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Veda, 2015, s. 64 – 94.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Rómovia na Slovensku podľa súpisu z roku 1893. In *Historická demografie*, 2016, roč. 40, č. 1, s. 93 – 112.
- VAŇO, Boris – HAVIAROVÁ, Eva. Demografické trendy rómskej populácie. In Vašečka, Michal (ed.). *ČAČIPEN PAL O ROMA Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : IVO, 2002, s. 475 – 502.

2

Slováci a Maďari v zahraničí

Sociolingvistické aspekty skúmania slovenskej minority v zahraničí (Maďarsko, Chorvátsko, Srbsko, Rumunsko)¹

Mária Homišinová

Abstract:

The article brings a comprehensive view of two continuous, interdisciplinary scientific research projects VEGA SAS, running between 2009 – 2016. They focused on the issue of sociolinguistic situation and language behaviour of the young Slovak generation (15 – 25 years) living abroad in a minority position in Croatia, Serbia, Romania and Hungary. Slovak youth from nationally mixed areas of southern Slovakia, who have bilingual (Slovak/Hungarian) language experience, also participated in the project as a control group. A total of 477 young people of Slovak origin participated in the research. The main objective is to point to the “contact points” of both projects in terms of conceptual and methodological framework of project solutions.

Keywords:

Sociolinguistic research, Slovak minority,

Úvod

Článok prináša komplexný pohľad na tematický a metodologický rámec dvoch interdisciplinárnych vedeckovýskumných projektov VEGA SAV, riešených v priebehu rokov 2009 – 2016, ktoré boli zamerané na problematiku sociolingvistickej situácie predovšetkým Slovákov žijúcich v zahraničí, ale sčasti aj na Slovensku.

Obidva spomínané medzinárodne orientované projekty, aj keď s miernym časovým odstupom, na seba priamo nadväzovali po tematickej aj metodologickej stránke (zachovávali identický konceptuálny rámec a metodiku) a konkrétne sa orientovali na jazykovo-komunikačné správanie slovenskej mládeže v situačnom kontexte intraetnického používania hovorenej slovenčiny v Maďarsku, Chorvátsku, Srbsku a Rumunsku².

-
- 1 Práca vznikla v rámci riešenia projektu APVV-15-0475 Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004-2020) – (TESS2).
 - 2 Prvým v poradí bol ukončený projekt VEGA SAV 2/0093/09 s dobou riešenia 2009 – 2011 s názvom: „Jazykovo-komunikačné správanie slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku v situačnom kontexte intraetnického používania hovorenej slovenčiny“. Slovenská mládež na Sloven-

Hoci primárnym zámerom bolo skúmanie sociolingvistických aspektov jazykového správania vybraných jazykových skupín, v koncepte obidvoch výskumov sa aplikovali aj lingvistické (len v prvom z výskumov), sociálno-psychologické, sociologické a etnologické prostriedky skúmania problematiky. V priebehu riešenia projektov (2009 – 2016) sa riešitelia³ venovali jednak teoretickým analýzám jazykovej situácie sledovaných minorít (stav, podmienky, požiadavky, sieť škôl a pod.), jednak praktickým otázkam (výpovede samotných aktérov výskumu) prostredníctvom empirických výskumov realizovaných priamo v teréne žijúcich minorít, na stredných a vysokých školách s lektorátom slovenského jazyka v tej-ktorej krajine.⁴

Z riešenia obidvoch projektov vznikol celý rad publikačných výstupov na teoretickej úrovni (konkretizované do eko-lingvistických a jazykovo-politických, socio-etnických, etnokultúrnych a jazykových kontextov problematiky) aj praktickej úrovni (okrem prezentácie marginálnych výsledkov jednotlivých riešiteľov⁵ vznikli dve publikácie, ktoré súhrnne prinášali najdôležitejšie empirické výsledky⁶). Všetky doterajšie výstupy však prezentovali zistenia jednotlivo – v rámci riešenia toho-ktorého projektu.⁷

sku bola tzv. kontrolnou vzorkou a týkala sa mladej generácie Slovákov žijúcich v národnostne zmiešaných oblastiach južného Slovenska.

Druhým v poradí bol projekt VEGA SAV 2/0035/14 s dobou riešenia 2014 – 2016 s názvom: „Jazykovo-komunikačné správanie slovenskej mládeže v Chorvátsku a v Srbsku v situačnom kontexte intraetnického používania hovorenej slovenčiny“.

- 3 Pre obidva výskumné projekty bolo príznačné, že riešili identickú problematiku a používali rovnakú metodiku skúmania situačného kontextu používania slovenského jazyka. So zámerom zachovania rovnakého prístupu riešenia a interpretácie výsledkov boli v prevažnej miere v obidvoch projektoch zastúpení identickí riešitelia, v tom-ktorom projekte doplnení o riešiteľov so zameraním na konkrétne etnikum.

Riešiteľov projektov tvoril kolektív pracovníkov z oblasti vedy (Spoločenskovedný ústav SAV Košice; Jazykovedný ústav L. Štúra SAV Bratislava) a školstva (Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave; Katedra etnológie a mimo európskych štúdií, Filozofická fakulta Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave, Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove).

- 4 Na území Maďarska a Slovenska bol terénny výskum realizovaný v roku 2010, na území Chorvátska a Srbska na prelome rokov 2014/15. Vzhľadom na záujem Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku o rozšírenie tohto typu výskumu aj v radoch Slovákov žijúcich v Rumunsku bol realizovaný identický výskum aj na národnostných školách v Rumunsku v roku 2015.
- 5 Dostupné na internete: <<http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2011/3/>>, <<http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2012/1/5967>>, <<http://www.saske.sk/clovekaspolocnost/2015/2/>> a <<http://www.saske.sk/clovekaspolocnost/2016/4/>>.
- 6 HOMIŠINOVÁ, Mária – SLANČOVÁ, Daniela – VÝROST, Jozef – ONDREJOVIČ, Slavomír. *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku* [online]. Košice : SvU SAV Košice, 2011, s. 116. [cit. 2. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.svusav.sk/data/uploads/publikacie/pubvega09-11.pdf>>; HOMIŠINOVÁ, Mária a kol. *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Chorvátsku a v Srbsku*. Košice : SvU CSPV SAV Košice, 2016, s. 100. (Obidve publikácie vydal Spoločenskovedný ústav CSPV SAV Košice v elektronickej podobe (CD ROM) sprístupnenej na internetovej stránke ústavu www.svusav.sk, publikácie ústavu.)
- 7 V súčasnosti sa venujeme príprave komplexného materiálu, v ktorom sa bude realizovať komparácia dôležitých výskumných zistení všetkých štyroch jazykových skupín sledovaných minorít

Uvedený materiál sa snaží poukázať na „styčné body“ obidvoch projektov z hľadiska tematického a metodologického.

Konceptuálny rámec výskumných projektov

Obidva spomínané projekty sledovali rovnaký zámer: vytvoriť reálny obraz hovorenej podoby slovenského jazyka v situačnej a kontextuálnej závislosti, charakteristický pre intraetnickú komunikáciu u štyroch (prípadne piatich) jazykových skupín slovenskej mládeže: slovenskú mládež žijúcu na Slovensku, v Maďarsku, v Srbsku, v Chorvátsku (prípadne Rumunsku).

Hlavným cieľom bolo skúmať hovorenú podobu spisovnej slovenčiny v prostredí, v ktorom slovenská mládež používa slovenčinu ako normálnu formu spoločenského styku – konkrétne v škole (s vyučovacím jazykom slovenským, resp. vyučovaním slovenského jazyka ako fakultatívneho jazyka), s priateľmi, rovesníkmi a v rodine (pôvodne slovenskom prostredí). Išlo teda o výskum súčasnej podoby „živej reči“ u mladej slovenskej generácie.

Okrem teoretickej analýzy problematiky jazykovo-komunikačného správania vybraných jazykových komunít, ktoré upriamili pozornosť na špecifikáciu procesu lingvistickej socializácie v inonárodnom prostredí, išlo aj o realizáciu empirického výskumu (uplatňujúc kvalitatívny aj kvantitatívny prístup skúmania), aplikujúc najmä prostriedky sociolingvistickej analýzy. So zámerom dosiahnutia komplementarity výsledkov boli v metodike aplikované aj sociologické, sociálno-psychologické a etnologické aspekty jazykového správania, čím výskum nadobudol interdisciplinárny charakter. Jeho výsledkom malo byť sprístupnenie reálneho obrazu hovorenej podoby slovenského jazyka v situačnej a kontextuálnej závislosti, charakteristický pre intraetnickú komunikáciu u všetkých sledovaných jazykových skupín slovenskej mládeže. Pritom „hovorenosť“ sme chápali ako spôsob realizácie jazykového vyjadrovania, v ktorej sa premietajú všetky existenčné formy (variety) národného jazyka. (Horecký, 1979 a Ondrejovič, 1995, 2008). Predmetom nášho záujmu bol teda analytický pohľad na hovorený slovenský jazyk. Sústredili sme sa na tematické oblasti (okruhy bádania), ku ktorých riešeniu sme pristupovali z rôznych interdisciplinárnych aspektov skúmania.

Za kľúčové tematické oblasti sme považovali:

- Jazykovo-komunikačné správanie – jazyková znalosť a medzigeneračná jazyková komunikácia (identifikácia rečového variantu, kontextuálne súvislosti vo formálnom a neformálnom prostredí) – sociolingvistický aspekt;
- Etnokultúrny rozvoj ako faktor jazykového správania (rozvoj národnostnej kultúry, materinského jazyka a národnostného školstva) – etnologický aspekt;

a jednej jazykovej skupiny zo Slovenska z národnostne zmiešanej oblasti s aplikáciou bilingválnej komunikácie.

- Postoje k funkciám slovenčiny⁸ – sociálno-psychologický aspekt;
- Materinský jazyk v hierarchii hodnôt⁹ – sociálno-psychologický aspekt;
- Komunikačné akty v jazykovo-komunikačnom správaní (skúmanie verbálneho správania v rodinnom a školskom prostredí, verbalizácia miery sociálnej vzdialenosti v daných komunikačných sférach) – lingvistický aspekt;
- Jazykové kontakty (prechod z jazyka do jazyka, tzv. prepínanie kódov) – sociolingvistický aspekt;
- Vplyv sociálno-demografických ukazovateľov a etnických charakteristík na sledované ukazovatele jazykovo-komunikačného správania – sociologický aspekt.

Našou snahou bolo vytvorenie reálneho obrazu jazykovo-komunikačného správania sledovaných jazykových skupín slovenskej mládeže, t. j. vytvorenie istého jazykového modelu, ktorý zodpovedá istým kontextovým a situačným charakteristikám typickým pre tú-ktorú jazykovú skupinu.

Celkovým zámerom bolo poskytnúť transparentný obraz problematiky sociolingvistickej kompetencie mladej generácie slovenskej menšiny žijúcej v zahraničí.

Metodologický rámec výskumných projektov

Všetky sledované jazykové skupiny, slovenská mládež žijúca v Maďarsku, v Chorvátsku, v Srbsku v Rumunsku aj na Slovensku (v národnostne zmiešaných oblastiach), vzhľadom na koexistenciu v inonárodnom prostredí, prešli odlišnou lingvistickou socializáciou. Tá má nesporne veľký vplyv na ich súčasné jazykovo-komunikačné správanie, ktoré sme sa snažili analyzovať v teoretickej aj empirickej rovine.

Teoretické analýzy problematiky sa okrem vymedzenia a charakteristiky pojmoslovného aparátu upriamili aj na špecifikáciu procesu lingvistickej socializácie v inonárodnom prostredí, a to z hľadiska rôznych vedných disciplín (využívajúc interdisciplinárne zloženie výskumného kolektívu).

Empirické analýzy sa opierali o získané dáta z empirických výskumov, predovšetkým za použitia kvantitatívnych výskumných prostriedkov¹⁰. Prostredníctvom vý-

8 Vzhľadom na zábery výskumu sme vymedzili dve primárne funkcie jazyka:

- dorozumievacia (komunikatívna)
- poznávací (psychologicko-kognitívna) a tri sekundárne funkcie jazyka:
- pomenúvacia (expresívna)
- kultúrna (estetická) funkcia
- hodnotová (reprezentatívna) funkcia.

9 Pre posúdenie postavenia materinského jazyka v personálnej hodnotovej hierarchii respondentov bol ponúknutý zoznam desiatich hodnôt (z troch relevantných oblastí: personálnych, etnických, sociálnych hodnôt), v ktorom jednou z položiek bol materinský jazyk.

10 Od pôvodného zámeru uplatnenia aj kvalitatívnych výskumných prostriedkov sme v druhom, pokračujúcom projekte upustili, vzhľadom na absenciu riešiteľky z oblasti lingvistiky, ktorá sa tejto problematike venovala v predchádzajúcom projekte (Maďarsko, Slovensko). Spomenieme, že v kvalitatívnej časti výskumov bolo jazykovo-komunikačné správanie účastníkov v Maďarsku a na Slovensku (obdobne ako v kvantitatívnej časti) sledované v konkrétnych jazykových situáciách (vo formálnom aj neformálnom prostredí) konkrétne metódou epizodického rozhovoru. Išlo

skumných zistení sme chceli identifikovať tzv. rečové varianty, typické pre dané situácie u skúmaných jazykových komunít, špecifikovať diferencie medzi nimi a naznačiť tendencie ich jazykovo-komunikačného správania.

Hlavnou výskumnou technikou bolo použitie pološtruktúrovaného dotazníka,¹¹ ktorý okrem sociolingvistických ukazovateľov reflektoval aj ukazovatele sociologické, sociálno-psychologické a etnologické (v zmysle tematického konceptu).

V kontexte spomínaných šiestich kľúčových tematických oblastí¹² bola realizovaná ich transformácia do podoby jednotlivých empirických ukazovateľov. Konkrétne dotazník obsahoval šesť identifikačných a 15 štruktúrovaných otázok (prevažne škálovaného typu), ktoré boli premietnuté do 73 znakov/položiek vrátane identifikačných ukazovateľov. Tie sa týkali jazykovo-komunikačného správania vo formálnom aj neformálnom prostredí, keďže bežný hovorený jazyk je maximálne variabilný, v závislosti od komunikačnej situácie sa v ňom v rôznom stupni aktuálne využívajú všetky výrazové prostriedky národného jazyka.

Podmienkami výberu výskumnej vzorky (každej jazykovej skupiny) bolo:

- slovenský pôvod z hľadiska národnosti alebo materinského jazyka rodičov,
- ovládanie hovorenej slovenčiny na úrovni bežnej komunikácie každodenného styku,
- kvótny výber podľa rodu, veku a vzdelania.

Z hľadiska veku aj vzdelania sme rozlišovali dve skupiny respondentov:

- mladšia skupina (15 – 19-roční, prevažne stredoškóľaci),
- staršia skupina (20 – 25 rokov, prevažne vysokoškóľaci).

Veľkosť výskumnej vzorky bola stanovená minimálne na 100 respondentov v každej jazykovej skupine z každej krajiny.¹³

Miestom výberu boli stredné a vysoké školy/univerzity, v ktorých existuje lektorát slovenského jazyka, prípadne organizácie, zväzy, kultúrne zariadenia, kluby, v ktorých sa mládež združuje a disponuje určitou jazykovo-komunikačnou schopnosťou slovenčiny.

o modifikáciu naratívneho interview, kedy vedľa voľného rozprávania ide o polozenie konkrétnych otázok sústredujúcich sa na sémantické časti znalostí.

Získané dáta (audiozáznam) boli podrobené jednak konverzii, a podrobené počítačovému spracovaniu hovoreného jazyka. Pritom bola použitá korpusová lingvistika – podrobnejšie informácie dostupné na internete: <<http://korpus.juls.savba.sk>>; Výsledky pozri: HOMIŠINOVÁ, Mária – SLANČOVÁ, Daniela – VÝROST, Jozef – ONDREJOVIČ, Slavomír. *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku* [online]. Košice : SvU SAV Košice, 2011, s. 116. [cit. 2.3.2017]. Dostupné na internete: <<http://www.svusav.sk/data/uploads/publikacie/pubvega09-11.pdf>>.

- 11 Poradie, obsah aj škálovanie otázok bolo zachované pre všetky jazykové skupiny, samozrejme so zmenenou adresnosťou participantov výskumu.
- 12 Zo spomínaných dôvodov neberieme do úvahy tematickú oblasť komunikačných aktov v jazykovo-komunikačnom správaní, ktorých analýza v druhom projekte nebola realizovaná.
- 13 Uvedomovali sme si však obmedzenia z hľadiska počtu zastúpenia Slovákov (aj existencie škôl so slovenským lektorátom) zvlášť v Chorvátsku.

Konkrétne sa výskumy realizovali:

- v Maďarsku to boli gymnáziá v Budapešti a v Békešskej Čabe; Univerzita ELTE v Budapešti, Vysoká škola Samuela Tešedíka v Sarvaši, Vysoká škola pedagogická Jána Vitéza v Ostrihome, Vysoká škola Gyulu Juhásza v Segedíne,
- na Slovensku v lokalitách s najväčším zastúpením inojazyčného etnika (príslušníkov maďarskej národnosti), na gymnáziách a stredných školách v Dunajskej Strede, Štúrove, Komárne, Šamoríne, Nitre, Rožňave a tiež v Košiciach,
- v Chorvátsku to bola mládež z vidieckych častí Slavónie, študenti Univerzity v Záhrebe,
- v Srbsku išlo o mládež z Vojvodiny aj z prostredia Pivnice a Vojlovce, konkrétne zo stredných škôl (gymnáziá a stredné odborné školy) v Báčskom Petrovci, Kovačici, Starej Pazovej, Bačskej Palanke a univerzít v Belehrade a v Novom Sade,
- v Rumunsku sa výskumu zúčastnila slovenská mládež z dvoch oblastí: z Bihorskej oblasti – študenti Teoretického lýcea Jána Kozáčka v Bodonoši, a tiež z Aradsko-banátskej oblasti – mesto Nadlak, študenti Teoretického lýcea J. G. Tajovského a členovia FS Sálašan.

Je potrebné podotknúť, že empirické výskumy sa v jednotlivých krajinách realizovali za výraznej pomoci partnerských organizácií a inštitúcií: v Maďarsku za pomoci Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a Celoštátnej slovenskej samosprávy v Budapešti, v Chorvátsku s pomocou organizácie Zväz Slovákov v Chorvátsku a slovenských spolkov, Slovenského kultúrneho centra Našice, v Srbsku s pomocou Ústavu pre kultúru vojvodinských Slovákov a v Rumunsku s pomocou Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku.

Získané dáta boli spracované prostredníctvom štatistického programu SPSS 21 a tiež STATISTIKA'99 (verzia 6,5). Pri analýzach bola použitá deskriptívna štatistika (sumarizácia dát, ich prezentácia a popis), analytická/induktívna štatistika (vyslovenie záverov, hodnotení príp. prognóz prostredníctvom skúmania významnosti rozdielov, súvislostí, vzťahov a závislostí medzi premennými). Výsledky boli testované podľa platných testovacích kritérií. Zloženie celkového výberového súboru predkladáme v tab. č. 1

Tabuľka 1 Zloženie celkového výberového súboru

Jazykové skupiny z jednotlivých krajín pôvodu	N – počet respondentov	% zastúpenie
Chorvátsko	49	10,3
Srbsko	121	25,4
Rumunsko	107	22,4
Maďarsko	100	21,0
Slovensko	100	21,0
SPOLU	477	100,0

Ako je z tabuľky zrejmé, v štyroch jazykových skupinách bol výber výskumnej vzorky z hľadiska počtu respondentov zachovaný. Menšie zastúpenie respondentov z Chorvátska bolo vzhľadom na nízky počet zastúpenia Slovákov oproti ostatným krajinám a tiež nedostatočne rozvinutú školskú sieť pre národnosti pochopiteľné.

Záver

Výskumné zistenia jasne naznačili nielen zmysluplnosť použitej metodiky, ale aj potrebu globálnejšieho pohľadu na problematiku vzhľadom na špecifickosť prostredia, v ktorom slovenské etniká žijú, determinanty stavu etnicity a nesporne aj vývojové trendy a perspektívy uchovania slovenského jazyka.

Nezanedbateľnou skutočnosťou je aj možnosť komparácie jazykových prejavov každodenného života mládeže v európskom kontexte.

Objasnením socio-etnickej a jazykovej situácie ďalších komunít Slovákov, resp. jej mladej generácie, tak dokážeme posunúť získané poznatky ďalej k objektívnejšiemu posúdeniu každodennej reality.

Celkovo môžeme špecifikovať prínosy predstavených výskumných projektov v niekoľkých ohľadoch:

- samotné zaradenie slovenskej mládeže žijúcej v inonárodnom prostredí za objekt sociolingvistickeho orientovaného výskumu
- upriamanie pozornosti na jazyk ako sociálno-komunikačný systém, uplatňujúci sa v reálnej situácii
- interdisciplinárny charakter projektu
- komplexný prístup skúmania jazyka/reči slovenskej mládeže v inonárodnom prostredí
- komparatívny charakter projektu
- prínos k rozvoju sociolingvistiky na Slovensku.

Použitá literatúra:

- BOŠELOVÁ, Miriama. Slovenská minorita v Rumunsku – etnokultúrne kontexty [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2015, roč. 18, č. 2. [cit. 27. 2. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=22ASR8NRA5X-Z5Y6QMW6JZVKW>>.
- DUDOK, Miroslav. Jazyková komunikácia Slovákov v Chorvátsku a Srbsku [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2015, roč. 18, č. 2. [cit. 27. 2. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=IH745QE6PJZW6JPD-C5724XE>>.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Koncept výskumného projektu jazykového správania slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2011, roč. 14, č. 3. [cit. 27. 2. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=UWWN4SZWURSEN8T118QRVPCFE>>.

- HOMIŠINOVÁ, Mária. Jazyková znalosť a medzigeneračná jazyková komunikácia slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku – empirický kontext [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2011, roč. 14, č. 3. [cit. 27. 2. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.saske.sk/cas/public/media/5951/HomiZnalost%20jaz+gen.pdf>>.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Používanie slovenčiny Slováckmi v Maďarsku v konkrétnych jazykových situáciách. In Sipos Lászlóné. *Tradíció és innováció a nemzetiségi pedagógus képzésben*. Szarvas : Szent István Egyetem PK, 2011, s. 14 – 27.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Súčasná socioetnická a jazyková situácia slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku (kompendium empirických poznatkov) [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2012, roč. 15, č. 1. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/public/media/5967/Homisinova_S%C3%BA%C4%8Dasn%C3%A1%20socioetnick%C3%A1%20a%20jaz.pdf>.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Kontexty etnickej identity vo vedomí príslušníkov etnických minorít žijúcich na Slovensku a v Maďarsku. In Jurczyńska-McCluskey, Ewa – Bałdys, Patrycja – Piątek, Katarzyna (eds.). *Pamięć zbiorowa i tożsamość w europie środkowo-wschodniej. kontynuacja – konflikt – zmiana*. Bielsko-Biala : ATH, 2012, s. 71 – 80.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Medzigeneračné súvislosti jazykovej komunikácie slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku – empirický kontext [online]. In Beáta Balogová (ed.). *Medzigeneračné mosty – vstupujeme do roka medzigeneračnej solidarity*. Prešov : FF PU, 2012, s. 372 – 380. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <www.pulib.sk>.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Bilingválne jazykové správanie slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku v kultúrnom kontexte (empirické výsledky). In Ondrejovič, Slavomír – Vrabeľová, Júlia – Krausová, Anežka. (eds.). *Sociolinguistica Slovaca 7. Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Veda SAV, 2013, s. 177 – 191.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Szlovákiai és Magyarországi fiatalok Szlovák nyelv-használatára napjainkban. Egyempirikus vizsgálateredményei. (Súčasná slovenská jazyková situácia mladej generácie v Maďarsku a na Slovensku – empirická reflexia) In *Fórum Társadalom tudományi Szemle*, 2013, roč. 15, s. 123 – 132.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Súčasná jazyková situácia slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku – empirický kontext. In Kováčová, Anna – Uhrinová, Alžbeta (eds.). *Slovenský jazyk v menšinovom prostredí*. Békešská Čaba : VU CSS, 2013, s. 53 – 63.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. *Identita, jazyk a kultúra v rodinách žijúcich v Maďarsku. Komparatívna analýza výskumu Nemcov, Slovákov, Chorvátov a Bulharov*. Košice : SvŮ SAV Košice, 2014, s. 255.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Ako hovorí slovenská mládež v Maďarsku? (Bilingválna reflexia). In *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae – Linguistics and literature*, 2015, roč. 60, č. 1, s. 141 – 150.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. Ako vníma materinský jazyk slovenská mládež v Maďarsku a na Slovensku? (etnolingvistická reflexia). In *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae – Linguistics and literature*, 2015, roč. 60, č. 2, s. 423 – 434.

- HOMIŠINOVÁ, Mária. Dolnozemskí Slováci v interkultúrnych výskumoch kolektívnej identity (Slováci v Chorvátsku, Maďarsku, Rumunsku a Srbsku) [online]. In *Dolnozemský Slovák*, 2016, roč. 3, č. 4, s. 16 – 22. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.eduabroad.sk/files/files/dolnozemsky_slovak>.
- HOMIŠINOVÁ, Mária a kol. *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Chorvátsku a v Srbsku* [online]. Košice : CSPV SAV Košice, 2016, s. 100. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <www.svusav.sk>.
- HOMIŠINOVÁ, Mária – LENOVSKEÝ, Ladislav. Etnokultúrny rozvoj minorít v kontexte empirického výskumu. In *Kontexty kultúry a turizmu*, 2011, roč. 4, č. 2, s. 14 – 18.
- HOMIŠINOVÁ, Mária – LENOVSKEÝ, Ladislav. Ethno-cultural Aspects of National life of Young People of Slovak nationality in Croatia and Serbia (theory and empirism). Etnokultúrne aspekty národnostného života mladých ľudí slovenskej národnosti v Chorvátsku a v Srbsku. [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2016, roč. 19, č. 4. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-19-rok-2016/4/studie-a-clanky/ethno-cultural-aspects-of-national-life-of-young-people-of-slovak-nationality-in-croatia-and-serbia-theory-and-empirism>>.
- HOMIŠINOVÁ, Mária – SLANČOVÁ, Daniela – VÝROST, Jozef – ONDREJOVIČ, Slavomír. *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku* [online]. Košice : SvU SAV Košice, 2011, s. 116. [cit. 2. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.svusav.sk/data/uploads/publikacie/pubvega09-11.pdf>>.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. – VÝROST, Jozef. Reč slovenskej mládeže žijúcej na Slovensku, v Maďarsku, Chorvátsku a Srbsku v reflexii výskumu [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2015, roč. 18, č. 2. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=56GC8T9ECASMVYAU7L9FUYK>>.
- HORECKÝ, Ján. Východiská k teórii spisovného jazyka. In Ružička, Ján. (ed.). *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava : Veda, 1979, s. 13 – 22.
- LENOVSKEÝ, Ladislav. Etnokultúrny výskum Slovákov v Srbsku, Chorvátsku a Rumunsku – špecifiká, perspektívy, význam [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2015, roč. 18, č. 2. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=BYLZGW9NX6EXPFDTG65GIXEQ>>.
- LENOVSKEÝ, Ladislav – HOMIŠINOVÁ, Mária. Názory slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku na etnokultúrny rozvoj etnických minorít [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2011, roč. 14, č. 3. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=9MLCMEE4ULCWNPI5Q9IWSVFAR>>.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. Sociolingvistické aspekty jazykovedného výskumu na Slovensku. In *Sociolinguistica Slovaca I*. Bratislava : Veda, 1995, s. 9 – 13.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava: Veda, 2008, s. 308.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. Vplyv kontaktného jazyka na jazykovo-komunikačné správanie slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2011, roč. 14, č. 3. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2011/3/5943/>>.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. Ekolingvistické a jazykovopolitické poznámky k majoritným a minoritným spoločenstvám [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2015, roč. 18,

- č. 5. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=LZYYJ9B9UEC8CMFPTAKHUMS8C>>.
- SLANČOVÁ, Daniela. Komunikačný akt blahoželania a žiadosti v jazykovo-komunikačnom správaní mládeže na Slovensku a v Maďarsku. [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2011, roč. 14, č. 3. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/public/media/5945/Slancova_prispevok_po%20oprave.pdf>.
- SLANČOVÁ, Daniela. Realizácia vybraných typov komunikačných aktov v jazykovo-komunikačnom správaní mládeže v Maďarsku a na Slovensku. In Homišinová, Mária – Slančová, Daniela – Výrost, Jozef – Ondrejovič, Slavomír (eds.). *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku*. Košice : SvU SAV, 2011, s. 55 – 74.
- SLANČOVÁ, Daniela. Formulácia významu slov v jazykovo-komunikačnom správaní mládeže na Slovensku a v Maďarsku. In Homišinová, Mária – Slančová, Daniela – Výrost, Jozef – Ondrejovič, Slavomír (eds.). *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku*. Košice : SvU SAV, 2011, s. 75 – 86.
- ŠKILJAN, Filip – KRALJ VUKŠIĆ, Sandra. Slovaci u Hrvatskoj u popisima stanovništvazmeđu 1880. i 2011. i perspektiva u istraživanju [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2015, roč. 18, č. 2. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=5WTJ7VRX6WWSTCWV7BQLGZIU7>>.
- VÝROST, Jozef. Postoje mladých ľudí slovenskej národnosti v Maďarsku k funkciám slovenčiny (v dvoch situačných kontextoch) [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2011, roč. 14, č. 3. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.saske.sk/cas/public/media/5949/Vyrostfcie.pdf>>.
- VÝROST, Jozef. (2011b). Materinský jazyk v hierarchii hodnôt mladých ľudí slovenskej národnosti v Maďarsku [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2011, roč. 14, č. 3. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=7Z71YFPWZJLKNPEHHG32E35K5>>.
- VÝROST, Jozef. – HOMIŠINOVÁ, Mária. Mother tongue in the values hierarchy of young people with Slovak nationality in Croatia and Serbia. Materinský jazyk v hierarchii hodnôt mladých ľudí slovenskej národnosti v Chorvátsku a Srbsku [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2016, roč. 19, č. 4. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=IXSARK46DPELH-9S58F7K86R>>.

Prejavy národnostnej identity slovenskej menšiny v Maďarsku v 2. polovici 20. storočia

Soňa Polónyová

Abstract:

The study focuses on the manifestations of national identity of Slovaks in Hungary between 1945-1990. It focuses in particular on cultural life of the Slovak minority in the period, and also characterizes and explains ethno-cultural transformations of their identity. Furthermore, it compares the peculiarities, specifics and changes related to the examined issues that occurred in the individual periods under review - population exchange between Czechoslovakia and Hungary, the period of real socialism in the Hungarian People's Republic - the government of M. Rákosi, the revolution in 1956 and Kádár's regime, and the democratization of the political regime in the period after 1989. The research used methods of historical science, but also interdisciplinary concepts-identity, memory (collective, historical etc.), symbols, stereotypes, etc. The contribution partly reflects the previous work on this issue, and outlines other possibilities for research of cultural history and national identity.

Keywords:

Slovaks in Hungary, Slovak minority, identity, memory, cultural history, population exchange.

Krajanía – Slováci v Maďarsku, potomkovia bývalých prisťahovalcov z územia dnešného Slovenska si aj napriek vyše 200-ročnému odlúčeniu od materskej krajiny svojich predkov uchovali určité prejavy slovenskej etnickej/národnostnej identity. Aj napriek tomu, že „[...] *etnicko-národnostné spoločenstvo je veľmi zložitú; najčastejšie si značne protirečivým spôsobom dokáže zachovať, alebo „stratiť“ svoju kultúru a jazyk*“.¹ Nasledujúci príspevok sa zameriava na prejavy národnostnej identity slovenskej menšiny v Maďarsku, a to predovšetkým v ich kultúrnom živote podporovanom oficiálnymi národnostnými organizáciami. Dôraz je kladený na rozpätie rokov 1945 – 1990, v ktorom sa udiali viaceré spoločenské, politické, hospodárske a kultúrne zmeny, a to v kontexte reality skúmaných období – výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, éra tzv. reálneho socializmu v Maďarskej ľudovej republike (vláda Matyása Rá-

1 DIVIČANOVÁ, Anna. *Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku*. Békešská Čaba – Budapešť : VÚSM, 1999, s. 64.

kosího, revolúcia v r. 1956 a Kádárov režim) a demokratizácie politického režimu v období tesne po roku 1989.²

Aktuálny stav spracovania problematiky

Daná téma bola doposiaľ spracovaná len parciálne, hlavne zo strany etnológov, kulturoológov, sociológov a jazykovedcov. Z oblasti histórie sú zdokumentované predovšetkým staršie dejiny Slovákov v Maďarsku či celkovo na Dolnej zemi do roku 1945. Vyšli vo viacerých štúdiách a článkoch, synteticky sú však spracované v kolektívnej monografii *Slováci vo svete* I³ zostavenej Jánom Siráckym a kol. a v monografii *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov* I⁴ napísanej Miroslavom Kmeťom, ktorý komplexne spracoval aj historiografiu dolnozemských Slovákov do druhej polovice 20. storočia.⁵

Z dejín slovenskej menšiny v Maďarsku po roku 1945 bola doteraz najväčšia pozornosť historikov venovaná predovšetkým výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Venujú sa jej napr. štúdie uverejnené v ročenke *Slováci v zahraničí* s podtitulom *Mať volá*,⁶ monografické práce slovenského historika Jána Bobáka a aj ním spracovaný prehľad súpisu Slovákov v Maďarsku v r. 1946,⁷ ďalej sú prínosné prá-

2 Podrobnejšie sa danej téme venujem v dizertačnej práci obhájenej v r. 2016 na KHI FF UMB v Banskej Bystrici – *Kultúrne dejiny slovenských komunit v Maďarsku (1945 – 1990) v kontexte identity*, ktorej upravená verzia vyjde v pripravovanej monografii pod názvom *Z kultúrnych dejín Slovákov v Maďarsku (1945 – 1990)*.

Pri výskume boli využité, vrátane množstva odbornej literatúry, predovšetkým rôzne dobové materiály získané v archívoch: Matice slovenskej – depozit Krajanského múzea a Literárneho múzea Slovenskej národnej knižnice v Martine; Dokumentačného centra Celoštátnej samosprávy Slovákov v Maďarsku v Budapešti; Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, Múzea M. Munkácsyho, Békéscsabai Evangélikus Gyülekezeti Levéltár v Békešskej Čabe; Slovenského národného archívu v Bratislave; Národného archívu v Prahe a Békés Megyei Levéltár v Gyule. Použitá bola taktiež aj dobová tlač – predovšetkým: *Sloboda* (1945 – 1948); *Naša Sloboda* (1949 – 1956); *Ludové noviny* (1957 – 1990); kalendáre: *Čabiansky kalendár* (1946, 1948); *Náš kalendár* (1951 – 1990). Sčasti aj almanach *ZROD* (1981 – 1990) a kultúrno-spoločensko-literárny časopis *SME* (1988 – 1990). Prínosnými boli aj niektoré literárne diela slovenských spisovateľov v Maďarsku, ktoré v skúmanom období vznikli. Závbery výskumu získané prostredníctvom dobových dokumentov, periodík, odbornej literatúry atď. sú uvedené aj v predkladanej štúdii.

3 SIRÁCKY, Ján a kol. *Slováci vo svete I*. Martin : MS, 1980, 302 s. V súčasnosti je toto dielo už v mnohých poznakoch zastarané, resp. revidované v parciálnych štúdiách viacerých bádateľov.

4 KMEŤ, Miroslav. *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov I*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012, 383 s.

5 KMEŤ, Miroslav. *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí*. Békešská Čaba : VÚSM, 2010, 305 s.; KMEŤ, Miroslav. *Historiografia dolnozemských Slovákov v prvej polovici 20. storočia*, Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 248 s.

6 Bajaník, Stanislav – Dendúrová-Tapalagová, Viera (ed.). *Slováci v zahraničí 24. Mať volá II*. Martin : MS, 2008, 350 s.

7 BOBÁK, Ján. *Maďarská otázka v Československu 1944 – 1948*. Martin : MS, 1996, 199 s.; BOBÁK, Ján. *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1947 – 1948)*. Bratislava : Kubko Goral, 1994, 51 s.; BOBÁK, Ján. *Zápas Slovákov v Maďarsku za národnostné práva (1945 – 1948)*. Bratislava : Kubko Goral, 1997, 55 s.; BOBÁK, Ján. Poznámky k demografii Slovákov v Maďarsku. In *Historický zborník*, 11, č. 2, 2001, Martin : MS, s. 69 – 117.

ce etnologicky Magdalény Paríkovéj,⁸ Štefana Šutaja,⁹ kolektívna publikácia zostavená Š. Šutajom a Zlaticou Sáposovou¹⁰ a i.¹¹ Z maďarských historikov spracovali danú problematiku napr.: Margit Földesi, József Kugler, László Szarka a slovenská historička maďarskej národnosti Katalin Vadkerty¹² a ďalší. Činnosť národnostnej spoločenskej organizácie – Antifašistického frontu Slovanov v Maďarsku (AFS), ktorá pôsobila počas výmeny obyvateľstva, je spomínaná aj v niektorých uvedených prácach, v samostatnej štúdii sa jej však venovali iba Miloš Momko¹³ a J. Bobák,¹⁴ ktorý čiastočne spracoval aj jej činnosť po premenovaní na Zväz Slovanov v Maďarsku (ZSM) a vznik Demokratického zväzu Slovákov v Maďarsku (DZSM).¹⁵

Na celkové spoločenské a sčasti politické dianie poukázala v stručnej monografii o histórii a ľudovej kultúre Slovákov v Maďarsku Anna Divičanová, a to v časti *Spoločnosť a kultúra po roku 1945*.¹⁶ Uvedené poznatky o dianí v 20. storočí a DZSM publikovala aj v ďalších kratších článkoch.¹⁷ Danú problematiku načrtli aj J. Kugler a János Gomboš v príspevku *State z tristoročnej histórie Slovákov v Maďarsku – so zvláštnym*

-
- 8 PARÍKOVÁ, Magdaléna. *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48. Etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava : Stimul, 1999, 278 s.
 - 9 ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*, Bratislava : Kalligram, 2012, 398 s.; ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov : Universum, 2014, 402 s.
 - 10 Sáposová, Zlatica – Šutaj, Štefan (eds.). *Povoynové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov, 2010, 221 s.; ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava, 1993, 196 s.
 - 11 Pretože nie je cieľom predkladanej štúdie podrobná bibliografia danej témy, vzhľadom na množstvo prác, štúdií a článkov sme uviedli len niektoré.
 - 12 FÖLDESI, Margit. *Szövetséges Ellenőrző Bizottságok Magyarországon. Visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében 1945 – 1947*. Budapest : IKVA, 1995, 203 s.; KUGLER, József. *Lakosságcsere a délkelet-alföldön 1944 – 1948*. Budapest : Osiris, 2000, 260 s.; KUGLER, József. *Berényiek voltak, berényiek lettek. A második világháború utáni migrációs változások (németek kitelepítése, magyar-csehszlovák lakosságcsere) emlékezete*, Mezőberény, 2015; SZARKA, László. *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944 – 1949*. Komárom : MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kecskés László Társaság, 2005, 187 s.; VADKERTY, Katalin. *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava : Kalligram, 2002, 863 s.
 - 13 MOMKO, Miloš. Antifašistický front Slovanov. In *FÓRUM spoločenskovedná revue*, 2009, s. 79 – 94.
 - 14 BOBÁK, Ján. Antifašistický front Slovanov v Maďarsku (1945 – 1947). In *Slováci v zahraničí* 10. 1984, s. 5 – 27.
 - 15 BOBÁK, Ján. Zväz Slovanov v Maďarsku (1947 – 1948) a vznik Demokratického zväzu Slovákov. In *Slováci v zahraničí* 12. 1987, s. 30 – 52.
 - 16 Spoločnosť a kultúra po roku 1945. In DIVIČANOVÁ, Anna – KRUPA, Ondrej. *Slováci v Maďarsku*. Budapešť : Press Publica, 1999, s. 101 – 122.
 - 17 DIVIČANOVÁ, Anna. Situácia Slovákov v 20. storočí a dnes. In Petőcz, Kálmán (ed.). *Slováci v Maďarsku* : zborník z medzinárodnej konferencie, Šamorín : Fórum inštitút pre výskum menšín, 2007, s. 46 – 51; DIVIČANOVÁ, Anna. Slováci v Maďarsku v stredoeurópskom kontexte. In Gajdoš, Marián – Konečný, Stanislav (eds). *Etnické minority na Slovensku, história, súčasnosť súvislosti*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, s. 189 – 206.

zreteľom na 20. storočie.¹⁸ Politickým dejinám Slovákov v Maďarsku sa sčasti a zaujato venovali vo svojich štúdiách predovšetkým J. Bobák¹⁹ a František Bartošek.²⁰ Ďalej v zborníku *Slováci v Maďarsku* boli uverejnené viaceré krátke, ale prínosné príspevky zamerané na školstvo, literatúru a tlač po r. 1945.²¹

Pri výskume danej témy však je možné hľadať inšpirácie, analógie, teoretické a metodické východiská aj v širšom spektre domácej i zahraničnej odbornej literatúry. Aj keď je väčšinou všeobecne orientovaná alebo zameraná najmä na tradičnú ľudovú kultúru dolnozemskej Slovákov či staršie historické obdobia, poskytuje cenný informačný zdroj.²² Keďže skúmaná problematika svojím obsahom presahuje hranice historickej vedy, boli v rámci nej využité aj súčasné interdisciplinárne metodologické východiská a antropologické prístupy a pojmy – kultúra, identita (kolektívna, etnická, národnostná a lokálna), pamäť (kolektívna, historická, kultúrna a komunikatívna), symboly, stereotypy a mýty.

Kolektívna identita existuje skôr ako predstava a nemá formu objektívne pozorovateľných vlastností všetkých členov skupiny²³ – napr. etnickej, národnej/národnostnej menšiny a pod. Pre danú skupinu „menšinovosť“, etnická, národnostná identita predstavuje dynamický aspekt, čiže nie je objektívnym a nemenným prvkom sociálnej komunikácie. Možno ju považovať za výsledok subjektívnych procesov sebaidentifikácie a identifikácie iných. Prestavuje aj vnímanie podobností a odlišností medzi vlastnou a inou skupinou – zdieľanie pocitu „my“, ktorý „nás“ oddeľuje od tých „druhých“.

*Etnická identita*²⁴ (povedomie) možno považovať za inštinktívnu – prirodzenú, kým *národnostnú* – podobnú *národnej*²⁵ – za pojem umelý, ako dodáva A. Divičanová: „[...] vsadený do hláv“ a do správania sa kolektívu, usmerňovaný „zhora“.²⁶ Pojmy národná či národnostná identita je možné brať aj ako synonymá. „Národnosť“ znamená – prítomnosť k národu, ale v druhom význame môže ísť aj menšinový národ alebo časť ná-

18 KUGLER, József – GOMBOS, János. State z tristočnej histórie Slovákov v Maďarsku – so zvláštnym zreteľom na 20. storočie. In Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (eds.). *Slovenský jazyk v Maďarsku, Bibliografia a štúdie – II. Békešská Čaba* : VÚSM, 2008, s. 315 – 334.

19 BOBÁK, Ján. K politickým dejinám Slovákov v Maďarsku (1918 – 1988). In Bielík, František – Baláž, Claude (eds.). *Zahraniční Slováci a materinský jazyk*. Martin : MS 1990, s. 202 – 210; BOBÁK, Ján. Slováci v Maďarsku po roku 1945. In Balážová, Eva – Grácová, Genovéva (eds.). *Slováci v Maďarsku*. Martin : MS, 1994, s. 286 – 294.

20 BARTOŠEK, František. Slováci v Maďarsku v rokoch 1944 – 1949. In Balážová, Eva – Grácová, Genovéva (eds.). *Slováci v Maďarsku...*, s. 254 – 263.

21 CHLEBNICKÝ, Ján. Slovenské školstvo v Békešskej oblasti po roku 1945. In Balážová, Eva – Grácová, Genovéva (eds.). *Slováci v Maďarsku...*, s. 298 – 303; PAPUČEK, Gregor. Slovenská literatúra v Maďarsku po roku 1945. In Balážová, Eva – Grácová, Genovéva (eds.). *Slováci v Maďarsku...*, s. 335 – 342; HRIVNÁK, Michal. Slovenská národnostná a väčšinová tlač v Maďarsku. In Balážová, Eva – Grácová, Genovéva (eds.). *Slováci v Maďarsku...*, s. 356 – 361.

22 Napríklad sa danej problematike venovali: Anna Divičanová, Alžbeta Uhrinová-Hornoková, Anna Kováčová, Mária Homišinová, Ján Botík, Mária Botiková, Jaroslav Čukan, Ladislav Lenovský, Boris Michalík a mnohí ďalší.

23 Bližšie k téme napr.: Kiliánová, Gabriela – Kowalská, Eva – Krekovičová, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda, 2009, 722 s.

roda žijúcu mimo svojho materského štátu. V danom príspevku chceme odlíšiť identitu slovenskej menšiny v Maďarsku od národnej identity Slovákov žijúcich na území Slovenska, keďže je samozrejme rozdielna a má mnohé svoje zvláštnosti. Na základe toho používame v štúdií pojem národnostná identita, ktorá v sebe, na rozdiel od etnickej, obsahuje aj istý politický (či právny) aspekt v zmysle príslušnosti k národnostnej menšine v konkrétnom štáte. Ide teda o akúsi „menšinovú“ identitu, ktorá v sebe, ako už bolo uvedené, skrýva ďalšie osobitosti a špecifiká.

U slovenskej menšiny v Maďarsku je typická a najrozšírenejšia *dvojitá etnická identita* – tzv. *biethnicita*, ktorú možno pozorovať predovšetkým v prostredí etnicky zmiešaných rodín. Jej konštrukcia sa chápe ako prelínanie komponentov dvoch identít, pričom z hľadiska preferencie, resp. vyváženosti jednotlivých zložiek etnicity sa hovorí o vyrovnanom, čiže vyváženom alebo nevyrovnanom type.²⁷ Ak dochádza k preferencii niektorých zložiek etnicity, prevažne k preferencii jedného z jazykov, ale aj kultúrnych stereotypov, považuje sa za nevyrovnaný typ, ktorý je charakteristický aj pre Slovákov žijúcich v Maďarsku.²⁸ Napríklad etnológ Ondrej Krupa skonštatoval: „*Moje kultúry sú dvojaké, aj slovenské, aj maďarské, aj ľudová, ale aj úrodná. Aj slovenská ľudová kultúra a pravda aj maďarská ľudová kultúra sa stretli vo mne.*“²⁹

V prípade slovenských jazykových ostrovov v maďarskom etnickom prostredí sa zachovali predovšetkým aj výraznejšie lokálne väzby, napr. Pilišania, Čabania, Sarvaša-

24 Etnická identita zlučuje v sebe tzv. objektívne zložky etnickej príslušnosti – ovládanie a používanie jazyka, etnický pôvod, územie, etnonym, etnická endogamia, uchovávanie kultúrnych tradícií, spoločná história, spôsob života, náboženstvo a i., ako aj subjektívnu etnickú sebaidentifikáciu. ŠUTAJ, Štefan. Problémy etnickej identity: lokálna, regionálna a národná identita. In Kováčová, Anna (ed.). *Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi*. Budapešť – Békešská Čaba, 2011, s. 35.

25 Národná identita je väzba a pocit príslušnosti k vlastnému národu, stotožnenie sa s jeho históriou, zvyklosťami, kultúrou, vzťahom k spoločnému jazyku. Bližšie ju špecifikuje a premenu etnickej identity na národnú opisuje Dušan Škvarna: „*Súčasťou týchto zásadných civilizačných zmien* (pozn. S. P. – v najrozvinutejších krajinách západnej Európy prebiehajúcich počas 18. storočia), *ohlasujúcich kapitalistickú a občiansku spoločnosť, bolo aj pozvoľné pretváranie tradičných etnik na moderné národy, premena etnickej identity na národnú identitu, ktorá vykazovala podstatne komplikovanejší obsah a štruktúru.*“ ŠKVARNA, Dušan. Logika a kontext utvárania moderného slovenského národa. In Bystrický, Valerián – Kováč, Dušan – Pešek, Jan a kol. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848 – 1992*. Bratislava: VEDA, 2012, s. 17.

26 DIVIČANOVÁ, Anna. „Békešskí Slované“, Pilišania, Tirpáci. Varianty regionálnej a etnickej identity. In Šutaj, Štefan – Szarka, László (eds.). *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov: Universum, 2007, s. 105.

27 ONDREJOVIČ, Slavomír – KRUPA, Viktor. Identita a jazyk. In Kiliánová, Gabriela – Kowalská, Eva – Krekovičová, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti: konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda, 2009, s. 123.

28 HOMIŠINOVÁ, Mária. *Etnická rodina Slovákov, Chorvátov a Bulharov žijúcich v Maďarsku: Teoretická a empirická komparatívna analýza skúmania etnických procesov slovanských minorít*. Békešská Čaba: VÚSM, 2006, s. 43.

29 UHRINOVÁ, Alžbeta. K jazykovým autobiografiám jubilanta a Veňarčanov. In Kováčová, Anna – Uhrinová, Alžbeta. *Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí*. Békešská Čaba: Vyskumný ústav CSSM, 2015, s. 252.

nia – *lokálna* a *regionálna identita*. Lokálna identifikácia v čoraz väčšej miere nahrádza identifikáciu kultúrnu. Spôsob života Slovákov v Békešskej Čabe,³⁰ Sarvaši alebo inom meste či obci sa väčšinou neprezentuje (ani nechápe) ako slovenský (slovenská kultúra), či evanjelický, ale lokalizuje sa, ako čabianska, sarvašská a pod. kultúra.³¹ Napríklad v Békešskej Čabe na otázku: „Ty si čím? Maďar, či Slovák?“ rýdzi Čaban slovenského pôvodu, ktorého ale viažu k Maďarom duchovno-kultúrne a krvné putá, odpovie: „*Som Čabän, som Čaban*.“³²

K problematike a nejednoznačnosti pojmov *lokálna*, *etnická*, *národnostná*, resp. *národná identita* možno za veľmi výstižný považovať výrok z diela Pála Závadu: „*My Maďari, my Dolnozemčania, my obyvatelia Karpatskej kotliny, my obyvatelia Maďarska (z ktorého obdobia?), my z Hornej zeme (ale Maďari alebo Tóti?), alebo my z Dolnej zeme, my dolnozemskí Slováci a Maďari a ďalší, my po tótsky hovoriaci Maďari alebo maďarsky hovoriaci Tóti, presnejšie ti, ktorí sú slovenského pôvodu, ale väčšinou hovoria len po maďarsky, alebo kto sme?*“³³

V štúdiu je využívaný aj ďalší významný interdisciplinárny pojem – *kolektívna pamäť*, ktorý zastrešuje aj pojmy: *kultúrna pamäť* (fundovaná spomienka) – priestor, ktorý zabezpečuje odovzdávanie významov vecí, konania a komunikácie, a taktiež zahŕňa procesy ako vytváranie tradície, odkazovanie na minulosť a pod. Zameriava sa na pôvod skupiny a pevné body v minulosti, sústredí sa hlavne na symbolické reprezentácie minulosti, na obrazy, mýty a symboly.³⁴ Oproti ktorej stojí *komunikatívna pamäť* (biografická spomienka) – obsahuje v sebe spomienky zamerané na nedávnu minulosť a zahŕňa väčšinou spomienky troch až štyroch generácií, čo je približne osemdesiat rokov dozadu. Ďalej *historická pamäť* – predstavuje súbor informácií o spoločných dejinách skupiny (kolektívu)³⁵ a jej základným motívom fungovania je vysvetliť, porozumieť, ospravedlniť alebo kritizovať prítomný stav vecí (osobných i spoločenských).³⁶

30 Bližšie: LENOVSÝ, Ladislav. K niektorým kontextom identity Slovákov v Békešskej Čabe. In Krekovičová, Eva – Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (eds.). *Kontexty identity, Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Békešská Čaba, 2010, s. 347 – 354.

31 LENOVSÝ, Ladislav. Kolektívna pamäť a lokálna identita dolnozemskej komunity, In Ambruš, Ivan Miroslav – Hlásnik, Pavel – Pascu, Bianca (eds.). *Svedectvá slovenského dolnozemskeho bytia, aspekty zo slovenskej dolnozemskej kultúrnej histórie a kultúrnej antropológie*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012, s. 178.

32 UHRINOVÁ, Alžbeta. Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe. Békešská Čaba : VÚSM, 2004, s. 112. Viac k téme: DIVIČANOVÁ Anna. „Békešskí Slované“, *Pilišania, Tírpáci...* s. 104 – 110.

33 Výrok P. Závadu z románu *Milota* (2002, s. 79) uvádza vo svojej štúdii K. Maruzsová-Šebová. MARUZSOVÁ-ŠBOVÁ, Katarína. Formy vyjadrenia etnickej identity v slovenskej dolnozemskej literatúre v Maďarsku. In Kováčová, Anna (ed.). *Identita, história a kultúra*. Budapešť – Békešská Čaba, 2011, s. 170.

34 KILIÁNOVÁ, Gabriela. Kolektívna pamäť, historická pamäť a identita. In: Kováčová, Anna (ed.). *Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi*. Budapešť – Békešská Čaba, 2011, s. 17.

35 ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 20. storočia*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 7.

36 BAČOVÁ, Viera. Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity. In Bačová, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1996, s. 19.

Do veľkej miery kolektívnu pamäť a vnímanie vlastnej identity ovplyvňujú symboly a ich interpretácia, stereotypy, mýty a pod. Tie majú svoje vlastné spoločenské opodstatnenie a funkcie, ktoré môžeme, okrem iného, zahrnúť aj medzi formy spomínania na minulosť, resp. formy kolektívneho myslenia uchovávanými v kolektívnej pamäti. Jednou z ich vlastností je, že majú schopnosť odolávať neustálym zmenám v obsahu vedomia a povzbudzovať v ňom rozmer stálosti. „Vďaka tomu dodávajú životu spoločnosti i jednotlivca rozmer stability, zaisťujú jeho kontinuitu a tým aj ich identitu.“³⁷

Čo sa týka skúmaného obdobia, dôležitými nositeľmi kolektívnej pamäte, konkrétne jej komunikatívnej zložky sú staršie generácie, ktoré dané minulé obdobie zažili. Na základe toho je možné využiť pri výskume problematiky spomienky súčasníkov,³⁸ ktoré slúžia na zachytenie tejto pamäte, keďže sprítomňovaním minulosti a spomínaním sa potvrdzuje identita skupiny (napr. menšiny).

V období na prelome 17. a 18. storočia prebiehali na území dnešného Slovenska mnohé spoločenské, hospodárske a sociálne procesy, ktoré sa stali príčinami, prečo mnohí ľudia opúšťali svoje pôvodné obydli, svoj domov a z túžby po lepšom živote sa sťahovali na *Dolnú zem*³⁹ – potomkovia nasledujúcich generácií sa po rozpade Rakúsko-Uhorska v roku 1918 stali občanmi jeho nástupníckych štátov – dnešného Maďarska, Rumunska, Srbska, Chorvátska a Bulharska.

Novousadlíci si „priniesli“ so sebou svoju kultúru, ktorú si ďalej zachovávali, rozvíjali, ale taktiež bola vo veľkej miere ovplyvňovaná kultúrou okolitého inoetnického obyvateľstva, na základe čoho vznikla ich „svojská“ kultúra.⁴⁰ Podiel na uchovaní „slovenskosti“ u obyvateľov oddelených od svojej vlasti, ich potomkov a ďalších generácií mal spôsob ich života v relatívne uzavretých slovenských komunitách a na salašoch, ktoré pomohli k udržaniu ich ľudových zvykov a tradičnej kultúry. Ľudová kultúra – folklór⁴¹ a symboly ľudovej proveniencie boli dôležitým fenoménom, ktorý pomáhal za-

37 ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov...*, s. 7.

38 Za prínos možno považovať konfrontáciu spomienok s archívnymi prameňmi, doplnenie medzier v dobových materiáloch (po kritickom uvážení a verifikovaní) a na ich čiastočnom základe je možné ilustrovať atmosféru skúmaného obdobia. Využitie spomienok priamych súčasníkov má však aj svoje úskalia, ktoré sa týkajú vierohodnosti zdroja, skreslených informácií a pamäti, ktorá sa rokmi „mení“ (či úmyselne alebo nie, vzhľadom na aktuálny režim, situáciu alebo len prirodzeným zabúdaním, subjektívnym prežívaním a vnímaním udalostí). Napríklad mnohé spomienky na presídlenie uvádza vo svojom diele: PARÍKOVÁ, Magdaléna. *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48...* a i. Taktiež, čo sa týka danej problematiky, je zaujímavý a prínosný aj dokumentárny film Vladislavy Plančíkovej *Felvidék – Horná zem*, Slovensko, 2014, 75 min.

39 Dolná zem predstavuje „[...] v širšom zmysle slova rozsiahle územia uhorských stolíc (po roku 1848 žúp) južne od hraníc dnešného slovenského štátu a v užšom zmysle slova územia na juh od pomyslenej čiary Budapešť – Miškovec – Nové Mesto pod Šiatrom.“ KMEŤ, Miroslav. *Krátke dejiny dolnozemskejších Slovákov...*, s. 9.

40 V texte je využívaný pojem „svojský“, resp. „svojská kultúra“, keďže ním bola aj v mnohých dobových dokumentoch a periodikách označovaná kultúra slovenskej menšiny v Maďarsku, ktorá mala svoje špecifiká v porovnaní so slovenskou kultúrou na území dnešného Slovenska.

41 Historické výskumy stereotypov pomáhajú dynamizovať napr. obrazy obsiahnuté vo folklóre, ktoré vykazujú relatívne statický charakter. KREKOVIČOVÁ, Eva. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava : ETERNA Press, 2005, s. 16.

chovávať a formovať ich kolektívnu pamäť. Ďalším významným faktorom, ktorý zohral veľkú úlohu pri jej zachovávaní, bola evanjelická cirkev, malá časť slovenskej inteligencie – farári, učitelia a uvedomelá vrstva obyvateľstva a i. Väčšina obyvateľov na území Maďarska so slovenským pôvodom však nemala možnosť si neskôr osvojiť spisovnú slovenčinu, a tak si ju zachovali len na úrovni „svojského“ nárečia.

Slovenských prisťahovalcov spájala spoločná kolektívna pamäť a etnická identita, ktorá sa postupom času menila a formovala. Vo vzťahu väčšina – menšina zohrávala dôležitú úlohu tzv. „menšinová“ alebo „väčšinová optika“ videnia „svojich“ a „tých druhých“, keďže: *„Dlhodobé menšinové vnímanie „svojich“ môže pôsobiť vo funkcii silného integrujúceho stimulu a faktora upevňovania autoobrazu, najmä ak ide o menšinu etnickú/národnú.“*⁴²

Prirodzenou súčasťou života menšín obklopených inoetnickým majoritným obyvateľstvom sú aj procesy akulturácie, adaptácie a postupnej (je však otázke, v akej miere) prirodzenej asimilácie. Na druhej strane Slovákov v Maďarsku postretol aj negatívny jav, ktorým bola násilná asimilácia minorít – maďarizácia (predovšetkým v medzivojnovom období) praktizovaná rôznymi zákazmi, nariadeniami obmedzujúcimi udržanie a vývoj ich špecifickej kultúry a ich etnickej/národnostnej identity.

Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946 – 1948)

Slovenské komunity v Maďarsku vo výraznej miere ovplyvnili migračné procesy, ktoré zachvátili po druhej svetovej vojne takmer celú Európu – konkrétne výmena obyvateľstva medzi Československou republikou (ČSR) a Maďarskom realizovaná v rokoch 1946 – 1948. Základným princípom Dohody podpísanej 27. februára 1946 (článok V.) bolo, že z územia ČSR do Maďarska mal byť presťahovaný taký počet obyvateľov maďarskej národnosti, ktorý sa rovnal počtu osôb slovenskej a českej národnosti, prihlásených na presťahovanie sa do Československa. Na výmenu sa mohli Slováci z Maďarska prihlásiť dobrovoľne, avšak Maďari z územia Slovenska boli určovaní československými štátnymi orgánmi.

Aj na základe tohto faktu tvorí dodnes daná udalosť, ktorá sa odrazila na životoch mnohých obyvateľov slovenskej, ale aj maďarskej národnosti, medzi historikmi, ale aj verejnosťou diskutovanú a citlivú tému. Jednou z východiskových téz pri výskume bolo, že výmena obyvateľstva mala v kolektívnej pamäti presídlených, ale predovšetkým v Maďarsku zostávajúcich maďarských Slovákov dôležité miesto. Taktiež bola a doteraz je poznačená mnohými stereotypmi a tvorí akýsi medzník v dejinách slovenských komunít v Maďarsku.

Pred a aj počas akcie výmeny obyvateľstva vyvíjala československá vláda propagandu,⁴³ ktorú realizovala predovšetkým prostredníctvom Československej presídľova-

42 KREKOVIČOVÁ, Eva. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty...*, s. 15.

43 Propaganda je nepochybne jedným z najpozoruhodnejších fenoménov v dejinách ľudskej spoločnosti a „[...] úmyselná snaha o manipuláciu s postojmi, názormi alebo konaním ľudí. Bez ohľadu na éru uplatňovania či intenzitu využívania odnepamäti plní rovnakú funkciu – rozširuje pozitívne alebo negatívne myšlienky, argumenty alebo fámy s cieľom nakloniť si verejnú mienku, získať jej

cej komisie (ČSPK) a taktiež jej pritom bola nápomocná aj novovzniknutá národnostná organizácia – Antifašistický front Slovanov v Maďarsku (AFS). Tie prostredníctvom agitácií pôsobili na národnostnú identitu v slovenských komunitách, utužovali ich kolektívnu pamäť, formovali aj jej zložku – historickú pamäť. Chceli poukázať na slávnu históriu Slovákov, pôsobiť na ich city, vzbudiť v nich hrdosť a spolupatričnosť so svojou „vlastou“.

Na základe výskumu sa ukázalo, že na posilnenie slovenskej identity využívali predovšetkým symboly slovenských národných dejín, ktorými boli: osobnosti – Cyril a Metod, Jánošík, Ľudovít Štúr, Milan Rastislav Štefánik, Tomáš Garique Masaryk a i., historické fakty – existencia Veľkej Moravy, prvej Československej republiky, význam slovenských baníckych miest a celkovo územia dnešného Slovenska v rámci Uhorského kráľovstva, podiel slovenských národovcov na revolúcii v roku 1848 a ich boj za slovenské národnostné práva atď. Upriamovali pozornosť aj na krivdy, ktoré nastali pri „tisícročnom utláčaní“ Slovákov v Uhorsku, poukazovali na násilnú maďarizáciu a spomínali napr. na Trianon – symbol rozpadu „veľkého Uhorska“, ktorý zostal zakotvený v maďarskej spoločnosti do súčasnosti a taktiež rozdeľoval Slovákov na tých, ktorí žijú vo vlasti a mimo nej – v Maďarsku.

Na druhej strane sa prostredníctvom agitácií pričínili aj o zachovávanie a podporovanie tradícií, a to na základe organizácie rôznych kultúrnych podujatí, ktoré vo väčšine prípadov sprevádzali verejné zhromaždenia. Usporiadávali folklórne a divadelné predstavenia, jazykové kurzy slovenčiny, národopisné slávnosti a výstavy, zbierali materiálne a duchovné prejavy slovenskej kultúry (ľudové piesne, rozprávky, kroje atď.), premietali slovenské filmy, vydávali a rozširovali slovenskú tlač a pod. Oživovanie slovenskej kultúry, ľudových tradícií, slávnej i tragickej minulosti sa dialo prostredníctvom mediálnych kanálov, ktorými boli spomenuté podujatia, predstavujúce na jednej strane formu zábavy lákajúcej divákov, na strane druhej mali aj iný, už uvedený význam, ktorým bolo posilňovanie slovenskej identity a kolektívnej pamäte obyvateľov Maďarska, ktorí mali slovenské korene, avšak mnohí z nich už nízke slovenské etnické/národnostné povedomie – identitu.⁴⁴

Prostredníctvom rozvoja kultúrneho života počas propagandistických akcií k výmene obyvateľstva sa aj Slováci, ktorí sa nepresídlili z Maďarska, dostali do kontaktu so svojimi krajanmi, dozvedeli sa viac o vlasti svojich predkov, slovenskej histórii, kultúre, krajine a pod., ale i vtedajšom stave Československa, aj keď vo veľkej miere prikrášlenom. Agitátori používali pri svojej činnosti už uvedené prvky slovenskej národnej symboliky, ktoré mali pomáhať k vrývaniu ideí, hodnôt a obrazov – „vlastných“ (slovenských) a „cudzích“ (maďarských) do pamäti. Na verejných zhromaždeniach sa neustále opakovali rituály, frázy a symboly – československá vlajka, národnobuditeľské

podporu a v konečnom dôsledku zabezpečiť či udržať moc.“ Bystrický, Valerián – Roguľová, Jaroslava (eds). *Storočie propagandy. Slovensko v osidlach ideológií*. Bratislava : AEPress, 2005, s. 5.

44 Nehovorili spisovnou slovenčinou, iba nárečím, nepoznali slovenskú históriu a pod., avšak zachovávali si „svojskú“ kultúru, ktorá niesla mnohé prvky slovenskej kultúry, ale bola v „cudzom“ prostredí modifikovaná už o nové zložky.

piesne, napr. *Kto za pravdu horí*, rôzne heslá s tematikou *Mat' volá*⁴⁵ atď., ktoré v nich mali vzbudzovať pocit hrdosti, vlastenectva, ale taktiež pocit inakosti a cudzosti medzi maďarským obyvateľstvom.

Presídľovacia „kampaň“ – tzv. akcia *Mat' volá* však nemala takú odozvu, ako si predstavovala československá vláda, keďže pojem vlasť nemal pre väčšinu obyvateľstva so slovenským pôvodom význam, ktorý ním chceli prezentovať, domov a vlasť bolo pre nich Maďarsko. Ďalej, ako vyplynulo z výskumu, na väčšinu obyvateľov Maďarska so slovenskými koreňmi malo väčší vplyv presvedčanie, ktoré poukazovalo na blahobyt v Československu a lákali ich na možnosť získania pôdy, zamestnania a iných sociálnych a ekonomických výhod.

Výmena obyvateľstva zanechala „stopu“ aj na nepresídlených Slovákoch, ktorá sa prejavila nielen v podobe veľkého poklesu slovenského obyvateľstva v Maďarsku, ale mnohým spôsobila aj traumy – rozdelenie rodín, antipropaganda proti výmene obyvateľstva vyvíjaná z maďarskej strany, niekedy až „prílišné“ presvedčanie k presídleniu sa zo strany ČSPK, zmena prostredia, v ktorom žili – príchod Maďarov z ČSR atď.

Obdobie tzv. reálneho socializmu (1948 – 1989)

Koncom roku 1948 vystriedal Zväz Slovanov v Maďarsku (bývalý AFS)⁴⁶ Demokratický zväz Slovákov v Maďarsku (DZSM), ktorého prvotným cieľom bolo zo začiatku jeho pôsobenia „budovať socializmus“, keďže bol priamo podriadený maďarskej komunistickej strane. V tomto období sa v takmer každej obci zakladali kultúrne skupiny, ktoré mali rozširovať socialistickú kultúru v materinskej reči. Taktiež sa budovali kultúrne domy, organizovali kultúrne súťaže, usporadúvali kultúrne zájazdy a festivaly, prostredníctvom ktorých mohli Slováci v Maďarsku širším vrstvám obyvateľstva prezentovať svoju kultúru, a tým podporovať slovenskú národnostnú identitu. Kultúrny život bol tak realizovaný predovšetkým rôznymi folklórnymi podujatiami, ktoré podporoval štát, pretože preň nepredstavovali „hrozbu“. Ľudia boli kultúrne „vyžití“ a národnosti prezentovali „svojskú“ kultúru, na základe čoho boli prezývané aj ako „tancujúce národnosti“.

V päťdesiatych rokoch a na začiatku šesťdesiatych rokov si teda DZSM nerobil nárok na vlastný národnostný obsah, konal viac spoločenskú prácu v duchu komunistickej strany. A. Divičanová uviedla: „*Šesťdesiate roky znamenajú pre národnostnú politiku obdobie vyčerpanosti a ľahostajnosti.*“⁴⁷ Až obdobie od konca 60. rokov sa nieslo v znamení mnohostrannejšej a pestrejšej činnosti DZSM. V roku 1969 bol na kongrese zvolený celoštátny výbor a založili sa výbory pre tri základné oblasti slovenského národnostného života: školský, kultúrny a tlačový. Popri týchto výboroch vznikali začiatkom 70. rokov aj nové sekcie – národopisná a literárna. Až po prijatí zákonov v roku

45 Napríklad: *Mat' volá, Mat' rodná, zem slovenská vás volá! Vráťte sa domov, pridete k svojim! Slováci, Slovenky, oslobodená slovenská zem Vás volá* a pod.

46 V októbri 1947 sa osamostatnila slovenská sekcia AFS a premenovala sa na Zväz Slovanov v Maďarsku (ZSM), ktorý nadväzoval na programové ciele AFS a na jeho organizačnú štruktúru.

47 DIVIČANOVÁ, Anna – KRUPA, Ondrej: *Slováci v Maďarsku...*, s. 107 – 108.

1972 a 1976, ktoré pozitívne ovplyvnili život národností, sa aktivita DZSM rozšírila. Predovšetkým v 70. a 80. rokoch bola najintenzívnejšia jeho činnosť ohľadom uchovávaní a rozvíjania slovenskej a „svojskej“ kultúry.

Na základe preskúmania daného obdobia možno za výrazný fenomén považovať rozvoj národopisného hnutia – zakladanie národopisných zbierok, domov, organizovanie národopisných konferencií, rôzne etnologické výskumy a publikovanie ich výsledkov v periodikách, ročenkách a odbornej literatúre. Vďaka tejto činnosti sa prehĺbila spolupráca vedcov zo slovenskej menšiny s maďarskými, ale aj československými odborníkmi. Ďalším fenoménom tejto doby bol kvalitatívny, ale aj kvantitatívny vzrast slovenskej literatúry v Maďarsku. Boli napísané a vydané viaceré literárne diela a almanachy, na čom malo zásluhu aj už spomínané priaznivejšie prostredie v maďarskej spoločnosti, ktoré umožnilo väčší rozvoj menšinám, ďalej odchovanie si svojich vlastných odborníkov – na slovenských školách v Maďarsku, ale aj tých, ktorí svoje štúdiá dokončili v Československu. Národnostný život v období po roku 1948 pozitívne ovplyvnil aj vznik slovenského národnostného školstva, ktoré však podľahlo „reforme“ – v roku 1961 boli školy s vyučovacím jazykom slovenským zmenené na dvojazyčné. Tento fakt dodnes zanechal krivdu u mnohých predstaviteľov slovenskej menšiny v Maďarsku, keďže sa tým značne urýchlila ich asimilácia.

Obdobie prevratu a zmien (1989 – 1990)

V období tesne po roku 1989 nastal radikálny kontrast a zmeny, okrem iných, aj v národnostnom živote slovenskej menšiny. Zreorganizoval a premenoval sa DZSM na Zväz Slovákov v Maďarsku, ale nastal aj „boom“ vo vzniku nových celoštátnych slovenských organizácií – Organizácia slovenskej mládeže v Maďarsku, Čabianska organizácia Slovákov, Slovenský výskumný ústav, Slobodná organizácia Slovákov, Združenie slovenských spisovateľov a umelcov v Maďarsku. Obdobie, ktoré sa nieslo v duchu nových možností a slobody, sa však prejavilo aj v nejednotnosti a rozporoch medzi predstaviteľmi jednotlivých organizácií.

Slovenská menšina v Maďarsku prešla v danom období viacerými etnokultúrnymi zmenami identity. Zapríčinenými na jednej strane prirodzenými danosťami a na druhej aj „skrytou“ asimiláciou zo strany maďarského štátu, ktorý v istej miere podporoval ich „svojskú“ kultúru, predovšetkým folklór, ale v konečnom dôsledku im neumožnil celkový národnostný rozvoj, ktorý by bol potrebný na výraznejšie zachovanie slovenskej národnostnej identity. V závere možno sčasti súhlasiť s konštatovaním A. Divičanovej: *„Chránené a pestované prejavy zvykov sú okrem jazyka poslednými inštinktívnymi, ale citovo silnými prejavmi etnického bytia a zároveň symbolmi etnickej (taktiež aj národnostnej – pozn. S. P.) identity.“*⁴⁸

Ďalšie možnosti výskumu

Skúmané obdobie v dejinách našich krajanov v Maďarsku nieslo mnohé špecifiká, rozporuplnosti a viaceré skutočnosti zostali ešte nezodpovedané. Taktiež aj problematika kultúrnych dejín, prejavov a zmien identity ponúka mnohé ďalšie možnosti spracovania a výskumu, ktoré následne aspoň sčasti načrtujeme.

Prínosným by bolo napr. podrobnejšie zameranie sa na vplyv maďarského obyvateľstva vysídleného z ČSR na kultúru slovenskej menšiny v Maďarsku, vnímanie slovenskej národnosti majoritným maďarským obyvateľstvom, bližšie preskúmanie jednotlivých zložiek „svojskej“ kultúry, činnosti AFS (ZSM) a DZSM a poukázanie na ich nejednotnosť, ktorá mala určite vplyv aj na ich existenciu a aktivity, ktorým sa ako národnostné organizácie venovali. Zaujímavé by bolo zamerať sa aj na prácu ich jednotlivých členov, z ktorých niektorí zastávali aj rôzne miesta v štátnej administratíve, maďarskej vláde či parlamente (napr. J. Boldoczki, Mária Jakabová-Šingelová) a zistiť, či táto skutočnosť ovplyvnila aj stav národnostného života.

Výskum do istej miery obmedzili chýbajúce (stratené) archívne dokumenty DZSM od jeho vzniku po 70. roky, a tak prebádanie uvedeného obdobia poskytuje ďalšie možnosti na rozšírenie poznatkov o jeho činnosti. Dôležité je aj podrobnejšie zameranie sa na jednotlivé regióny a obce, v ktorých žili Slováci, a navzájom porovnať ich možnosti vývoja a stav kultúrneho života pred rokom 1990, taktiež aj viac upriamiť pozornosť na ich lokálnu, resp. regionálnu identitu, ktorá je u mnohých podstatnejšia ako tá národnostná. Bližšie spracovanie problematiky vidíme aj v možnosti väčšieho využitia metód oral history, keďže skúmané obdobie to umožňuje.

Prínosným by bolo aj komplexné spracovanie kultúrneho života a identity obyvateľov Maďarska, ktorých predkovia prišli z územia dnešného Slovenska, a keďže ako bolo vyššie uvedené, prevažuje u nich dvojité etnické identity – poukázať aj na jej druhú – maďarskú časť. Pretože predstavitelia slovenskej národnostnej menšiny – členovia spomínaných zväzov, národopisci, spisovatelia, učitelia a pod. sa zúčastňovali aj na maďarskom spoločenskom živote. Zaujímavosťou je aj to, že pri záchrane a udržaní slovenskej národnostnej identity zohrali významnú úlohu aj psychické motivačné činitele Slovákov v Maďarsku, keďže napr. ani viacerí z predstaviteľov DZSM alebo učiteľov slovenčiny nenaučili svoje deti materinský jazyk, dali ich do maďarských škôl a pod. Túto tému je však zložité skúmať a je to skôr úlohou iných vedných disciplín ako histórie. Dôležitým podnetom k ďalšiemu výskumu je taktiež skutočnosť, že: „[...] *slovenská národnostná menšina žijúca na území Maďarskej republiky sa stráca najrýchlejšie v celej Karpatskej kotline*.“⁴⁹

49 Počet maďarských občanov s materinským slovenským jazykom poklesol za dvadsať rokov (1960 – 1980) na polovicu. Aj u iných menšín v Maďarsku bol zaznamenaný silný asimilačný trend, ale nie až taký ako v prípade Slovákov – Rumuni o 35,8%, Nemci o 38,5 %, Srbi o 25,2 %, Chorváti a Slovinci o 28 %. ŠÍPICKÝ, Matej. Slováci – Čabania – Maďari. In *Čabiansky kalendár na rok 1991*, s. 88.

Uvedené možnosti výskumu kvôli obmedzeným možnostiam – časovým, rozsahu štúdie,⁵⁰ ale aj nedostatku materiálov z niektorých skúmaných oblastí atď. nebolo možné zatiaľ realizovať. A tak poskytujú príležitosť ďalším vedeckým pracovníkom, nielen historikom, na ich prebádanie, analýzu a následné spracovanie.

Použitá literatúra:

- Bačová, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločenský ústav SAV, 1996, 264 s.
- Bystrický, Valerián – Roguľová, Jaroslava (eds.). *Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií*. Bratislava : AEPress, 2005, 234 s.
- DIVIČANOVÁ, Anna. *Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku*. Békešská Čaba – Budapešť : VÚSM, 1999, s. 64
- DIVIČANOVÁ Anna. „Békešskí Slované“, Pilíšania, Tirpáci. Varianty regionálnej a etnickej identity. In Šutaj Štefan – Szarka László (eds.). *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18.-20. storočia – Regionális és nemzeti identitásformák a 18 – 20 századi magyar és szlovák történelemben*. Prešov : Universum, 2007, s. 104 –110.
- DIVIČANOVÁ, Anna – KRUPA, Ondrej. *Slováci v Maďarsku*. Budapešť : Press Publica, 1999, 128 s.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. *Etnická rodina Slovákov, Chorvátov a Bulharov žijúcich v Maďarsku : Teoretická a empirická komparatívna analýza skúmania etnických procesov slovanských minorít*. Békešská Čaba : VÚSM, 2006, 350 s.
- KMEŤ, Miroslav. *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov I*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012, 383 s.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela. Kolektívna pamäť, historická pamäť a identita. In Kováčová, Anna (ed.). *Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi*. Budapešť – Békešská Čaba, 2011, s. 14 – 25.
- KREKOVIČOVÁ, Eva. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava : ETERNA Press, 2005, 128 s.
- Kiliánová, Gabriela – Kowalská, Eva – Krekovičová, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : Veda, 2009, 722 s.
- LENOVSKÝ, Ladislav. Kolektívna pamäť a lokálna identita dolnozemských komunít. In Ambruš, Ivan Miroslav – Hlásnik, Pavel – Pascu, Bianca (eds.). *Svedectvá slovenského dolnozemskeho bytia, aspekty zo slovenskej dolnozemskej kultúrnej histórie a kultúrnej antropológie*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012, s. 173 – 179.

50 Taktiež aj na začiatku (pozn. pod čiarou č. 2) uvedenej dizertačnej práce a pripravovanej monografie.

- LENOVSKÝ, Ladislav. K niektorým kontextom identity Slovákov v Békešskej Čabe. In Krekovičová, Eva – Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (eds.). *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Békešská Čaba : VÚSM, 2010, s. 347 – 354.
- MARUZSOVÁ ŠEBOVÁ, Katarína. Formy vyjadrenia etnickej identity v slovenskej dolnozemskej literatúre v Maďarsku. In Kováčová, Anna (ed.). *Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi*. Budapešť – Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2011.
- PÁRIKOVÁ, Magdaléna. *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946-48. Etno-kultúrne a sociálne procesy*. Bratislava : Stimul, 1999, 278 s.
- ŠIPICKÝ, Matej. Slováci – Čabania – Maďari. In *Čabiansky kalendár na rok 1991*, s. 88.
- ŠKVARNA, Dušan. Logika a kontext utvárania moderného slovenského národa. In Bystrický, Valerián – Kováč, Dušan – Pešek, Jan a kol. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848 – 1992*. Bratislava : Veda, 2012, s. 13 – 38.
- ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 20. storočia*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, 129 s.
- ŠUTAJ, Štefan. Problémy etnickej identity : lokálna, regionálna a národná identita. In Kováčová, Anna (ed.): *Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi*. Budapešť – Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2011, s. 26 – 39.
- UHRINOVÁ, Alžbeta. K jazykovým autobiografiám jubilanta a Veňarčanov. In Kováčová, Anna – Uhrinová, Alžbeta. *Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí*, Békešská Čaba : Výskumný ústav CSSM, 2015, s. 248 – 290.
- UHRINOVÁ, Alžbeta. *Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe*. Békešská Čaba : VÚSM, 2004, 215 s.

Národná politika maďarských vlád po roku 1989 (na základe vybraných aspektov)

Zlatica Sáposová

Abstract:

Peace Treaties of the 20th Century concerning Hungary, as well as other historical events, divided the Hungarians first in five, and later to eight countries.¹ The Hungarian political elites have been “cultivating” the identity of fellowship until today (among the Hungarians living on the territory of present-day Hungary and the Hungarian nationality in the surrounding states as well as by Hungarians living outside the Carpathian basin).

The policy of Hungarianship (*magyarságpolitika*), or national policy (*nemzetpolitika*) is the policy of Hungarian governments related to the Hungarian nationals living beyond the borders of the mother state since 1918. The issue of foreign Hungarians is one of the most important issues of Hungarian political life. It has become an independent professional policy created by political leadership in Budapest and foreign Hungarian political elites.

The presented study addresses the individual characteristics of the national policy of Hungarian governments since 1989 to the present. The study also touches on the issue of the revisionist ideas of the Hungarian political elite in the inter-war period.

National policy, minority policy, issues of foreign Hungarians are the subjects of many scientific works. The research of the given issues is addressed by several institutions in Hungary supported by the state,² political parties³ and indepen-

1 Hungarian historiography and professional public use the following terms: „*anyaországi magyarok*“ („Hungarians living in the motherland“) –this includes members of the Hungarian nation who have lived (lived, live) in “Trianon” Hungary; „*határontúli magyarok*“ (foreign Hungarians) - Hungarians living outside Hungary, mostly in neighboring countries, on the former territories of the monarchy. In 2010, approx. 2 300 000 Hungarians lived in the Carpathian Basin; Hungarians in a large number lived abroad outside the European continent and Hungarian expert literature described them as „*külhoni magyarok*“ – Hungarians who voluntarily left Hungary and the Carpathian basin (for better life). This group also includes emigrants who, because of political opinion, religion, nationality or participation in the battle for national liberation, were expelled from their homeland and settled abroad, or left to save their own lives as well as the lives of their family members.

2 Nemzetpolitikai Kutatóintézet (National Research Institute).

3 Teleki László Alapítvány; Balassi Intézet Márton Áron Szakkolégium.

dent institutions⁴ and research institutes.⁵ Unfortunately, publications (studies, monographies, contributions) on this issue are often influenced by ideology (left-wing, right-wing) with which the author sympathizes.⁶

Keywords:

national policy, foreign Hungarians, support programs, responsibility, international treaties

... myšlienky na uvažovanie ...

„Historické Maďarsko v Európe má jedinečnú prirodzenú a geografickú jednotu. Na jeho územie sa nedajú zakresliť hranice a ani jediná časť sa nedá odtrhnúť, aby sa oslávilo kvôli tomu netrápili. To je dôvod, prečo si história počas desiatich storočí zachovávala jednotu. Vy môžete odmietnuť slová histórie ako ideu pri budovaní právnej konštrukcie, ale svedectvo histórie, ktoré to zdôrazňovalo tisíc rokov, treba brať do úvahy... Nie náhodou tu rozprávajú slová prírody. Maďarsko disponuje všetkými predpokladmi organickej jednoty okrem jedného a to je rasová jednota. Ale štáty, ktoré sa budujú v zmysle mierovej zmluvy na ruinách Maďarska, taktiež nedisponujú rasovou jednotou. Z podmienok jednoty chýbala Maďarsku len jednota materinského jazyka, a k tomu pridám, že novovytvorené štáty nebudú mať ani jeden základný princíp jednoty. Vytvorené nové štáty prerezú prírodné geografické hranice, zabránia užitočnej vnútornej migrácii, ktorá pracovníka smeruje k najvýhodnejšej pracovnej príležitosti; pretrhli by kontinuitu tradícií, ktoré počas storočí zjednotili spoločnú mentalitu, ktorí prežili tie isté udalosti, slávu, rozvoj a utrpenie.“⁷

Spoločné dejiny maďarského a slovenského národa sa po ukončení prvej svetovej vojny (resp. po podpísaní mierovej zmluvy v Trianone) uzavreli. Slovenský ľud sa odtrhol od monarchie a svoju budúcnosť, samostatnosť spojil v rámci spoločného štátu s českým národom, v Československej republike.

4 Civitas Europica Centralis, Budapešť.

5 MTA Kisebbségkutató Intézet (MAV Minority Research Institute); „Rozmach“ Research Group Trianon 100.

6 The exceptions include the works of the historian of the Hungarian Academy of Sciences, Nándor Bárdi, who analyzes the national policy of Hungarian governments and political parties on a scientific basis. His most important works are: BÁRDI, Nándor. *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Problémakatalógus*. Pozsony : Kalligram, Könykiadó, 2004; Bárdi, Nándor – Fedinec, Csilla – Szarka, László (eds). *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest : Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008; Bárdi, Nándor – Simon, Attila (eds). *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.

7 Z prejavu grófa Alberta Apponyiho zo 16. januára 1920 pred Najvyššou radou mierovej konferencie. In *A magyar béketárgyalások*. Budapest, 1920.

V dôsledku Trianonskej mierovej zmluvy sa územie Maďarského kráľovstva (bez Chorvátska)⁸ zmenšilo z 282 870 km² na 92 963 km², s tým stratilo viac ako polovicu svojho obyvateľstva. V trianonskom Maďarsku ostalo 7 615 117 osôb a osud 3 400 000 obyvateľov maďarskej národnosti⁹ závisel od „dobrej vôle“ vlád nástupníckych štátov.

V Maďarsku Trianon symbolizoval (a v niektorých kruhoch ešte stále symbolizuje) akt nespravodlivosti voči Maďarom ako aj poníženie Maďarov.¹⁰ V historickej pamäti značnej časti Maďarov je (do dnešného dňa) Trianon tragický akt, tragédia maďarského národa, ktorú spáchali najmä protimaďarskí politici Francúzska, Veľkej Británie a politici s českou a slovenskou národnosťou. Pre národy v susedných štátoch Trianon priniesol pozitívne zmeny, samostatnú realizáciu vo vlastnom štáte. Takéto dvojité vnímanie do dnešného dňa dokáže vyvolávať napätie medzi národnými žijúcimi v Karpatskej kotline.

Výsledky výskumu Vysokej školy Jánosa Kodolányiho (Kodolányi János Főiskola) potvrdili,¹¹ že vnímanie historickej traumy ovplyvňuje politická a ideologická príslušnosť. Napr.: ľavicovo, resp. liberálne orientovaní respondenti uviedli, že dôsledky Trianonskej zmluvy sú menej vážne a nie také dôležité. Avšak aj títo respondenti usúdili, že pre celú maďarskú spoločnosť má vnímanie daných historických traum značný význam.¹²

Záujem spoločnosti o udalosť v Trianone je stále živý. Každá generácia historikov sa snaží Trianon znovu hodnotiť a interpretovať.¹³

Príslušníci maďarskej národnosti na Slovensku sa podľa vyjadrenia historika Attilu Simona „naučili s tým žiť. V dnešných dňoch už žijú také generácie, ktoré sa do tejto situácie narodili, naučili sa žiť ako menšina, pre nich to je prirodzené.“¹⁴

8 Celková rozloha Maďarského kráľovstva bola 325 411 km².

9 Maďarská národnosť v nástupníckych štátoch stála pred veľkou dilemou – bola pod veľkým tlakom: vzdať sa národnej maďarskej identity, asimilovať alebo bojovať za národnostné práva, vytvoriť vlastný inštitucionálny systém.

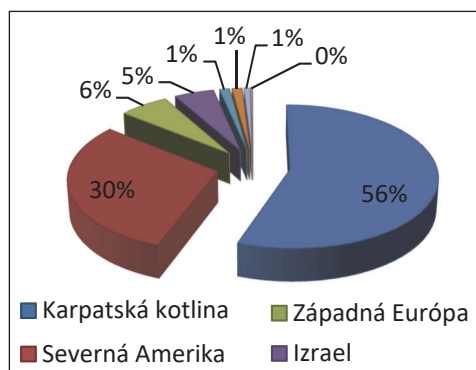
10 V posledných rokoch v Maďarsku používanie „trianonských“ emblémov a symbolov Uhorska „sa stalo pouličným folklórom“, sú prezentované na transparentoch, nalepené na autách, na tričkách, atď. Používanie týchto symbolov málokedy predstavuje nejakú dozretú „revizionistickú myšlienku“. *Reprezentujú isté pocity, pocit prenasledovania osudom, ako dôležitý prvok maďarskej sebareflexie. Pociťuje osobne oveľa viac ľudí, ako len tí, ktorí ho vyjadrujú nálepkami alebo obrázkami na tričkách, autách, atď.* (ABLONCZY, Balázs) Citácia prebratá z článku KOLLAI, István. István Bibó: spravodlivé hranice. <http://madari.sk/publikacie/revizia-revizie-2-cast>.

11 Na výskume spolupracovali pod vedením Vysokej školy Jánosa Kodolányiho (v Budapešti) viaceré inštitúcie: Széchenyi István Egyetem (Univerzita Istvána Széchenyiho, MAV Ekonomické a regionálne výskumné centrum, Ústav regionálnych výskumov (Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete). Hlavným výskumným zámerom projektu boli: spoločenské konflikty a spoločenské blaho, resp. objasnenie súvislosti bezpečnosti.

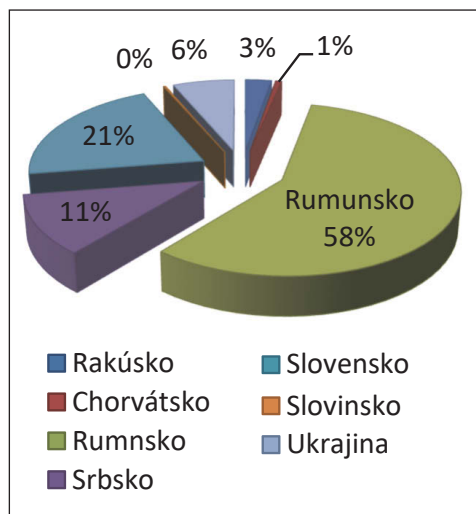
12 UJMA PRZEMYSŁAW, Péter. Történelmi traumák és politikai attitűdök magyar véleményformálókál felvett strukturált interjúk alapján. In BORDÁS, Sándor – GLAVANOVICS, Andrea. (eds.). *Történelmi traumáink kezelési lehetőségei lélektani megközelítésben*. Székesfehérvár : Kodolányi János Főiskola, 2015, s. 257 – 284.

13 ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov : Universum, 2015; ROMSICS, Ignác. *A trianoni bésszerződés*. Budapest : Osiris Kiadó Kft., 2007.

14 Simon Attila a trianoni kérdés szlovák és magyar megközelítéséről. interjú Online: <http://parameter.sk/rovat/kulfold/2008/06/04/simon-attila-trianoni-kerdes-szlovak-es-magyar-megkozelite-serol>

Graf 1 Počet Maďarov v Karpatskej kotline (mimo Maďarska) a na jednotlivých častiach kontinentov

Kontinenty, jednotlivé časti kontinentov	Počet
Karpatská kotlina	2 300 000
Severná Amerika	1 250 000
Západná Európa	250 000
Izrael	200 000
Austrália a Nový Zéland	50 000
Južná Amerika	50 000
Ázia	30 000
Afrika	10 000

Graf 2 Počet maďarského etnika v susedných krajinách Maďarska

krajiny	2011, počet maďarského etnika
Rakúsko	60 000 ¹
Chorvátsko	14 048
Rumunsko	1 268 444
Srbsko	251 136
Slovensko	458 467
Slovinsko	5 000 ²
Ukrajina	141 000
spolu	2 198 095 ³

- 1 odhad
 2 sčítanie s registrom 2011, počas prieskumu etnickú príslušnosť nesledovali
 3 odhad

Zdroj: Magyar nemzetpolitika. A nemzetpolitikai stratégia kerete. Budapest : Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2013, s. 24.

Ambície jednotlivých národov vytvoriť „národné“ štáty boli popri veľmocenských záujmoch najvýznamnejším faktorom povojnového vývoja. Vypracované zmluvy s víťaznými mocnosťami na ochranu práv národnostných menšín nástupnícke štáty podpísali, ale ich vykonávanie často úmyselne sabotovali.¹⁵ Záväzky saintgermainskej zmlu-

¹⁵ Mierová zmluva uzavretá medzi dohodovými mocnosťami a Československom dňa 10. 9. 1919 v Saint Germain-en-Laye obsahuje článok 2 (hlava I.), ktorým sa Československo zaviazalo, že „... poskytnú všetkým obyvateľom úplnú a bezvýhradnú ochranu ich života a ich slobody bez ohľá-

vy, i keď s menšími odchýlkami, boli zapracované do Ústavy ČSR, ale ich realizácia sa už odzrkadlila v menšej miere vo vykonávacích predpisoch, nariadeniach ako aj v každodennej praxi.

Základnými zákonmi, ktoré v zmysle saintgermainskej zmluvy upravovali aj postavenie menšín, boli Ústava Československej republiky a Zásady jazykového práva prijaté 29. februára 1920. Ústava zabezpečovala „ochranu menšín národných, náboženských a rasových“ s výnimkou niektorých dodatkov a zmien, ktoré sa stali vhodným terčom útokov a kritiky nemeckých a maďarských menšinových politikov v ČSR. Kritika odznela aj na medzinárodných fórach.

Do Ústavy však nebol prijatý prvý odsek 8. článku saintgermainskej zmluvy, ktorý ustanovoval, že sa s príslušníkmi menšín bude zaobchádzať „... rovnako ako s ostatnými československými príslušníkmi“.

Treba ale pritom poukázať na fakt, že ani menšiny nepoznali svoje práva, preto sa na úrovniach verejnej správy často uplatnila vôľa štátu a miestna svojvôľa.

1919 – 1938

Politické strany medzivojnového Maďarska mali revíziu Trianonu vo svojom programe medzi hlavnými bodmi a neexistovala politická strana, ktorá by sa tejto otázke nevenovala. Propaganda revízie „sa stala každodennou záležitosťou“ odvolávajúcou sa na historické, kultúrne, hospodárske, etnické a geografické argumenty.

Maďarská revizionistická propaganda všetky „stratené“ územia žiadala naspäť a žiadala aj tie, kde Maďari ani nežili. Boj za revíziu hraníc, za obnovenie hranice historického Maďarska bol sprevádzaný hlučnou nacionalistickou a šovinistickou propagandou. Jedným zo základných hesiel tejto propagandy bolo „*Torzovité Maďarsko nie je krajina, Veľké Maďarsko je nebo*“.¹⁶ Revizionistická a iredentistická propaganda svoje vízie exportovala aj do zahraničia. Anachronistické hospodárske, kultúrne a historické dôvody, ktoré zdôrazňovali neúnavné iredentistické skupiny a organizácie, mali za cieľ obnoviť historické „Veľké“ Maďarsko. Vo Francúzsku, Veľkej Británii, Nemecku a Taliansku zväčša nechápali maďarské odôvodnenia nárokov a považovali ich za nenáležité.

Maďarská verejnosť odmietla trianonskú mierovú zmluvu, považovala ju za nespravodlivú a medzi dvoma svetovými vojnami podporovala úplnú územnú revíziu. Kvôli splneniu svojich cieľov by neodmietla ani vojenský zásah. Horthyho obdobie „poníženeho“ národného vedomia chcela kompenzovať „*svätoštetfanskou štátnou ideológiou*“ a „*kultúrnou nadradenosťou*“. Celú dobu charakterizovala nenávisť voči liberalizmu

du na ich pôvod, štátne občianstvo, jazyk, rasu alebo náboženstva“. Sbirka zákonu a nařízení státu československého, č. 501/1921.

Malo sa to vzťahovať aj na tých príslušníkov bývalého Uhorska, žijúcich na území nového československého štátu, ktorí podľa neskorších zákonných nariadení boli zbavení československého štátneho občianstva, resp. ho vôbec nedostali.

16 BÍRÓ-BALOGH, Tamás. Egyszerű, rövid, populáris „Csonka Magyarország nem országa”: a revíziós propagandagépezet működése. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0707/biro.pdf>

PALLÓS, Lajos. Nem! Nem! Soha! Területvédő propaganda az első világháború után. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nem_nem_soha_teruletvedo_propaganda_az_elso_vilaghaboru_utan/

a ľavici, politický antisemitizmus, tzv. kresťansko-národná ideológia (často šovinistická a iredentistická) a autoritárstvo.

Doboví historici pritom vypracovali teóriu o prvenstve Maďarov v Karpatskej kotline, v ktorej tvrdili, že počas zaujatia vlasti „cudzinci“ v kotline nežili a keď aj áno, tak len v zanedbateľnom počte.¹⁷

Maďarská oficiálna politika kvôli reálnej politickej situácii v 20. a 30. rokoch podporovala politickú revíziu na princípe etnických hraníc. Revizionistické snahy Maďarska sa zvlášť zintenzívnili po ceste maďarského ministerského predsedu Istvána Bethlena v Taliansku v apríli 1927 a po kampani lorda Rothermera v záujme revízie hraníc Československa s Maďarskom. O rok neskôr už vláda Bethlena otvorene vyhlásila potrebu „mierovej revízie“ a bola oficiálnou maďarskou politikou. Medzi maďarskými politikmi boli aj takí, ktorí mali iné predstavy o revízii. Pritom maďarská politika urobila vážnu chybu – neupozornila verejnosť, že heslo „*všetko naspäť*“ nemá reálnu šancu na realizáciu.¹⁸

V 30. rokoch, keď sa posilnila orientácia krajiny na Nemecko, sa do popredia dostala aj myšlienka násilnej revízie. Maďarská politická elita už nerozmýšľala len o revízii na princípe „etnických hraníc“, ale snažila sa získať späť všetky „stratené“ územia, nielen tie, kde žilo obyvateľstvo maďarskej národnosti vo väčšine. Pritom veľmi dobre vedeli, že cena, ktorú bude musieť Maďarsko zaplatiť, bude priviazanosť k Nemecku a jeho politike.

Politika maďarstva (magyarságpolitika), resp. národná politika¹⁹ ako samostatný pojem v horthyovskom období neexistovala. „Starostlivosť“ o zahraničných Maďarov a revízia trianonskej zmluvy boli prepojené. Revízia bola cieľom zahraničnej politiky ako aj prostriedkom spoločenskej legitimizácie horthyovského režimu.

Po druhej svetovej vojne, najmä počas komunistického režimu bola v Maďarsku otázka maďarskej menšiny žijúcej za hranicami, ale najmä otázka hraníc, zamlčanou témou. Maďarská politická elita a verejná mienka sa nezaoberali napr. myšlienkou úpravy hraníc. *Od začiatku bolo cítiť medzi marxistami Karpatskej kotliny nejaký druh asymetrickej medzinárodnosti, podľa ktorého nacionalizmus, národná netrpezlivosť sa stala „maďarským privilegiom“. Dovtedy u susedov bola aj najextrémnejšia nenávisť voči Maďarom iba forma zdravého „socialistického vlastenectva“.*²⁰

17 ROMSICS, Ignác. Trianon 90: a máig éllő trauma. On-line: http://mult-kor.hu/20100603_trianon_90_a_maig_elo_trauma

18 Maďarsko otvorene predložilo program revízie v roku 1937, keď podpísali taliansko-maďarskú dohodu o priateľstve a Mussolini začal obhajovať myšlienky revízie.

19 *Politika „maďarstva“ (magyarságpolitika) – národná politika (nemzetpolitika)*. Politika maďarských vlád súvisiaca s maďarskou národnostnou menšinou žijúcou za hranicami na územiach nástupníckych štátov po prvej svetovej vojny;

Menšinová politika (kisebbségpolitika). Politická činnosť maďarských politických elít v Strednej Európe;

Národnostná (etnická, menšinová) politika (nemzetiséspolitiká). Politika jednotlivých vlád voči vlastným národnostným a etnickým menšinám.

20 BALOGH, Gábor. Kádár és Trianon. Nagy Magyarország 2009/1 2009. augusztus 4. On-line: <http://tortenelemportal.hu/2009/08/kadar-es-trianon/>

Celé štyridsaťročné vedomé mlčanie komunistického vedenia o Trianone a o zahraničných Maďaroch odvrátilo pozornosť verejnosti od revizionistickej myšlienky, ale aj od záujmu o informácie o Maďaroch žijúcich v susedných krajinách.²¹ Do maďarskej spoločnosti prenikali o zahraničných Maďaroch len minimálne informácie a vedomosti, aj to len cez masovú kultúru a školstvo (učebnice sa nimi nezaoberali, časopisy o nich písali skôr len povrchne, nepravdivým spôsobom v duchu socialistického internacionalizmu).²² Táto politika viedla k tomu, že obyčajní občania Maďarska dosť často nechápavo pozerali na maďarskú menšinu, keď sa stretli v turistických destináciách. Nazývali ich „českók, čehek“ a dosť často odznali aj otázky „Kde ste sa naučili maďarčinu?“ a „Prečo ste Maďari, keď žijete v inej krajine?“

Maďarská historiografia doposiaľ nevenovala dostatočnú pozornosť problematike menšinových Maďarov žijúcich za hranicami medzi rokmi 1948 – 1989. Pritom existujú stereotypy, že socialistické Maďarsko sa vôbec nezaoberalo zahraničnými Maďarmi alebo Maďarsko kvôli očakávaniu „veľkých sovietskych“ budovalo bratské vzťahy s okolitými štátmi a využívalo „malé brány“ na zlepšenie postavenia zahraničných Maďarov. Fakty pritom obidva stereotypy sponchybujú.²³

1990 – 2010

Maďarsko už v rokoch 1990 – 1991 vstúpilo na cestu európskej integrácie a aj otázka zahraničných Maďarov sa dostala do iného myšlienkového rámca: priepustnosť hraníc, posilnenie cezhraničných kultúrno-hospodárskych vzťahov. Postupne sa sformovala samostatná profesionálna politika, ktorú v prvom rade vytváralo budapeštianske politické vedenie a druhotne maďarské zahraničné politické elity.

Po roku 1989 sa začala nová éra v národnej politike. Zmenila sa jej dynamika. Národná politika sa stala významným bodom zahraničnej politiky a dôležitým prvkom vnútropolitického boja.

Pre každú maďarskú vládu sa stalo národným záujmom, morálnou úlohou a ústavou zodpovednosťou podporovať komunity zahraničných Maďarov, zlepšovať ich postavenie a situáciu tak, aby neopúšťali svoju rodnú zem. Zodpovednosť maďarskej vlády zakotvila Ústava Maďarskej republiky (hlava I., paragraf 6, bod 3): „...*Maďarská republika sa cíti byť zodpovedná za osud Maďarov žijúcich za hranicami a podporuje ich spoluprácu s Maďarskom.*“²⁴ Ústava vyzdvihla podporu maďarskej menšiny žijúcej za hranicami do najvyššieho právneho predpisu,²⁵ ale formy a prostriedky jej uplatňova-

21 BALOGH, Gábor. Kádár és Trianon. Nagy Magyarország 2009/1 2009. augusztus 4. On-line: <http://tortenelemportal.hu/2009/08/kadar-es-trianon/>

22 KOLLAI, István. *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Budapešť: Terra Recognita, 2008.

23 DÉVÉNYI, Árpád. Nemzetpolitikai kérdések Magyarországon 1948 – 1989 <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2006/ProMino06-1-11-Devenyi.pdf>

24 <http://www.jogiforum.hu/törvénytar/105/Alkotmány/1949.-évi-XX.-törvény-a-Magyar-Köztársaság-Alkotmánya>.

25 Starostlivosť o krajanov žijúcich za hranicami je do najvyšších legislatívnych noriem zakotvená nielen v Maďarsku. Ústava Slovenskej republiky v prvej hlave v článku 7a tiež vyhlasuje: „Slo-

nia neurčila. Tak isto neurčila ani to, ako sa má včleniť národná politika do zahraničnej politiky štátu a ako sa má stať jej centrálnou súčasťou. Od roku 2011, základný zákon Maďarska (článok D) predpisuje vládam zodpovednosť a úlohu „*Majúc na zreteli spolupatričnosť jednotného maďarského národa, Maďarsko nesie zodpovednosť za osud Maďarov žijúcich mimo jeho hraníc, napomáha zachovaniu a rozvoju ich komunit, podporuje ich snahy smerujúce k zachovaniu ich maďarskej identity, uplatnenie ich individuálnych a kolektívnych práv, vytvorenie ich komunitných samospráv, ich uplatnenie sa v rodnom kraji a podporuje ich vzájomnú spoluprácu a spoluprácu s Maďarskom.*“²⁶

Korene zodpovednosti maďarských vlád za osud Maďarov žijúcich za hranicami vychádzajú z viacerých osobných (subjektívnych) a inštitucionálnych faktov, ktoré je možné rozdeliť do troch veľkých skupín. Do prvej skupiny patria historické úvahy vychádzajúce z rozdielnosti hraníc medzi maďarským štátom a maďarským národom. Existencia Maďarov za hranicami totiž pripomína historické Maďarsko a kultúrne dedičstvo rodiska pohraničných Maďarov je pozostatkom historického Maďarska. Pragmatické dôvody tvoria druhú skupinu, ktorá sa zakladá na fakte, že viac tisíc rodín v Maďarsku má rodinné a príbuzenské vzťahy s Maďarmi za hranicami. Z toho vyplýva, že si spoločnosť nárokuje venovať pozornosť Maďarom žijúcim za hranicami. Morálne argumenty tretej skupiny vychádzajú z historickej zodpovednosti maďarského štátu. Maďarsko bolo dvakrát porazeným štátom a vďaka tomu vznikli maďarské menšinové spoločnosti. Maďarský štát preto nesie zodpovednosť za tých, ktorí boli spolu s bydliskom odtrhnutí od Maďarska kvôli chybným politickým rozhodnutiam.

Po prvých slobodných voľbách (roku 1990) sa vláda Józsefa Antalla usilovala vybudovať inštitucionálny rámec národnej politiky a nadväzovala na aktivity Kolégia a sekretariátu pre národné a etnické menšiny predchádzajúcej Némethovej vlády (1988 – 1990).²⁷ Vláda J. Antalla²⁸ si stanovila ako svoju historickú úlohu a povinnosť podporovať zahraničných Maďarov.²⁹

venská republika podporuje národné povedomie a kultúrnu identitu Slovákov žijúcich v zahraničí, podporuje ich inštitúcie zriadené na dosiahnutie tohto účelu a vzťahy s materskou krajinou.“ (alebo Ústava Rumunska. I. názov: všeobecné princípy 7. úsek – zahraniční Rumuni).

26 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). Základný zákon Maďarska (25. apríla 2011) http://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/0/10/50000/szlov%C3%A1k-magyar_nyomdai.pdf

27 Sekretariát pre zahraničných Maďarov pri Úrade predsedu vlády; Úrad pre zahraničných Maďarov; nadácia Illyés; samostatné oddelenie na Ministerstve školstva; televízny kanál Duna TV.

28 Podľa Miklósa Duraya „vláde Józsefa Antalla môžeme ďakovať za to, že došlo k zmene režimu, a táto vláda sa začala správať ako maďarská vláda. Podobne ako po Trianone, zodpovednosť za národnú politiku dopadla na politiku vlády“ DURAY, Miklós. Nemzetpolitika, országpolitika, kormánypolitika. www.duray.sk

29 Nándor Bárdi charakteristické črty národnej politiky vlády Antalla zahrnul do troch bodov: „1. vláda prevzala zodpovednosť za diplomatickú ochranu maďarských menšín na základe medzinárodných ľudských a menšinových právnych noriem; 2. na základe vzorov zo západnej Európy chcela vytvoriť model pre riešenie národnostnej otázky pre strednú Európu; 3. bez vypočutia názorov zahraničných Maďarov sa o nich nedá rozhodovať v otázkach národnej politiky.“ BÁRDI, Nándor. *Tény és való. A budapest kormányzati és határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony : Kalligram Könyvkiadó, 2004, p. 140.

József Antall na III. Krajinskom zhromaždení Maďarského demokratického fóra (Magyar Demokrata Fórum ďalej: MDF) dňa 2. júna 1990, verejne vystúpil v záujme zahraničných Maďarov a načrtnol svoju predstavu o smere národnej politiky. Očakával zabezpečenie práv zahraničných Maďarov a na druhej strane zdôraznil, že národnosti žijúce v rámci Maďarska dostanú všetky práva, ktoré im patria. Otázku zahraničných Maďarov chcel riešiť na základe dobrých susedských vzťahov a pre zahraničie jednoznačne odkázal, že nevystupujú s revizionistickými nárokmi.³⁰

Vytvoril „nadvládnu“ zahraničnú politickú stratégiu na základe troch priorít: integrácia, dobré susedstvo a ochrana menšín. Rozšírením práv maďarskej menšiny (a k tomu patriacim inštitucionálnym systémom) chcela vláda zabezpečiť podporu integračných snáh susedných štátov a pomocou toho uplatniť zabezpečenie ľudských práv vyplývajúcich z európskej integrácie.

Centrálnou úlohou zahraničnej politiky sa stala ochrana maďarskej národnostnej menšiny na medzinárodných fórach na základe právnych noriem národnostných menšín kvôli zabezpečeniu kolektívnych práv, snaha o zapojenie organizácií zahraničných Maďarov ako tretej strany do dialógov so susednými štátmi, čím by sa im prakticky zabezpečila možnosť priamo zasahovať do zahraničnopolitických a vnútropolitických udalostí. Vznikla politika tzv. Antallova doktrína, t. j. „*bez vypočutia názorov zahraničných Maďarov sa o nich nedá rozhodovať v otázkach národnej politiky*“.

Vážny vnútropolitický konflikt vyvolalo počas vlády Antalla uzavretie maďarsko-ukrajinskej základnej zmluvy³¹ a jej ratifikácia parlamentom. Základná zmluva vyvolala silné reakcie a diskusie aj mimo parlamentu. Opozícia kritizovala Antalla, že v zmluve odstúpil od špecifických nárokov krajiny. Zmluva obsahovala neobvyklú klauzulu o potvrdení trianonských hraníc Parížskou mierovou zmluvou a helsinským záverečným aktom z roku 1975.

Centrom národnej politiky vlády Gyulu Horna bolo dbať o to, aby kroky týkajúce sa zahraničných Maďarov v žiadnom prípade nenaštrbili dobré susedské vzťahy s okolitými štátmi.³² Maďarsko podpísalo so susednými štátmi (s Ukrajinou, Chorvátskom a Slovenskom) základné medzištátne zmluvy obsahujúce aj garancie menšinových práv.³³

V čase existencie vlády Horna boli podpísané aj medzištátne zmluvy s Rumunskom a Slovenskom. Po podpísaní týchto zmlúv sa maďarská zahraničná politika zbavila prívlastku „*destabilizátora regiónu*“.

Táto vláda rozšírila podpornú politiku vo vzťahu k zahraničným Maďarom. Oslovila širšie spektrum zahraničných elít a zapojila ich do práce správnych rád a nadácií podporujúcich menšinových Maďarov. Túto podporu najčastejšie využívala užšia elita

30 NYÁRI, Gábor – RAPALI, Vivien. Antall József külpolitikájának főbb irányvonalai III. - a határon túli magyarok helyzete. http://napitortenelmiforras.blog.hu/2016/10/18/antall_jozsef_kulpolitikajanak_fobb_iranyvonalai_iii_a_hataron_tuli_magyarok_helyzete

31 Szerződés a jószomszédtság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között. <<http://www.regione.taa.it/biblioteca/normativa/bilaterali/Ungheria%20Ucraina2.pdf>>

32 Koncepciu rešpektujú najmä ľavicové prúdy.

33 Tieto novovzniknuté štáty sa snažili o medzinárodné uznanie svojej štátnej suverenity, a preto museli deklarovať európske normy ľudských a menšinových práv.

maďarskej menšiny. Ani podporná politika Hornovej vlády sa však nevyznačovala takými účinnými víziami, ktoré by pomohli zabezpečiť hospodárske zázemie Maďarmi obývaných oblastí, či rozvoj pohraničných kontaktov (tento nedostatok bol príznačný aj pre Antallovu vládu). Vnímajúc vážny hospodársky význam, ktorý sa skrýval v takejto podpore, Csaba Tabajdi, László, Lábody a Erika Törzsök vypracovali zásady nového postupu, ktoré boli v konfrontácii so zaužívaným kurzom podpornej politiky. V záujme rozvoja hospodárskeho zázemia Maďarmi obývaných oblastí spustili nový program podpory. Prostredníctvom nadácie s názvom Nadácia Új Kézfogás sa začala pohraničná spolupráca v oblasti zveľaďovania hospodárstva a kapitálových investícií. Takáto spolupráca mala pomôcť regiónom hospodársky sa vyrovnáť s ostatnými časťami krajiny a mala zastaviť alebo aspoň znížiť mieru negatívnej emigrácie maďarského obyvateľstva z týchto oblastí. Bohužiaľ, nový postup nenašiel pochopenie v radoch maďarskej menšinovej politickej elity, ktorá bola navyknutá na podpornú politiku založenú na osobných kontaktoch ešte z čias Antallovej vlády a domnievala sa, že tieto programy ich oslabujú a zbavujú ich „špecifických“ práv. Toto bolo umocnené aj faktom, že nebola vybudovaná zodpovedajúca sieť inštitúcií, zdrojov a vzťahov, aká by bola potrebná k uvedeniu podobného programu do života.

V čase nástupu vlády Viktora Orbána bolo Maďarsko jedným z najspolahlivejších (vychádzajúc z členstva v NATO), najstabilnejších, hospodársky vyvážených a perspektívnych štátov vo svojom geopriestore. Vládna koalícia FIDESZ – MDF – FKgP³⁴ prevzala krajinu v priaznivejších podmienkach ako ich predchodcovia a túto skutočnosť dobre využila vo svojej menšinovej politike v rámci financovania programov.³⁵

Vytýčili program vytvorenia silného národného štátu a „znovuzjednotenia“ celého maďarstva v Karpatskej kotline. Vznikla koncepcia jednotného národa – jej najrazantnejším predstaviteľom sa stal Zsolt Németh. Nevychádzala len z kultúrnej a politickej stratégie, ale z koncepcie jednotného národa, ktorý je podľa tejto koncepcie nad nimi. Existujúce inštitúcie sa dostali k centru a cez centrum uplatňovali svoje záujmy. Zahraničnú politickú elitu brali ako súčasť celonárodnej politiky.

Emotívna rétorika národnej politiky Fideszu mala silný vplyv na dav, keď program sa týkal budúcnosti zahraničných Maďarov.³⁶ Prostriedkom politiky znovuzjednotenia Maďarov bez zmeny hraníc bolo aj prijatie Zákona o zahraničných Maďaroch (2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról),³⁷ ktorým sa upravil inštitu-

34 FIDESZ – Fiala Demokraták Szövetsége; MDF – Magyar Demokrata Fórum, FKgP – Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (známe ako Független Kisgazdapárt).

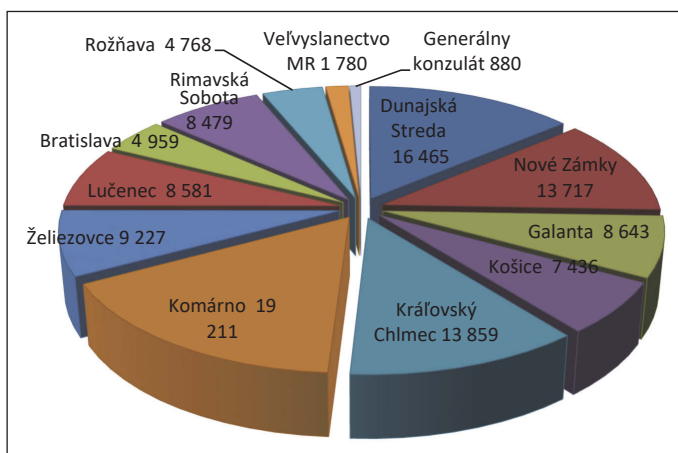
35 V decembri 1998 vytvorili Nadáciu Apáczai s cieľom podporiť školstvo a vzdelávanie zahraničných Maďarov; zakladali sa samostatné maďarské vysokoškolské inštitúcie (Maďarská univerzita v Sedmohradsku /Kluž, Târgu Mureș, Miercurea-Ciuc/ 2001; Univerzita J. Selyeho v Komárne, 2001), existujúcim univerzitám poskytovali pravidelnú podporu z maďarského štátneho rozpočtu (Vysoká škola pedagogická v Beregove; Partiumská univerzita vo Veľkom Varadíne); zvýšili počet Nadácie Illyés na rozvoj maďarských zahraničných médií (spravodajstvo, Duna TV).

36 TÖRZSÖK, Erika. Látványpolitika. http://www.kbdesign.sk/cia/projects/comparative_statuslaw/related/torzsoek_erika.htm

37 Na Slovensku je tento zákon známy ako maďarský krajanový zákon alebo zákon o zahraničných Maďaroch.

cionálny, právny a politický vzťah osôb, patriacim k maďarskej národnostnej menšine a maďarskému štátu. Tento zákon zabezpečoval okrem kultúrnych výhod aj výhody sociálne a ekonomické. Viaceré európske inštitúcie aj politici vyjadrili k zákonu negatívne stanovisko.³⁸ Zákon o zahraničných Maďaroch, ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 2002, vyvolával aj na Slovensku búrlivé reakcie. „Na Slovensku sa nebudú uplatňovať tie časti Zákona o Maďaroch žijúcich v susedných krajinách, ktoré porušujú zvrchovanosť právneho poriadku SR.“³⁹

Graf 3 Výkaz o podaných žiadostiach Maďarského preukazu a príbuzenského preukazu (žiadosti podané 1. január 2002 – 31. júl 2008, do Kancelárie Zväzu za spoločné ciele „Szövetség a közös célokért-iroda“)

Strana FIDESZ využila dané hospodárske a politické možnosti a snažila sa o viditeľné výsledky (financovanie programu – ustanovenie inštitúcií). Navyše implantovala politiku „maďarstva“ oficiálne ako odbornú oblasť do maďarskej administratívy.⁴⁰

38 Zákon o postavení Maďarov žijúcich v susedných krajinách prijatý maďarským parlamentom vyvolal ostrú politickú reakciu zo strany Slovenska. Bolo počut' viac argumentov o diskriminačnom charaktere zákona, o jeho rozpore s medzinárodným právom.

„Zrejme najväčším problémom je maďarský zámer vyplácať podporu tým žiakom, ktorí na území iných štátov študujú v maďarčine. Práve to podľa slovenskej strany porušuje zvrchovanosť Slovenska, pretože by sa mal cudzí, v tomto prípade maďarský, zákon uplatňovať na jej území. Rumunsko napokon našlo s Maďarskom kompromis, keď odsúhlasilo uplatňovanie zákona za cenu ústupku Budapešti, že právo pracovať v Maďarsku bez povolenia sa nebude vzťahovať iba na rumunských Maďarov, ale na všetkých občanov Rumunska.“ Sporný zákon o zahraničných Maďaroch. http://www.czsk.net/svet/clanky/st/zahr_madari.html

39 Vyhlásil to 19. januára 2002 predseda vlády SR Mikuláš Dzurinda v diskusnej relácii Rádia Twist „Duel alebo dialóg“. Vyjadril presvedčenie, že SR sa správa v tejto otázke v súlade s medzinárodným právom a „problémy má Maďarská republika“.

40 BÁRDI, Nándor. *Tény és való ...*, p. 146.

Orbánova vláda vo svojej menšinovej politike sledovala národný záujem, čím sa rozišla s tradičnou maďarskou zahraničnou politikou.

Vláda Pétera Medgyesiho zdedila dôsledky zákona o zahraničných Maďaroch od Orbánovej vlády. Úpravy zákona trvali dva roky a až potom ho bolo ochotné akceptovať Rumunsko a Slovensko. V procese úprav sa zároveň kládol dôraz na vytesnenie konkrétnych aj všeobecných nedostatkov, ktoré boli zákonu vytýkané Benátskou komisiou.⁴¹

Medgyesi pokračoval v národnej politike Hornovej vlády, ale kvôli ustavičným útokom sa toto politické smerovanie skoro vyčerpalo a neprinášalo pre túto politiku nové podnety.

Rok 2004 stal medzníkom v národnej politike a viac sa prehĺbili rozdiely (ba aj vyostřili konflikty) medzi pravitou a ľavicou o predstave pomoci a podpory zahraničných Maďarov.

Dňa 5. decembra 2004 v Maďarsku prebiehalo referendum o dvoch otázkach. Prvá otázka sa týkala toho, či nemocnice ostanú v rukách štátu, druhá o možnosť získania maďarského štátneho občianstva zahraničných Maďarov. Očakávalo sa, že otázka referenda vzťahujúca sa na zahraničných Maďarov vyvolá náruživé diskusie nielen v maďarskej spoločnosti, ale i medzi Maďarmi žijúcimi za hranicami. Pravicové strany, najmä Fidesz, od začiatku podporovali otázku pridelenia maďarskej štátnej príslušnosti, čiastočne aj kvôli možnostiam zabezpečenia budúcej voličskej bázy. Najväčšia ľavicová strana MSZP pristupovala k tejto otázke na začiatku neutrálne, neskôr už mala odmietavý postoj, so zdôvodnením, že dvojité štátne občianstvo môže vyvolať migráciu z rodnej zeme. Ferenc Gyurcsány vo vystúpení v parlamente vyzýval svojich priaznivcov, aby v referende hlasovali za odmietnutie. Jeho argumenty zarážali zahraničných Maďarov. Podľa premiéra Gyurcsány by prípadné štátne občianstvo zahraničných Maďarov zničilo systém sociálneho zaopatrenia, dôchodkový systém a zdravotníctvo krajiny a zaťažovalo by dotknuté inštitúcie sumou 100 miliárd forintov.⁴² Na jeho vyjadreniach a postojoch si vybuodovali kampaň vládnuce strany.

Výsledky referenda si politické strany vysvetľovali odlišne, podľa vlastných záujmov. Predseda vlády Ferenc Gyurcsány referendum vyhlásil za neplatné, iniciátori utrpli fiasko.⁴³ Ferenc Gyurcsány chcel dokázať, že Viktor Orbán sa dá poraziť, V. Orbán

41 KÉRY NAGY, Zsolt. A magyar nemzetpolitika szerepe a térség stabilitása *tükrében*. In *Kapu*, roč. XIX., p. 28.

42 Strana MSZP už v roku 2001 strašila obyvateľov Maďarska s predpokladanými ekonomickými ťažkosťami – „napr. 23-miliónová pracovná sila z Rumunska“, – ktoré by vyvolávali zahraniční Maďari.

43 Podľa Miklósa Patrúbánya, predsedu zväzu Magyarok Világszövetsége, skoro 40 %-ná účasť na referende bola obrovský úspech, veď vládnuca strana odporúčala neúčasť na hlasovaniach alebo hlasovať proti. Zoltán Pokorni (FIDESZ) referendum tiež hodnotil ako úspešné, veď napriek kampani vlády pozitívne hlasovali (podporovali pridelenie štátneho občianstva), lebo za hlasovalo o 3 % viac občanov ako proti. Ibolya Dávid (predsedníčka strany MDF) sa pritom zamerala na tých, ktorí sa nezúčastnili na referende, nechceli byť súčasťou politickej hry. Gábor Kuncze (SZDSZ) zdôraznil, že problémy zahraničných Maďarov je potrebné riešiť opatreniami, ktoré pomáhajú vytvoriť lepšie podmienky v rodnej zemi, treba podporovať cezhraničnú spoluprácu v oblasti hospodárstva, dlhodobé riešenie prinesie občianstvo Európskej únie.

zase, že on je ozajstným predstaviteľom národa. Referendum 5. decembra 2004 so škandalóznou kampaňou o dvojitom štátnom občianstve bolo v skutočnosti vnútropolitickým bojom medzi politickými stranami.⁴⁴

Zahraničná tlač výsledky referenda hodnotila tiež ako porážku pravice. Nízka účasť a ľahostajnosť k téme zo strany oprávnených na hlasovanie hodnotili ako odmietnutie národnej ideológie. Aj slovenská tlač podobne analyzovala výsledky referenda. Najdôležitejšie tlačové orgány zdôrazňovali, že Viktora Orbána porazil Ferenc Gyurcsány a tým vyhral prvý väčší boj.

Referendum⁴⁵ s ohľadom na maďarské štátne občianstvo ukázalo, že maďarský volič posudzuje situáciu zahraničných Maďarov predovšetkým z hľadiska citu a ekonomiky. Výsledok referenda bol reprezentovaný názorom, že každá maďarská vláda má ponúknuť jasnú predstavu a zámer v otázkach zahraničných Maďarov.

V napätej atmosfére vzniknutej po referende vládna koalícia MSZP-SZDSZ na čele s premiérom Ferencom Gyurcsánym 6. januára 2005 uverejnila nový plán národnej stratégie pod názvom „5 bodov národnej zodpovednosti“.

Podľa premiéra Gyurcsányho „*maďarská menšina, žijúca za hranicami maďarského štátu, má právo používať svoj jazyk, rozvíjať a chrániť si svoju kultúru a má právo sa považovať za súčasť maďarskej historickej tradície. Toto si vyžaduje náležité legislatívne podmienky a inštitucionálne a finančné možnosti. Je povinnosťou maďarského štátu, aby podporoval maďarské komunity v nadobúdani týchto práv ako aj v ich praktickom uplatnení, ochrane a tiež pri zakladaní a prevádzkovaní s týmito súvisiacich inštitúcií*“.⁴⁶

Koalícia sa rozhodla, že súčasťou národnej stratégie sa musia stať aj otázky rozvoja hospodárstva. Gyurcsányova vláda chcela viesť takú národnú politiku, ktorá sa opiera o systém normatívnej podpornej politiky, zameranej k uchovaniu si národnej identity, a stratégií pre rozvoj konkurencieschopnosti a hospodársko-spoločenského progresu. Dvomi piliermi tejto novej koncepcie boli podporná politika a rozvojová politika.⁴⁷

V záujme naplnenia vytýčeného cieľa sa zreformoval nejednotný podporný systém a významné zmeny sa udiali aj systéme štátnej správy.

- Inštitúciou Szülőföld Alap⁴⁸ sa zastrešili všetky dovtedajšie inštitúcie, ktoré vypisovali projekty, čo znamenalo ukončenie činností nadácií ako Apáczai Alapítvány, Illyés Alapítvány a Új Kézfogás Alapítvány. Bol upravený aj zákon o Szülőföld Alap, Rada zanikla a jej funkciu prevzalo Fórum regionálneho vyrovnania vedené premiérom, ktorý na tejto pôde diskutoval s elitami maďarských národnostných menšín o ich predstavách aktuálneho rozvoja v daných regiónoch. Dôležitou zložkou nového systému sa stal program *Spolupráca v európskom priestore*.

44 A diskurzus nem a külhoniakról szól – interjú Bárdi Nándor történezzsel. Online: <http://vs.hu/kozelet/osszes/a-diskurzus-nem-a-kulhoniakrol-szol-interju-bardi-nandor-tortenesszel-1205#!s0>

45 Inicialoval ho Miklós Patrubány, predseda MVSz, bez predošlej odbornej prípravy.

46 GYURCSÁNY, Ferenc. *Útközből*. Budapest : 2005, p. 116.

47 Törzsök Erika považuje za dôležité, že o túto koncepciu sa v poslednom čase opierajú aj predsedníčka parlamentu Katalina Szili a prezident László Sólyom. Stratégia váltás és intézményi reform a magyar nemzetpolitikában. *Erdélyi Riport*, 3. 5. 2007.

48 Szülőföld Alap zabezpečoval fungovanie inštitúcií, ktoré neboli schopné pracovať bez podpory.

- Úrad pre zahraničných Maďarov (HTMH) integrovali do Úradu predsedu vlády. Jeho právnym nástupcom sa 1. januára 2007 stalo Hlavné oddelenie pre záležitosti národnej politiky, ktoré pracovalo v rámci Štátneho odborného sekretariátu pre zahraničné vzťahy a národnú politiku.⁴⁹
- Základ systému fór o spolupráci a maďarsko-maďarskom dialógu vybudovali na účinnosti, variabilite a diferencovanosti. Otázky zásadného významu riešili na úrovni partnerstva maďarskej komunity a premiéra s účasťou členov vlády a označoval sa ako maďarsko-maďarské vládne konzultácie.⁵⁰

V roku 2004 sa Maďarsko, Slovensko a Slovinsko stali súčasťou Európskej únie a v roku 2007 sa členským štátom stalo aj Rumunsko.⁵¹ Európsky a atlantický integračný proces v oblasti menšinových práv nespĺňal úplne očakávania Maďarstva v oblasti sebaurčenia.

Slovenský, rumunský, ukrajinský právny systém naďalej stáli na ústavnosti národného štátu. Po integrácii do Európskej únie u politických elít týchto štátov ako aj v majoritách naďalej pretrvávali protimenšinové postoje.

Pritom sa v deväťdesiatych rokoch menšinové maďarské politické strany stali vo viacerých prípadoch členmi vládnej koalície, ktoré mali pre Európu ako aj pre dotyčné štáty i politický odkaz. Organizácie maďarskej menšiny aktívne prispeli k prístupovému a integračnému procesu v daných štátoch. Pritom politických predstaviteľov maďarskej menšiny často obviňovali, že prezentujú záujmy Maďarska, keď sa snažili presadiť záujmy menšiny. Politická atmosféra a konflikty jednoznačne ukázali nedostatky chápania demokracie v daných štátoch. Tieto konfrontácie poznačili aj maďarsko-maďarské vzťahy. Maďarská národná politika ostávala naďalej pred dilemou (ako aj základnou otázkou konfrontácie medzi jednotlivými spoločenskými prúdmi), ako reagovať na protimenšinové atitúdy.

Druhá vláda Viktora Orbána po prevzatí moci v roku 2010 sľúbila „novú éru“ v národnej politike (*nemzetpolitika*), v politike voči zahraničiu (*határontűli politika*), v politike maďarstva (*magyarsággpolitika*).⁵² Maďarská vláda určila omnoho radikálnejšie ako predchádzajúce vlády súčasnosť a budúcnosť menšinových komunit.

49 Systém organizácií, ktoré sa zaoberali zahraničnými Maďarmi, *úrad* svoju činnosť vykonával na úrovni vlády, parlamentu a prezidenta republiky.

50 Dimenzie udržiavania vzťahov: prezidentská, parlamentná, vládna a samosprávna/regionálna. Tájékoztató a Kormány külhoni magyarsággal kapcsolatos politikájáról 2006. június – 2007. január. www.nemzetpolitika.gov.hu

51 Podľa Ferenc Gemesiho: „*Týmto sa národnostná politika dostala do novej dimenzie.*“ Megújult a nemzetpolitika. www.nemzetpolitika.gov.hu

52 V maďarskom politickom živote už používanie jednotlivých pojmov na označenie maďarských komunit žijúcich za hranicami Maďarska „na odpojených územiach“ (elcsatolt területeken) alebo v „domovine“ (külhönban) malo politický charakter. Tieto pomenovania predpokladajú rozličné (právne, politické, symbolické) súvislosti (relácie), ale vzťahujú sa na jedinú vec: na zjednotenie národa cez hranice.

Opatrenia „zmeny epoch“ otvorili celkovú reorganizáciu politiky podpory (*támogatósi politika*). Zanikol podporný program Szülőföld Alap a vytvoril sa program Bethlen Gábor Alap (BGA).⁵³

Principiálnym (zásadným) postojom Fideszu bolo, že Maďari žijúci v zahraničí sú neoddeliteľnou súčasťou Maďarov. Spoločná história, kultúra, jazyk boli podľa nich dostatočným zásadným a etickým dôvodom na to, aby sa budapeštianska vláda starala o Maďarov žijúcich za hranicami, a keď je potrebné, aby niesla aj dôsledky za to, aby si Maďari žijúci za hranicami mohli zachovať svoju identitu. Fidesz svoju národnú politiku obhajoval argumentmi:

- zahraniční Maďari nie sú prekážkou integrácie, ale práve naopak; Maďarsko môže ostať len vtedy stabilnou krajinou, keď sa zahraniční Maďari vedia uplatniť v rodnej zemi;
- konflikty nie sú v záujme Maďarska ani Európskej únie (dlhodobé neúspechy zahraničných Maďarov vedú k posilneniu radikálnych názorov, ktoré môžu vyvolávať napätie);
- politická úloha maďarskej menšiny v jednotlivých krajinách je zásadným bodom (na Slovensku a Rumunsku menšinové maďarské politické strany pomohli pri nastolení demokracie a trhového hospodárstva; ich „odkaz“ pre Európu bol jednoznačný, dá sa s nimi dlhodobo rátať nezávisle od toho, či sú vo vláde alebo v opozícii);
- úlohu hospodárskych faktorov (hospodárstvo Maďarska je na takej úrovni, že dokáže exportovať kapitál, ktorý pomáha maďarskej menšine, uľahčí jej hospodárske vzťahy a tým aj susedné krajiny môžu využiť kapitál, ktorý prispeje k ich stabilite).⁵⁴

Po parlamentných voľbách v roku 2010 (druhá vláda Viktora Orbána) novozvolený parlament s podporou výraznej väčšiny (97,7 %) prijal novelizáciu zákona o štátnom občianstve.⁵⁵ Na základe toho zahraniční Maďari pri zjednodušenom postupe mohli znovu získať alebo dostať maďarské štátne občianstvo.

Attila Mesterházy, predseda strany MSZP, 16. januára 2013 sa v Kluži (Rumunsko Kolozsvárt) ospravedlnil zahraničným Maďarom za to, že jeho strana v roku 2004 agitovala proti možnosti získať štátne občianstvo. „*Tým sme poškodili maďarsko-maďarské vzťahy, a sme vyvolávali také pocity v zahraničných Maďarochoch, ktoré ich urážali.*

53 Vo vedení BGA nedostali miesto organizácie prezentujúce zahraničných Maďarov (počas predchádzajúcich vlád to bolo samozrejmosťou). Vytvorili deväťčlenný výbor, ktorý mal za úlohu aj podávanie návrhov na podporu projektov. Na čele výboru bol Zsolt Semjén, podpredseda vlády zodpovedný za národnú politiku nominoval bývalého predsedu MAV Szilvesztra E Viziho. – pritom rozhodovaciu právomoc mali v rukách Zsolt Semjén, András Levente Gál, štátny tajomník pre verejnú správu, a Zsuzsanna Répás, zástupkyňa štátneho tajomníka zodpovedná za národnú politiku.

54 Klein András. Néhány gondolat az Orbán-kormány külpolitikájáról. <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/1999/ProMino99-1-11-Klein.pdf>

55 344 poslancov hlasovalo za, traja poslanci proti (Gyuresány Ferenc – MSZP, Szanyi Tibor – MSZP, Molnár Csaba – MSZP, piati sa zdržali hlasovania Baracska József – MSZP, Oláh Lajos – MSZP, Vitányi Iván – MSZP, Dorosz Dávid – LMP, Szabó Tímea – LMP).

*Bolo to mylné politické rozhodnutie a ospravedlňujeme sa všetkým osobám, ktoré sme urazili.*⁵⁶

Zsolt Semjén⁵⁷ prijatie dvojitého štátneho občianstva odvodzoval z princípu, že každý môže mať toľko štátnych občianstiev, koľko má reálnych identít. „*Tak ako Maďarsku neprekáža, keď pilišský Slovák prijme slovenské občianstvo a gyulažský Rumun rumunské, rovnako očakávame, aby to okolité krajiny tiež nepocitovali ako krok namierený proti nim, alebo ako poškodzovanie ich národných záujmov, ak tamojší Maďari využijú svoje ľudské práva a požiadajú o maďarské občianstvo.*“

Zsolt Semjén sa zaprisahal, že Maďarsko už nikdy viac nepodriadi svoje národné záujmy vnútornej politike iných krajín. Zdôraznil pritom, že Maďarsko nebude poskytovať iným štátom informácie o tom, komu poskytlo občianstvo.

Prijatie novelizácie zákona o dvojitom štátnom občianstve na Slovensku vyvolalo hysterické reakcie medzi členmi politických strán.⁵⁸ Premiér Robert Fico (Smer-SD) a minister zahraničných vecí Miroslav Lajčák (nominant Smeru-SD) v roku 2010 upozorňovali, že spomínaná maďarská novela zákona ignoruje základnú zmluvu medzi Slovenskom a Maďarskom. Tá totiž hovorí o tom, že všetky zásadné rozhodnutia dotýkajúce sa oboch krajín musia byť konzultované bilaterálne. Žiadne konzultácie Maďarska so Slovenskom ohľadom novely zákona sa však nekonali.⁵⁹

Podľa historika SAV Dušana Kováča „*princíp dvojakeho občianstva by mal byť bežný. V špecifických stredoeurópskych podmienkach by nemal zákon nijaké významnejšie praktické dôsledky. Bol výrazom nezmiernenia sa maďarskej vlády s rozpadom bývalého Uhorska.*“⁶⁰

Do roku 2015 podali zahraniční Maďari 750-tisíc žiadostí o štátnom občianstve a prísahu zložilo 700-tisíc občanov. Na základe toho Zsolt Semjén vyhlásil, že vytýčený cieľ o miliónu nových maďarských občanov do začiatku roka 2018 bude splnený „*sú to tí, ktorí neboli maďarskými štátnymi občanmi, ale sú naviazaní na maďarskú kultúru, rozprávajú našim jazykom a ich predkovia pochádzajú z územia Maďarského kráľovstva.*“⁶¹

56 Bocsánatot kérti jött Erdélybe Mesterházy Attila. <http://www.maszol.ro/index.php/belfold/7405-bocsanatot-kerti-jott-erdelybe-mesterhazy>

57 SEMJÉN, Zsolt. Megharcolunk minden magyarért! Mozaikok a magyar nemzet közjogi egyesítéséről, a keresztény politika kísérletéről. Budapest : Barankovics Alapítvány, 2011, p. 92.

58 KDH: odmietlo maďarský zákon o dvojacom občianstve a vyhlásilo, že ak prejde, bude konať. Avizovala, že vláda pripravuje domáce i zahraničné kroky a odpoveď by mala byť tvrdá; premiér Robert Fico dokonca vyzval ostatné politické strany, aby na chvíľu zabudli na blížiacu sa voľbu. Chcel by, aby mali slovenské politické strany na to jednotný názor. <http://www.sme.sk/c/5376349/dvojake-obcianstvo-zmenime-aj-ustavu.html>

„*Ľhneď ako maďarský parlament zákon schváli, zasadne vláda a v skrátenom legislatívnom konaní schváli balík zákonov, ktoré budú reagovať na maďarský zákon,*“ povedal R. Fico.

59 KOVÁČ, Dušan. Maďarský zákon o občianstve nebol porušením základnej zmluvy.

<http://www.teraz.sk/slovensko/historik-dusan-kovac-zakon-obcianstvo/125136-clanok.html>

60 KOVÁČ, Dušan. Maďarský zákon o občianstve nebol porušením základnej zmluvy.

TASR, 15. marca 2015, <http://www.teraz.sk/slovensko/historik-dusan-kovac-zakon-obcianstvo/125136-clanok.html>

61 Csenge Gergely 2018-ra egymillióval nőhet a magyar állampolgárok száma! 2015-07-15

<http://4024.hu/2015/07/15/2018-ra-egymillioval-nohet-a-magyar-allampolgarok-szama/>

O rok neskôr Zsolt Semjén informoval verejnosť o 920-tisícoch pridelených štátnych občianstvach pre Maďarov z okolitých štátov.⁶²

V roku 2018 sa budú v Maďarsku konať parlamentné voľby. Z hľadiska Fideszu zjednodušenie pridelenia štátneho občianstva nebolo len veľkolepým gestom a symbolom národného spoločenstva so zahraničnými Maďarmi, bola to aj politická vypočítavosť na dlhodobé posilnenie moci. Je možné, že pridelenie štátneho občianstva zahraničným Maďarom neprinesie očakávané výsledky už v budúcich voľbách. „*Dvojité štátne občianstvo je z citového hľadiska vážna vec, jeho predanie na politickom trhu bolo úspešné, myslím si, že politický zisk súčasnej vlády na budúcich voľbách už bude zanedbateľný. (Zahraniční Maďari) o dvojtrietinovej podpore (Fideszu) v roku 2014 nerozhodovali. Žiaľ, viac to bolo dobré na to, aby sa vyvolala nevraživosť medzi maďarskými obyvateľmi voči zahraničným Maďarom. Nedôvera už je vzájomná....*“⁶³

Tri stratégie

Po zmene režimu sa vykryštalizovali v národnej politike tri stratégie (ani jedna nie je výlučne spojená len s pravícou alebo ľavicou).

Prvá stratégia vychádzala z predstavy, že najprv treba vybudovať dobré susedské vzťahy a potom riešiť menšinové problémy. Jej protagonisti si realizáciu svojej politiky predstavovali prostredníctvom podpísania základných zmlúv s jednotlivými krajinami a riešením problémov pomocou zmiešaných menšinových komisií. Stratégia očakávala, že maďarské menšiny v jednotlivých štátoch si posilnia svoju pozíciu, najmä keď jej predstavitelia boli členmi vládnej koalície (alebo boli v parlamentoch). Maďarsko by im pomohlo len prostredníctvom zahraničnej politiky.

Vhodnú cestu videli v posilnení hospodárstva a spoločenského života maďarských menšinových komunit. Mala antinacionálnu rétoriku, odmietala symbolické politizovanie, národnú rétoriku. Tieto charakteristické znaky určovali najmä národnú politiku ľavicových vlád (Gyula Horn, Péter Medgyessy, Ferenc Gyurcsány).

Druhá stratégia, ideológia jednotného národa, vychádzala z jednoty Maďarstva. Realizovať sa mohla zrušením hraníc národných štátov (v rámci európskej integrácie). Podľa tejto ideológie sú maďarské menšinové komunity odtrhnutou súčasťou maďarského národa. Politickú jednotu maďarskej etnokultúrnej spoločnosti symbolizovala Maďarská stála komisia (Magyar Állandó Értekezlet, ďalej: MAÉRT) a na úrovni jedinca maďarský preukaz (*magyar igazolvány*) a maďarské štátne občianstvo (*magyar állampolgárság*). Koncepcia vychádza z toho, že maďarská vláda by mala koncipovať svoj vzťah k menšinovým maďarským komunitám v jednotlivých regiónoch špecificky – (platí to aj opačne). Zsuzsanna Répás, expertka na národnú politiku, ju charakterizovala: „*Rozprávame si o národnej jednote, ale musíme vidieť, že maďarské komunity v rôznych krajinách žijú v rôznych podmienkach. Keď chceme dosiahnuť, aby sme rozprávali*

62 30. november 2016, streda, 13:33 | MTI <http://www.maszol.ro/index.php/kulfold/73277-semjen-a-honositas-kezdetek-ota-920-ezer-uj-allampolgar-lett>

63 Paraszti az Orbán-politika saktábláján a nemzetpolitika – Interjú Törzsök Erikával. <http://www.cecid.net/hu/taxonomy/term/31>

*o jednotnom maďarskom národe rozmyšľajúcim jednotne, tak v týchto komunitách musíme nájsť odpovede rovnako smerujúce k rozdielnym problémom.*⁶⁴

Zjednotenie národa (bez zmeny hraníc) s nacionálnou rétorikou zdôraznenou aj symbolickými gestami je charakteristické pre pravicové vlády (Orbánove vlády).

Tretia stratégia vychádza z európskej integrácie a dôraz kladie na regionalizáciu. Jej exponenti predpokladajú, že spoločné regionálne záujmy dokážu odstrániť etnické konflikty. Odborníci (politici) integračné možnosti maďarských menšín vidia v rozvoji pohraničných oblastí a v regionalizácii jednotlivých štátov. V záujme toho, rozvoj regiónov (na obidvoch stranách hraníc) treba prispôbiť miestnym podmienkam a národom (historické, etnické, geografické, ekonomické...). Sú odborníci, ktorí si myslia, že z daných regiónov môžu vytvoriť aj autonómne územie.

Záver

Predstavitelia, tvorcovia maďarskej zahraničnej politiky, od roku 1919 do súčasnosti vypracovali viaceré stratégie (doktríny, alternatívy) „na spracovanie“ národnopolitických dôsledkov porážky v prvej svetovej vojne a na získanie podpory na uplatnenie maďarských národných záujmov. Ciele a záujmy sa v jednotlivých obdobiach menili, formovali, vyvíjali podľa možnosti krajiny, danosti svetovej politiky.

Dôraz kládli raz na získanie stratených území, raz na ochranu a zabezpečenie práv menšinových Maďarov, novšie stratégie na realizáciu autonómnych snáh menšinových komunít, respektíve na právne normy zabezpečujúce voľné spojenie maďarských komunít.

Od roku 1989 sa v Maďarsku podľa ideologického zamerania jednotlivých vlád (ľavica, pravica) vystriedali programy, nápady aj sľubné pokusy o vytvorenie stratégie národnej politiky.⁶⁵

Jedno mali spoločné: každá vláda významné miesto prisúdila podpore zachovania maďarskej menšiny v jej rodnej zemi.⁶⁶ Napriek tomu migrácia z maďarských regiónov naďalej pokračuje, tak ako aj tichá asimilácia. Ani jedna maďarská vláda nenašla

64 Nemzetpolitikai kérdésekről tanácskoztak a Kárpátaljai Nyári Szabadegyetemen. <http://www.hirado.hu/2016/07/01/nemzetpolitikai-kerdesekrol-tanacskozta-k-karpataljai-nyari-szabadegyetemen/>

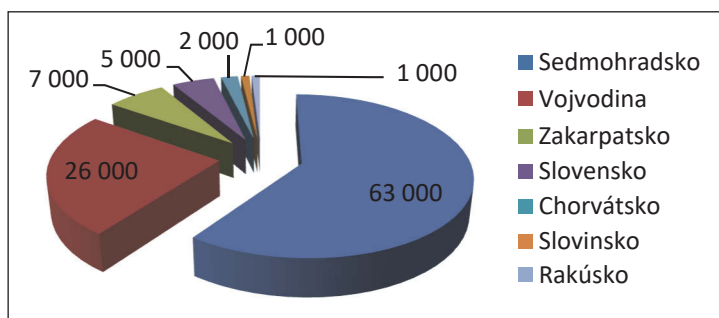
65 Za najdôležitejšie výsledky národnej politiky od roku 1989 možno považovať: tematizáciu otázky zahraničných Maďarov a jej začlenenie do štátnej správy; vytvorenie podporného systému a jeho inštitucionalizáciu; zákon o zahraničných Maďaroch (2001); založenie a podporu maďarských univerzít v susedných krajinách; vytvorenie fóra (rokovacie) MÁÉRT (Stála maďarská konferencia), Magyar Diaszpóra Tanács (Rada maďarskej diaspóry), KMKF (Fórum maďarských poslancov Karpatskej kotliny); modifikáciu zákona o štátnom občianstve (2010), zjednodušenie udeľovania dvojakeho občianstva zahraničným Maďarom; vznik Výboru národnej spolupatričnosti pri parlamente (Magyar Országgyűlés Nemzeti Összetartozás Bizottsága).

66 Erősen fogynak a határon túli magyarok (is) http://www.vagy.hu/tartalom/cikk/859_erosen_fogynak_a_hataron_tuli_magyarok_is; KOVÁCS, András. Hová tűnt 300 ezer magyar a határon túli országokban? <http://www.magyardudat.com/hova-tunt-300-ezer-magyar-a-hataron-tuli-orszagokban> Eltűnt 1,4 millió magyar http://hvg.hu/vilag/20130509_Eltunt_tobb_szazezer_magyar

spôsob, ako pomôcť znevýhodneným regiónom v pohraničných oblastiach a zastaviť migráciu z pohraničných regiónov.

Podľa Nándora Bárdiho do roku 2010 sa národná politika zamerala na vybudovanie paralelnej menšinovej spoločnosti v rámci daných štátov. Vytvorila inštitucionálne systémy, ktoré zabezpečia posilnenie národnej identity. Od roku 2010 v danej politike nastala zmena, prvé projekty sa netýkali zahraničných Maďarov: Spomienkový deň o Trianone, Dom maďarstva (Magyarság Háza), cestovné projekty, zjednodušené pridelenie občianstva – to všetko sa týkalo Maďarska a nie zahraničných Maďarov.⁶⁷

Graf 4 Imigrácia občanov maďarskej národnosti z jednotlivých krajín (z okolitých štátov) do Maďarska medzi 1991 – 2000⁶⁸

Literatúra

- ABLONCZY, Balázs – BÁRDI, Nándor. Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő http://www.magyariskola.hu/letoltes/Htm_konyv.pdf
- BALOGH, Gábor. Kádár és Trianon. Nagy Magyarország 2009/1 2009. augusztus 4.
- BÁRDI, Nándor. Tény és való. *A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete*. Pozsony : Kalligram, 2004.
- BÁRDI, Nándor. Magyarország és a kisebbségi magyar közösségek 1989 után. *Met-szetek társadalomtudományi folyóirat*. Vol 6 (2017) No 1. Online: <http://met-szetek.unideb.hu/content/magyarorsz%C3%A1lg-%C3%A9s-kisebbs%C3%A9gi-magyar-k%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gek-1989-ut%C3%A1n>
- BÍRÓ-BALOGH, Tamás. Egyszerű, rövid, populáris „Csonka Magyarország nem ország”: a revíziós propagandagépezet működése. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0707/biro.pdf>

67 A diskurzus nem a külhonról szól – interjú Bárdi Nándor történésszel. <http://vs.hu/kozelet/osszes/a-diskurzus-nem-a-kulhoniakrol-szol-interju-bardi-nandor-tortenesszel-1205#!sl>

68 Graf prevzatý z práce: A magyar nemzetiségű népesség Magyarországra vándorlása országonként 1991 és 2000 között (bevándorló fő) Megjegyzés: A grafikon Sebők László munkája alapján készült. Felhasználása a szerző engedélyével történt. Lásd: Sebők László: *Térképek és diagrammok a Köztes-Európa térség országairól*. Teleki László Intézet Közép-Európa Adatbank. <http://adatbank.telekiintezet.hu/index.php?page=maps&lang=hun&index=htmhmagy&id=1&pid=2>

- CSANDA, Gábor – TÓTH, Károly. *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somrja – FKI, 2005.
- GYURCSÁNY, Ferenc. Útközben. Budapest : Napvilág Kiadó Kft., 2005
- DÉVÉNYI, Árpád. Nemzetpolitikai kérdések Magyarországon 1948 – 1989 <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2006/ProMino06-1-11-Devenyi.pdf>
- DURAY, Miklós. Nemzetpolitika, országpolitika, kormánypolitika. www.duray.sk
- HABLICSEK, László – TÓTH, Pál Péter – VERES, Valér (eds.). *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991 – 2021*. Budapest 2004/3, KSH Népeségstudományi Kutatóintézet kutatási jelentése I. Online: www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasijelentesek/.../151
- HRONSKÝ, Marián. Ako sa Slovensko vyčlenilo z Uhorska. <http://www.historiarevue.sk/hr01-01/trianon.htm>
- KOLLAI, István. *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Budapest : Terra Cognita, 2008.
- KOVÁČ, Dušan. Maďarský zákon o občianstve nebol porušením základnej zmluvy. <http://www.teraz.sk/slovensko/historik-dusan-kovac-zakon-obcianstvo/125136-clanok.html>
- KOVÁČ, Dušan. Maďarský zákon o občianstve nebol porušením základnej zmluvy. TASR, 15. marca 2015, <http://www.teraz.sk/slovensko/historik-dusan-kovac-zakon-obcianstvo/125136-clanok.html>
- KÉRY NAGY, Zsolt. *A magyar nemzetpolitika szerepe a térség stabilitása tükrében*. In *Kapu. XIX. Évfolyam*, p. 28.
- LŐRINCZ, Csaba – NÉMETH, Zsolt – ORBÁN, Viktor – ROCKENBAUER, Zoltán. *Nemzetpolitika 88 – 98*. Budapest : Osiris, 1998.
- NYÁRI, Gábor – RAPALI, Vivien. Antall József külpolitikájának főbb irányvonalai III. – a határon túli magyarok helyzete. http://napitortenelmiforras.blog.hu/2016/10/18/antall_jozsef_kulpolitikajanak_fobb_iranyvonalai_iii_a_hataron_tuli_magyarok_helyzete
- UJMA PRZEMYSŁAW, Péter. Történelmi traumák és politikai attitűdök magyar véleményformálók felvett strukturált interjúk alapján. In Bordás, Sándor – Glavanovics, Andrea. (eds.) *Történelmi traumáink kezelési lehetőségei lélektani megközelítésben*. Székesfehérvár : Kodolányi János Főiskola, 2015, s. 257 – 284.
- PALLÓS, Lajos. Nem! Nem! Soha! Területvédő propaganda az első világháború után. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nem_nem_soha_teruletvedo_propaganda_az_elso_vilaghaboru_utan/
- Pesti Sándor (ed). *Szakpolitikák a rendszerváltási utáni Magyarországon 1990 – 2006*. Budapest : Rejtjel, 2006.
- ROMSICS, Ignác. *A trianoni bésszerződés*. Budapest : Osiris Kiadó Kft. 2007.
- ROMSICS, Ignác. Trianon 90: a máig élő trauma. On-line: http://mult-kor.hu/20100603-trianon_90_a_maig_elo_trauma
- SÁPOSOVÁ, Zlatica. Menšinová vládna politika v Maďarsku po zmenách politického systému. In Šutaj, Štefan (ed.). *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov : Universum, 2005.
- SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan. *Národnostná politika vládnucich politických*

- strán v Maďarsku a na Slovensku (s ohľadom na slovensko-maďarské vzťahy)* [elektronický zdroj]. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 2006. 1 CD-ROM. Názov z titulnej obrazovky. Požaduje sa systém Windows 98 a vyšší, CD-ROM mechanika.
- SEMJÉN, Zsolt. *Megharcolunk minden magyarért! Mozaikok a magyar nemzet közjogi egyesítéséről, a keresztény politika kísérletéről*. Budapest : Barankovics Alapítvány, 2011.
- ŠUTAJ, Štefan. Parížska konferencia 1946 – mierové zmluvy a Československo po II. svetovej vojne. In *Dejinné premeny 20. storočia: historik Pavol Petruš 70-ročný*. Bratislava : Historický ústav SAV : Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, Veda, 2016.
- ŠUTAJ, Štefan. Slovensko-maďarské vzťahy, maďarská menšina na Slovensku, problematika občianstva a európanstva. In Gbúrová, Marcela (ed.). *Európske občianstvo a národná identita*. Prešov: Slovacontact, 2006.
- TÖRZSÖK, Erika. Látványpolitika. Szélgjegyzetek a „státustörvény“ kapcsán.
http://www.kbdesign.sk/cia/projects/comparative_statuslaw/related/torzso_erika.htm
- Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között. <<http://www.regione.taa.it/biblioteca/normativa/bilaterali/Unghe-ria%20Ucraina2.pdf>>
http://www.kbdesign.sk/cia/projects/comparative_statuslaw/related/torzso_erika.htm

3

Právne aspekty postavenia národnostných menšín

Problematika národnostných menšín a etnických skupín v judikatúre Ústavného súdu Slovenskej republiky po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie (2004 – 2016)

Ladislav Orosz

Abstract:

This contribution is an analysis of the case law of the Constitutional Court of the Slovak Republic from the period after the accession of the Slovak Republic to the European Union (2004-2016), which deals with the issue of legal status and legal protection of national minorities and ethnic groups. In the introductory part of the contribution, the author briefly approaches the position of the Constitutional Court of the Slovak Republic in the structure of the highest constitutional bodies, as well as its competences and subsequently analyses the decisions of the Constitutional Court of the Slovak Republic on minority issues that were issued in the proceeding on compliance of legal acts, pursuant to Art. 125 par. 1 of the Constitution of the Slovak Republic, in the proceeding on electoral complaints under Art. 129 par. 2 of the Constitution of the Slovak Republic and in the proceedings on constitutional complaints pursuant to Art. 127 par. 1 of the Constitution of the Slovak Republic. The author briefly discusses the content of the most important decisions of the Constitutional Court of the Slovak Republic from the reviewed area and draws conclusions on the results of the analysis. The analysis shows that most of the decisions of the Constitutional Court of the Slovak Republic from the reviewed area have been investigated concerning the discrimination of persons belonging to the Roma ethnic group.

Keywords:

Constitution of the Slovak Republic, case law of the Constitutional Court of the Slovak Republic, national minorities and ethnic groups, legal protection.

Úvod

Z názvu môjho príspevku zjavne vyplýva, že jeho predmetom by mala byť analýza rozhodnutí Ústavného súdu Slovenskej republiky (ďalej aj „ústavný súd“) z obdobia po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie, ktoré sa z vecného hľadiska priamo, či aspoň nepriamo dotýkajú problematiky národnostných menšín a etnických skupín. V súvislosti s tematickým zámerom príspevku považujem za žiaduce už v jeho úvodnej

časti konštatovať, že v ostatných desaťročiach neobyčajne vzrastá postavenie a význam orgánov súdnej moci v štruktúre orgánov verejnej moci v zásade vo všetkých moderných štátoch, Slovenskú republiku nevynímajúc. Táto skutočnosť je podmienená predovšetkým tým, že v zásade každé mocenské rozhodnutie orgánov verejnej moci v podmienkach moderného demokratického právneho štátu podlieha súdnemu prieskumu, či už v rámci správneho súdnictva, ktoré je zamerané na preskúmanie jeho zákonnosti, alebo v rámci ústavného súdnictva, ktoré sa zameriava na preskúmanie ústavnosti napadnutých rozhodnutí orgánov verejnej moci. Na označenie tohto javu sa v odbornej právnickej literatúre vžilo označenie „judicializácia politiky, resp. verejného života“, nie zriedka sa hovorí aj o tzv. sudcokrácii.¹

Uvedené skutočnosti naznačujú, že obsahová analýza rozhodnutí súdnych orgánov, ktoré sa týkajú určitej časti verejno-politického života, môže plniť aj funkciu barometra aktuálnych spoločenských problémov v skúmanej oblasti. Aj keď má tento záver racionálne jadro, treba ho brať so značnou rezervou, a to predovšetkým z toho dôvodu, že orgány súdnej moci, na rozdiel od orgánov zákonodarnej či výkonnej moci, nie sú oprávnené konať z vlastnej iniciatívy a v zásade (až na určité výnimky) ani ex offo, t. j. štruktúra i obsah rozhodnutí súdov sú podmienené tým, či subjekty k tomu oprávnené (aktívne legitimované subjekty) využijú svoje oprávnenie iniciovať konanie pred ústavným či správnym súdom. Zároveň platí, že čím širší okruh aktívne legitimovaných subjektov na iniciovanie konania pred súdom ústava alebo zákon ustanovuje, tým sa zvyšuje aj výpovedná hodnota záverov, ktoré možno vyvodiť z analýzy judikatúry príslušného súdu.

Predmetom môjho príspevku je analýza rozhodnutí ústavného súdu, ktorý má v štruktúre súdnych orgánov Slovenskej republiky dominantné postavenie a to zvlášť pri ochrane ľudských práv a základných slobôd, t. j. aj práv, ktoré Ústava Slovenskej republiky (ďalej len „ústava“), príp. kvalifikovaná medzinárodná zmluva o ľudských právach a základných slobodách garantuje občanom tvoriacim národnostné menšiny a etnické skupiny. Vzhľadom na široký okruh aktívne legitimovaných subjektov oprávnených iniciovať konanie pred ústavným súdom, môže mať obsahová analýza judikatúry ústavného súdu týkajúca sa určitej oblasti verejného života potenciálne solídnu výpovednú hodnotu. Napriek uvedenému budem pri formulovaní záverov, ktoré by mohli vyplývať z obsahu z môjho príspevku opatrný, a zameriam sa skôr na to, aby poskytol čitateľom primárne čo najviac informácií o skúmanej problematike.

1 Ide o jav, ktorý má nepochybne kladné, ako aj tienisté stránky. Ich analýza však netvorí predmet tohto príspevku. Z dostupnej právnickej literatúry k judicializácii politiky pozri napr. KYSELA, Ján – ONDŘEJKOVÁ, Jana a kol. *Jak se píše o soudech a soudcích: soudní moc v mezinárodné perspektívě*. Praha : Leges, 2012, s. 264; SVÁK, Ján. *Súdna moc a moc sudcov na Slovensku*. Bratislava : EUROKÓDEX, 2011, s. 168; KYSELA, Ján. Kdopak by se „soudcovského státu“ bál? In Šimíček, Vojtěch. (ed.). *Role nejvyšších soudů v evropských ústavních systémech – čas pro změnu?* Brno : Masarykova universita, 2007, s. 127 – 143; alebo KÜHN, Zdeněk. Judicializace politiky aneb hrozí nám soudcovský stát? část I. [online]. In *Jiné právo*, 26. listopadu, 2006. [cit. 2. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://jinepravo.blogspot.sk/2006/11/judicializace-politiky-aneb-hroz-nm.html>>.

O Ústavnom súde Slovenskej republiky a jeho právomociach

Podľa Ústavy Slovenskej republiky je ústavný súd „*nezávislým súdnym orgánom ochrany ústavnosti*“ (čl. 124 ústavy). V citovanom článku ústavy je vyjadrená základná ústavná funkcia ústavného súdu. K napĺňaniu tejto ústavnej funkcie ústava² zveruje Ústavnému súdu Slovenskej republiky mimoriadne široký katalóg rozhodovacích právomocí, ktorý ho v medzinárodnom porovnaní zaraďuje medzi mocensky najviac „vybavené“ súdy v Európe i vo svete.³ Podľa v súčasnosti platného ústavného stavu Ústavný súd Slovenskej republiky disponuje 18 právomocami, ktoré vykonáva v rozdielnych typoch konaní. Jednotlivé typy konania pred ústavným súdom sú upravené v zákone Národnej rady Slovenskej republiky č. 38/1993 Z. z. o organizácii Ústavného súdu Slovenskej republiky, o konaní pred ním a o postavení jeho sudcov v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o ústavnom súde“).

Nie je účelom tohto príspevku podrobnejšie analyzovať právomoci ústavného súdu, ale vzhľadom na jeho tematické zameranie len podčiarknuť, že problematika národnostných menšín a etnických skupín sa potenciálne môže stať predmetom výkonu v zásade ktorejkoľvek právomoci ústavného súdu. Z analýzy doterajšej rozhodovacej činnosti ústavného súdu ale vyplýva, že skúmaná problematika sa s vyššou frekvenciou objavuje len v troch typoch konaní:

- a) v konaní o súlade právnych predpisov podľa čl. 125 ods. 1 ústavy⁴
- b) v konaní o volebných sťažnostiach podľa čl. 129 ods. 2 ústavy⁵
- c) v konaní o sťažnostiach podľa čl. 127 ods. 1 ústavy⁶.

2 Popri Ústave Slovenskej republiky ustanovuje 2 ďalšie právomoci ústavného súdu aj ústavný zákon č. 357/2004. Z. z. o ochrane verejného záujmu pri výkone funkcií verejných funkcionárov v znení ústavného zákona č. 545/2005 Z. z.

3 K tomu pozri napr. MACEJKOVÁ, Ivetta. Právomoci Ústavného súdu Slovenskej republiky po dvadsiatich rokoch. In *Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie: Postavenie ústavných súdov ich vplyv na právny poriadok štátu. Košice 9. apríl 2013*. Košice : EQUILIBRIA s. r. o., 2013, s. 13 – 18; GAJDOŠÍKOVÁ, Ľudmila – LUBY, Ján – MOCHNÁČOVÁ, Marianna – OROSZ, Ladislav – MACKO, Rudolf. Rozširovanie právomocí Ústavného súdu Slovenskej republiky a aktuálne problémy rozhodovacej praxe. In Orosz, Ladislav – Dobrovičová, Gabriela. (eds.) *15 rokov Ústavy Slovenskej republiky: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Košice 6. – 7. septembra 2007*. Košice : UPJŠ, 2008, s. 223 – 279; tiež DRGONEC, Ján. Ústava Slovenskej republiky. Teória a prax. Bratislava : C.H. Beck, 2015, s. 1293 – 1499.

4 Podľa čl. 125 ods. 1 ústavy ústavný súd rozhoduje o súlade

- a) zákonov s ústavou, s ústavnými zákonmi a s medzinárodnými zmluvami, s ktorými vyslovila súhlas Národná rada Slovenskej republiky a ktoré boli ratifikované a vyhlásené spôsobom ustanoveným zákonom,
- b) nariadení vlády, všeobecne záväzných právnych predpisov ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy s ústavou, s ústavnými zákonmi, s medzinárodnými zmluvami, s ktorými vyslovila súhlas Národná rada Slovenskej republiky a ktoré boli ratifikované a vyhlásené spôsobom ustanoveným zákonom, a so zákonmi,
- c) všeobecne záväzných nariadení podľa čl. 68 s ústavou, s ústavnými zákonmi, s medzinárodnými zmluvami, s ktorými vyslovila súhlas Národná rada Slovenskej republiky a ktoré boli

Z uvedeného dôvodu budú predmetom analýzy v tomto príspevku len rozhodnutia týkajúce sa menšinovej problematiky vydané vo vyššie uvedených typoch konaní pred ústavným súdom. Zároveň vzhľadom na už naznačené riziká spojené s formulovaním zásadnejších hodnotiacich záverov vyvoditeľných z takejto analýzy, sa obmedzím pri každom z uvedených typov konaní len na niekoľko zovšeobecňujúcich hodnotiacich poznámok.

Problematika národnostných menšín a etnických skupín v konaní o súlade právnych predpisov podľa čl. 125 ods. 1 Ústavy Slovenskej republiky

Právomoc Ústavného súdu Slovenskej republiky rozhodovať o súlade právnych predpisov patrí k štandardným a pritom kľúčovým právomociam špecializovaných súdnych orgánov kontroly ústavnosti. Táto právomoc ústavných súdov vychádza z hierarchickej konštrukcie právnych predpisov príslušného štátu, na vrchole ktorej stojí ústava ako základný zákon štátu a z toho vyplývajúcej požiadavky, aby všetky ostatné právne predpisy boli v súlade s ústavou. V širšom kontexte ide o napĺňanie požiadavky zabezpečenia súladu všetkých právnych predpisov nižšej právnej sily s právnymi predpismi vyššej právnej sily, t. j. o zabezpečenie vnútornej harmónie právneho poriadku ako celku.

Právnym dôsledkom rozhodnutia ústavného súdu o nesúlade napadnutého právneho predpisu s ústavou (príp. iným právnym predpisom vyššej právnej sily) je spravidla zrušenie napadnutého právneho predpisu (napr. v Českej republike), alebo pozastavenie jeho účinnosti za účelom poskytnutia časového priestoru orgánu verejnej moci, ktorý napadnutý právny predpis vydal, aby ho uviedol do súladu s ústavou, resp. s iným právnym predpisom vyššej právnej sily. Ak príslušný orgán verejnej moci neuvedie v ustanovenej lehote nesúladný právny predpis do súladu s ústavou, resp. iným právnym predpisom vyššej právnej sily, stráca takýto právny predpis po uplynutí tejto lehoty aj platnosť. Práve takéto právne dôsledky má podľa slovenskej ústavy (čl. 125 ods. 3 ústavy)⁷ aj rozhod-

ratifikované a vyhlásené spôsobom ustanoveným zákonom, a so zákonmi, ak o nich nerozhoduje iný súd,

- d) všeobecne záväzných právnych predpisov miestnych orgánov štátnej správy a všeobecne záväzných nariadení orgánov územnej samosprávy podľa čl. 71 ods. 2 s ústavou, s ústavnými zákonmi, s medzinárodnými zmluvami vyhlásenými spôsobom ustanoveným zákonom, so zákonmi, s nariadeniami vlády a so všeobecne záväznými právnymi predpismi ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy, ak o nich nerozhoduje iný súd.
- 5 Podľa čl. 129 ods. 2 ústavy ústavný súd rozhoduje o ústavnosti a zákonnosti volieb prezidenta Slovenskej republiky, volieb do Národnej rady Slovenskej republiky, volieb do orgánov územnej samosprávy a volieb do Európskeho parlamentu.
- 6 Podľa čl. 127 ods. 1 ústavy ústavný súd rozhoduje o sťažnostiach fyzických osôb alebo právnických osôb, ak namietajú porušenie svojich základných práv alebo slobôd, alebo ľudských práv a základných slobôd vyplývajúcich z medzinárodnej zmluvy, ktorú Slovenská republika ratifikovala a bola vyhlásená spôsobom ustanoveným zákonom, ak o ochrane týchto práv a slobôd nerozhoduje iný súd.
- 7 Podľa čl. 125 ods. 3 ústavy ak ústavný súd svojím rozhodnutím vysloví, že medzi právnymi predpismi uvedenými v odseku 1 je nesúlad, strácajú príslušné predpisy, ich časti, prípadne niektoré ich ustanovenia účinnosť. Orgány, ktoré tieto právne predpisy vydali, sú povinné do šiestich

nutie Ústavného súdu Slovenskej republiky vydané v konaní o súlade právnych predpisov. Ústavný súd rozhoduje o súlade právnych predpisov nálezom, jeho rozhodnutie je všeobecne záväzné a publikuje sa v Zbierke zákonov Slovenskej republiky.

V právnej teórii sa rozlišuje abstraktná a konkrétna kontrola ústavnosti právnych predpisov. Podstatou konkrétnej kontroly ústavnosti je skutočnosť, že príslušný orgán súdnej kontroly ústavnosti môže posudzovať súlad napadnutého právneho predpisu s ústavou, resp. iným právnym predpisom vyššej právnej sily len v súvislosti s rozhodovaním konkrétneho právneho sporu (kauzy), pričom o súlade právnych predpisov rozhoduje ako o predbežnej (prejudiciálnej) otázke. Naopak, podstatou abstraktnej kontroly ústavnosti je skutočnosť, že ústavou legitimované subjekty môžu iniciovať konanie o súlade právnych predpisov bez ohľadu na existenciu konkrétneho právneho sporu, t. j. môžu napadnúť priamo ústavnosť zákona, resp. iného právneho predpisu. Je nepochybné, že výraznejší politický rozmer má abstraktná kontrola ústavnosti a to zvlášť vtedy, ak disponuje oprávnením iniciovať konanie o súlade právnych predpisov parlamentná menšina (opozícia).

Ústava Slovenskej republiky koncipuje právomoc ústavného súdu rozhodovať o súlade právnych predpisov zásadne v abstraktnej forme kontroly ústavnosti právnych predpisov,⁸ pričom ustanovuje mimoriadne široký okruh subjektov aktívne legitimovaných iniciovať konanie o súlade právnych predpisov, ku ktorým patrí aj parlamentná menšina (jedna pätina poslancov národnej rady).⁹ Tieto skutočnosti umožňujú na základe obsahového zamerania návrhov na začatie konania o súlade právnych predpisov

mesiacov od vyhlásenia rozhodnutia ústavného súdu uviesť ich do súladu s ústavou, s ústavnými zákonmi a s medzinárodnými zmluvami vyhlásenými spôsobom ustanoveným zákonom, a ak ide o predpisy uvedené v odseku 1 písm. b) a c), aj s inými zákonmi, a ak ide o predpisy uvedené v odseku 1 písm. d), aj s nariadeniami vlády a so všeobecne záväznými právnymi predpismi ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy. Ak tak neurobia, také predpisy, ich časti alebo ustanovenia strácajú platnosť po šiestich mesiacoch od vyhlásenia rozhodnutia.

- 8 K špecifickému prejavu abstraktnej kontroly ústavnosti dochádza vtedy, ak konanie pred ústavným súdom iniciuje všeobecný súd v súvislosti so svojou rozhodovacou činnosťou (rozhodovaním konkrétneho sporu). Jeho podstata spočíva v tom, že ak všeobecný súd rozhodujúci o konkrétnej právnej veci dospeje k záveru, že právny predpis, ktorý má aplikovať v danej veci, nie je v súlade s ústavou, alebo iným právnym predpisom vyššej právnej sily, preruší konanie a predloží ústavnému súdu návrh na začatie konania o kontrole ústavnosti príslušného právneho predpisu. Následne ústavný súd rozhodne v režime abstraktnej kontroly ústavnosti o (ne) súlade príslušného právneho predpisu s ústavou, resp. iným právnym predpisom vyššej právnej sily, pričom všeobecný súd môže o konkrétnej kauze rozhodnúť až po rozhodnutí ústavného súdu; pri svojom rozhodovaní je už však viazaný právnym názorom ústavného súdu (pozri čl. 144 ods. 2 ústavy).

- 9 Podľa § 18 ods. 1 písm. a) až g) v spojení s § 37 ods. 1 zákona o ústavnom súde ústavný súd začne konanie o súlade právnych predpisov, ak návrh podá

- a) najmenej pätina poslancov Národnej rady Slovenskej republiky,
- b) prezident Slovenskej republiky,
- c) vláda Slovenskej republiky,
- d) súd, v súvislosti so svojou rozhodovacou činnosťou,
- e) generálny prokurátor Slovenskej republiky,
- f) predseda Súdnej rady Slovenskej republiky vo veciach súladu právnych predpisov podľa čl. 125 ods. 1 Ústavy týkajúcich sa výkonu súdnictva,

formulovať aj zovšeobecňujúce závery o škále aktuálnych spoločenských problémov, ktoré sú spravidla aj predmetom politického zápasu, alebo aspoň širšej (nielen odbornej) verejnej diskusie. Ak sa oprieme o uvedené východisko, tak možno vo vzťahu k menšinovej agende, ktorá sa objavila v doterajšej rozhodovacej činnosti ústavného súdu v konaní o súlade právnych predpisov podľa čl. 125 ods. 1 ústavy, formulovať podľa môjho názoru aspoň dve zovšeobecňujúce hodnotiace poznámky:

1. Problematika právneho postavenia národnostných menšín a etnických skupín sa pomerne výrazne premietla do rozhodovacej činnosti ústavného súdu o súlade právnych predpisov predovšetkým v prvom decéniu jeho činnosti (1993 – 2003), keď bol konfrontovaný s viacerými mimoriadne citlivými návrhmi na začatie konania, z ktorých bolo možné „cítiť“ existenciu pomerne vysokého napätia v národnostných vzťahoch (zvlášť vo vzťahu k maďarskej národnostnej menšine). Väčšina návrhov na začatie konania o súlade právnych predpisov, ktoré sa priamo, či aspoň nepriamo dotýkali menšinovej problematiky, súvisela so zásahmi zákonodarcu do ústavou garantovaných práv národnostných menšín a etnických skupín; išlo najmä:
 - o konanie vedené pod sp. zn. PL. ÚS 8/96, v ktorom ústavný súd na návrh skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky (ďalej len „národná rada“) preskúmaval namietaný nesúlad viacerých ustanovení zákona č. 270/1996 Z. z. o štátnom jazyku, obmedzujúcich jazykové práva národnostných menšín, s ústavou a medzinárodnými zmluvami,¹⁰ alebo
 - konanie vedené pod sp. zn. PL. ÚS 4/97, v ktorom ústavný súd na návrh prezidenta Slovenskej republiky preskúmaval (okrem iného) súlad § 31 zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 350/1996 Z. z. o rokovacom poriadku Národnej rady Slovenskej republiky s viacerými ustanoveniami ústavy, ktorý ustanovil slovenský jazyk za jediný rokovací jazyk národnej rady¹¹,
 - konanie vedené pod sp. zn. PL. ÚS 19/98, v ktorom ústavný súd na základe návrhu skupiny poslancov národnej rady preskúmaval (okrem iného) ústavnosť tzv.

g) verejný ochranca práv vo veciach súladu právnych predpisov podľa čl. 125 ods. 1 Ústavy, ak ich ďalšie uplatňovanie môže ohroziť základné práva alebo slobody alebo ľudské práva a základné slobody vyplývajúce z medzinárodnej zmluvy, ktorú Slovenská republika ratifikovala a ktorá bola vyhlásená spôsobom ustanoveným zákonom.

10 Ústavný súd v náleze sp. zn. PL. ÚS 8/96 z 26. augusta 1997 vyslovil, že § 3 ods. 5 zákona o štátnom jazyku, ktorý ustanovoval, že písomné podania občanov určené verejnoprávnym orgánom sa podávajú (výlučne) v štátnom jazyku, v spojení s § 12 tohto zákona (§-om 12 zákona o štátnom jazyku bol zrušený zákon Slovenskej republiky č. 428/1990 Zb. o úradnom jazyku v Slovenskej republike) nie je v súlade s čl. 34 ods. 2 písm. b) ústavy a vo zvyšnej časti návrhu skupiny poslancov národnej rady nevyhovel. Text označeného nálezu pozri: *Zbierka nálezov a uznesení Ústavného súdu Slovenskej republiky 1997* [online]. Košice : Ústavný súd Slovenskej republiky, 1998, s. 199. [cit. 2. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<https://www.ustavnyjud.sk/vyhľadavanie-rozhodnuti#!/DecisionsSearchResultView>>.

11 Ústavný súd tejto časti návrhu prezidenta v náleze sp. zn. PL. ÚS 4/97 z 24. februára 1998 nevyhovel. Text nálezu pozri *Zbierka nálezov a uznesení Ústavného súdu Slovenskej republiky 1998* [online]. Košice : Ústavný súd Slovenskej republiky, 1999, s. 29. [cit. 2. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<https://www.ustavnyjud.sk/vyhľadavanie-rozhodnuti#!/DecisionsSearchResultView>>.

národnostných kvót zavedených do zákona č. 346/1990 Zb. o voľbách do orgánov samosprávy obcí novelizáciou tohto zákona vykonanou niekoľko mesiacov pred konaním volieb (účelom tzv. národnostných kvót bolo obmedziť počty navrhovaných kandidátov z osôb tvoriacich národnostné menšiny a etnické skupiny pre voľby do orgánov samosprávy obcí, t. j. v podstate išlo o úsilie parlamentnej väčšiny obmedziť účasť národnostných menšín a etnických skupín na verejnom živote.¹²

2. Frekvencia národnostnou problematikou „motivovaných“ návrhov na začatie konania o súlade právnych predpisov síce po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie (po roku 2004) mierne poklesla, napriek tomu možno v rámci nej registrovať minimálne tri návrhy na začatie konania o súlade právnych predpisov s ústavou, ktorým možno pripísať menšinovú dimenziu; ide o návrhy vedené ústavným súdom pod sp. zn. PL. ÚS 8/04, PL. ÚS 16/2010 a PL. ÚS 11/2012.

Za kľúčové z hľadiska skúmanej problematiky treba podľa môjho názoru považovať rozhodnutie ústavného súdu vo veci vedenej pod sp. zn. PL. ÚS 8/04. Predmetom tohto konania bolo rozhodovanie o návrhu vlády Slovenskej republiky na vyslovenie nesúladu § 8 ods. 8 zákona č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon) s viacerými ustanoveniami ústavy. Ustanovenie § 8 ods. 8 antidiskriminačného zákona v napadnutej dikcii znelo nasledovne: *„Na zabezpečenie rovnosti príležitostí v praxi a dodržiavania zásady rovnakého zaobchádzania možno prijať osobitné vyrovnávacie opatrenia na zabránenie znevýhodnenia súvisiaceho s rasovým pôvodom alebo etnickým pôvodom.“* Je celkom zjavné, že zákonodarca sa napadnutým ustanovením pokúsil zaviesť do právneho poriadku Slovenskej republiky pozitívnu diskrimináciu, ktorá bola účelovo zameraná na odstraňovanie znevýhodnenia súvisiaceho *„...s rasovým pôvodom alebo etnickým pôvodom“*. Ústavný súd o návrhu vlády rozhodol nálezom sp. zn. PL. ÚS 8/04 z 18. októbra 2005, ktorým vyslovil nesúlad napadnutého ustanovenia antidiskriminačného zákona s čl. 1 ods. 1 a čl. 12 ods. 1 prvou vetou a 2 ústavy.¹³

Nesúlad napadnutého ustanovenia antidiskriminačného zákona s čl. 1 ods. 1 ústavy ústavný súd odôvodnil predovšetkým tým, že *„neobsahuje aspekt dočasnosti, rámcové vymedzenie metód na dosiahnutie určeného cieľa, dovolený predmet vyrovnávacích*

12 Ústavný súd v náleze sp. zn. PL. ÚS 19/98 z 14. októbra 1998 vyslovil nesúlad príslušných ustanovení zákona Slovenskej národnej rady č. 346/1990 Zb. o voľbách do orgánov samosprávy obcí v znení zákona č. 233/1998 Z.z. upravujúcich problematiku tzv. národnostných kvót s viacerými ustanoveniami ústavy. Text označeného nálezu pozri: *Zbierka nálezov a uznesení Ústavného súdu Slovenskej republiky 1998* [online]. Košice : Ústavný súd Slovenskej republiky, 1999, s. 173. [cit. 2. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<https://www.ustavnyusud.sk/vyhľadavanie-rozhodnuti#!DecisionsSearchResultView>>.

13 Úplné znenie nálezu sp. zn. PL. ÚS 6/04 z 18. októbra 2005 (vrátane odlišných stanovísk pozri v *Zbierke zákonov a uznesení Ústavného súdu Slovenskej republiky 2005* [online]. Košice : Ústavný súd Slovenskej republiky, 2006, s. 53 – 79. [cit. 2. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<https://www.ustavnyusud.sk/vyhľadavanie-rozhodnuti#!DecisionsSearchResultView>>.

opatrení a kritériá na vymedzenie ich obsahu“, čo považoval za nezlučiteľné s princípom právneho štátu, ktorý je garantovaný v čl. 1 ods. 1 ústavy.

Zásadný význam z hľadiska týmto príspevkom sledovanej problematiky má právny názor, na základe ktorého ústavný súd vyslovil nesúlad napadnutého ustanovenia antidiskriminačného zákona s čl. 12 ods. 1 a 2 ústavy. Podľa názoru ústavného súdu *„v ústavnom poriadku Slovenskej republiky sa uznáva ako všeobecne akceptovaný prístup k zabezpečeniu rovnosti v právach len také vychýlenie z univerzálneho chápania rovnosti (zákazu diskriminácie), ktoré má výslovný ústavný základ reagujúci na prirodzené nerovnosti medzi ľuďmi, ktorých nevyrovnávanie prostredníctvom zákonných opatrení by mohlo viesť k neodôvodnenej tvrdosti voči určitým skupinám osôb (napríklad mladiství, ženy, zdravotne postihnuté osoby). Napadnuté ustanovenie antidiskriminačného zákona podľa názoru ústavného súdu však nemá taký ústavný základ, ktorý by opodstatňoval ústavne dovoľené odchylenie sa od univerzálneho princípu rovnosti vyjadreného v čl. 12 ods. 1 druhej vete a v čl. 12 ods. 2 ústavy“*.

Priestorové možnosti tohto príspevku neumožňujú podrobnejšiu odbornú polemiku s citovaným právnym názorom ústavného súdu (navyše to nie je ani účelom tohto príspevku). Obmedzím sa preto len na konštatovanie, že právny názor väčšiny pléna ústavného súdu, že pozitívna diskriminácia nemá v Slovenskej republike ústavný základ, je značne problematický a to predovšetkým vo vzťahu k čl. 33 a čl. 34 ústavy, priznávajúcim občanom tvoriacim národnostné menšiny a etnické skupiny základné práva, ktorými nedisponujú iní občania, resp. iné fyzické osoby. Problematickosť záveru väčšiny pléna ústavného súdu potvrdzuje aj skutočnosť, že k nálezu z 18. októbra 2005 pripojili odlišné stanoviská až piati sudcovia ústavného súdu.¹⁴ Podľa môjho názoru sa javí nanajvýš žiaduce, aby ústavný súd pri najbližšej príležitosti tento právny záver prehodnotil, čím by mohol vytvoriť orgánom zákonodarnej a výkonnej moci väčší priestor pre riešenia problémov súvisiacich s reálnym postavením rómskej etnickej skupiny.

Predmetom konania vedeného pod sp. zn. PL. ÚS 16/2010 bolo rozhodovanie o návrhu skupiny 31 poslancov národnej rady, zastúpenej poslancom Rafaelom Rafajom (bývalým predsedom poslaneckého klubu SNS) na začatie konania o súlade niektorých ustanovení zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 37/2009 Z. z. (ďalej len „školský zákon“), ktoré umožňujú uvádzať geografické názvy v učebných pomôckach v jazyku národnostných menšín, s viacerými ustanoveniami ústavy. Napadnuté ustanovenia školského zákona predovšetkým ustanovujú, že v učebniciach, ako aj v učebných textoch a pracovných zošitoch vydávaných v jazyku národnostnej menšiny sa geografické názvy, ktoré sú vžitá a zaužívané v jazyku národnostnej menšiny, uvádzajú dvojjazyčne, a to najprv v jazyku príslušnej národnostnej menšiny a až následne v zátvorke alebo za lomkou v štátnom jazyku. Ústavný súd sa s týmto návrhom nevyporiadal meritórne, ale len procesne, keďže ho uznesením PL. ÚS 16/2010 z 29. septembra 2010 zamietol

14 K tomu zvlášť pozri spoločné odlišné stanovisko sudcov Ľudmily Gajdošíkovej, Štefana Horvátha a Alexandra Bröstla.

z dôvodu, že za návrh na prijatie návrhu skupiny poslancov národnej rady na ďalšie konanie nehlasovala ústavou požadovaná väčšina sudcov ústavného súdu.¹⁵

Predmetom konania vedeného pod sp. zn. PL. ÚS 11/2012 bol návrh skupiny 30 poslancov národnej rady týkajúci sa verejnosťou mimoriadne sledovaného sporu o ústavnosť niektorých ustanovení č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení zákona č. 250/2010 Z. z. Napadnutými ustanoveniami, ktoré boli do zákona o štátnom občianstve implementované v skrátrenom legislatívnom konaní prostredníctvom jeho urýchlene spracovanej novelizácie, národná rada reagovala na exterritoriálne účinky maďarského zákona o štátnom občianstve. Prostredníctvom novelizácie zákona o štátnom občianstve vykonanou zákonom č. 250/2010 Z. z. sa ustanovil ďalší dôvod straty štátneho občianstva Slovenskej republiky, spočívajúci v nadobudnutí cudzieho štátneho občianstva na základe výslovného prejavu vôle dotknutej fyzickej osoby. Dotknutá osoba je v zmysle napadnutej novelizácie zákona o štátnom občianstve povinná pod hrozbou sankcie (finančnej pokuty) túto skutočnosť (nadobudnutie cudzieho štátneho občianstva) bezodkladne oznámiť miestne príslušnému obvodnému úradu. Ani v tejto mimoriadne citlivej, ale aj právne zložitej veci ústavný súd nedospel k požadovanému ústavnému konsenzu a návrh uznesením PL. ÚS 11/2012 zo 17. septembra 2014 zamietol, keďže za návrh sudcu spravodajcu a ani protinávrh sudcu Lajosa Mészárosa nehlasovala ústavou požadovaná nadpolovičná väčšina všetkých sudcov ústavného súdu. V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že na nespôsobilosť ústavného súdu meritorne rozhodnúť o návrhu skupiny poslancov národnej rady nie bezvýznamným spôsobom vplývala aj skutočnosť, že o ňom rozhodoval v nekompletnom zložení (v čase rozhodovania o tejto veci bolo obsadených len 11 sudcovských miest v 13-členom pléne ústavného súdu).¹⁶

Problematika národnostných menšín a etnických skupín v konaní o volebných sťažnostiach podľa čl. 129 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky

Výkon právomoci ústavného súdu rozhodovať o volebných veciach ustanovenej v už citovanom čl. 129 ods. 2 ústavy (pozri poznámku pod čiarou č. 5) je podrobnejšie upravený v ustanoveniach § 59 až 63d zákona o ústavnom súde. O volebných sťažnostiach môže ústavný súd rozhodnúť tak, že:

15 Podľa čl. 131 ods. 2 druhej a tretej vety ústavy: „Plénum ústavného súdu sa uznáva nadpolovičnou väčšinou všetkých sudcov. Ak sa táto väčšina nedosiahne, návrh sa zamietne.“

16 Aj vzhľadom na skutočnosť, že išlo o rozhodovanie spoločensky mimoriadne citlivého právneho sporu, ústavný súd zvolil netradičné riešenie, keď do odôvodnenia svojho procesného rozhodnutia o zamietnutí návrhu skupiny poslancov zahrnul tak návrh sudcu spravodajcu smerujúci k odobreniu ústavnosti napadnutých ustanovení zákona o štátnom občianstve, ako aj protinávrh sudcu Lajosa Mészárosa smerujúci k vysloveniu neústavnosti niektorých z napadnutých ustanovení zákona o štátnom občianstve. Ústavný súd tak umožnil verejnosti oboznámiť sa s rozdielnymi prístupmi sudcov k posúdeniu ústavnosti napadnutých ustanovení zákona o štátnom občianstve. Dostupné na internete: <<https://www.ustavnyjud.sk/vyhľadavanie-rozhodnuti#!DecisionsSearchResultView>>.

- a) vyhlási voľby za neplatné,
- b) zruší napadnutý výsledok volieb,
- c) zruší rozhodnutie volebnej komisie a vyhlási za zvoleného toho, kto bol riadne zvolený,
- d) volebnú sťažnosť zamietne.

Rozhodovanie o volebných sťažnostiach patrí z kvantitatívneho hľadiska k najviac uplatňovaným právomociam ústavného súdu. V období rokov 1993 až 2016 bolo ústavnému súdu doručených takmer 600 volebných sťažností. Najviac volebných sťažností smerovalo proti výsledkom volieb do orgánov samosprávy obcí (530), pričom v 48 prípadoch ústavný súd sťažovateľom vyhovel (36-krát vyhlásil voľby za neplatné, päťkrát zrušil napadnutý výsledok volieb a sedemkrát vyhlásil za zvoleného toho, kto bol riadne zvolený.¹⁷

Námietky, ktoré sťažovatelia uplatňujú vo volebných sťažnostiach, sú veľmi rôznorodé, pričom niektoré z týchto námietok majú zjavne aj národnostný, resp. etnický kontext. Ide predovšetkým o námietky súvisiace s účasťou rómskej etnickej skupiny vo voľbách. K najčastejším námietkam dotýkajúcim sa rómskeho etnika, ktoré sťažovatelia uplatňujú vo volebných sťažnostiach, patrí predovšetkým námietka kupovania hlasov rómskych voličov (volebná korupcia), námietka porušovania volebného moratória, resp. uplatňovania zákonom zakázaných foriem volebnej agitácie v častiach obcí obývaných rómskou etnickou skupinou, príp. „zväzanie“ rómskych voličov do volebných miestností organizované jednotlivými kandidátmi.¹⁸ Nie zriedkavá je aj námietka spočívajúca v nedovolenom ovplyvňovaní voličov patriacich k rómskej etnickej skupine priamo vo volebných miestnostiach.¹⁹ Najvyššou intenzitou porušovania volebných predpisov sa už štandardne vyznačujú voľby vo východoslovenskej obci Žehra, obývanej prevažne rómskym etnikom, pri ktorých sťažovatelia namietali aj znemožňovanie účasti nerómskeho obyvateľstva na obecných voľbách a otvorenú manipuláciu s volebnými výsledkami.²⁰

Aj bez hlbšej analýzy vyššie uvádzaných konaní vo volebných veciach obsahujúcich „rómsku problematiku“ možno konštatovať, že obyvateľstvo tvoriace rómsku etnickú skupinu je stredobodom záujmu v podstate všetkých kandidujúcich subjektov pri voľ-

17 Viac o tejto časti rozhodovacej činnosti ústavného súdu pozri napr. MACEJKOVÁ, Ivetta – BABJAK, Miloslav – MIHALOV, Ján – MOZEŠOVÁ, Zuzana. *Volebné sťažnosti v rozhodovacej činnosti Ústavného súdu Slovenskej republiky*. Košice : EUROUNION spol. s r. o., 2016, s. 224, alebo Dostupné na internete: <<https://www.ustavnysud.sk/konania-vo-volebnych-veciach>>.

18 Z viacerých konaní o volebných sťažnostiach obsahujúcich takéto námietky, ktorým ústavný súd vyhovel, možno poukázať najmä na nasledovné; konanie vedené pod sp. zn. PL. ÚS 45/07 (Brzotín), PL. ÚS 1/2011 (Levoča), PL. ÚS 13/2011 (Svinia) alebo PL. ÚS 28/2014 (Roztoky). Zároveň sa ale žiada upozorniť aj aspoň na niektoré ďalšie konania vo volebných veciach disponujúce výraznou „rómskou dimenziou“, ktoré skončili pre sťažovateľom neúspešne; ide napr. o konania vedené pod sp. zn. PL. ÚS 8/07 (Vrbov), PL. ÚS 10/2011 (Čičava), PL. ÚS 90/2011 (Moldava nad Bodvou), PL. ÚS 25/2011 (Richnava), PL. ÚS 51/2014 (Trebišov) alebo PL. ÚS 26/2011 (mestská časť Luník IX Košice).

19 Napr. sťažnosť vedená pod sp. zn. PL. ÚS 56/2014 (Sabinov).

20 Pozri konania vedené pod sp. zn. PL. ÚS 90/07, ako aj PL. ÚS 17/09.

bách do orgánov samosprávy obcí (ale aj iných typoch volieb), čo súvisí pravdepodobne s tým, že ide o časť obyvateľstva, ktorá je v období pred voľbami z pohľadu kandidujúcich subjektov zrejme najviac náchylná podliehať nekalým praktikám vedenia volebnej kampane (najmä volebnej korupcii). Zároveň ide o časť obyvateľstva, ktorá spravidla nemá vyhranené volebné preferencie, a preto je vo vzťahu k nej efektívna priama volebná agitácia v čase bezprostredne pred voľbami, ktorá je založená aj na menších materiálnych požitkoch (volebné guláše, podávanie alkoholických nápojov a pod.) a nie zriedka na nereálnych volebných sľuboch. Z obsahu volebných sťažností možno vyvodiť tiež skutočnosť, že na ovplyvňovaní hlasov rómskych voličov sa spravidla výrazne podieľajú aj mienkotvorné osobnosti pochádzajúce priamo z rómskeho etnika (napr. vajdovia).

Národnostnú dimenziu obsahujú aj volebné sťažnosti, ktorými sa napádajú výsledky volieb v obciach či mestách nachádzajúcich sa v blízkosti slovensko-maďarských hraníc obsahujúce námietku o zneužití maďarských hromadných oznamovacích prostriedkov na účely volebnej agitácie niektorých kandidátov patriacich k maďarskej národnostnej menšine (a to aj v čase volebného moratória). Ide ale námietku, ktorá sa v poslednom čase objavuje už len v obmedzenom počte volebných sťažností.²¹

Problematika národnostných menšín a etnických skupín v konaní o sťažnostiach podľa čl. 127 ods. 1 Ústavy Slovenskej republiky

Z hľadiska bezprostrednej a konkrétnej ústavnej ochrany základných práv a slobôd fyzických osôb alebo právnických osôb má zásadný význam rozhodovanie ústavného súdu o tzv. ústavných sťažnostiach podľa už citovaného čl. 127 ods. 1 ústavy (pozri poznámku pod čiarou č. 6). Rozhodovanie o ústavných sťažnostiach tvorí z kvantitatívneho hľadiska dominujúcu časť rozhodovacej agendy ústavného súdu (viac ako 90 % z podaní doručených ústavnému súdu tvoria práve ústavné sťažnosti), pričom z hľadiska právnych prostriedkov, ktorými ústavný súd disponuje vo sfére individuálnej ochrany ústavnosti, ide zjavne o najefektívnejší právny nástroj ochrany základných práv a slobôd garantovaných ústavou, ako aj ľudských práv a základných slobôd vyplývajúcich z platných medzinárodných zmlúv fyzických osôb a právnických osôb. Právomoc vyplývajúca z čl. 127 ods. 1 ústavy je založená na princípe subsidiarity, z čoho vyplýva, že ústavný súd ju môže uplatniť len vtedy, ak sťažovateľ už využil všetky ostatné právne prostriedky ochrany svojich práv, ktoré mu právny poriadok Slovenskej republiky účinne poskytuje.

Efektívnosť ústavnej ochrany poskytovanej na základe ústavnej sťažnosti podčiarkuje čl. 127 ods. 2 ústavy, v zmysle ktorého v prípade, ak ústavný súd vyhovie sťažnosti a svojím rozhodnutím vysloví, že právoplatným rozhodnutím, opatrením alebo iným zásahom príslušného orgánu verejnej moci boli porušené práva alebo slobody, ktorých porušenie sťažovateľ namietal, ústavný súd zároveň

21 Pozri konanie o volebnej sťažnosti smerujúcej proti výsledkom volieb primátora v meste Dunajská Streda vedené pod sp. zn. PL. ÚS 90/07 (ústavný súd nálezom z 19. novembra 2008 tejto volebnej sťažnosti vyhovel a voľby primátora vyhlásil za neplatné).

- (obligatórne) zruší také rozhodnutie, opatrenie alebo iný zásah, pričom ďalej môže vec vrátiť na ďalšie konanie,
- zakázať pokračovať v porušovaní základných práv a slobôd alebo ľudských práv a základných slobôd vyplývajúcich z platnej medzinárodnej zmluvy,
- ak je to možné, prikázať, aby ten, kto porušil práva alebo slobody, obnovil stav pred ich porušením,
- v prípade ak porušenie práv alebo slobôd vzniklo nečinnosťou príslušného orgánu verejnej moci, môže tiež prikázať, aby ten, kto tieto práva alebo slobody porušil, vo veci konal. Navyše podľa čl. 127 ods. 3 ústavy ústavný súd môže svojím rozhodnutím, ktorým vyhovie sťažnosti, priznať tomu, koho práva podľa odseku 1 boli porušené, primerané finančné zadostučinenie.

Z povahy veci vyplýva, že z obsahového hľadiska sú ústavné sťažnosti veľmi rôznorodé. Preto vôbec neprekvapuje, že viaceré z nich sa priamo dotýkajú porušenia základných práv, ktoré ústava garantuje len občanom tvoriacim národnostné menšiny a etnické skupiny (základné práva upravené v čl. 33 a čl. 34 ústavy), alebo ide o ústavné sťažnosti občanov tvoriacich národnostné menšiny a etnické skupiny (príp. právnických osôb zastupujúcich záujmy národnostných menšín, či etnických skupín), ktorými sa domáhajú ochrany svojich ďalších základných práv a slobôd garantovaných ústavou, ku ktorému došlo, resp. malo dôjsť primárne z dôvodu ich príslušnosti k národnostnej menšine alebo etnickej skupine, t. j. na diskriminačnom základe, ktorý ústava v čl. 12 ods. 2 výslovne zakazuje.²²

V posudzovanom období (po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie) sa sťažnosti, ktorými sťažovatelia namietajú (len) porušenie základných práv garantovaných v čl. 33 a čl. 34, t. j. práv patriacich len občanom tvoriacim národnostné menšiny a etnické skupiny, prakticky neobjavujú.²³ Na druhej strane v registri ústavných sťaž-

22 Podľa čl. 12 ods. 2 ústavy „Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na ...rasu, farbu pleti ... národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine ... Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvyhodňovať alebo znevýhodňovať“.

23 V predchádzajúcom období sa vyskytlo viacero takýchto sťažností; pozri napr. konanie o sťažnosti dvoch príslušníkov národnostnej menšiny, ako aj Zväzu Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky a Rusínskej obrody, ktorou namietali porušenie svojich práv podľa čl. 34 ods. 1. a čl. 34 ods. 2 písm. c) ústavy, ako aj čl. 11 ods. 1 a 3 Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov rozhodnutím ústredného riaditeľa Slovenského rozhlasu zo 17. marca 2003, ktorým rozhodol o zrušení Hlavnej redakcie národnostno-etnického vysielania Slovenského rozhlasu Prešova o začlenení jej časti do Regionálneho štúdia Slovenského rozhlasu v Košiciach (ústavný súd túto sťažnosť uznesením sp. zn. I. ÚS 191/03 z 5. novembra 2003 odmietol), alebo konanie o sťažnosti skupiny obyvateľov mesta Dobšiná patriacich k rómskej etnickej skupine namietajúcich porušenie svojich základných práv a slobôd vyplývajúcich z čl. 12 a čl. 33 ústavy uznesením Mestského zastupiteľstva mesta Dobšiná z 5. augusta 2002 (ďalej aj „napadnuté uznesenie“), ktorým zrušilo svoje uznesenie z 20. marca 2002, ktorým bola schválená koncepcia výstavby nízko-štandardného bývania. K vydaniu napadnutého uznesenia malo podľa sťažovateľov dôjsť na základe petície iných obyvateľov mesta Dobšiná, ktorou podporili petíciu v nasledovnom znení: „*Nesúhlasím s výstavbou bytov pre občanov cigánskej národnosti na území mesta Dobšiná, nakoľko hrozí prílev neprispôsobivých občanov cigánskej národnosti z okolia, dokonca aj z iných okresov a kra-*

ností doručených ústavnému súdu v posudzovanom období možno nájsť celý rad takých, ktorými sa občania tvoriaci národnostné menšiny alebo etnické skupiny domáhajú ústavnej ochrany z dôvodu ich diskriminácie pre ich národnostný, resp. etnický pôvod (príslušnosť). Tieto ústavné sťažnosti možno rozdeliť z tematického hľadiska do viacerých skupín.

Do jednej z takto tematicky vyčlenených skupín možno zaradiť ústavné sťažnosti, ktorými občania patriaci k rómskej etnickej skupine namietajú porušenie svojich základných práv z dôvodu nerovnakého (diskriminačného) zaobchádzania v súvislosti s ich prístupom k zamestnaniu. Do tejto skupiny patrí napr. sťažnosť sťažovateľky patriacej k rómskej etnickej skupine, ktorá namietala porušenie svojich základných práv z dôvodu, že všeobecné súdy nevyhoveli jej (antidiskriminačnej) žalobe, ktorou sa domáhala určenia, že mesto Spišská Nová Ves vo výberovom konaní na pracovné miesta terénnych sociálnych pracovníkov, financovaných z prostriedkov Fondu sociálneho rozvoja, porušilo zásadu rovnakého zaobchádzania. Ústavný súd sťažnosti sťažovateľky nálezom III. ÚS 90/2015 z 1. decembra 2015 vyhovel, zrušil napadnutý rozsudok odvolacieho súdu a vrátil mu vec na ďalšie konanie.²⁴

Naopak sťažnosť dvoch sťažovateľiek, ktoré namietali porušenie svojich práv z dôvodu, že všeobecné súdy nevyhoveli ich žalobe, ktorou sa domáhali určenia, že v žalobe označená právnická osoba im odmietla poskytnúť zamestnanie z dôvodu ich príslušnosti k rómskej etnickej skupine, ústavný súd uznesením sp. zn. I. ÚS 77/2013 zo 6. februára 2013 odmietol. Označeným uznesením ústavný súd „odobril“ rozhodnutia všeobecných súdov, ktorými nevyhoveli žalobe sťažovateľiek predovšetkým z dôvodu, že neuniesli dôkazné bremeno (nepreukázali svoje tvrdenia o diskriminačnom prístupe označenej právnickej osoby k ich zamestnaniu).

Do tejto kategórie možno tiež zaradiť ústavnú sťažnosť sťažovateľky rómskeho pôvodu s vysokoškolským vzdelaním, ktorá podala sťažnosť proti rozhodnutiam všeobecných súdov v súvislosti s jej predchádzajúcim neúspešným uchádzaním sa o pracovné miesto na špeciálnej základnej škole, pre ktoré postačovalo úplné stredoškolské vzdelanie (aj pre nedostatok finančných prostriedkov bolo voľné pracovné miesto obsadené uchádzačkou s nižším vzdelaním, než mala sťažovateľka); všeobecné súdy žalobe sťažovateľky nevyhoveli, pričom ústavný súd ich rozhodnutia „odobril“ tým, že sťažnosť sťažovateľky uznesením sp. zn. II. ÚS 65/2015 zo 4. februára 2015 odmietol.

Za závažný problém spolužitia medzi rómskym etnikom a ostatnou časťou obyvateľstva možno, aj z hľadiska tematického zamerania viacerých ústavných sťažností, považovať odmietanie prístupu obyvateľov patriacich k rómskej etnickej skupine do pohostinstiev, ubytovacích, či iných obdobných zariadení. Takýmto postupom majiteľov či prenajímateľov označených zariadení nepochybne dochádza (samozrejme len v prí-

šov“ (ústavný súd aj túto sťažnosť uznesením III. ÚS 40/2003 z 5. februára 2003 odmietol ako zjavne neopodstatnenú).

24 Dostupné na internete: <<https://www.ustavnysud.sk/vyhľadavanie-rozhodnuti#!/DecisionsSearchResultView>>.

Na označených internetových stránkach ústavného súdu sú dostupné aj všetky nižšie uvedené rozhodnutia ústavného súdu, pozn.).

pade preukázania) k porušeniu zásady rovnakého zaobchádzania a tým aj k porušeniu práv garantovaných ústavou. Týmto problémom sa ústavný súd zaoberal napr. v sťažnosti vedenej pod sp. zn. I. ÚS 43/2011, ktorú uznesením z 3. februára 2011 odmietol ako zjavne neopodstatnenú. Označeným uznesením ústavný súd „odobril“ rozhodnutia všeobecných súdov, ktoré síce čiastočne vyhovelí žalobe sťažovateľov (išlo o osoby rómskeho pôvodu), keďže vyslovili, že vo vzťahu k nim sa žalovaný (prevádzkovateľ kaviarne) dopustil porušenia zásady rovnakého zaobchádzania a priamej diskriminácie a zároveň mu uložili, aby sa sťažovateľom ospravedlnil, ale nevyhoveli tej časti ich žalobného návrhu, ktorým sa domáhali priznania náhrady nemajetkovej ujmy.

Obdobný charakter mala i sťažnosť, o ktorej ústavný súd rozhodoval v konaní vedenom pod sp. zn. III. ÚS 91/2015. Sťažovateľ (občianske združenie Poradňa pre občianske a ľudské práva) namietal porušenie svojich ústavou garantovaných práv, ku ktorému malo dôjsť tým, že všeobecné súdy zamietli jeho žalobu, ktorou sa domáhal určenia, že postupom žalovaného (podnikateľa poskytujúceho ubytovacie služby) došlo k porušeniu zásady rovnakého zaobchádzania a priamej diskriminácii z dôvodu, že odmietol poskytnúť ubytovanie cca 20 osobám rómskeho pôvodu, pre ktorých mal sťažovateľ organizovať podujatie vyplývajúce z jeho hlavnej činnosti. Všeobecné súdy zamietli žalobu z dôvodu, že sťažovateľ svoje tvrdenia nedokázal preukázať, pričom ústavný súd sa v uznesení sp. zn. III. ÚS 91/2015 s týmto záverom všeobecných súdov stotožnil, a preto sťažnosť odmietol ako zjavne neopodstatnenú.

Ústavný súd sa zaoberal tiež s viacerými ústavnými sťažnosťami, ktorými sťažovatelia rómskeho pôvodu namietali porušenie svojich ústavou garantovaných práv postupmi a rozhodnutiami orgánov činných v trestnom konaní, resp. všeobecných súdov rozhodujúcich trestné veci. Do tejto kategórie možno zaradiť napr. konanie o sťažnosti súvisiacej s preskúmaním rozhodnutí všeobecných súdov týkajúcich sa (aj mediálne známej) vraždy troch osôb rómskeho pôvodu, ktorej sa dopustil príslušník mestskej polície v Hurbanove (mimo výkonu služby); konanie o tejto ústavnej sťažnosti podanej pozostalými po zavraždených osobách bolo vedené ústavným súdom pod sp. zn. II. ÚS 328/2015. Sťažovatelia sa ako poškodení svojou ústavnou sťažnosťou domáhali vyslovenia porušenia svojich ústavou garantovaných práv rozsudkom Špecializovaného trestného súdu, ktorým bol obžalovaný odsúdený za trestný čin úkladnej vraždy troch osôb na nepodmienečný trest odňatia slobody v trvaní 9 rokov a sťažovatelia ako poškodení boli odkázaní so svojím nárokom na náhradu škody na občianskoprávne konanie. Sťažovatelia predovšetkým namietali, že ako poškodení nemajú oprávnenie podať odvolanie proti rozhodnutiu trestného súdu o treste (trest odňatia slobody za usmrtenie troch osôb v trvaní 9 rokov považovali za zjavne neprimeraný). V tejto súvislosti namietali okrem iného aj záver Špecializovaného trestného súdu o tom, že obžalovaný spáchal trestný čin úkladnej vraždy v stave zníženej pričetnosti (podľa znaleckého posudku) a tiež to, že súd nezohľadnil dostatočne, že išlo o rasovo motivovaný útok. Ústavný súd sťažnosť sťažovateľov uznesením sp. zn. II. ÚS 328/2015 z 27. mája 2015 odmietol a to jednak preto, že dospel k záveru, že postup Špecializovaného trestného súdu bol v súlade so zákonom (v časti týkajúcej sa odkázania poškodených na uplatnenie náhrady škody v občianskoprávnom konaní) a sčasti aj pre nedostatok právomoci s poukazom na skutočnosť, že v konaní podľa čl. 127 ods. 1 ústavy nemôže vo veci konajúci senát

ústavného súdu preskúmať súlad dotknutej právnej úpravy s ústavou (v časti, ktorou sťažovatelia namietali, že nemohli napadnúť výrok súdu o výške trestu), keďže táto právomoc patrí do pôsobnosti pléna ústavného súdu v konaní o súlade právnych predpisov podľa čl. 125 ods. 1 ústavy.

Aspoň čiastočne boli sťažovatelia úspešnejší v konaní vedenom pod sp. zn. II. ÚS 424/2012. Podaniu ich ústavnej sťažnosti predchádzalo trestné konanie pred všeobecnými súdmi, v ktorom boli (3) obžalovaní odsúdení na nepodmienečné tresty odňatia za trestný čin ublíženia na zdraví (s následkom smrti rómskej občianky a početných zranení ďalších osôb) a porušovania domovej slobody. Sťažnosť podali manžel a deti zomrelej občianky rómskeho pôvodu ako poškodení, ktorí počas útoku obžalovaných na ich obydlie utrpeli aj vlastné zranenia²⁵ (k útoku obžalovaných osôb na obydlie sťažovateľov došlo v nočných hodinách – ide o skutok ešte v roku 2000). Jednému z odsúdených bola rozhodnutím všeobecného súdu zároveň uložená povinnosť nahradiť poškodeným preukázané pohrebné náklady a bolestné, pričom vo veci náhrady nemajetkovej ujmy boli poškodení odkázaní na občianskoprávne konanie. Sťažovatelia si v občianskoprávnom konaní uplatnili viacero nárokov, a to jednak v súvislosti s ujmom, ktorú utrpeli smrťou svojej manželky a matky, ako aj náhradu škody v podobe bolestného a sťaženia spoločenského uplatnenia za zranenia, ktoré sami utrpeli pri útoku obžalovaných. V priebehu konania sťažovatelia viackrát menili svoje nároky, pričom okrem iného vzali späť svoj návrh v časti, ktorou sa domáhali náhrady nemajetkovej ujmy za smrť ich manželky a matky (v konečnom dôsledku sa domáhali náhrady nemajetkovej ujmy v sume 300 000 Sk každému z nich). Okresný súd žalobu sťažovateľov zamietol a krajský súd jeho rozhodnutie potvrdil. V nadväznosti nato podali sťažovatelia ústavnú sťažnosť, ktorou sa domáhali, aby ústavný súd vyslovil porušenie ich ústavou garantovaných práv (vrátane základného práva podľa čl. 33 ústavy, ktoré im patrí ako občanom tvoriacim etnickú skupinu, pozn.), zrušenia napadnutého rozhodnutia odvolacieho súdu a priznania primeraného finančného zadosťučinenia v sume 100 000 €. Ústavný súd sťažnosti sčasti vyhovel, keď vyslovil, že krajský súd napadnutým rozhodnutím porušil ústavou garantované práva sťažovateľov, zrušil toto rozhodnutie odvolacieho súdu a vec mu vrátil na ďalšie konanie. Zároveň ústavný súd priznal sťažovateľom primerané finančné zadosťučinenie v symbolickej sume po 1 000 € každému z nich, pričom ale zároveň zdôraznil, že zrušením napadnutého rozhodnutia vytvára priestor, na to, aby sa s náhradou nemajetkovej ujmy vysporiadali v ďalšom konaní všeobecné sudy.²⁶

25 Pri útoku boli použité bejzbalové palice.

26 Do kategórie konaní, ktorých predmetom je preskúmavanie postupov a rozhodnutí orgánov činných v trestnom konaní, možno zaradiť aj ešte prebiehajúce konanie ústavného súdu o ústavných sťažnostiach týkajúcich sa ďalších mediálne výrazne pertraktovaných káuz, týkajúcich sa:

a) násilia na maloletých deťoch a mladistvých rómskeho pôvodu spôsobeného príslušníkmi PZ po ich zadržaní motorizovanou hliadkou poriadkovej polície a predvedení do priestorov Obvodného oddelenia PZ Košice-Juh (vo veci síce bolo vznesené obvinenie jednému z príslušníkov polície a následne podaná aj obžaloba, ale vo veci konajúce všeobecné sudy obžalovaného spod obžaloby oslobodili a sťažovateľov odkázali s náhradou škody na občianskoprávne konanie); ústavný súd o sťažnosti koná pod sp. zn. Rvp 12 658/2015, pričom zatiaľ o nej ešte nerozhodol),

Ďalšiu, porovnateľnú ale pritom relatívne samostatnú skupinu, ústavných sťažností tvoria sťažnosti podávané občiankami patriacimi k rómskej etnickej skupine, ktorými namietali porušenie svojich ústavou garantovaných práv rozhodnutiami orgánov činných v trestnom konaní, resp. rozhodnutiami všeobecných súdov súvisiacich s ich sterilizáciou. Ide o pomerne veľkú skupinu sťažností, z ktorých ústavný súd niektoré odmietol už pri predbežnom prerokovaní,²⁷ ale v troch prípadoch sťažnostiam vyhovel; išlo o sťažnosti vo veciach vedených pod sp. zn. III. ÚS 86/05, III. ÚS 194/06 a IV. ÚS 10/2010.

Predmetom sťažnosti troch sťažovateľiek rómskeho pôvodu vedenej pod sp. zn. III. ÚS 86/05 bolo namietané porušenie ich ústavou a Dohovorom o ochrane ľudských práv a základných slobôd (ďalej len „dohovor“) garantovaných práv, ku ktorému malo dôjsť uznesením vyšetrovateľky o zastavení trestného stíhania vo veci ich nezákonnej sterilizácie, ku ktorej malo dôjsť v Nemocnici s poliklinikou v Krompachoch (so záverom, že vykonaným vyšetrovaním neboli zistené skutočnosti pre trestné stíhanie konkrétnych osôb ani okolnosti, ktoré poškodené sťažovateľky uviedli vo svojej sťažnosti) a uznesením Krajskej prokuratúry v Košiciach, ktorým zamietla ich sťažnosť proti uzneseniu vyšetrovateľky o zastavení trestného stíhania. Krajská prokuratúra odôvodnila svoje rozhodnutie tým, že sťažovateľky ako poškodené podľa jej názoru nemali právo podať sťažnosť proti uzneseniu vyšetrovateľky o zastavení trestného stíhania. Ústavný súd o sťažnosti sťažovateľiek rozhodol nálezom sp. zn. III. ÚS 86/05 z 1. júna 2005, v ktorom vyslovil porušenie ich práva na účinný prostriedok nápravy garantovaný čl. 13 dohovoru v spojení s čl. 3 dohovoru a čl. 16 ods. 2 ústavy napadnutým uznesením krajskej prokuratúry, ktoré zároveň zrušil a vrátil krajskej prokuratúre na ďalšie konanie. V odôvodnení označeného nálezu ústavný súd vytkol krajskej prokuratúre, že o sťažnosti sťažovateľiek proti uzneseniu vyšetrovateľky rozhodla formalisticky, bez toho, aby ju preskúmala aj materiálne, hoci bola k tomu oprávnená.

Vec vedená pod sp. zn. III. ÚS 194/06 bezprostredne nadväzuje na rozhodnutie ústavného súdu vo veci vedenej pod sp. zn. III. ÚS 86/05; išlo o opakovanú ústavnú sťažnosť troch tých istých sťažovateľiek rómskeho pôvodu, ktoré opätovne namietali porušenie svojich ústavou a dohovorom garantovaných práv ďalším uznesením Krajskej prokuratúry v Košiciach, ktorým (rešpektujúc príkaz ústavného súdu vydaný vo veci vedenej pod sp. zn. III. ÚS 86/05) opätovne preskúmala sťažnosť sťažovateľiek proti uzneseniu vyšetrovateľky o zastavení trestného stíhania vo veci ich nezákonnej sterilizácie a opätovne ju zamietla. Ústavný súd vo veci rozhodol nálezom sp. zn. III. ÚS 194/06 z 13. decembra 2006 tak, že vyslovil porušenie základných práv sťažovateľiek podľa čl. 16 ods. 2 a čl. 19 ods. 2 ústavy a ich práv podľa čl. 3 a čl. 8 dohovoru, zrušil

b) policajného zákroku na Budulovskej ulici v Moldave nad Bodvou z 19. júna 2013, počas ktorého došlo k početným zraneniam viacerých osôb patriacich k rómskej etnickej skupine (v predmetnej veci sťažovatelia ako poškodení ústavou sťažnosťou namietajú nedostatočné preskúmanie postupu zásahovej jednotky polície orgánmi činnými v trestnom konaní, vrátane možného rasového motívu brutálneho zásahu proti poškodeným – ústavný súd o sťažnosti rozhoduje v konaní vedenom pod sp. zn. Rvp 4955/2016).

27 Išlo o sťažnosti vedené pod sp. zn. III. ÚS 51/08, III. ÚS 231/08, I. ÚS 176/2010, I. ÚS 318/2010, III. ÚS 316/2011, IV. ÚS 243/2011 a IV. ÚS 118/2012.

napadnuté uznesenie krajskej prokuratúry a priznal každej zo sťažovateľiek primerané finančné zadost'učinenie v sume 50 000 Sk, ako aj úhradu trov konania. Z odôvodnenia označeného nálezu vyplýva, že ústavný súd dospel k záveru, že v predmetnej trestnej veci orgány činné v trestnom konaní nevyužili všetky dostupné prostriedky na objektívne zistenie skutkového stavu.

Vec vedená ústavným súdom pod sp. zn. IV. ÚS 10/2010 sa taktiež dotýka sťažovateľky rómskeho pôvodu, ktorá bola podrobená sterilizácii vo Fakultnej nemocnici L. Pasteura v Košiciach, s tým rozdielom že táto sťažovateľka ústavnou sťažnosťou napadla porušenie svojich ústavou a dohovorom garantovaných práv rozsudkom Krajského súdu v Košiciach (nie v trestnej, ale občianskoprávnej veci), ktorým ako odvolací súd potvrdil rozsudok Okresného súdu Košice II, ktorým tento súd zamietol žalobu sťažovateľky na ochranu osobnosti (sťažovateľka sa domáhala, aby súd uložil žalovanej nemocnici, aby jej poslala ospravedlňujúci list za vykonanie protizákonného zákroku a priznal jej nemajetkovú ujmu v sume 500 000 Sk). Ústavný súd dospel k záveru, že napadnutý rozsudok krajského súdu je nedostatočne odôvodnený, nepresvedčivý a arbitrárny, a na tomto základe vyslovil, že ním došlo k porušeniu základného práva sťažovateľky na súdnu ochranu podľa čl. 46 ods. 1 ústavy a práva na spravodlivé súdne konanie podľa čl. 6 ods. 1 dohovoru, zrušil napadnutý rozsudok a vec vrátil krajskému súdu na ďalšie konanie a zároveň priznal sťažovateľke primerané finančné zadost'učinenie v sume 1500 eur a úhradu trov konania.

Nad rámec uvedeného treba poznamenať, že rozhodnutia orgánov verejnej moci Slovenskej republiky týkajúce sa nezákonnej sterilizácie rómskych žien majú aj medzinárodnú dimenziu. S viacerými takýmito sťažnosťami sa zaoberal aj Európsky súd pre ľudské práva, ktorý vo viacerých svojich rozhodnutiach vyslovil, že Slovenská republika svojimi rozhodnutiami a postupmi voči občiankam rómskeho pôvodu týkajúcim sa ich sterilizácie porušila ich práva garantované dohovorom.²⁸ Ide o stále aktuálnu problematiku, čo potvrdzuje aj skutočnosť, že Výbor pre ľudské práva OSN len celkom nedávno „*vyzval slovenskú vládu, aby prevzala zodpovednosť za vyšetrovanie prípadov násilných sterilizácií rómskych žien z minulosti a na tento účel zriadila nezávislý vyšetrovací orgán*“.²⁹

Záver

Poznatky z analýzy skúmanej časti judikatúry Ústavného súdu Slovenskej republiky zjavne signalizujú, že problematika rôznych foriem diskriminácie osôb patriacich k rómskej etnickej skupine predstavuje aktuálne jeden zo zrejme najzávažnejších problémov národnostných, resp. etnických vzťahov v Slovenskej republike. Tento problém

28 Ide o rozhodnutia V. C. proti Slovensku, sťažnosť č. 18968/07, rozsudok z 8. novembra 2011; K. H. a spol. proti Slovensku, sťažnosť č. 32881/04, rozsudok z 28. apríla 2009; I. G. a spol. proti Slovensku, sťažnosť č. 15966/04, rozsudok z 13. novembra 2012; N. B. proti Slovensku, sťažnosť č. 29518/10, rozsudok z 12. júna 2012 (všetky prístupné na: <www.coe.int>).

29 Pozri „*Výbor pre ľudské práva žiada prešetriť násilné sterilizácie Rómiok*“. Teraz.sk, spravodajský portál agentúry TASR, 11. novembra 2016.

sa primerane premieta aj do rozhodovacej činnosti ústavného súdu, ako aj ostatných (všeobecných) súdov Slovenskej republiky. Za znepokojujúcu možno podľa môjho názoru považovať najmä skutočnosť, že k diskriminačným praktikám dochádza nielen v horizontálnych vzťahoch, t. j. vo vzťahoch ostatného obyvateľstva k rómskym spoluobčanom, ale aj vo vertikálnych vzťahoch, t. j. aj rozhodnutiami orgánov verejnej moci, ktoré v niektorých prípadoch nielenže neposkytli požadovanú súdnu či inú právnu ochranu rómskym občanom, ale aj sami svojimi rozhodnutiami, postupmi či inými zásahmi porušili ich ústavou garantované práva, resp. ich priamo diskriminovali. Zrejme preto nevyznie vôbec prekvapujúco kľúčový záver vyplývajúci z môjho príspevku, podľa ktorého bude v Slovenskej republike v ďalšom období jedným z kľúčových problémov riešenie postavenia občanov patriacich k rómskej etnickej skupiny a ich vzťahov k ostatnému obyvateľstvu, ako aj zabezpečenie účinnej právnej ochrany všetkým obyvateľom (bez ohľadu na ich etnický pôvod) príslušnými orgánmi verejnej moci v súvislosti s rozmáhajúcimi sa diskriminačnými praktikami.

Použitá literatúra:

- DRGONEC, Ján. Ústava Slovenskej republiky. Teória a prax. Bratislava : C.H. Beck, 2015, s. 1603.
- GAJDOŠÍKOVÁ, Ľudmila – LUBY, Ján – MOCHNÁČOVÁ, Marianna – OROSZ, Ladislav – MACKO, Rudolf. Rozširovanie právomocí Ústavného súdu Slovenskej republiky a aktuálne problémy rozhodovacej praxe. In Orosz, Ladislav – Dobrovičová, Gabriela. (eds.). *15 rokov Ústavy Slovenskej republiky: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Košice 6. – 7. septembra 2007*. Košice : UPJŠ, 2008, s. 223 – 279.
- KÜHN, Zdeněk. Judicializace politiky aneb hrozí nám soudcovský stát? část I. [online]. In *Jiné právo*, 26. listopadu, 2006. [cit. 2. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://jinepravo.blogspot.sk/2006/11/judicializace-politiky-aneb-hroz-nm.html>>.
- KYSELA, Ján – ONDŘEJKOVÁ, Jana a kol. *Jak se píše o soudech a soudcích: soudní moc v mezioborové perspektívě*. Praha : Leges, 2012, s. 264.
- KYSELA, Ján. Kdopak by se „soudcovského státu“ bál? In Šimíček, Vojtěch. (ed.). *Role nejvyšších soudů v evropských ústavních systémech – čas pro změnu?* Brno : Masarykova universita, 2007, s. 127 – 143.
- MACEJKOVÁ, Ivetta. Právomoci Ústavného súdu Slovenskej republiky po dvadsiatich rokoch. In *Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie: Postavenie ústavných súdov ich vplyv na právny poriadok štátu. Košice 9. apríl 2013*. Košice : EQUILIBRIA s. r. o., 2013, s. 13 – 18.
- MACEJKOVÁ, Ivetta – BABJAK, Miloslav – MIHALOV, Ján – MOZEŠOVÁ, Zuzana. *Volebné sťažnosti v rozhodovacej činnosti Ústavného súdu Slovenskej republiky*. Košice : EUROUNION, spol. s r. o., 2016, s. 224. alebo Dostupné na internete: <<https://www.ustavnysud.sk/konania-vo-volebnych-veciach>>.
- SVÁK, Ján. *Súdna moc a moc sudcov na Slovensku*. Bratislava : EUROKÓDEX, 2011, s. 168.

Zbierka náleзов a uznesení Ústavného súdu Slovenskej republiky 1997. Košice : Ústavný súd Slovenskej republiky, 1998.

Zbierka náleзов a uznesení Ústavného súdu Slovenskej republiky 1998. Košice : Ústavný súd Slovenskej republiky, 1999.

Zbierke zákonov a uznesení Ústavného súdu Slovenskej republiky 2005. Košice : Ústavný súd Slovenskej republiky, 2006.

Použité internetové zdroje:

< <https://www.coe.int> >

< <https://www.ustavnysud.sk> >

Aktuální problémy výzkumu právního postavení menšin v České republice

René Petráš – Jan Kuklík

Abstract:

The article provides an overview of past and present research into the legal status of minorities in the Czech Republic, as well as the currently planned research. It focuses mostly on national minorities. While in the past, i.e. at the end of the monarchy and in the interwar Czechoslovakia, this topic raised great interest among legal experts, during the Communist era, it was almost on the edge of interest, and practically no expert legal literature existed at the time. Even after 1989, the interest of legal professionals was only minimal until approximately 2007. At that time, smaller and larger teams working on issues led by Jan Kuklík, René Petráš or Harald Scheu started their work at the Faculty of Law of Charles University. Since then, the amount of legal literature has grown rapidly. Most of the publishing professionals are concentrated at the Faculty of Law of Charles University, which has extensive contacts with other professionals and foreign workplaces

Keywords:

National minorities, legal status of minorities, state of research

Téma menšin má ve společenských vědách velký význam a jeho výzkumy dlouhou tradici, ale právní věda je v mnohém specifická. U českých a obdobně i slovenských právníků stojí postavení menšin obvykle na okraji zájmu na rozdíl třeba od historiků nebo sociologů. Nelze také přehlížet, že přes velikost oboru (například z hlediska počtu studentů a absolventů) není počet publikujících právníků příliš velký, protože z hlediska zaměření oboru (na rozdíl třeba od historie) není vědecká práce běžným cílem. Výzkumy menšinové otázky přitom procházely v českých zemích složitým vývojem, jak bude dále nastíněno.¹

V názvu článku se hovoří o postavení menšin, avšak v moderní české a slovenské historii (přibližně od roku 1848) jde převážně o menšiny národnostní, přičemž národnostní otázka je s menšinovou výrazně propojena. Náboženské nebo rasové/etnické menšiny měly význam nesrovnatelně menší, přitom se jednalo hlavně o skupiny, kde se propo-

1 Též viz PETRÁŠ, René. Právní historie a výzkumy národnostní otázky. In Gajdoš, Marián – Konečný, Stanislav – Lukáč, Marián (eds.) *K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov: teoretické a metodologické otázky*. Košice : CSPV SAV, 2016, s. 15 – 18.

jovaly různé prvky jejich vymezení, jako tomu bylo u Židů a Romů. Význam náboženských menšin roste v poslední době v zemích západní Evropy a postupně i v České republice (ČR) a na Slovensku se vznikem nových menšin migracemi. Například ve Francii již existují velmi rozsáhlé komunity, které jsou vymezeny spíše než jazykem (hlavně arabština, ale např. i berberské dialekty) a původem (obvykle ale nikoli výhradně severozápadní Afrika) hlavně náboženstvím, tedy islámem, a s ním v mnohém spjatým způsobem života. S tím se alespoň zatím česká a slovenská společnost dosud setkává jen v míře spíše okrajové. Přesto se právě v poslední době alespoň někteří odborníci z české právní vědy snaží zkoumat tyto problémy, které se mohou stát i aktuálním problémem v ČR. Vzhledem k členství v Evropské unii (EU), kde tomu v některých státech již je, jsou zásadní i pro ČR.

Zájem právní vědy před rokem 1989

I při aktuálních výzkumech hraje zásadní roli, zda daná materie byla studována v minulosti a jak důkladně. I v praxi (např. u otázek restitucí židovského majetku) se objevuje nutnost řešit problémy úzce vázané třeba na meziválečnou, ale i starší právní úpravu, kdy je zásadním přínosem možnost opřít se o dobovou právní literaturu. Z hlediska právní vědy byla přitom menšinová otázka vždy poněkud specifickým tématem. Na konci monarchie a v meziválečném Československu byl národní a menšinový problém velice důležitý, takže zájem českých i slovenských právních odborníků byl poměrně značný – je možno uvést zejména Emila Sobotu, Zdeňka Pešku, Emila Stodolu,² zvlášť velký zájem pak vyvolávalo jazykové právo (např. Cyril Horáček). Přes značný rozsah odborné literatury však nelze nevidět její nemalé slabiny, kdy naprosto převládal výklad úzkých dílčích problémů zejména z jazykového práva, zatímco obecněji zaměřené (a dnes použitelné) práce vlastně téměř nenajdeme s výjimkou Zdeňka Pešky. Mimořádně komplikovaným prvkem je pak koncepce odborné literatury, která je u menšinového práva v zásadě sporná, takže rozdíly mezi autory jsou zásadní a to v míře leckdy doslova groteskní.³

Po roce 1945 odsunem Němců ale i začleněním do sovětského bloku, který bránil mezistátním menšinovým sporům, ztratil problém na naléhavosti a téma se naopak ocitlo téměř na indexu. Zájem právní vědy o národnostní problém je proto za komunistické éry zcela minimální (zmínit snad možno pouze práce Jana Šindelky), čímž se liší od některých jiných společenských věd, kde probíhaly výzkumy národnostní otázky zcela běžně. V odborných právních periodikách (Právník, Stát a právo, Právnícké štúdie) bylo příspěvků k menšinové otázce až pozoruhodně málo.⁴ O vztahu Čechů a Slováků se psalo běžně, ale o menšinách (tedy v dobovém jazyku národnostech) nenajdeme

2 Viz např. PETRÁŠ, René. Emil Stodola. In *Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939*. Praha : Linde, 2009, s. 499 – 506.

3 Podrobně viz PETRÁŠ, René. *Menšiny v meziválečném Československu*. Praha : Karolinum, 2009, s. 282 – 285 aj.

4 Viz PETRÁŠ, René. *Menšiny v komunistickém Československu*. Praha : Eurolex, 2007, s. 23 – 24, 392 aj.

zmínku dokonce ani v člancích, které se problému přímo dotýkají, jako byla rozsáhlá diskuse ke Stalinově studii „o marxismu v jazykovědě“ v Právniku v roce 1951, což někdy působí až komicky.⁵

Zájem právní vědy o menšiny po roce 1989

Zásadní mezník pro společenské vědy znamenal rok 1989, avšak větší množství právních publikací k menšinám a národnostní otázce dlouho nevzniklo a to až přibližně do roku 2007, čímž se zabývá až jedna z dalších kapitol. Jiné humanitní obory produkují kvanta knih k této otázce, i když jejich kvalita nebývá vždy nejvyšší a navíc je patrný rozdílný zájem o jednotlivá témata, kdy zvlášť módní jsou problémy týkající se romské a židovské menšiny. V české právní vědě dlouho (přibližně až do roku 2007) vznikaly spíše jen ojedinělé články a chyběl zejména souhrnný přehled právního postavení menšin, když vlastně jediná publikace tohoto druhu byla od Hany Frištenské a Andreje Sulitky, která přitom nemá ani sto stran a navíc obsahuje hlavně přetištěné právní předpisy.⁶ Sborníků k právnímu postavení národností bylo rovněž minimálně a nebývaly příliš rozsáhlé – některé z nich vydala Rada vlády pro národnostní menšiny⁷ zveřejňující i přehledy o národnostní politice v ČR. Ani učebnice – např. ústavního práva – nevěnují, a to dodnes, menšinám větší pozornost než je pouhých několik stran.⁸ V některých západních státech přitom problém menšin tvoří značnou část materie zejména oboru ústavního práva.⁹

Tento nezájem o problém a vědecká nezpracovanost otázky nesmí překvapovat. Česká právní věda má některé takovéto překvapivé mezery – možno zmínit např. obecně známý systém evropské ochrany lidských práv u soudu ve Štrasburku, kterým se dlouho zabývaly pouze ojedinělé příručky prof. Pavla Šturmy a byť problém spadá do řady právních odvětví (ústavní, mezinárodní, ale i občanské procesní aj.) pak učebnice materii většinou v podstatě ignorovaly. Jak problém menšin, tak evropský systém ochrany lidských práv v mnohém vybočují z obvyklého českého právního řádu, byť každý jiným způsobem, což nepochybně přispívá k malému zájmu o problematiku.

- 5 Podrobně viz PETRÁŠ, René. Právo, právní historie a národnostní výzkumy v ČR. In *Interakce národnostních kultur / teoretické a metodologické přístupy*. Opava : Slezské zemské muzeum – Slezská univerzita, 2008, s. 55 – 62.
- 6 FRIŠTENSKÁ, Hana – SULITKA, Andrej. *Průvodce právy příslušníků národnostních menšin v České republice*. Praha : Demokratická aliance Slováků, 1995, vyd. 2; Též viz HOŠKOVÁ, Mahulena. Der Minderheitenschutz in der Tschechischen Republik. In *Der Minderheitenschutz in der Republik Polen, in der Tschechischen und in der Slowakischen Republik*. Bonn : KDV, 1994, s. 83 – 118.
- 7 Např. *Sborník příspěvků ze semináře o implementaci zásad stanovených Rámcovou úmluvou o ochraně národnostních menšin v České republice*. Praha : Úřad vlády ČR, 2004, 99 s.; *K problematice ratifikace Evropské charty regionálních či menšinových jazyků v České republice*. Praha : Úřad vlády ČR, 2005, 120 s.
- 8 HŘEBEJK, Jiří. Práva menšin. In PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda II.2.*, Praha : Linde, 2004, s. 176 – 184.
- 9 Podrobně viz PETRÁŠ, R. Právo, právní historie ..., s. 55 – 62.

Nyní k jednotlivým autorům. Poměrně často se jedná o mladší badatele, kteří zvlášť výrazný zájem věnují otázkám mezinárodněprávním – Harald Scheu, Monika Forejtová, Ivo Pospíšil.¹⁰ Výzkum právní úpravy v dalších státech prováděla zejména Mahulena Hošková (dnes Hofmannová).¹¹ Některé články zejména o vymezení menšin z hlediska mezinárodního práva zpracoval Dalibor Jílek.¹² U mezinárodního práva však šlo nalézt poučení v zahraniční literatuře, i když ta je u tohoto tématu také často překvapivě nerozsáhlá, zatímco o českém právu vedle výše zmíněných Hany Frišenské a Andreje Sulitky psal důkladněji jen Vladimír Mikule.¹³ Romské otázky se tradičně věnuje Eva Davidová, která se zabývala i právními prvky.¹⁴ Skupina badatelů věnující se právním aspektům národnostní otázky je v ČR tak úzká, že se obvykle osobně navzájem zná. Mimořádný zájem právníků a to i německých vyvolávaly prezidentské dekrety, odsun Němců a otázky související, což je i aktuální právní problém, který však bude rozebírán až u právní historie.¹⁵

Pro srovnání je možno ještě uvést, že ani na Slovensku, kde je přitom problém menšin poměrně aktuální, nebyl zájem právní vědy (na rozdíl od jiných společenských věd) příliš velký. Zmínit je třeba alespoň Ľudmilu Somorovou, Mojmíra Benžu, Ladislava Orosze.¹⁶ Na Slovensku však o právní problémy projevovali značný zájem i sociologové a historici např. z tradičního centra výzkumů Spoločenskovedného ústavu v Košicích.

Právní historie po roce 1989 a výzkum menšiny

Zvlášť je pojednáno o právní historii, která je vlastní specializací autorů. Výzkum právního postavení menšin v minulosti dlouho (opět přibližně do roku 2007) trpěl některými problémy obdobnými s právní vědou jako celkem, což leckdy přetrvává dodnes. Především je to naprostá nerovnoměrnost zájmu o jednotlivá témata. Zatímco

10 SCHEU, Harald. *Ochrana národnostních menšin podle mezinárodního práva*. Praha : Karolinum, 1998; FOREJTOVÁ, Monika. *Mezinárodněprávní ochrana menšin*. Plzeň : Západočeská univerzita, 2002; POSPÍŠIL, Ivo. *Práva národnostních menšin: mezi univerzalismem lidských práv a partikularismem etnické difference*. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diference*. Brno : Centrum pro studium demokracie, 2001, s. 82 – 107.

11 Viz např. HOŠKOVÁ, Mahulena. *Der Minderheitenschutz in der Slowakischen Republik*. In *Der Minderheitenschutz in der Republik Polen, in der Tschechischen und in der Slowakischen Republik*. Bonn : KDV, s. 119 – 158.

12 JÍLEK, Dalibor. *Pokus o definování právního pojmu „národnostní menšina“ podle výkladových prohlášení smluvních stran k Rámcové úmluvě o ochraně národnostních menšin z roku 1995*. In *Národnostní menšiny a majoritní společnost v České republice a v zemích střední Evropy v 90. letech XX. století*. Opava – Praha : Slezský ústav SZM, 1998, s. 15 – 19.

13 Viz např. MIKULE, Vladimír. *Národnostní menšiny v České republice pohledem českého práva (historie a současnost)*. In *Menšiny v ČR a v sousedních zemích z perspektivy integrace ČR do Evropské unie*. Praha, 1996, s. 44 – 71.

14 DAVIDOVÁ, Eva – LHOTKA, Petr – VOJTOVÁ, Petra. *Právní postavení Romů v zemích Evropské unie*. Praha : Triton, 2005.

15 Podrobně viz PETRÁŠ, R. *Právo, právní historie ...*, s. 55 – 62.

16 Viz např. OROSZ, Ladislav. *Práva národnostných menšin a etnických skupín v medzinárodných dokumentoch a ich implementácia do právneho poriadku Slovenskej republiky*. In Šutaj, Štefan (ed.). *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov : Universum, 2005, s. 22 – 35.

problém prezidentských dekretů, odsunu Němců a souvisejících otázek včetně aktuálních aspektů vyvolává mimořádný zájem, pak ostatními otázkami se zabývá jen hrstka autorů. U problému prezidentských dekretů a odsunu Němců nalezneme jen po roce 1989 již stovky odborných prací. Vedle nejznámějších autorů, kterými jsou odborník ústavního práva Václav Pavlíček¹⁷ a právní historik Jan Kuklík,¹⁸ se problému (více ale někdy bohužel i méně odborně) věnují i mnozí další.¹⁹ Od některých německých autorů přichází tradičně ostrá kritika československé i současné české menšinové politiky. Aktuálním problémem se postupně staly restituce židovského majetku.²⁰ Vedle proslulého „boje o dekrety“ intenzivního zejména v době vstupu do EU tedy šlo jen o nemnohá témata.²¹

Kromě těchto velku aktuálních témat se národnostnímu právu v minulosti věnovalo do roku 2007 jen několik českých a slovenských badatelů – z právníků Peter Mosný²² (zejména první ČSR a Podkarpatská Rus), René Petráš²³, částečně též např. Helena Petrův (Židé za okupace), Karel Malý (počátek 20. století), Harald Scheu (vývoj mezinárodněprávní ochrany).²⁴

Z historiků se úspěšně, ale většinou spíše jen okrajově, zabývali (také) právními aspekty mj. Jiří Kořalka (éra počátku 20. století), Jaroslav Kučera, Václav Kural (oba zejména meziválečné jazykové právo),²⁵ ze Slovenska především Štefan Šutaj (Maďari po roce 1945), Soňa Gabzdilová (menšinové školství), Bohumila Ferenčuhová (mezivá-

17 PAVLÍČEK, Václav. *Poválečné dekrety a zákon 115/1946 Sb.* In *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 2004, s. 132 – 189.

18 Viz např. KUKLÍK, Jan. *Dekrety prezidenta republiky – výraz kontinuity československého právního řádu nebo jeho revoluční změny?* In *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 2004, s. 132 – 189.

19 Z významnějších prací např. ELIÁŠ, Karel. *Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb. (Expozé v barvách vrchního soudu)* In *Právník*, 133, 1994, s. 971 – 980.

20 KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan. *Die Rückerstattung jüdischen Eigentums in den böhmischen Ländern nach dem Zweiten Weltkrieg.* In *Raub und Restitution. „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa*. Frankfurt a M. : 2003, s. 184 – 204.

21 Podrobně viz PETRÁŠ, R. *Právo, právní historie...*, s. 55 – 62.

22 MOSNÝ, Peter. *Československý menšinový problém v mezinárodních zmluvách po prvej svetovej vojne.* In *Právněhistorické studie* 31, 1990, s. 151 – 168.

23 PETRÁŠ, René. *Menšiny v Československu 1945 – 1989.* In *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 2004, s. 240 – 280; PETRÁŠ, René. *Minderheiten in der Zwischenkriegs-Tschechoslowakei – ihre rechtliche und faktische Stellung.* In *Historica* 10, 2003, s. 197 – 228.

24 PETRŮV, Helena. *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava – 1939 – 1941.* Praha : Institut Terežinské iniciativy, 2000; SCHEU, Harald. *Standard ochrany národnostních menšin v rámci Rady Evropy.* Praha : interní tisk PFUK, 1997.

25 KOŘALKÁ, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914.* Praha : Argo, 1996; KUČERA, Jaroslav. *Minderheit im Nationalstaat / Die Sprachenfrage in den tschechisch – deutschen Beziehungen 1918 – 1938.* München : Oldenbourg Verlag, 1999; KURAL, Václav. *Jazykový problém a jazykové právo v ČSR 1918 – 1938 z hlediska česko-německého.* In *Slezský sborník* 89, 1991, s. 32 – 38.

lečná mezinárodní ochrana menšin).²⁶ Význam otázky právního postavení menšin byl vcelku reflektován v obecněji zaměřených pracích, ale důkladnější studie a hlavně monografie až na výjimky chyběly, přitom menšiny jsou náročným právním problémem, který vyžaduje speciální výzkum.²⁷

Stav výzkumu v posledních deseti letech

Přibližně okolo roku 2007 se začaly výzkumy právní úpravy menšinové otázky dostávat na vyšší úroveň, což bylo způsobeno i kooperací dosud individuálně aktivních badatelů. Hlavní roli od té doby hrají projekty řešené na Právnické fakultě UK, ve kterých vzniká převážná část odborné literatury, ať již je zaměřená na právní historii menšin nebo aktuální právní úpravu. Jádrem je přitom nepočtená skupina badatelů, v současnosti čtyřicátníků, působících na této fakultě a to Jan Kuklík, René Petráš, Harald Scheu, původem Rakušan a Helena Petrův (nyní Hofmannová). Ti vytvořili při zapojení dalších badatelů z ČR i ze zahraničí mj. základní přehled této problematiky knihu *Menšiny a právo v České republice* o rozsahu 507 stran,²⁸ která je prvním důkladným přehledem od meziválečné éry a představuje zásadní podklad pro další výzkumy. Stala se mj. i oporou pro začlenění této problematiky do výuky a tedy fakticky učebnicí. Mimořádnou roli si získal časopis *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, ve kterém postupně vyšla zatím tři monotematická čísla věnovaná problematice.²⁹ Vydána byla ale i řada dalších knih, nejčastěji právněhistorických hlavně od René Petráše³⁰ a Jana Kuklíka³¹. Na rozdíl od výše zařazeného přehledu výzkumu z let 1989 až 2007, kde byly vzhledem k celkově malému počtu publikací sledovány často i drobné články, zde nelze vyjmenovat ani monografie.

Dosud největším z projektů věnovaných právnímu postavení menšin byl projekt NAKI (Národní a kulturní identity) od Ministerstva kultury ČR řešený na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v letech 2012 až 2015 *Problémy právního postavení menšin a jejich dlouhodobý vývoj*, vedený Janem Kuklíkem a s tajemníkem René Petrášem.

26 ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava : Veda, 1993; GABZDILOVÁ, Soňa. *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda : Lilium Aurum, 1999.

27 Podrobně viz PETRÁŠ, R.: *Právo, právní historie...*, s. 55 – 62.

28 PETRÁŠ, René – PETRŮV, Helena – SCHEU, Harald a kol. *Menšiny a právo v České republice*. Praha : Auditorium, 2009.

29 Již tři monotematická čísla časopisu *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica* věnovaná menšinám č. 1/2013, 4/2015, 1/2016, která jsou navíc vedle tištěné verze také volně k dispozici na internetu pod <http://www.prf.cuni.cz/casopis-auci-1404042417.html>, což je u právní vědy velmi neobvyklá situace.

30 PETRÁŠ, R. *Menšiny v komunistickém Československu...*; PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu...*; PETRÁŠ, René. *Cizinci ve vlastní zemi. Dějiny a současnost národnostního napětí v Evropě*. Praha : Auditorium, 2012. Z dílčích studií např. PETRÁŠ, René. *Práva národnostních menšin v justiční a správní praxi*. In *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1939) a jejich místo ve střední Evropě I*. Praha : Karolinum, 2010, s. 485 – 514.

31 KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *Od národního státu ke státu národnosti?* Praha : Karolinum, 2013; KUKLÍK, Jan – PETRÁŠ, R. *Minorities and Law in Czechoslovakia 1918 – 1992*. Praha : Karolinum, 2017 (v tisku).

V rámci projektu vznikla zejména řada odborných publikací i příruček týkajících se práv menšin, neboli certifikovaných metodik. Zejména byla navázána široká spolupráce s ústředním orgánem pro menšiny v ČR, tedy s Radou vlády pro národnostní menšiny, pro kterou PFUK dodnes zajišťuje právní a vědecký servis, jako je například organizování workshopů. Právní otázky související s menšinami jsou často mimořádně komplikované a v ČR jen minimálně probídané, takže např. ústřední orgány státní správy často využívají odborníky z PFUK.

Mezi právní vědou, která ovšem musí využívat i poznatky dalších oborů jako historie, a praxí je často úzká spojitost. Ilustrovat to lze i na publikaci vydané v rámci projektu NAKI renomovaným nakladatelstvím Karolinum v dubnu 2015 *Jak odškodnit holokaust o rozsahu 756 stran*, kde hlavními autory byli Jan Kuklík a René Petráš. Podnětem k jejímu vytvoření byly akutní právní problémy zejména ministerstva zahraničí s mezinárodně projednávanými požadavky na odškodnění Židů, což si vyžádalo i zpracování rozsáhlé vědecké komparace. Tato otázka přitom rozhodně není uzavřena.³²

Aktuální úkoly výzkumu

V rámci starších projektů, zejména projektu NAKI z let 2012 až 2015, se podařilo vcelku zpracovat právní otázky týkající se menšin v ČR na celostátní úrovni, ale u důležitých regionálních aspektů bylo možno provést spíše jen sondy. Výzkumy se přitom dosud zaměřovaly na současné menšiny bez výraznějšího sledování dynamiky vývoje. Nyní jsou připraveny plány dalších bádání (např. navržen nový navazující projekt NAKI), kde bude hrát hlavní roli aktuální vývoj menšin, který je bohužel v řadě západních států jedním z klíčových celospolečenských problémů. Nejintenzivnější spolupráce se zahraničím je vedle Rakouska, Maďarska samozřejmě hlavně se Slovenskem, kde jde zejména o tradiční centrum výzkumů Spoločenskovedný ústav SAV v Košicích, dnes už Centrum sociálnych a psychologických vied SAV, ale i jediné pracoviště na Slovensku s větším počtem právníků se zájmem o menšiny, což je Akadémia Policajného zboru v Bratislavě.

Otázka vytváření nových menšin v nedávné minulosti i současnosti bude sledována a komparována, a to i na regionální úrovni. Často se totiž přehlíží, že největší menšiny v ČR, tedy Slováci a Romové, jsou tvořeny převážně osobami, které se do českých zemí přistěhovaly až po roce 1945 nebo jejich potomky, přičemž tyto procesy zatím nejsou zdaleka ukončeny. Ještě výraznější je tomu u některých menších skupin jako jsou Maďaři či Řekové. Hlavně od devadesátých let přitom v ČR vzniká jakási další „generace“ nových menšin jako jsou Vietnamci. U těchto nejnovějších skupin přitom často zásadní roli hraje náboženství, v západní Evropě jde především o vztah k islámu.

Právnícká fakulta Univerzity Karlovy je jedním z nemnoha velkých právních vědeckých pracovišť v ČR, i v celoevropském srovnání patří k největším právníckým fakultám. Jako jediná právní vědecká instituce v ČR se přitom výrazně zaměřuje na postavení menšin a mělo by zde vzniknout i speciální pracoviště, tedy vědecké centrum, zaměřené na práva menšin, které bude jediné v ČR. Rada vlády pro národnostní men-

32 Též viz PETRÁŠ, R. *Právní historie a výzkumy...*, s. 15 – 18.

šiny například jednomyslným usnesením č. 150 již z 10. listopadu 2014 uvítala záměr PFUK zřídit stálé centrum pro práva menšin, pro což hlasoval i tehdejší ministr pro lidská práva, rovné příležitosti a legislativu Dienstbier.³³ Ze strany vysoce postavených činitelů i zástupců akademické sféry Slovenska byl vyjádřen také zájem, aby obdobné pracoviště vzniklo na základě kooperace i v Bratislavě, vzhledem k dosud jen malému zájmu slovenské právní vědy o menšiny a migrace by zpočátku šlo svým způsobem o dceřinné pracoviště PFUK.

Vcelku lze tedy shrnout, že přes vydání nemalého množství publikací zejména od roku 2007 je dosud řada aspektů prozkoumána jen minimálně anebo vůbec ne. Ke klíčovým výzkumným úkolům nyní patří sledování vlivu migrací, ale najde se i řada jiných otázek, jejichž důkladnému prozkoumání je dosud právní věda včetně právní historie mnohé dlužna.³⁴

Seznam literatury:

- DAVIDOVÁ, Eva – LHOTKA, Petr – VOJTOVÁ, Petra. *Právní postavení Romů v zemích Evropské unie*. Praha : Triton, 2005.
- ELIÁŠ, Karel. Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb. (Expozé v barvách vrchního soudu) In *Právník*, 133, 1994, s. 971 – 980.
- FOREJTOVÁ, Monika. *Mezinárodněprávní ochrana menšin*. Plzeň : Západočeská univerzita, 2002.
- FRIŠTEŇSKÁ, Hana – SULITKA, Andrej. *Průvodce právy příslušníků národnostních menšin v České republice*. Praha : Demokratická aliance Slovákov, 1995, vyd. 2.
- GABZDILOVÁ, Soňa. *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda : Lilium Aurum, 1999.
- HOŠKOVÁ, Mahulena. Der Minderheitenschutz in der Tschechischen Republik. In *Der Minderheitenschutz in der Republik Polen, in der Tschechischen und in der Slowakischen Republik*. Bonn : KDV, 1994, s. 83 – 118.
- HOŠKOVÁ, Mahulena. Der Minderheitenschutz in der Slowakischen Republik. In *Der Minderheitenschutz in der Republik Polen, in der Tschechischen und in der Slowakischen Republik*. Bonn : KDV, s. 119 – 158.
- HŘEBEJK, Jiří. Práva menšin. In PAVLÍČEK, Václav a kol. *Ústavní právo a státověda II. 2.*, Praha : Linde, 2004, s. 176 – 184.
- JÍLEK, Dalibor. Pokus o definování právního pojmu „národnostní menšina“ podle výkladových prohlášení smluvních stran k Rámcové úmluvě o ochraně národnostních menšin z roku 1995. In *Národnostní menšiny a majoritní společnost v České republice a v zemích střední Evropy v 90. letech XX. století*. Opava – Praha : Slezský ústav SZM, 1998, s. 15 – 19.
- KOŘÁLKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914*. Praha : Argo, 1996.

33 Viz zápis z jednání na stránkách Úřadu vlády <http://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/jednani-rady/jednani-rady-dne-10--listopadu-2014-124754/>

34 Též viz PETRÁŠ, R. Právní historie a výzkumy..., s. 15 – 18.

- K problematice ratifikace Evropské charty regionálních či menšinových jazyků v České republice.* Praha : Úřad vlády ČR, 2005.
- KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan. Die Rückerstattung jüdischen Eigentums in den böhmischen Ländern nach dem Zweiten Weltkrieg. In *Raub und Restitution. „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa.* Frankfurt a M. 2003, s. 184 – 204.
- KUČERA, Jaroslav. *Minderheit im Nationalstaat / Die Sprachenfrage in den tschechisch – deutschen Beziehungen 1918 – 1938.* München : Oldenbourg Verlag, 1999.
- KUKLÍK, Jan. Dekrety prezidenta republiky – výraz kontinuity československého právního řádu nebo jeho revoluční změny? In *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989.* Praha : Karolinum, 2004, s. 132 – 189.
- KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *Od národního státu ke státu národností?* Praha : Karolinum, 2013.
- KUKLÍK, Jan – PETRÁŠ, René. *Minorities and Law in Czechoslovakia 1918 – 1992.* Praha : Karolinum, 2017 (v tisku).
- KURAL, Václav. Jazykový problém a jazykové právo v ČSR 1918 – 1938 z hlediska česko-německého In *Slezský sborník* 89, 1991, s. 32 – 38.
- MIKULE, Vladimír. Národnostní menšiny v České republice pohledem českého práva (historie a současnost). In *Menšiny v ČR a v sousedních zemích z perspektivy integrace ČR do Evropské unie.* Praha, 1996, s. 44 – 71.
- MOSNÝ, Peter. Československý menšinový problém v mezinárodních zmluvách po prvej svetovej vojne. In *Právněhistorické studie* 31, 1990, s. 151 – 168.
- OROSZ, Ladislav. Práva národnostných menšín a etnických skupín v mezinárodných dokumentoch a ich implementácia do právneho poriadku Slovenskej republiky. In Šutaj, Štefan (ed.). *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989.* Prešov : Univerzum, 2005, s. 22 – 35.
- PAVLÍČEK, Václav. Poválečné dekrety a zákon 115/1946 Sb. In *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989.* Praha : Karolinum, 2004, s. 132 – 189.
- PETRÁŠ, René. *Cizinci ve vlastní zemi. Dějiny a současnost národnostního napětí v Evropě.* Praha : Auditorium, 2012.
- PETRÁŠ, René. Emil Stodola. In *Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939.* Praha : Linde, 2009, s. 499 – 506.
- PETRÁŠ, René. *Menšiny v komunistickém Československu.* Praha: Eurolex, 2007.
- PETRÁŠ, René. *Menšiny v meziválečném Československu.* Praha : Karolinum, 2009.
- PETRÁŠ, René. Menšiny v Československu 1945 – 1989. In *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989.* Praha : Karolinum, 2004, s. 240 – 280.
- PETRÁŠ, René. Minderheiten in der Zwischenkriegs-Tschechoslowakei – ihre rechtliche und faktische Stellung. In *Historica* 10, 2003, s. 197 – 228.
- PETRÁŠ, René. Práva národnostních menšín v justiční a správní praxi. In *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1939) a jejich místo ve střední Evropě I.* Praha : Karolinum, 2010, s. 485 – 514.
- PETRÁŠ, René. Právní historie a výzkumy národnostní otázky. In Gajdoš, Marián – Konečný, Stanislav – Lukáč, Marián (eds.) *K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov: teoretické a metodologické otázky.* Košice : CSPV SAV, 2016, s. 15 – 18.

- PETRÁŠ, René. Právo, právní historie a národnostní výzkumy v ČR. In *Interakce národnostních kultur / teoretické a metodologické přístupy*. Opava : Slezské zemské muzeum – Slezská univerzita, 2008, s. 55 – 62.
- PETRÁŠ, René – PETRŮV, Helena – SCHEU, Harald a kol. *Menšiny a právo v České republice*. Praha: Auditorium, 2009.
- PETRŮV, Helena. *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava – 1939 – 1941*. Praha : Institut Tereziánské iniciativy, 2000.
- POSPÍŠIL, Ivo. Práva národnostních menšin: mezi univerzalismem lidských práv a partikularismem etnické difference. In Hanuš, Jiří (ed.). *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*. Brno : Centrum pro studium demokracie, 2001, s. 82 – 107.
- Sborník příspěvků ze semináře o implementaci zásad stanovených Rámcovou úmluvou o ochraně národnostních menšin v České republice*. Praha : Úřad vlády ČR, 2004.
- SCHEU, Harald. *Ochrana národnostních menšin podle mezinárodního práva*. Praha : Karolinum, 1998.
- SCHEU, Harald. *Standard ochrany národnostních menšin v rámci Rady Evropy*. Praha : interní tisk PFUK, 1997.
- ŠUTAJ, Štefan. *Maďarská menšina na Slovensku v letech 1945 – 1948*. Bratislava : Veda, 1993.

Slováci, slovenská národnostná menšina a slovenský jazyk vo vybraných lokalitách v Českej republike¹

Helena Nosková – Ludmila Jirásková – Eva Zajíčková

Abstract:

The study was developed within the Implementation of the Charter of Minority Languages in the Czech Republic (Czech Republic), which monitors minority Slovak language in the Czech environment, essentially regardless of the number and status of Slovak national minority in the Czech Republic. Therefore, in the presented research results, we monitor Slovak language in selected localities, where it worked as a significant cultural element during a certain period of time, served to preserve the identity of local Slovaks and sounded through the local community not only thanks to the Slovaks, but also thanks to common media. Repeated research shows that due to the dissolution of the common state, spreading of Slovak language is restricted to narrow family environment. Not only are the Czechs gradually losing immediate understanding of Slovak language, the transfer of Slovak cultural values to the Czech environment is also lower, thus a valuable element of the common cultural heritage is disappearing.

Keywords:

Slovak language in the Czech Republic, Slovaks in the Czech Republic, Slovak national minority

V projekte získanom v rámci Implementácie Charty menšinových jazykov bola naším záujmom dokumentácia znenia slovenského jazyka na území Českej republiky (ČR) v závislosti od počtu Slovákov v lokalite, vyplývajúca zo záujmov miestneho obyvateľstva. Z toho dôvodu sa uskutočnili rozhovory a pripravili sme dotazníky, ktoré zahŕňali miestne obyvateľstvo, vrátane Slovákov. Súčasťou bolo zisťovanie ekonomického postavenia obyvateľov.

1 V štúdií sumarizuje výsledky z projektu *Slovenský jazyk a Slováci. Jazyk vo vybraných lokalitách ČR*, ktorý v rámci *Implementácie Charty menšinových jazykov* udelil Úrad vlády ČR projektu Dokumentačného a muzejného strediska slovenskej menšiny v ČR. Koordinátorkou a riešiteľkou bola Helena Nosková z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, spoluriešiteľkou sociologička Ludmila Jirásková a ekonómka Eva Zajíčková.

Jedným z príkladov veľkej, disperzne usídlennej národnostnej minority v Českej republike sú Slováci. Hoci táto minorita prakticky navonok nepresadzuje svoje záujmy menšinového charakteru ani na politickej scéne, ani na kultúrnom poli či vo vzdelávaní, predsa len sa z času na čas objavajú v tlači zmienky o tom, že potreby českých Slovákov zostávajú nenaplnené. Aké sú tieto nenaplnené potreby, nie je celkom jasné, pretože spolužitie Čechov, Moravanov a Slovákov v českých a moravských regiónoch bolo a je bezproblémové. Dôkazom sú aj súčasné migrácie Slovákov do Čiech, veľký prílív slovenských študentov na české vysoké školy, súzvuk minority s majoritou, s miestnou kultúrou i bežnými každodennými podmienkami. Navyše, veľa Slovákov sa menšinou necíti. Ich menšinové práva deklarujú slovenské spolky, ktorých väčšina sídli v Prahe.

České a slovenské inštitúcie poskytujú financie slovenským spolkom na realizáciu kultúrnych a vzdelávacích projektov, ktoré nachádzajú svojich používateľov. Nie všetko sa však dá realizovať zhora. S ohľadom na príbuznosť jazykov i kultúr, na spoločnú históriu v rámci jedného štátu, podstatná časť slovenskej menšiny uplatňuje právo na prirodzenú integráciu, vrátane používania českého jazyka. Najmä tí, ktorí prišli do českých krajín na základe vlastného rozhodnutia a presídlili sa natrvalo. Niektorí migranti i študenti sa vracajú na Slovensko, iní zostávajú v ČR alebo odchádzajú do ďalších krajín za prácou i za vzdelaním. Podstatnou skutočnosťou je, že aj v týchto spleťtých, dnes už historických súvislostiach, konzumentom slovenskej kultúry v ČR býva nielen slovenská minorita, ale aj majorita, ktorú slovenská kultúra stále oslovuje. A to bez ohľadu na to, či je kultúra dovezená zo Slovenskej republiky (SR), alebo tá, ktorú vytvorí minorita v českom prostredí. Ku konzumentom slovenskej kultúry postupne pribúdajú aj iné národnostné menšiny a cudzinci v ČR. Záujem nie je všade rovnaký, nie je o všetko a nie je trvalý. Mení sa s dobou, oblasťou i predpokladaným publikom. Slovenský menšinový program musí byť kvalitný, pretože súperí s paralelným programom majority, ktorý má širšie možnosti. A keďže ide o príbuzné jazyky a kultúry, aj minorita bude voliť ten kvalitnejší. Tak tomu bolo v minulosti a tak tomu je aj dnes. Nejde pritom o problém vyplývajúci z príslušnosti k národnosti, ale o problém kvality, výberu a pod.

Bezproblémové spolužitie majority a minority v minulosti vyplývalo zo skutočnosti, že Slováci do roku 1993 neboli národnostnou menšinou v spoločnom štáte – Československu. To znamená, že aj na území Českej republiky v rámci československej federácie mali rovnaké práva s Čechmi. Bolo ale potrebné naplniť dikciu zákonov, ktoré umožňovali vytvorenie slovenských vzdelávacích a kultúrnych inštitúcií na českom území. Súčasní proklamátori a organizátori kultúrnych a vzdelávacích potrieb Slovákov v Českej republike môžu namietat, že naplnenie týchto potrieb, ktoré umožňovali Slovákom v Čechách zákony, nebolo možné uskutočniť vzhľadom na politické pomery pred rokom 1989. Občiansku spoločnosť zničil február 1948, keď moc prevzala Komunistická strana Československa (KSČ). Do novembra 1989 o založení všetkých inštitúcií, vrátane vzdelávacích a kultúrnych, rozhodoval jej politický aparát. Jeho štruktúry rozhodovali o vzniku a zameraní spolkov a následne kontrolovali ich činnosť. Slováci v straníckom aparáte, vo vládnych inštitúciách v Prahe, potenciálni zakladatelia slovenských organizácií v rámci Národného frontu si toho boli vedomí a s ohľadom na päťdesiate roky minulého storočia reflektovali skúsenosť so slovenským buržoáznym

nacionalizmom.² Pražskí Slováci v päťdesiatych rokoch aj v rokoch nasledujúcich nevyhľadávali polohy zdôrazňujúce národnosť, hoci kultúrne a vzdelávacie potreby v materinskom jazyku by sa mohli v prípade záujmu z ich strany v Čechách naplňovať. Uvedomovali si nebezpečenstvo, ktoré by mohli tieto požiadavky vyvolať. Nebola to novodobá obmena čechoslovakizmu – bol to dobový internacionalizmus, proklamujúci zbližovanie národov a národností, ktorý presadzovala KSČ. Jej politická moc bola dominujúca, zasiahla aj Maticu slovenskú na domácej pôde v Martine.³ Výnimkou bolo zriadenie slovenskej základnej školy v Karvinej v roku 1956, pretože záujem rodičov a detí bol dostatočný a pretrval. Karvinskú slovenskú školu navštevovali hlavne deti tzv. slovenských „náborantov“ na práce tzv. päťročník, s ktorých návratom na Slovensko sa počítalo v priebehu ďalších rokov. Preto bolo žiaduce, aby si deti zachovali nielen znalosť slovenčiny, ale v škole sa aj vyučovalo podľa slovenských osnov. Ďalšie pokusy o slovenské školy, alebo vyučovanie slovenského jazyka neboli úspešné.⁴

Istým predelom v tejto situácii boli roky 1968 – 1969. Politická moc protireformného jadra KSČ bola dočasne oslabená a slovenská časť republiky usilovala o federáciu. Po rehabilitácii bývalých slovenských politikov v roku 1963, odsúdených za „buržoázny nacionalizmus“, narastali výhrady voči ústavnoprávnemu riešeniu vzťahov Čechov a Slovákov. Počítalo sa s výrazným rozšírením činnosti Slovenskej národnej rady.⁵ Pražská jar 1968 a tlak spoločnosti na demokratické premeny vyústil na slovenskej strane do požiadavky federatívneho usporiadania. Federácia sa nakoniec uskutočnila, avšak bez demokratizácie spoločnosti. Okupácia Československa 21. augusta 1968 ukončila obrodný proces pripravujúci socializmus s ľudskou tvárou a potvrdila neobmedzenú politickú moc KSČ.

Po roku 1968 sa Slováci v českej časti republiky vzhľadom na neautentickú federáciu ocitli opäť vo zvláštnom postavení. Neboli národnosťou. Tou boli v rámci celej republiky Nemci (1968), Maďari, Poliaci a Ukrajinci (1960). V českých krajinách mali svoje kultúrne spolkové organizácie len Nemci a Poliaci,⁶ ktorí sa zúčastnili aj práce v Rade pre národnosti vlády ČSSR podľa Ústavného zákona č. 144/1968 Sb. Ich národnostné spolky vznikli podľa zákona č. 68/1951 Zb. z. o dobrovoľných organizáciách. Organizácie národností mali zvláštne postavenie medzi spoločenskými organizáciami. Komunistická moc povolila vždy len jednu organizáciu tohto druhu a jej činnosť obmedzila na kultúrno-osvetovú oblasť. Funkcionári národnostného spolku nemohli vystu-

2 Svoju úlohu zohrávalo aj postavenie SNR a ďalších slovenských národných orgánov na Slovensku, ktoré ovplyvňovalo aj konanie Slovákov v Prahe. Postavenie SNR v rokoch 1948 – 1967 rozoberá ŠTEFANSKÝ, Michal. Postavenie SNR v rokoch 1948 – 1967. In Pekník, Miroslav a kol. *Pohľady na slovenskú politiku*. Bratislava : SAV, 2000, s. 449 – 458.

3 ŠTEFANSKÝ, Michal. Postavenie SNR..., s. 457.

4 Podrobne: NOSKOVÁ, Helena. *Pražské ozvěny. Minulost a současnost Slováků v českých zemích*. Praha : ÚSD AV ČR, 2015, s. 124 – 138.

5 Podrobne v: KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968. II. Změny ve společnosti. IV. Struktura moc*. Brno : Doplněk, 2002, s. 231 – 255.

6 Krátkodobu aj Ukrajinci, Rómovia a Slováci v rokoch 1969 – 1972, Slováci Klub slovenskej kultúry od roku 1969 do roku 1992 a pretrvávajú až do súčasnosti.

povať za celú národnosť a spolky mohli pôsobiť len v jednom regióne. Všetko ostatné komunisti považovali za prejav nacionalizmu.⁷

Hoci Slováci nemali zo zákona nárok na vlastnú spolkovú činnosť založenú na národnostnom základe, predsa len našli istú cestu k založeniu spolku, ktorý by v českom prostredí prezentoval slovenskú kultúru, šíril osvetu, pestoval tradičnú slovenskú ľudovú kultúru, tanečnú i hudobnú. Obmedzil sa však len na hlavné mesto Prahu a miesto v ňom našli nielen Slováci, ale aj Česi. Po roku 1993 vzniklo niekoľko slovenských spolkov, ktoré do svojej činnosti zaradili aj vzdelávanie v slovenskom jazyku.

Výskum znalosti slovenského jazyka v ČR v súčasnosti

Dokumentačné a muzeálne stredisko slovenskej menšiny v ČR pripravilo v roku 2016 dotazníkový výskum o výskyte a znalosti slovenského jazyka v českých, moravských a sliezskych regiónoch s vyšším percentom žijúceho slovenského obyvateľstva. Súčasťou výskumu boli rozhovory s dopĺňujúcimi otázkami u vybraných respondentov.

Do rozhovorov sme zaradili:

- 1) ľudí zo slovenskej národnostnej menšiny s českým občianstvom; zastúpení boli príslušníci mladej, strednej a staršej generácie, pričom staršia generácia prevažovala,
- 2) Slovákov pôvodom, ale asimilovaných v prospech českej národnosti a uvádzajúcich českú národnosť; v tejto skupine prevažovali príslušníci mladej a strednej generácie,
- 3) Čechov vyznačujúcich sa úzkym spolužitím so slovenskou menšinou, slovenským partnerom a pod.; všetky generácie boli zastúpené temer rovnomerne,
- 4) pre porovnanie znalostí sme zaradili aj skupinu Čechov bez vzťahu k Slovákom a Slovensku; v tejto skupine prevažovali príslušníci mladej a strednej generácie.

Otázky sa zamerali na vnímanie prítomnosti Slovákov zo strany majoritného obyvateľstva, na vnímanie a užívanie slovenčiny, znalosť slovenského jazyka v bežnej praxi, čítanie kníh a časopisov v slovenskom jazyku. Ďalší okruh otázok sledoval vedomosti o slovenskej kultúre a jej osobnostiach, záujem o politické dianie na Slovensku, orientáciu v slovenských zvykoch a tradíciách, informovanosť o slovenských spolkoch v ČR a ich činnosti. U respondentov sme zachovávali anonymitu. Ďalšou časťou bolo dotazníkové šetrenie, taktiež anonymné. Vyplnenie dotazníka trvalo okolo 15 – 20 minút. Získali sme 562 vyplnených dotazníkov, ktoré spracovala do príslušných grafov sociologička dokumentačného strediska.

Z histórie výskumov Slovákov v Čechách

Dotazníkovou anketou a rozhovormi sme nadviazali na predchádzajúce terénne výskumy v lokalitách Jeseník, Bruntál, Karlove Vary, Králiky v roku 2012. Staršie výskumy sa uskutočnili v osemdesiatych rokoch minulého storočia a na začiatku de-

⁷ Podrobne: KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968...*, s. 348 – 350.

väťdesiatych rokov v lokalitách na Sokolovsku (Jindřichovice, Oloví, Libavské Údolí, Kynšperk nad Ohří), Chebsku (Luby, Skalná, Cheb, Plesná, Starý Rybník), Tachovsku (Tachov, Přimda, Hoštka). Výskumy osemdesiatych rokov mali byť súčasťou budúceho spoločného výskumu slovenských a českých inštitúcií, ktorý sa mal zamerať na históriu a súčasnosť Slovákov v českom a moravskom pohraničí. Mal zaznamenať ich znalosť slovenského jazyka, jeho používanie a možnosti ich kultúrneho vyžitia v materinskom jazyku. Spoločný výskum sa však neuskutočnil. Neznalosti o živote Slovákov v ČR dali v rokoch 1990 – 1996 základ tvrdeniu časti slovenských politikov o takmer násilnej asimilácii Slovákov v Čechách v rokoch 1945 – 1989, keď nemali možnosť posilať svoje deti do slovenských škôl, keďže v Čechách neexistovali, nemali možnosť vyžívať sa v slovenskej kultúre a pod. Ako protiargument vzniklo Dokumentační a múzejní středisko slovenské menšiny v ČR, ktoré začalo zbierať príslušné materiály k životu Slovákov v ČR. V roku 2016 sa výskum rozšíril na České Budějovice, Prahu, Brno, Liberec, Bruntál a Semily.

Vo vybraných lokalitách po prvom povojnovom sčítaní v roku 1950 žilo od 10 do 17 % Slovákov. V nasledujúcom sčítaní obyvateľov v roku 1961 bol zaznamenaný pokles slovenského obyvateľstva. V uvedených lokalitách žilo 5 – 10 % Slovákov. Pokles spôsobil nielen čiastočný odliv Slovákov späť na Slovensko, ale i skutočnosť, že napr. slovenské rodiny pôvodom zo Sedmohradska v Rumunsku, ktoré sa vyznačovali vyšším počtom detí v rodine, hlásili svojich potomkov narodených už v Čechách k českej národnosti. Podobne to bolo v rodinách Slovákov z Maďarska, Slovákov z bývalej Podkarpatskej Rusi, Slovákov z Juhoslávie, Bulharska i Francúzska. Tieto skutočnosti sme získavali rozborom sčítacích operátov za jednotlivé slovenské lokality z rokov 1950, 1960 a 1970.

Starší uvedený výskum na konci 20. storočia vychádzal z predpokladu, že slovenské diaspóry v českom a moravskom pohraničí sú schopné udržať vo svojom prostredí materinský jazyk, prejavy slovenskej hmotnej a duchovnej kultúry, záujem o dianie na Slovensku a budú prípadne schopné udržiavať i naďalej slovenské kultúrne povedomie, ktoré prenesú na generáciu svojich potomkov.

Po roku 1989 sa skutočne v uvedených lokalitách prejavilo oživenie duchovných tradícií i niektorých prejavov materiálnej kultúry. Miestni Slováci sa snažili zaradiť niektoré ľudové tradície do miestneho koloritu zvyklostí a uplatniť sa s nimi i v súkromnom podnikaní v rámci turistického ruchu v Karlových Varoch, Jeseníku, Českých Budějovičiach, Brne a v Prahe. Začali maľovať kraslice, pliesť výrobky z prútia, vyrezávať drobné pamiatkové predmety z dreva, vyšívať a pod. Na verejnosť vyniesli niektoré obchádzkové hry spojené s výročným zvykoslovným cyklom, napr. chodenie s betlehemom, koledy, veľkonočné zvyky, a to aj so slovenským sprievodným slovom. Vtedy už českí vnuci a pravnuci začali prejavovať záujem o pôvod slovenských prarodičov a často, ako študenti humanitných odborov vysokých škôl, začali písať seminárne práce o histórii svojich predkov.

Lokality s nižším percentom Slovákov (Semily) boli do výskumu zaradené pre porovnanie životaschopnosti slovenčiny a slovenských tradícií v prostredí výrazne českom. Predbežné výsledky ale ukázali, že práve v týchto lokalitách sa prejavuje výraznejší záujem o slovenský jazyk, slovenskú kultúru i slovenské tradície nielen zo strany

miestnych Slovákov, ale i zo strany miestnych Čechov. Praha, Brno, České Budějovice sú osobitými lokalitami. Osciluje tu záujem aj nezáujem, častým prejavom je aj ľahostajnosť.

Predbežné výsledky z kvalitatívneho výskumu

K predbežným výsledkom môžeme uviesť nasledujúce:

Výrazne sa zhoršila schopnosť rozumieť slovenskému jazyku z počutia, a to aj v prípade potomkov zo slovenských rodín, ktorí sa so slovenčinou ešte stále stretávajú v rodine. Väčšina ale uvádza, že je schopná bežne sa dohovoriť po slovensky.

Zaniká bežná sčítanosť. Nečítajú sa české, tobôž nie slovenské knihy a časopisy. To má veľký vplyv na vedomosti o slovenskej kultúre, reáliách, slovenských osobnostiach, politickom dianí. Medzi Čechmi a potomkami Slovákov v ČR nie je známy jediný slovenský spisovateľ-spisovateľka, jediné literárne dielo okrem Rysavej jalovice, ktorú pozná staršia generácia, keďže bola v učebniciach českej literatúry. Staršia generácia Slovákov v ČR pozná Jozefa Gregora Tajovského, Martina Kukučína, Pavla O. Hviezdoslava a Jána Jesenského.

Zo slovenskej vedy a kultúry nie je známa temer žiadna osobnosť. Jedine staršia a časť strednej generácie uviedla napr. Emíliu Vášáryovú, Ladislava Chudíka, Maroša Kramára, stredná a mladšia generácia poznala spevákov: Pavol Habera, Elán, Dara Rolins a Jana Kirschner. Väčšina respondentov uviedla ako osobnosť súčasnej slovenskej vedy a kultúry Roberta Fica, Andreja Kisku, ojedinele aj Ivana Gašparoviča.

Záujem o politické dianie je náhodný. Prevažuje domnienka, že hospodárska situácia je stále lepšia v ČR ako na Slovensku. Preto aj podľa odpovedí respondentov sa žije lepšie v Čechách ako na Slovensku.

Všetci oslovení sa vyjadrili v tom zmysle, že Slováci v ČR majú rovnocenné postavenie s Čechmi a že sa veľmi dobre vyrovnali so všetkými rozdielmi a integrovali sa do českej spoločnosti. Všetci oslovení sa vyjadrili k zachovaniu zvykov a tradícií jednoznačne kladne. Slováci v českom prostredí by ich mali zachovávať. Z odpovedí na otázky o znalosti slovenských zvykov a tradícií vyplynulo, že ale veľa z respondentov už nijaké slovenské zvyky a tradície nepozná. Z tradičných slovenských jedál pretrvali v pamäti len halušky a len zriedkavo niekto spomenul slovenské syry, menovite bryndzu.

Podľa českých respondentov sú Slováci najobľúbenejšou národnosťou v ČR, ktorej každý Čech rozumie aj bez tlmočníka. Niektorých Čechov pri vyplňovaní dotazníka zarazila skutočnosť, ktorú si uvedomili: že už skoro nič o súčasnom Slovensku nevedia.

Zaujímavý bol okruh otázok týkajúci sa slovenských občianskych združení pracujúcich v ČR. Vo vybraných lokalitách, v ktorých prebiehal náš výskum o ich existencii, nevedeli ale prejavili živý záujem o slovenské časopisy a knihy. Najvýraznejší záujem bol v Semiloch, kde už vyše 15 rokov pôsobí slovenský duchovný – dekan v celom okrese obľúbený. Pritom Semily a okolie nemajú výraznejšie zastúpenie slovenského obyvateľstva. V päťdesiatych rokoch boli do troch dedín na Semilsku (Pipice, Smrčí, Studenec) presídlení Slováci zo zátopových oblastí Oravskej priehrady, ktorí našli prácu v miestnom kameňolome, textilke a továrni na výrobu detských hračiek. Oni aj ich potomkovia tu žijú dodnes. V šesťdesiatych rokoch pribudlo niekoľko slovenských rodín,

ktoré prišli za prácou do miestnych tovární a mierny príliv sa prejavil aj na konci 20. storočia. Miestni Česi, vrátane novo prisťahovaných, získavajú kladný vzťah k Slovensku vďaka pôsobeniu slovenského duchovného, ktorý dbá aj na kultúrne záujmy slovenských farníkov. Snaží sa pre nich získať knihy, najmä diela J. G. Tajovského a M. Kučína. Jeho duchovná činnosť je príkladom hodným nasledovania.

Ak porovnáme výskum z roku 2012 s výskumom v roku 2016, konštatujeme, že z územného hľadiska a počtu obyvateľov sú napr. Králiky a ich okolie obdobou Semilsky, situácia je tu ale iná najmä preto, že v Králikoch a okolí žijú Slováci zo sedmohradského Rudohoria a Slováci z Maďarska. Nastala tu rýchla asimilácia a aj noví presídlenec z Slovenska s miestom rodiska na Slovensku vykazujúci dobrú znalosť slovenčiny si uvádzajú českú národnosť. Naopak v Českých Budějoviciach a okolí, kde tiež žili a žijú Slováci z Rumunska, síce asimilácia prebehla, ale majorita ju nevzala v plnej miere na vedomie a vzťah k Slovákom je kritickejší.

Liberec a okolie sa vyznačuje odťažitým vzťahom k národnostným menšinám, s výnimkou Židov. Je to zrejmý výsledok výchovného pôsobenia v škole. Slováci sú aj tu najsympatickejšou menšinou, ale menej spontánne.

Na rozdiel od predchádzajúcich výskumov sme sledovali vzťah k ďalším národnostným menšinám, predovšetkým k Nemcom, Rusom, Ukrajincom, Židom a Rómom. Podľa zastúpenia menšín sme vybrali aj lokality výskumu: Liberec a okolie (Nemci, Rómovia, Ukrajinci, Rusi), Praha, Brno, Bruntál, České Budějovice.

Vzťah k národnostným menšinám

Všeobecná charakteristika

Kraje, kde sme zbierali údaje pre náš výskum, boli do výberu zaradené so zreteľom na zachovanie kontinuity s predchádzajúcimi ročníkmi sledovania vzťahu k národnostným menšinám. Podľa počtu obyvateľov sú najväčšie Praha a Moravskosliezsky kraj, najmenší je Karlovarský kraj.

Kraj	Počet obyvateľov
Praha	1 267 449
Liberecký	439 639
Juhočeský	637 834
Juhomoravský	1 213 311
Moravskosliezsky	1 175 025
Karlovarský	297 828

O určitej atraktivite kraja a mesta svedčí počet obyvateľov, ktorí sa do jednotlivých krajov a miest prisťahujú, v porovnaní s počtom obyvateľov, ktorí sa vysťahujú (uveďené sú celkové počty bez rozdielu národnosti). V mestách, kde sme uskutočnili zber údajov, bol v roku 2015 prírastok obyvateľov z dôvodu sťahovania kladný len v Prahe a Českých Budějoviciach, z ostatných miest sa viac ľudí odsťahovalo.

Prírastok obyvateľov sťahovaním rok 2015

Mesto	Pristaňovanie	Odstaňovanie	Prírastok/úbytok
Praha	33 711	27 680	6 031
Semily	171	232	-61
České Budějovice	2 502	2 328	174
Brno	8 934	9 698	-764
Bruntál	399	512	-113
Karlové Vary	1 610	2 007	-397

Ekonomická charakteristika regiónov

Zber údajov pre účely nášho skúmania sa uskutočnil v piatich krajoch, ktoré z ekonomického hľadiska môžeme charakterizovať najpoužívanejším ukazovateľom pre sledovanie výkonnosti ekonomiky, tým je tvorba hrubého domáceho produktu (HDP). Nielen najväčším, ale aj najvýkonnejším celkom je Praha, kde HDP na obyvateľa dosahuje 1,92 násobok priemeru ČR. Na opačnom konci je kraj Liberecký, kde HDP na obyvateľa dosahuje len 0,73 násobok priemeru ČR. Priemeru ČR sa zo sledovaných krajov najviac blíži kraj Juhomoravský s podielom 0,92. Svojou ekonomickou výkonnosťou sú blízko seba kraj Juhočeský s 0,80 podielom a kraj Moravskosliezsky s 0,78 podielom na priemere ČR. Na poslednom mieste sa nachádza kraj Karlovarský, kde prepočet HDP na 1 obyvateľa tvorí len 0,67 podiel.

HDP rok 2015

Kraj	HDP celkom mil. Kč	HDP/1 obyvateľa Kč	k priemeru ČR
ČR	4 554 615	432 006	
kraj			
Praha	1 112 788	881 411	2,04
Liberecký	147 208	335 210	0,78
Juhočeský	230 508	361 699	0,84
Juhomoravský	498 757	424 994	0,98
Moravskosliezsky	434 971	357 939	0,83
Karlovarský	86 965	291 304	0,67

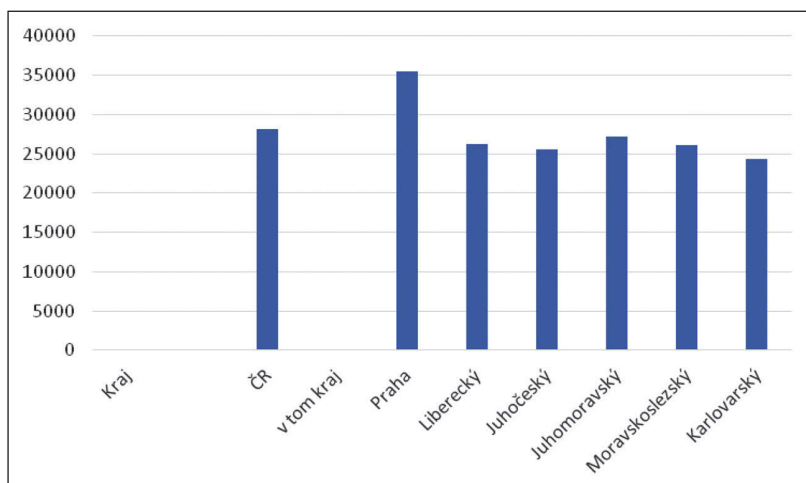
Aj napriek týmto rozdielom v tvorbe HDP je oveľa vyrovnanejšia situácia v príjmovej oblasti, kde rozptyl pri porovnaní jednotlivých krajov nie je taký veľký. V porovnaní s priemerom ČR sú najvyššie mzdy v Prahe, dosahujú 1,27 násobku priemeru ČR. V ostatných krajoch sa priemerná hrubá mzda pohybuje v rozpätí 0,90 až 0,96 násobku priemernej mzdy v republike. Najnižšia priemerná mzda bola v roku 2015 v Karlovarskom kraji, predstavovala len 86,48 % priemeru ČR. Ani jeden z týchto krajov však

nedosahuje priemernú mzdu ČR. Z tohto hľadiska je situácia v sledovaných krajoch pomerne vyrovnaná, čo sa premietne aj do sociálneho postavenie obyvateľov v jednotlivých krajoch.

Priemerná mesačná mzda na fyzické osoby rok 2015

Kraj	Kč	k priemeru ČR v %
ČR	28 142	
kraj		
Praha	35 546	126,31
Liberecký	26 236	93,23
Juhočeský	25 585	90,91
Juhomoravský	27 262	96,87
Moravskosliezsky	26 139	92,88
Karlovarský	24 336	86,48

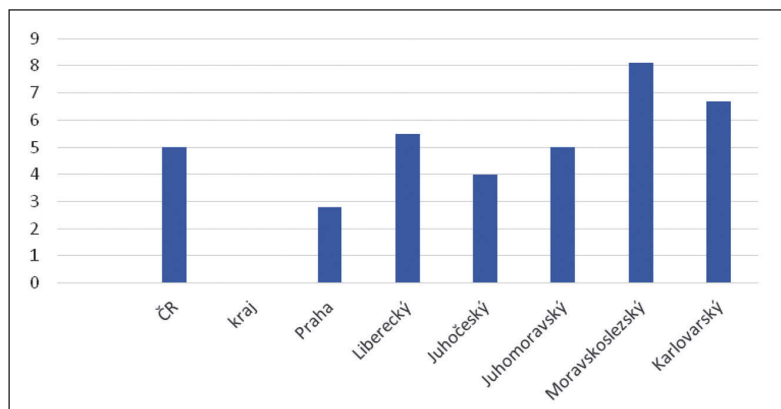
Priemerná mesačná mzda na fyzické osoby rok 2015

Uvedené údaje sú ďalej korigované mierou nezamestnanosti v jednotlivých krajoch. V porovnaní s priemerom je nízka miera nezamestnanosti v Prahe, len 0,56 podiel z celkového ukazovateľa za ČR. Nižšia miera nezamestnanosti ako je republikový priemer je v Juhočeskom kraji. Výrazne vyššia nezamestnanosť v porovnaní s republikovým priemerom je v Moravskosliezskom kraji, predstavuje 1,62 násobok. Tento kraj sa tak celkovo v našom sledovaní nachádza na poslednom mieste, pri zrovnateľnej priemernej mzde s krajom Libereckým je tu podstatne vyššia miera nezamestnanosti.

Všeobecná miera nezamestnanosti v % rok 2015

Kraj	Miera nezamestnanosti	k priemeru ČR
ČR	5,0	
Kraj		
Praha	2,8	0,56
Liberecký	5,5	1,10
Juhočeský	4,0	0,80
Juhomoravský	5,0	1,00
Moravskosliezsky	8,1	1,62
Karlovarský	6,7	1,34

Miera nezamestnanosti**Národnostné zloženie**

K sledovaniu národnostného zloženia obyvateľstva sú k dispozícii dva pramene, pričom oba sú spracované Českým štatistickým úradom. Prvým zdrojom sú výsledky sčítania obyvateľstva, posledné bolo v roku 2011. K národnosti sa človek priznáva, len u maloletých detí ju určujú rodičia. Národnosť uviedlo pri sčítaní obyvateľstva 64,3 % respondentov. Celkom 2 646 666 respondentov, čo predstavuje 25,3 %, národnosť neuviedlo. Zaujímavé je, že v predchádzajúcom sčítaní obyvateľstva národnosť neuviedlo len 172 825 respondentov. Dvojitú národnosť uviedlo 163 648 respondentov, to predstavuje 1,6 % (najčastejšie to bolo formou česko-slovenská, česko-moravská, česko-nemecká a pod.).

Slovenskú národnosť uviedlo 147 152 respondentov, v porovnaní s rokom 2001 to predstavuje len 76,2 %. Celkom Slováci tvorili v roku 2011 1,4 % obyvateľstva, čo predstavuje najväčšiu národnostnú menšinu.

K najväčšiemu nárastu medzi dvomi poslednými sčítaniami obyvateľstvo došlo u národnosti ukrajinskej – na 240,8 %, vietnamskej – na 169,9 % a ruskej na 144,5 %.

Pre zaujímavosť je v tabuľke uvedené vysokoškolské vzdelanie u jednotlivých národnostných menšín, tak, ako bolo uvedené pri sčítaní obyvateľov v roku 2011. Tento údaj môže mať vplyv na to, ako sa občania národnostnej menšiny prezentujú na verejnosti.

Národnostné zloženie pri sčítaní obyvateľstva rok 2011

		VŠ vzdelanie	%
Respondenti celkom	10 436 560	1 114 731	10,68
Uviedlo národnosť	7 630 246		
česká	6 711 624		
moravská	521 801		
sliezska	12 214		
slovenská	147 152	24 541	16,68
poľská	39 096	6 116	15,64
nemecká	18 658	1 810	9,70
rómska	5 135	357	6,95
maďarská	8 920	1 341	15,03
vietnamská	29 660	1 032	3,48
ukrajinská	53 253	5 188	9,74
ruská	17 872	6 848	38,32
bieloruská	2 013	636	31,59
čínska	3 212	327	10,18
moldavská	2 929	232	7,92
mongolská	3 735	538	14,40
grécka	2 043	312	15,27
rusínska	739	178	24,09
srbská	1 717	462	26,91
dvojitá národnosť	163 648		
neuvedená	2 642 666	171 737	6,50

Rozdelenie obyvateľov podľa národnosti v jednotlivých krajoch nie je rovnomerné, zo sledovaných krajov je najviac Slovákov v Moravskosliezskom kraji, Ukrajinci a Rusi sú najviac zastúpení v Prahe.

Druhým prameňom, kde môžeme získať informácie o občanoch inej národnosti v ČR, sú údaje, ktoré taktiež zverejňuje Český štatistický úrad a sú poskytované Riadiateľstvom služby cudzineckej polície. Tu sú uvedení občania iných štátov s dlhodobým pobytom v ČR, ktorých k 31. decembru 2015 bolo celkom 464 670. Najväčší počet bol z Ukrajiny 105 614, zo Slovenska 101 589, Vietnamu 56 900, Ruska 34 710, Nemecka 20 464 a Poľska 19 840. Celkom v danom období žili v krajine občania zo 150 štátov.

Najväčšiu skupinu tvoria uvedené krajiny, celkom je to 339 117. Zvyšných 120-tisíc občanov pochádza z tu neuvedených 135 krajín. Títo občania spolu s občanmi ČR, ktorí sa hlásia k inej národnosti ako českej, vytvárajú rámec, z ktorého naši respondenti vychádzali pri poskytovaní údajov pre náš výskum.

Národnostné zloženie podľa krajov, sčítanie obyvateľstva 2011

Národnosť	Praha	Liberecký	Juhočeský	Juhomoravský	Moravskosliezský	Karlovarský
Obyvatelia celkom	1 268 796	432 439	628 336	1 163 508	1 205 834	310 245
národnosť slovenská	23 089	6 053	6 602	14 106	26 068	7 351
poľská	1 721	1 363	358	772	28 138	251
nemecká	1 264	1 774	700	453	1 155	4 504
rómska	368	295	296	309	691	225
bieloruská	795	60	104	177	47	85
čínska	2 337	34	57	66	58	26
maďarská	1 419	430	347	695	1 317	779
moldavská	881	265	131	232	24	36
mongolská	484	144	82	568	33	119
rusínska	167	30	16	67	35	37
ruská	9 413	411	412	886	484	1 130
grécka	290	50	20	243	759	23
srbská	1 028	24	34	150	55	50
ukrajinská	21 316	2 567	2 150	4 989	673	1 386
vietnamská	6 313	1 108	1 441	2 401	1 900	3 781

Slovenská národnostná menšina

Sčítanie obyvateľstva po vzniku Československej republiky sa konalo v rokoch 1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001 a 2011. Sčítania sa líšili ako metodickým, tak politickým prístupom k zberu a zverejňovaniu údajov, a to i v otázke národnosti, napr. v rokoch 1921 a 1930 bola sledovaná národnosť československá. Pri analýze štatistických údajov sa ako východisková základňa berie rok 1961, ale sú k dispozícii aj údaje za predchádzajúce roky, ktoré boli zistené buď sčítaním, alebo musíme k nim pristupovať ako ku kvalifikovanému odhadu.

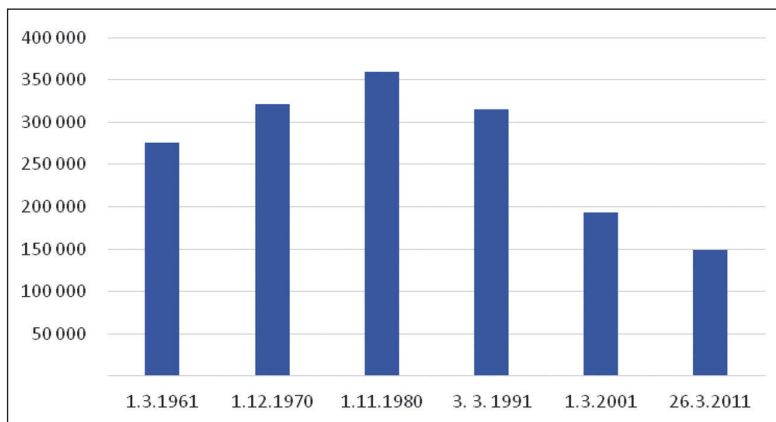
Od roku 1961 sú k dispozícii podrobnejšie údaje o počte obyvateľstva, hlásiaceho sa k slovenskej národnosti. Do roku 1980 rástol počet obyvateľov, ktorí sa hlásili k slovenskej národnosti, od tohto roku tento počet klesá. Najväčší prírastok bol v období 1961 – 1970, najväčší pokles v období 1991 – 2001.

Podiel slovenskej národnosti pri sčítaní obyvateľstva

Rok	Slovenská národnosť v %
1921	0,2
1930	0,4
1950	2,9
1961	2,9
1970	3,3
1980	3,5
1991	3,1
2001	1,9
2011	1,4

Podiel slovenskej národnosti pri sčítaní obyvateľstva

Rok	Počet obyvateľov ČR	národnosť slovenská	prírastok/úbytok	zmena v %
1.3.1961	9 571 531	275 997		
1.12.1970	9 807 697	320 998	45 001	+16,3
1.11.1980	10 291 927	359 370	38 372	+12,0
3. 3. 1991	10 302 215	314 887	- 44 483	-12,4
1.3.2001	10 230 060	193 190	- 121 697	-38,6
26.3.2011	10 562 214	149 140	- 44 050	-24,4

Národnosť slovenská

Charakteristickým znakom pre slovenskú národnostnú menšinu je teritoriálne rozmiestnenie po celom území ČR. V absolútnych číslach (sčítanie 2011) žije najviac Slovákov v okresoch Praha – 23 369, Karviná – 9491, Ostrava-mesto – 7250, Brno-mesto – 6427 a Frýdek-Místek – 4228. Podiel Slovákov na celkovom počte obyvateľov jednotlivých okresov je najvyšší v Karvinej, kde dosahuje 3,6 %, v Jeseníku 2,8 %, Sokolove 2,8 %, v Chebe 2,5 % a v Mladej Boleslavi 2,4 %. Celkové rozmiestnenie v jednotlivých okresoch je podľa posledného sčítania obyvateľstva nasledovné:

Sčítanie obyvateľstva 2011

Kraj	Počet obyvateľov celkom	Národnosť slovenská
Česká republika	10 562 214	149 140
Praha	1 272 690	23 336
Benešov	95 157	699
Beroun	85 500	932
Blansko	106 614	610
Brno-mesto	384 277	6 427
Brno-vidiek	204 818	1 837
Bruntál	96 671	2 075
Břeclav	114 844	1 674
Česká Lípa	103 429	1 271
České Budějovice	186 961	1 757
Český Krumlov	61 945	1 364
Děčín	133 128	1 655
Domažlice	60 812	745
Frýdek-Místek	211 768	4 228
Havlíčkův Brod	95 169	508
Hodonín	156 952	1 915
Hradec Králové	163 361	1 635
Cheb	95 908	2 400
Chomutov	126 223	2 490
Chrudim	104 550	664
Jablonec nad Nisou	89 954	1 337
Jeseník	40 657	1 142
Jičín	80 054	808
Jihlava	112 222	813
Jindřichův Hradec	92 749	721
Karlovy Vary	122 249	2 380
Karviná	265 379	9 491
Kladno	159 194	2 157

Kraj	Počet obyvateľov celkom	Národnosť slovenská
Klatovy	87 851	876
Kolín	96 583	1 276
Kroměříž	107 669	1 044
Kutná Hora	74 395	767
Liberec	170 912	2 793
Litoměřice	119 308	1 166
Louny	86 685	1 485
Mělník	104 511	1 481
Mladá Boleslav	124 231	2 958
Most	115 211	1 971
Náchod	112 447	1 207
Nový Jičín	152 483	2 040
Nymburk	93 870	1 125
Olomouc	232 230	2 678
Opava	177 294	1 506
Ostrava-mesto	332 433	7 250
Pardubice	169 042	2 213
Pelhřimov	72 569	463
Písek	70 661	685
Plzeň-juh	62 136	509
Plzeň-mesto	187 047	3 185
Plzeň-sever	75 466	772
Praha-východ	149 294	2 535
Praha-západ	122 759	1 741
Prachatice	51 313	622
Prostějov	109 665	922
Přerov	133 504	1 603
Příbram	113 507	1 161
Rakovník	55 632	466
Rokycany	47 854	686
Rychnov nad Kněžnou	79 251	705
Semily	74 967	755
Sokolov	92 088	2 571
Strakonice	71 043	571
Svitavy	105 263	645
Šumperk	123 890	1 106
Tábor	102 788	952
Tachov	53 528	1 279

Kraj	Počet obyvateľov celkom	Národnosť slovenská
Teplice	128 873	1 853
Trutnov	120 570	1 309
Třebíč	113 748	627
Uherské Hradiště	144 125	1 656
Ústí nad Labem	120 943	1 618
Ústí nad Orlicí	139 373	1 310
Vsetín	145 310	1 380
Vyškov	89 093	959
Zlín	193 355	1 831
Znojmo	113 190	1 166
Žďár nad Sázavou	119 019	590

Ak vezmeme celkový počet Slovákov, žijúcich v roku 2011 v ČR, potom ich počet v jednotlivých krajoch je najvyšší v kraji Moravskosliezskom, Praha a Stredočeskom kraji.

Slováci podľa rozmiestnenia v krajoch ČR

Kraj	Slováci z celkového počtu 149 140 v %
Praha	15,7
Stredočeský	11,9
Juhočeský	4,5
Plzeňský	5,4
Karlovarský	4,9
Severočeský	8,2
Liberecký	4,1
Královohradecký	3,8
Pardubický	3,3
Vysočina	2,0
Juhomoravský	9,6
Olomoucký	5,0
Zlínsky	3,9
Moravskosliezsky	17,7

V absolútnych číslach je rozmiestnenie Slovákov v krajoch pri sčítaní v roku 2001 a 2011 nasledovné:

Slováci v krajoch ČR

	2001	2011	prírastok/úbytok
ČR celkom	193 190	149 140	-44 050
Kraj			
Praha	19 275	23 336	4 061
Stredočeský	15 278	17 298	2 020
Juhočeský	9 025	6 672	-2 353
Plzeňský	7 773	8 052	279
Karlovarský	14 079	7 351	-6 728
Severočeský	22 214	12 238	-9 976
Liberecký	8 743	6 156	-2 587
Královohradecký	8 518	5 664	-2 854
Pardubický	5 932	4 832	-1 100
Vysočina	3 703	3 001	-702
Juhomoravský	16 058	14 588	-1 470
Olomoucký	11 421	7 451	-3 970
Zlínsky	7 713	5 911	-1 802
Moravskosliezsky	43 458	26 590	-16 868

Aj keď najviac Slovákov žije stále v Moravskosliezskom kraji, došlo tu aj k najvyššiemu zníženiu. Jediné tri kraje, kde došlo k nárastu, sú Praha, Stredočeský a Plzeňský kraj. V určitom zmysle celkový pokles počtu obyvateľov, hlásiacich sa k slovenskej národnosti v ČR, zodpovedá celkovému poklesu počtu obyvateľov, hlásiacich sa k národnosti vôbec, ku ktorému došlo medzi rokmi 2001 a 2011.

Z hľadiska nášho dotazníkového skúmania je významné aj to, že jedno z miest, kde výskum uskutočňujeme opakovane, patrí k dvom okresom v ČR s najrôznorodejšou národnostnou štruktúrou pri sčítaní obyvateľstva v roku 2011. K inej národnosti ako českej, moravskej a sliezskej sa najviac občanov prihlásilo v okrese Frýdek-Místek 10,7 % a na druhom mieste v okrese Bruntál 10,1 %.

Tieto skutočnosti a údaje vytvárajú rámec podmienok, v ktorých žijú naši respondenti. Ako sa premietli do postojov respondentov a výsledkov nášho skúmania, je predmetom ďalšej časti tejto práce.

Slováci a slovenský jazyk vo vybraných lokalitách ČR v sociologických sondách

V rámci projektu sme uskutočnili rozsiahly dotazníkový výskum o vzťahu českej populácie a miestnych Slovákov k Slovensku, osobitne k slovenskému jazyku.

Priebeh výskumu a charakteristika výskumného súboru

Dotazníkový výskum sa uskutočnil v apríli až septembri 2016. Z hľadiska vekovej štruktúry sa na ňom zúčastnila predovšetkým najmladšia generácia, a síce stredoškolská študujúca mládež. Dotazníky sme distribuovali vo vybraných mestách (Bruntál, Liberec, Semily, Praha, České Budějovice). Pri výbere miest sme prihliadali na údaje o skladbe obyvateľstva vo vzťahu k menšinám. Dotazníky sme distribuovali buď osobne, alebo s pomocou vyškolených anketárov. Pri vyplňaní dotazníkov bola zachovaná anonymita respondentov. Na konci dotazníka sme požadovali identifikačné údaje o respondentoch, t. j. dátum a miesto narodenia a zamestnanie. Až 89 % respondentov tvorili študenti, prevažná väčšina (93 %) bola českej národnosti. Vyplnenie dotazníka trvalo okolo 20 minút a celkovo sme získali 562 vyplnených dotazníkov. Vzhľadom na osobnú distribúciu dotazníkov sme dosiahli skoro 100 % návratnosť. Dotazník obsahoval 16 otázok, ktoré boli formulované ako uzatvorené, tzn., že respondent si vybral z možných odpovedí tú, s ktorou sa najviac stotožnil. Súčasne sme použili aj niekoľko poloopených otázok, kde mohol respondent doplniť odpoveď vlastnými slovami.

Výsledky výskumu

Otázky v dotazníku smerovali na vnímanie prítomnosti Slovákov zo strany majoritného obyvateľstva, na vnímanie a používanie slovenčiny, na znalosť slovenského jazyka v bežnej praxi a sledovanie slovenských médií. Ďalší okruh otázok bol venovaný vedomostiam o slovenskej kultúre a jej osobnostiach, záujmu o slovenské zvyky a tradície, informovanosti o slovenských spolkoch v ČR a ich činnosti.

V prvej otázke sme sa zamerali na to, do akej miery sú respondentovi sympatickí/nesympatickí príslušníci jednotlivých národností – slovenskej, nemeckej, ruskej a ukrajinskej, Rómovia a Židia. Podľa predpokladu boli ako najsympatickejší označení Slováci – tri štvrtiny uviedli „sympatickí“, 23 % uviedlo alternatívu „ľahostajní“ a len 3 % „nesympatickí“. Týmto sympatiám iste napomáhal aj osobný kontakt, polovica respondentov priznala, že navštevuje Slovensko (občas 50 %, často 7 %).

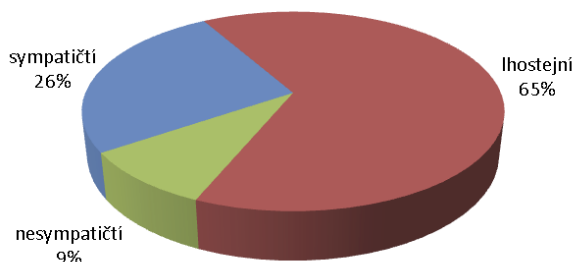
Tieto odpovede sú zhodné s výsledkami výskumu z roku 2012.

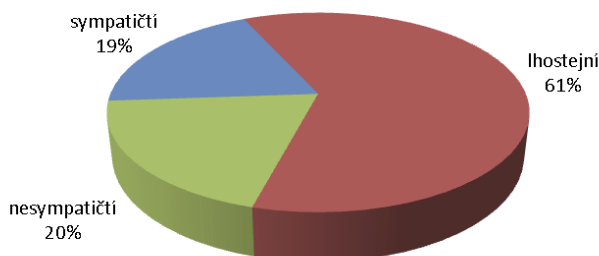
Zaujímali nás tiež vzťah opýtaných k vybraným národnostiam žijúcim v ČR. Väčšina z nich (61 % - 68 %) uviedla, že Nemci, Rusi, Ukrajinci a Židia, žijúci v ČR sú im ľahostajní. Za sympatickú národnosť považovala štvrtina respondentov Nemcov a Židov. Naproti tomu ako nesympatickú národnosť označilo 68 % opýtaných Rómov.

V porovnaní s rokom 2012 došlo k zvýšeniu ľahostajnosti voči Nemcom, Rusom aj Ukrajincom a súčasne o zníženie nesympatického vzťahu k týmto národnostiam.

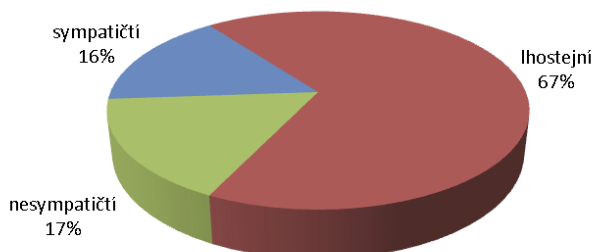
G 1b: Němci žijící v ČR jsou vám

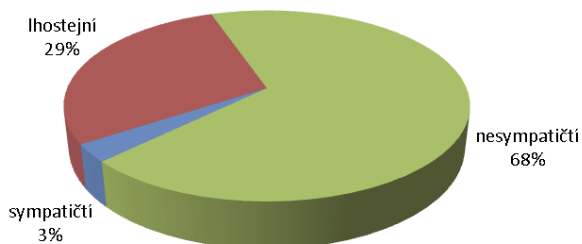
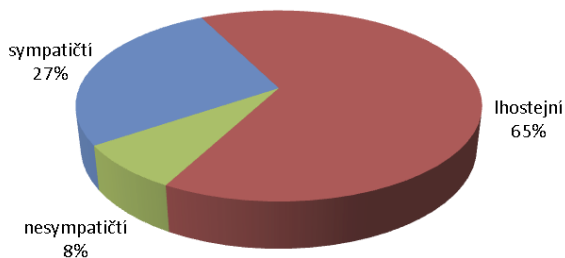

G 1c: Rusové žijící v ČR jsou vám

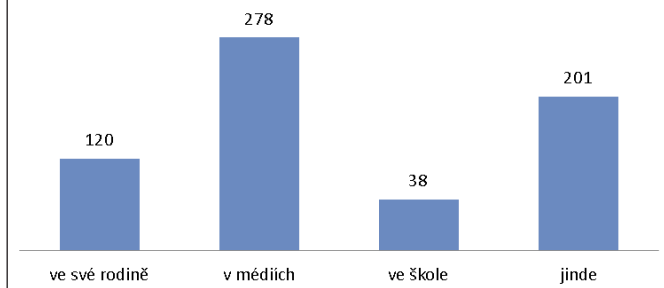
G 1d: Ukrajinci žijící v ČR jsou vám

G 1e: Romové žijící v ČR jsou vám**G 1f: Židé žijící v ČR jsou vám**

Položili sme respondentom aj otázku, kde sa stretávajú so slovenčinou. Mohli si vybrať z alternatív: vo svojej rodine, v médiách, v škole alebo inde. Mnohí si vybrali súčasne viac variantov, napriek tomu sa najčastejšie vyskytla odpoveď „v médiách“ (278 odpovedí). Menej často odpovedali „vo svojej rodine“ a najmenej „v škole“. V podstate všetci opýtaní majú možnosť stretnúť sa so slovenčinou.

Toto rozloženie odpovedí zodpovedalo aj výsledkom z r. 2012.

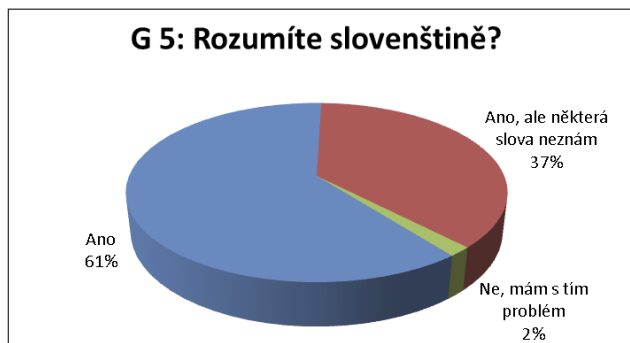
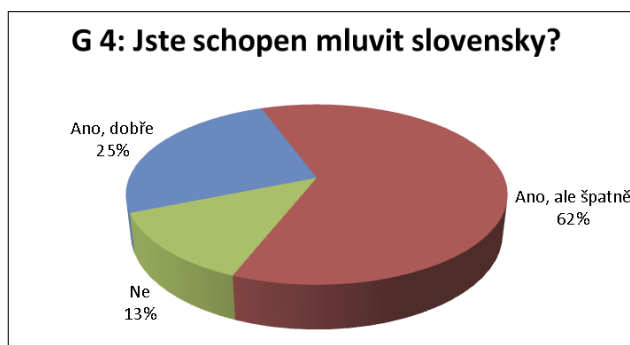
G 2: Setkáváte se se slovenštinou

Ďalší súbor otázok sa týkal vzťahu k slovenskému jazyku. Ako vnímajú respondenti slovenčinu oproti češtine? Väčšina, 56 % považuje slovenský jazyk za ľubozvučný, 37% respondentov nehodnotilo rozdiel medzi češtinou a slovenčinou, len 7 % respondentov slovenčina neznie príjemne.

Oproti r. 2012 klesol počet odpovedí „ľubozvučná“ o 17 % a o rovnaké percento sa zvýšila odpoveď nehodnotiaca rozdiel medzi češtinou a slovenčinou.

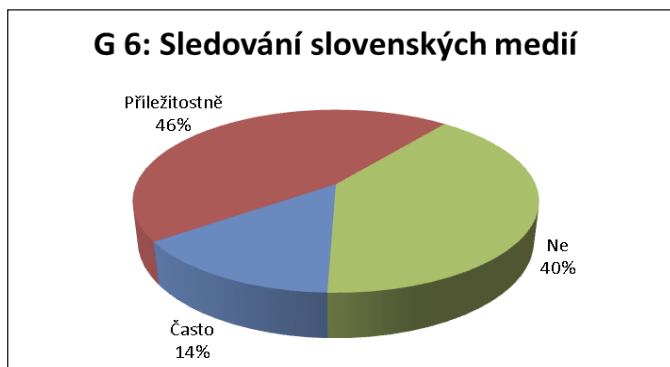

Na otázku, či je opýtaný schopný hovoriť po slovensky, odpovedala väčšina áno (dobré 25 %, zlé 62 %). Len 13 % odpovedalo, že nie sú schopní hovoriť po slovensky.

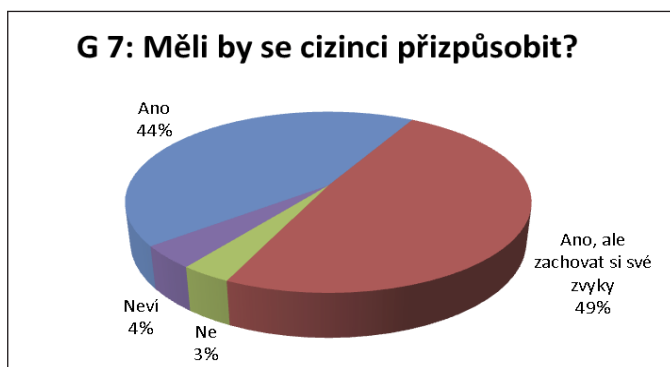

V tejto súvislosti sme sa pýtali, ako rozumejú tomuto jazyku. 61 % opýtaných rozumie bez výhrad, 37 % rozumie, ale niektoré slová nepozná. Iba mizivé percento, t. j. 2 % uviedlo, že slovenčine nerozumejú, že s tým majú problém. V roku 2012 sa odpoveď „nerozumejú“ vôbec nevyskytla.

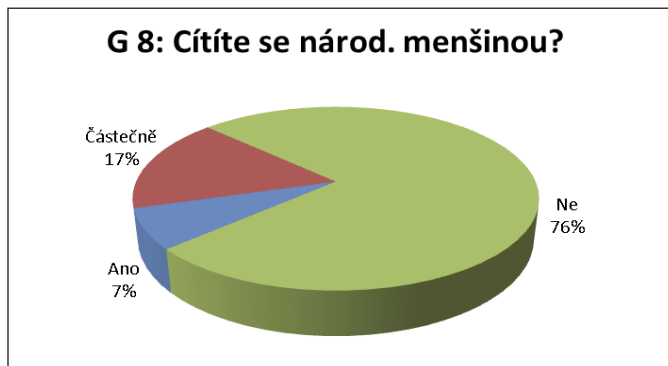
Vo vzťahu k slovenskému jazyku sme zaznamenali miernu tendenciu k zhoršeniu schopnosti hovoriť a porozumieť slovenčine, čo zrejme súvisí aj s miernym poklesom sledovanosti slovenských médií. Slovenské médiá sleduje 60 % opýtaných (46 % príležitostne, 14 % často), v roku 2013 to bolo 69 % (47 % príležitostne, 22 % často). Slovenský rozhlas, televíziu alebo tlač nesleduje 40 % opýtaných (v r. 2012: 33 %).

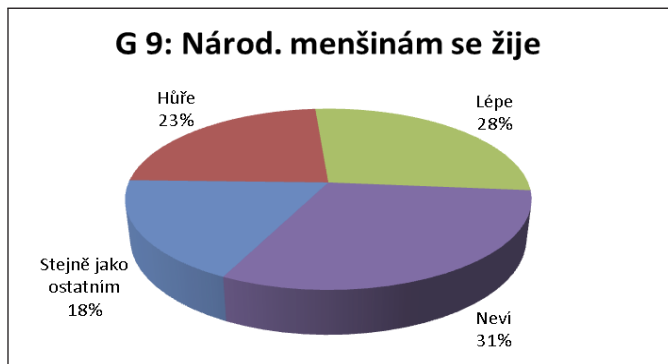
Na otázku, či by sa mali cudzinci prispôbiť našim zvyklostiam, odpovedala prevažná väčšina, že áno 93 %. Približne rovnaký počet bol za to, aby sa prispôbili bezvýhradne (44 %) a s výhradou zachovať si svoje zvyky a tradície (49 %). V roku 2012 bol pomer odpovedí 27 %: 62 %, tzn., že opýtaní boli oveľa ústretovejší k otázke prispôsobenia.

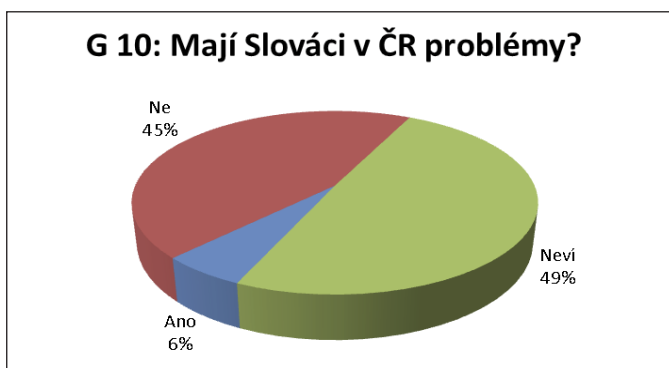
Na otázku, či sa respondent cíti byť príslušníkom niektorej národnostnej menšiny v ČR? Tri štvrtiny opýtaných odpovedalo, že nie, 17 % čiastočne a jednoznačne áno odpovedalo 7 %.

Na to nadväzuje otázka, ako sa podľa jeho názoru žije príslušníkom národnostných menšín v ČR. 28 % odpovedalo, že lepšie než občanom českej národnosti, horšie (23 %), rovnako ako ostatným (18 %). Nevedelo odpovedať 31 % opýtaných.

Na otázku, či slovenská menšina má v ČR svoje vlastné špecifické problémy, odpovedalo 49 %, že nevie, 45 % sa domnieva, že nemá a podľa 6 % opýtaných má problémy, napr.: získať prácu, Česi sú hrubí, nerozumejú dobre po slovensky, drobné problémy s jazykom, kultúrou, nie sú akceptovaní, smejú sa z nich, že sú Maďari, rozvody, neprispôsobivosť, sú veľmi hrdí na to, že sú Slováci, český jazyk v škole, iné zvyky.

Ako sa Slováci prispôsobili životu v ČR odpovedali respondenti v prevažnej väčšine, že sa prispôsobili (84 %). Z toho sa 59 % prispôsobilo takmer vo všetkých oblastiach a 25 % len v niektorých oblastiach. 16 % opýtaných nevedelo, nedokázalo túto vec posúdiť.

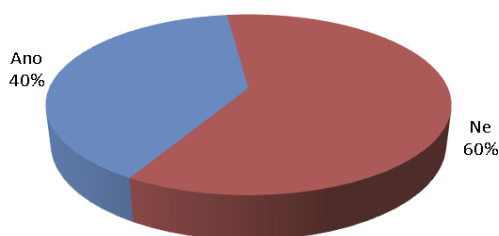

Poznatky o organizáciách Slovákov v ČR bola minimálna, iba 4 % respondentov uviedlo, že ich poznajú (napr.: Obec Slovákov, združenia v rámci DNM, Limbora).

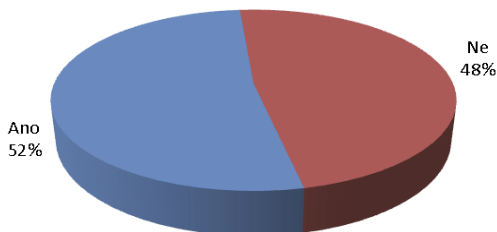
Naproti tomu znalosti o súčasných slovenských osobnostiach z oblasti vedy, kultúry, športu atď. preukázalo podstatne viac opýtaných (40 %) a vymenovali konkrétne osobnosti, vzhľadom k veku respondentov najčastejšie z oblasti športu a hudby, napr.: P. Sagan, GoGo, Z. Chára, M. Hossa, M. Hamšík, P. Habera, D. Rolins, M. Žbirka, Celeste Buckingham, P. Lipa, J. Ráž, Elán, Majk Spirit, L. Nagy, R. Fico, M. Kramár, T. Tatar (hokej), A. Kiska, M. Ďuriš, A. Sekera, D. Kováč, J. Jablonický, sestry Vašáryové, M. Lasica, J. Satinský, J. Tiso, J. Čarnogurský, B. Bugár, F. Gál, I. Radičová, J. Slotá, F. Fenič, L. Chudík, M. Labuda, A. Babiš, M. Kňažko, M. Markovič, A. Krnáčová.

G 13: Znáte významnou sloven. osobnosť?

Polovica opýtaných obľubuje slovenské jedlá. Ako typické slovenské jedlá udávali predovšetkým halušky, bryndzové halušky, bryndzu, syry, oštiepok, korbáčiky, pirohy, kapustnicu, šúľance, kyselicu a langoše.

G 15: Máte v obľibě sloven. jídla?

Horšie to už bolo so znalosťou slovenských zvykov a tradícií spojených s vymenovanými sviatkami. Väčšina, 89 % tieto zvyky a tradície nepozná a len 11 % opýtaných uviedlo, že ich pozná. Znalosti o zvykoch a tradíciách mali respondenti skôr narodení, nie však študenti. Respondenti napísali nasledujúce zvyky a tradície spojené so sviatkami: kroje, jarmok, masopust, Vianoce – liatie olova, oplátky s medom a cesnakom,

Svätodušné sviatky, Dušičky, Veľká noc – oblievanie vodou a voňavkou, pôst, púte, fašiangy, Turice, Dožinky, na Veľký piatok a počas veľkonočných sviatkov ženy vyšibajú mužov, nedeľné omše, „nadávanie Maďarom“.

Na záver dotazníkového šetrení môžeme skonštatovať. Pri zisťovaní údajov sme sa stretávali so záujmom o danú problematiku a tiež s ústretovým prístupom vedení škôl, na ktorých sme väčšinou výskum realizovali. Výsledky výskumu vypovedajú o názoroch mladých ľudí, stredoškolských študentov, ktorí tvorili až 89 % našich respondentov. Vzhľadom ku skúmanej problematike sme sa cielene zamerali na mladých ľudí, ktorých názory sú svojim spôsobom špecifické oproti názorom ostatnej populácie. Pri niektorých otázkach sme uskutočnili porovnanie výsledkov s výskumom, ktorý sa uskutočnil v roku 2012. I vtedy išlo o súbor zložený prevažne zo študentov, aj keď výskumná vzorka bola vekovo rozmanitejšia. Záujem o znalosť a porozumenie slovenčine zo strany väčšinového spoločenstva významne klesá a tým klesá aj záujem o slovenskú kultúru. Výrazné slovenské osobnosti sa ale dokážu v českom prostredí naďalej presadiť – napr. v súčasnosti Maroš Kramár, Jana Kirschner, Andrea Kerestešová-Růžičková. Nie sú však vnímané ako nositelia slovenskosti a slovenské kultúry.

Na záver

V roku 2016 sme okrem slovenského jazyka do výskumu nezaradili žiadny iný menšinový jazyk, ktorý môže čerpať finančnú podporu z Implementácie Charty menšinových jazykov. Do dotazníkového výskumu sme zahrnuli menšiny, ktoré sú v ČR na vzostupe, z nich veľká časť nepatrí k národnostným menšinám, ale k novým migrantom s rôznou dĺžkou pobytu – teda cudzincom. Najpočetnejší sú Ukrajinci a Rusi. Vzťah k nim sme sledovali aj v roku 2012. Ruština a ukrajinčina sú často znejúcimi jazykmi vo vybraných lokalitách prezentovaného výskumu, ktorý také zahrnuje vzťah Čechov k ich nositeľom. Z dodatočných rozhovorov, vrátane mierneho posunu v percentách grafov konštatujeme, že sa mierne zlepšil vzťah k Ukrajincom aj Rusom. Miestna majorita si zvykla na týchto cudzincov, aj keď iba ich časť rozoznáva ukrajinčinu od ruštiny. Je to ale dané tiež tým, že väčšina Ukrajincov sa snaží s Čechy hovoriť skôr po rusky ako po ukrajinsky, pretože predpokladá aspoň základnú znalosť ruského jazyka z minulosti.

Doplňujúce rozhovory s respondentmi ukázali výraznejší posun k menšej znalosti i frekventovanosti slovenského jazyka, menej časté návštevy a záujem o dianie na Slovensku. Ako dokumentuje výskum, slovenské osobnosti – umelci, najmä herci – sa vlastne stávajú skôr súčasťou majority. Nie sú vnímaní ako nositelia slovenskosti, ale ako vynikajúci herci, speváci, interpreti, umelci rôznych smerov, ktorí sa stávajú súčasťou českej kultúry. Toto vnímanie nie je bežné napr. u osobností ruských, ktorí zostávajú nositeľmi ruskej kultúry, tradícií a vo vymedzenom priestore aj ruského jazyka napriek tomu, že Rusko opustili často z politických dôvodov a nie sú priaznivcami súčasného putinovského režimu. Značnou úlohou v približovaní a nové akceptácie ruského jazyka v časti českej majority zohrávajú českí rusisti, ktorí sú významnými nositeľmi ruských kultúrnych hodnôt, nadväzujúc predovšetkým na česko-ruské vzťahy v 19. storočí, v prvej polovici 20. storočia a ruský dissent druhej polovice 20. storočia. Presadzovanie slovenčiny, slovenskej kultúry nemá v českom prostredí svojich nositeľov, rešpektovaných slovakistov, ktorí by dokázali významnejším spôsobom šíriť slovenčinu a slovenskú kultúru. Ukrajiničina je miestnou majoritou vnímaná len ako jazyk domácností – rodín Ukrajincov vo vybraných lokalitách. Navyše podobne ako ruština nepatrí do Dohovoru Implementácie Charty menšinových jazykov v ČR. Oba jazyky, práve tak ako jazyky ďalších ôsmich národnostných menšín, sú podporované len v rámci projektov vzdelávania v jazykoch národnostných menšín Ministerstva školstva, mládeže a telovýchovy, v rámci podpory rozvoja národnostných kultúr na základe projektov Ministerstva kultúry, v projektoch Magistrátu hl. m. Prahy, Magistrátu mesta Brna a ďalších krajských miest, ktoré podporujú vzdelávanie a kultúru národnostných menšín na svojom území. Z tejto skupiny k najviac podporovaným jazykom vďaka svojim nositeľom patrí ruský jazyk. V rámci Implementácie Charty menšinových jazykov je najviac frekventovaným jazykom v ČR nemecký jazyk, po ňom na území Sliezska a severnej Moravy poľský jazyk. Situáciu slovenského jazyka sme charakterizovali v tejto štúdii a dokumentovali ju početnosťou i sociálnym postavením Slovákov v ČR. Sociálne postavenie Slovákov nevykazuje disproporcie voči väčšinovému obyvateľstvu. Základným problémom, ktorý vnímame, je nedostatok záujmu väčšinového obyvateľstva o slovenský jazyk a kultúru. Výraznejší a trvalý záujem by pôsobil motivačne nielen na Slovákov, ale i na ich potomkov, otvorených a skrytých sympatizantov.

Vo výskume z roku 2012 sme konštatovali, že záujem o Slovákov, Slovensko a slovenčinu nezanikol, iba sa dostal na vedľajšiu koľaj. Vytesnili ho možnosti nebývalého konzumu, nové možnosti poznávania doteraz neznámych krajín a ich kultúrnych hodnôt, boj o existenčné istoty, ktorý v nebývalej miere zasiahol práve regióny s vyšším počtom tam žijúcich Slovákov.

Teraz konštatujeme, že záujem stále ubúda najmä u mladej generácie, ktorá ak nie je ovplyvnená predkami, t. j. najmä rodinou, úplne stráca záujem. Preto považujeme hľadanie nových východísk za nevyhnutné. Otvorením nových možností nie je možné stratiť znalosť príbuzného jazyka, ktorému generácie predkov rozumeli po celé stáročia. Slovenčina a slovenská kultúra zostávajú súčasťou histórie a tradícií českých krajín a možno predpokladať, že dôjde k ich znovuobjaveniu. Preto sme náš výskum zamerali aj na iné jazyky, kde k postupnému znovu objavovaniu už došlo.

Použitá literatura:

- KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968. II. Změny ve společnosti. IV. Struktura moc.* Brno : Doplněk, 2002.
- NOSKOVÁ, Helena. *Pražské ozvěny. Minulost a současnost Slováků v českých zemích.* Praha : ÚSD AV ČR, 2015, s. 124 – 138.
- ŠTEFANSKÝ, Michal. Postavenie SNR v rokoch 1948 – 1967. In Pekník, Miroslav a kol. *Pohľady na slovenskú politiku.* Bratislava : SAV, 2000, s. 449 – 458.

4

Historické aspekty postavenia menšín

Postavení židovského obyvatelstva v českých zemích v průběhu 20. století a na počátku 21. století

Petr Bednařík

Abstract:

During the First Republic, the Jews in Czechoslovakia could claim Jewish nationality, which a part of them did in the census of 1921 and 1930. There was a strong Czech-Jewish assimilation movement in Czechoslovakia and Zionist activities were also significant. During the second Republic, a wave of anti-Semitism took hold of Czechoslovakia. The Czech-Jewish movement and the Zionists differed in their view on emigration. After the end of World War II, the Jews expected that it would again be possible to claim Jewish nationality, however, this did not happen. The Jews who, in the 1930s claimed German nationality, were in great trouble. The effort of the Jews to achieve the restitution of their property also presented a problem. In the 1950s, there was a significant reduction in the number of Jewish religious communities. In the 1960s, Holocaust themes were pronounced in culture at the time of political liberalization. In the period of normalization, the remembrance of Jewish victims of the Second World War was suppressed once again. Jewish communities worked in difficult conditions. Jewish monuments and cemeteries were devastated. After 1989, a new structure of ten Jewish communities was created in the Czech Republic.

Keywords:

Jews, Antisemitism, Jewish communities, Czech-Jewish movement, Zionism

Období meziválečného Československa

Právní řád Československé republiky zavedl možnost hlásit se k židovské národnosti, což byla i v evropském kontextu výjimečná záležitost. Forma přihlášení se k židovské národnosti byla velmi liberální. Nebylo nutné nijak prokazovat znalost jednoho z židovských jazyků a dokonce ani být členem židovské náboženské obce. Stačilo skutečně jen vyjádřit vlastní vůli.¹ Velmi podstatná pro situaci židů v novém státě byla osoba prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka, který byl již od konce 19. století známý i mezinárodně jako člověk, který vystupoval proti antisemitismu. Zároveň mu byla sympatická

1 ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938*. Praha – Litomyšl : Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 30 – 33.

sionistická myšlenka vytvoření samostatného židovského státu v Palestině. Sionismus považoval za dobrou perspektivu židovského národa.² Přesto nelze období Masarykova působení ve funkci prezidenta označovat za zcela idylické a bez projevů antisemitismu. Již v letech 1919 – 1920 se republika nevyhnula protižidovským výtržnostem, kdy v souvislosti s hospodářskou krizí došlo k rabování židovských obchodů. Přitom zde ještě byla souvislost, že zvláště ve velkých městech měli židé často jako svůj hlavní jazyk němčinu, což vedlo v novém státě v těchto letech k nacionalistickému boji proti židům jako představitelům němectví. Obdobné velké napětí, kdy docházelo k antisemitským projevům, můžeme zaznamenat v první polovině 30. let. Židé byli označováni za zastánce německého živlu v českých velkých městech (Praha, Brno, Ostrava). Ve 20. a 30. letech v českých zemích existovaly různé fašistické strany a skupiny, které ale svým vypjatým českým nacionalismem neoslovovaly výrazně českou společnost. Proto nikdy nedosáhly na jakékoliv úrovni výraznějších úspěchů ve volbách.³

Židé v českých zemích se dělili na asimilanty a sionisty. Asimilanti vnímali své židovství na základě přihlášení se k židovské víře, ale nevnímali se jako židé národnostně. Čeští židé – asimilanti rozvíjeli svoji identitu v rámci českého národa. Své židovství chápali nábožensky, ale národnostně se cítili být příslušníky českého národa – jazykem, kulturou, dějinami. Naopak sionisté se hlásili k židovské národnosti a myšlenkou vybudování židovského státu v Palestině. Pro sionisty byl klíčovou organizací Ústřední sionistický svaz, který v letech 1921, 1923 a 1933 uspořádal v Československu mezinárodní sionistické kongresy. Svaz měl pobočky po celé republice. Asimilanti i sionisté rozvíjeli velmi bohatou spolkovou činnost. Pro sionisty bylo velmi důležité, že bez ohledu na jazyk se mohli v republice hlásit k židovské národnosti.⁴

V roce 1921 se při sčítání obyvatelstva hlásili lidé židovského náboženství v rozdělení: 38 % k československé národnosti (43 350 osob), 35 % k německé národnosti (39 629) a 26 % k židovské národnosti (29 613). Výrazně více obyvatel se hlásilo k židovské národnosti na Slovensku (70 500) a na Podkarpatské Rusi (80 000). Z celkového počtu 354 000 osob židovského vyznání se 180 700 hlásilo k židovské národnosti. Při sčítání obyvatelstva v roce 1930 se z celkového počtu 356 700 obyvatel židovského vyznání přihlásilo k židovské národnosti 187 000 osob – 30 000 v českých zemích, 65 000 na Slovensku, 91 000 na Podkarpatské Rusi.⁵

Mezi Čechy – židy a sionisty panovalo po celé období první republiky značné napětí, které souviselo s rozdílným pohledem, jak by židé měli vnímat své židovství. Sionisté byli značně aktivní při prosazování svých zájmů také na politické scéně. Od konce

- 2 SOUKUPOVÁ, Blanka. T. G. Masaryk a židé (Židé), židé (Židé) a T. G. Masaryk: legenda a skutečnost. In Soukupová, Blanka – Zahradníková, Marie (eds.). *Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech*. Praha : Židovské muzeum, 2003, s. 113 – 125.
- 3 ČERMÁKOVÁ, Radka. Československá pluralistická demokratická společnost ve stínu nacistického Německa. In Pojar, Miloš – Soukupová, Blanka – Zahradníková, Marie (eds.). *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*. Praha : Židovské muzeum, 2004, s. 9 – 20.
- 4 Činnost českožidovského hnutí, aktivity sionistů a vzájemné vztahy těchto dvou skupin popisuje Kateřina Čapková podrobně ve své knize *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938*.
- 5 Viz PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách*. Praha : Sefer, 2001, s. 702.

20. let měli v parlamentu dokonce poslance za Židovskou stranu. Se stoupajícím pocitem ohrožení ze strany nacistického Německa získával sionismus stále větší podporu u mladých lidí, kteří měli zájem odjet do Palestiny.

Období druhé republiky

Po přijetí Mnichovského diktátu začal být v Československu hledán viník složité situace republiky. Již v říjnu 1938 se v českém tisku objevila kritika dvaceti let republiky, dosavadního parlamentního uspořádání, československé zahraniční politiky, liberalismu a prezidenta Edvarda Beneše. Hned v prvních říjnových dnech v českém tisku nalezneme texty, které útočily na židy. V Československu se náhle objevily výrazné projevy antisemitismu a k útokům proti židům se připojily i pravicové parlamentní strany, současně se výrazně zvýšila aktivita českých fašistů. Židům bylo vytýkáno, že mají příliš silné pozice v hospodářství. Organizace českých lékařů a právníků začaly vylučovat ze svých řad židovské členy, aby si čeští členové mohli rozdělit jejich klientelu. Židé (bez ohledu, zda byli zaměřením asimilanti nebo sionisté) byli označováni jako lidé, kteří by již neměli mít žádný vliv na podobu české kultury. Do velmi složité situace se dostávali židovští emigranti, kteří našli v Československu azyl ve 30. letech po svém odjezdu z Německa a Rakouska.⁶ Na politické scéně i v tisku se objevovaly velmi silné názory, že emigranti by měli v nejbližší době odjet. Tento požadavek byl zdůvodňován, že zmenšená republika se potýká s mnoha hospodářskými problémy a nemůže si již dovolit starat se o emigranty. Německo vyvíjelo velký tlak na československou vládu, aby přijímala protizidovská opatření, k čemuž došlo na konci ledna 1939. Vláda zavedla opatření, aby emigranti do šesti měsíců opustili Československo a domácí židé začali být propouštěni ze státních služeb.⁷

V této složité situaci by se dalo očekávat, že se asimilanti a sionisté spojí v boji proti antisemitismu, ale naopak se vyostřily letité spory. Svaz Čechů židů (organizace asimilantů) podporoval, aby z území, které musela republika odstoupit na základě Mnichovské dohody, se v Československu mohli trvale usadit pouze osoby, které mají československou národnost. Podle jejich názoru měl být respektován názor, že zmenšený stát bude národní s jen velmi malým počtem příslušníků menšin. Podle sionistů se stát ale měl postarat o všechny své občany bez ohledu na národnost. Pokládali za diskriminační, aby se uprchlí židé ze Sudet rozdělovali podle národnosti. Sionisté zdůrazňovali, že se má stát postarat i o židy ze Sudet, kteří se hlásili k německé či židovské národnosti. Asimilanti také argumentovali, že sionistické zdůrazňování židovství vede ke zvyšování antisemitských nálad v české společnosti, která v kritické situaci republiky není nakloněna pro požadavky menšin. Obě skupiny se lišily v pohledu na odjezd židů z Československa. Svaz Čechů židů jako nejvýznamnější organizace asimilantů poklá-

6 K problematice azylu židovských emigrantů v Československu viz ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal. *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933 – 1938*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2008, s. 424.

7 BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*. Praha : Karolinum, 2013, s. 248 – 256, s. 399 – 404.

dal za zbabělé dezertéry lidi, kteří v těžké situaci republiky odjíždějí do zahraničí. Sionisté naopak zdůrazňovali, že vývoj v Evropě ukazuje nutnost zvýšit úsilí o vytvoření samostatného židovského státu a že by mladí židé měli ve velké míře se snažit o odjezd do Palestiny. Začátek Protektorátu Čechy a Moravy a zavedení Norimberských zákonů dostal asimilanty i sionisty do stejné pozice perzekuovaného obyvatelstva. Židé se snažili odjet do emigrace, ale naráželi na problém se získáním viz.⁸ Většině židů se nepodařilo odjet a dostali se do soukolí nacistické vyhlazovací mašinérie. Hned od března 1939 začali být židé omezováni ve svých právech. Od podzimu 1941 dostávali předvolání k nástupu do transportů. Ve městě Terezín bylo vybudováno velké židovské ghetto, odkud byli židé posléze deportováni do vyhlazovacích táborů v Polsku.

Období 1945 – 1948

Z původního počtu 208 židovských náboženských obcí v českých zemích v roce 1938 (z nich 80 bylo na území odstoupeném po Mnichovu) se podařilo po válce obnovit pouze 53 obcí (34 v Čechách a 19 na Moravě). Často nemohla být ani dodržena dosavadní zásada, že každá obec musí mít minimálně 100 členů.⁹ Pokles počtu židovského obyvatelstva lze ukázat na konkrétních číslech. Na počátku Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 žilo na jeho území 118 310 židů, z nichž 103 960 bylo židovského vyznání, ostatní náleželi do definice žida podle Norimberských zákonů. Rok po osvobození v květnu 1946 uveřejnilo evidenční oddělení Rady židovských náboženských obcí informaci, že v evidenci pražské židovské obce se nalézá 9156 osob, které za protektorátu podléhaly rasové perzekuci. Z toho dvě třetiny byly mojžíšského vyznání a další třetinu tvořili katolíci, evangelíci a osoby bez vyznání. U mimopražských obcí bylo v evidenci 6700 židů.¹⁰

Od státních úřadů dostal každý navrátilce jen několik kusů šatstva a jeden pár obuvi. Jinak se měl již o sebe postarat sám. Proto se židé obraceli s žádostí o pomoc na Židovskou náboženskou obec (ŽNO) v Praze jako centrální obec, která se pro ně snažila zajistit jídlo, léky, ošacení, obuv, bydlení. Pečovala o děti, které přišly za války o všechny příbuzné. Velmi důležitá byla zahraniční finanční i materiální pomoc, kterou pro židy v Československu zajišťovala organizace American Joint Distribution Committee. Nedostávalo se již ale financí na opravu synagog a hřbitovů.

Židé si začali žádat o restituci majetku, který v důsledku rasové perzekuce pozbyli. Očekávali, že jim budou navraceny jejich podniky a živnosti. Nesetkávali se ovšem ze strany státních orgánů s velkou snahou urychlit tento proces. Právě naopak. Židovský majetek přešel za okupace arizací převážně do vlastnictví Němců, jako německý byl

8 Vzhledem ke stanovenému maximálnímu rozsahu studie se nebudeme více věnovat období Protektorátu Čechy a Morava.

9 Podrobněji k situaci židovského obyvatelstva v Československu v těsně poválečném období viz WEHLE, Kurt. *The Jews in Bohemia and Moravia (1945 – 1948)*. In *The Jews of Czechoslovakia*. Volume III. New York – Philadelphia: Jewish Publication Society of America and the Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 531 – 546.

10 NESG. Osudy židů v Čechách a na Moravě. *Lidová demokracie*, 1946, roč. 1, č. 118, s. 5.

po skončení války zkonfiskován a státní orgány do něj dosadily národní správce, kteří chod jednotlivých podniků řídili. V poválečném Československu zavládla socializační tendence, která byla v rozporu se snahami původních vlastníků o navrácení jejich majetku. Prezident republiky Edvard Beneš podepsal 24. října 1945 dekrety, na jejichž základě byly znárodněny doly, klíčový průmysl, akciové banky, soukromé pojišťovny a potravinářský průmysl. Politické strany v poválečném Československu hodlaly v tomto socializačním trendu pokračovat. Doba byla více nakloněna přesunu majetku od soukromých osob do státního vlastnictví. Komunistická strana Československa neměla následně po svém volebním vítězství v roce 1946 jako nejsilnější politická strana také příliš důvodů, proč by měla prosazovat ukončení národních správ a předání podniků předválečným majitelům.¹¹

Českoslovenští politici v roce 1945 deklarovali, že osvobozená republika bude státem dvou rovnoprávných národů – Čechů a Slováků. Příslušníci menšin měli splynout s Čechy a Slováky, pokud nebudou odsunuti. Osvobozená republika začala klást velký důraz na slovanství a spojenectví se Sovětským svazem. Československo mělo být republikou Čechů a Slováků, kteří budou mít v osvobozené Evropě nejbližší k dalším slovanským národům.¹² Při tomto novém pojetí státu ale bylo zřejmé, že již do něj nezapadá předválečná možnost přihlásit se k židovské národnosti jako rovnoprávné národnosti. Státní úřady požadovaly po židech, aby se asimilovali, a poválečná legislativa již nepočítala se židovskou národností. V této situaci viděli sionisté, že nemohou očekávat ze strany státu podporu jejich hnutí. Snaha Velké Británie nepovolit příjezd židů ze střední Evropy do Palestiny jim ale neumožňovala odjet.

Do nejsložitější situace se po válce dostali židé německé národnosti. Úřady přistupovaly k této skupině židů jako k ostatnímu německému obyvatelstvu, což ovšem znamenalo, že pro ně platila i stejná opatření. Vyčlenění byli pouze ti židé, kteří byli oficiálně uznáni za antifašisty. Docházelo tedy k absurdní situaci, kdy židé, kteří přežili nacistické koncentrační tábory, byli úředně posuzováni jako kterýkoliv Němec. Museli nosit bílé pásky a někteří se ocitli ve sběrných táborech, odkud jich část jich byla odvezena v transportech do Německa. Penzistům nebyl přiznán důchod a všichni ti židé dostávali německé potravinové lístky s nižšími přiděly potravin, než měli Češi.¹³ Rada židovských náboženských obcí žádala ministerstvo vnitra, aby vydalo výnos, který by zcela zabránil zapsání kohokoliv z židů německé národnosti na seznam pro odsun. Až 10. září 1946 vydalo ministerstvo vnitra výnos, který jasně deklaroval, že není dovozeno zařazovat do odsunu židy, kteří se v roce 1930 přihlásili k německé národnosti. Ministr vnitra Václav Nosek vydal 13. září 1946 výnos, který obsahoval pokyny, jak mají úřady postupovat při zachování občanství osob židovského původu německé nebo ma-

11 KUKLÍK, Jan a kol. *Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituace a odškodnění*. Praha : Karolinum, 2015, s. 145 – 193; LÁNIČEK, Jan. *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938 – 1948. Beyond Idealisation and Condemnation*. New York : Palgrave Macmillan, 2013, s. 151 – 155.

12 KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha : Panorama, 1990, s. 14 – 22.

13 STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*. Praha : Academia a Naše vojsko, 1991, s. 163 – 165, 339 – 345.

ďarské národnosti. Podle výnosu český a slovenský národ odmítal rasistické odlišování obětí nacistické perzekuce od ostatních národních příslušníků, kteří přežili nacistické útrapy. Zavrhoval každou jejich diskriminaci ve směru rodového původu, náboženského vyznání a mateřského jazyka. Uznával tímto výnosem, že všichni židé a židovští míšenci, kteří žili na okupovaném území, byli obětmi nacistického nebo fašistického teroru. Proto byla u židů německé nebo maďarské národnosti splněna podmínka pro zachování československého státního občanství. Pokud byla splněna i další podmínka, že taková osoba se nikdy neprovinila proti českému a slovenskému národu, tak dle výnosu nebyl důvod odepřít jí československé státní občanství. Pouhá příslušnost k národnosti nebo používání jazyka neměly být pokládány za germanizaci nebo maďarizaci.¹⁴ Židé počítali s tím, že výnos vyřeší všechny případy diskriminace, což se ovšem nepotvrdilo. V následujícím roce došlo v Československu k několika restitučním causám, kde se naopak prokázalo, že pasáže výnosu, které definovaly germanizaci, se staly velmi spornými. Lidé, kteří chtěli židům zabránit v restituci majetku, se snažili dokázat, že žid nemá majetek dostat zpět, protože se dopustil činů, které lze zahrnout pod germanizaci. Pak třeba bylo dotyčné osobě vytýkáno, že jako podnikatel ve 30. letech zaměstnávala Němce, nebo byla členem německých spolků. Různým způsobem také bylo vykládáno, jak má žid, který za války žil v zahraničí, prokázat, že zachoval věrnost republice. K 30. prosinci 1946 se v českých zemích nacházelo 1 876 židů německé národnosti (Čechy 1 536, Morava a Slezsko 340). Nejvíce těchto osob spadalo pod úřady v Praze (621), Litoměřicích (435), Liberci (227), Karlových Varech (117), Brně (115) a Opavě (97).¹⁵ Za situace, kdy stát dával najevo nezájem o židy německé národnosti, využíla v roce 1947 řada z nich možnosti dobrovolného vystěhování do zahraničí. Jistě k tomu přispěly nedobré zkušenosti, kdy tito lidé museli čekat dlouhých 16 měsíců na výnos ministra vnitra, který by je ochránil před nebezpečím zařazení do transportu a odsunu do Německa.

Po skončení války přišlo do českých zemí zhruba 12 000 židů ze Zakarpatské Ukrajiny a usazovali se hlavně v severních Čechách, kde nacházeli po odsunu Němců bydlení a pracovní místa. Nemohli ovšem většinou získat československé státní občanství. Podle smlouvy ze dne 29. června 1945 odstoupilo Československo Sovětskému svazu území Zakarpatské Ukrajiny. Do 1. ledna 1946 tamní občané měli právo podat opční prohlášení k získání československého státního občanství. Jenže toto právo opce náleželo pouze lidem české nebo slovenské národnosti, případně ruské a ukrajinské národnosti, pokud bojovali v československé armádě. Židé na Zakarpatské Ukrajině však měli převážně židovskou národnost. Z toho důvodu ani ti, kteří od roku 1945 žili v českých zemích, nemohli optovat pro Československo. Na základě smlouvy se automaticky stali občany Sovětského svazu. Tito židé ovšem neměli zájem se na území Zakarpatské Ukrajiny vrátit. Odcházeli do severních Čech, kde tak vznikla možnost obnovit židovské náboženské obce (Liberec, Ústí nad Labem, Děčín-Podmokly, Teplice-Šanov), které zanikly již při obsazování Sudet v roce 1938. Postavení židů ze Zakarpatské Ukrajiny bylo značně nejisté, protože sovětské orgány je mohly kdykoliv odvézt do Sovětského svazu. O židy neměly české úřady zvláštní zájem, protože tito přistěhovalci ze Zakar-

14 Výnos ministra vnitra. *Věstník Židovské náboženské obce*, 1946, roč. 8, č. 11, s. 91.

15 STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947...*, s. 343.

patské Ukrajiny byli převážně sionisté, u nichž se nedalo počítat, že se budou chtít asimilovat. Vzhledem k této napjaté situaci 6000 židů ze Zakarpatské Ukrajiny přešlo do americké zóny v Německu. Dalších 6000 židů ovšem v českých zemích zůstalo a při svém počtu se stali významnou součástí židovské náboženské obce, v níž se takto posílilo zastoupení sionistů.¹⁶

Období 1948 – 1968

Komunisté již v roce 1948 rychle ovládli vedení židovských náboženských obcí. Členové židovských náboženských obcí byli přesvědčováni v prvních týdnech po politickém převratu svými novými vedoucími představiteli, že mají podporovat politiku KSČ. Nutno uvést, že řada mladých židů se stala členy KSČ již v letech 1945 – 1948 na základě velkých sympatií k Sovětskému svazu. Rudá armáda byla pro řadu z nich armádou, která je v roce 1945 v táborech osvobodila. Tito mladí lidé věřili, že Sovětský svaz je zemí, která odstranila projevy antisemitismu. Mysleli si, že komunisté v Československu také zajistí, aby již nikdy nemohlo dojít k projevům antisemitismu.

Samostatný stát Izrael po svém vzniku v květnu 1948 čelil útokům Arabů. V létě 1948 přišla výrazná pomoc československé vlády, která zajistila výcvik izraelských vojáků v Československu. Současně přes embargo OSN prodávala izraelské armádě zbraně československé výroby. Tato pomoc je dodnes v Izraeli pokládána za velmi důležitý prvek v úsilí Izraelců o obranu svého nového státu.¹⁷ Izraelský vyslanec v Československu Jehuda Ůberall-Avriel dne 15. listopadu 1948 požádal ministra zahraničí Vladimíra Clementise o umožnění odjezdu židů z Československa do Izraele, kde chtěli přijmout židy, kteří by osídlili volnou půdu. Vláda toto vystěhovalectví podporovala, protože tak mohlo Československo opustit mnoho sionistů, ale i židů-asimilantů, kteří nesympatizovali s novým režimem. V průběhu let 1948 a 1949 došlo v českých zemích i na Slovensku k velkému snížení počtu členů židovských obcí, protože z Československa se do Izraele vystěhovalo cca 19 000 židů.¹⁸

V roce 1949 přijalo Národní shromáždění zákon č. 217/1949 o zřízení Státního úřadu pro věci církevní, v jehož kompetenci byl dohled nad církevním a náboženským životem v Československu. Zároveň byl Národním shromážděním rovněž schválen zákon č. 218/1949 o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem. Ze zákona vyplývalo, že stát hradil platy duchovních všech církví a náboženských společností. Duchovní se tedy stali státními zaměstnanci a museli mít státní souhlas ke svému působení. Zároveň financoval věcné náklady spojené s výkonem bohoslužeb, náboženských úkonů a s církevní administrativou. Církev měly povinnost předkládat své rozpoč-

16 JELINEK, Yeshayahu. Carpatho-Rus' Jewry: The last czechoslovakian Chapter 1944 – 1949. In *Studies in Russian and East European, Jewish History and Culture*. Tel Aviv University, 1995, s. 531 – 549; JELINEK, Yeshayahu. The Jews in Slovakia 1945 – 1949. In *The Jews of Czechoslovakia*, volume III, New York – Philadelphia: Jewish Publication Society of America and the Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 531 – 549.

17 K vojenské pomoci státu Izrael viz KAPLAN, Karel – DUFEK, Jiří – ŠLOSAR, Vladimír. *Československo a Izrael v letech 1945 – 1956*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1993.

18 KAPLAN, K. – DUFEK, J. – ŠLOSAR, V. *Československo...*, s. 28.

ty a závěrečné účty Státnímu úřadu pro věci církevní ke schválení a stát také platil náklady na činnost teologických fakult, přičemž matriční agenda byla převedena na státní úřady. Na fungování církví vedle Státního úřadu pro věci církevní dohlíželi také na krajské a okresní úrovni církevní tajemníci v rámci národních výborů. Duchovní a pracovníci ŽNO byli placeni státem, který ale mohl určovat, kolik lidí bude v rámci ŽNO působit. Rada židovských náboženských obcí stanovila rozpočet na fungování obcí, ale záleželo na rozhodnutí Státního úřadu pro věci církevní, kolik financí opravdu obcím přidělí.¹⁹

Rada ŽNO ovšem potřebovala značné finance na svoji rozsáhlou sociální činnost. Zde stále spoléhala na finance, které získávala od organizace American Joint Distribution Committee a Rada ŽNO také zajišťovala prostředky na opravy synagog a židovských hřbitovů. Finanční situace židovských náboženských obcí se ovšem výrazně zhoršila v lednu 1950, kdy byla v Československu zakázána činnost americké organizace Joint, posléze byla státem zastavena rovněž činnost sionistických organizací a k tomu přišel od začátku 1950 zákaz dovozu potravinových balíčků z ciziny. Židovské náboženské obce se tak staly výrazně finančně závislé na státu a sociálně slabí měli žádat o podporu na národních výborech. Vzhledem k napjaté mezinárodní situaci začaly být komplikované kontakty židů v Československu s příbuznými v zahraničí.

Komunistická strana Československa vedla kampaně proti sionismu, který byl označován jako škodlivá kapitalistická kosmopolitní ideologie, kterou je nutné důrazně potírat. Sionismus byl charakterizován jako celosvětové židovské spiknutí za účelem ovládnout svět. Nejvýrazněji se režimní antisemitismus projevil v rámci vykonstruovaného politického procesu v roce 1952 s bývalým generálním tajemníkem KSČ Rudolfem Slánským a dalšími vysokými stranickými a státními činiteli, kteří byli židovského původu, což dobová propaganda velmi zdůrazňovala.

Židé byli prezentováni jako výlučná skupina lidí buržoazního původu orientovaná na západ. Hlásit se v této době k židovskému vyznání znamenalo počítat s možnými existenčními problémy i pozorností ze strany Státní bezpečnosti.

Evidence Rady židovských náboženských obcí z roku 1950 uváděla celkem 10 486 osob židovského vyznání sdružených v celkem 49 náboženských obcích v českých zemích. V následujících letech ovšem došlo k výrazným reorganizačním změnám. Podle zprávy Státního úřadu pro věci církevní z března 1952 navrhla nejdříve Rada židovských náboženských obcí, aby v českých zemích existovalo 29 mateřských a 24 filiálních obcí. Návrh dostali krajsí církevní tajemníci, kteří stanovili plán existence 15 mateřských a 19 filiálních obcí. Státní úřad pro věci církevní ale protestoval, že tento počet je příliš vysoký. Mělo se více vycházet ze skutečného počtu židovských věřících a z nákladů na administrativu. Podle Státního úřadu pro věci církevní nebylo nutné mít v každém kraji židovskou náboženskou obec a například pro kraje Hradec Králové a Pardubice měla stačit jedna obec.²⁰

19 Národní archiv Praha (dále NA Praha), fond (dále f.): Státní úřad pro věci církevní, karton č. 3, sign. 51, zpráva Státního úřadu pro věci církevní ze 14. 2. 1953 o postavení církví v Československu.

20 NA Praha, f.: Státní úřad pro věci církevní, karton č. 210, návrh Státního úřadu pro věci církevní z března 1952 zasláný církevním oddělením krajských národních výborů v Čechách o úpravě obvodů židovských náboženských obcí.

Dne 29. června 1952 se v Praze konal 3. sjezd delegátů židovských náboženských obcí, na něm byla zvolena komise pro reorganizaci obcí. Návrh byl zřídít 9 obcí – Ostrava, Olomouc, Brno, Ústí nad Labem, Plzeň, Kyjov, Liberec, Karlovy Vary a Praha. Reorganizace obcí byla provedena k 1. lednu 1953. Existovalo tedy v českých zemích 9 obcí, ostatní dřívější obce byly přeměněny v synagogální sbory, kterých existovalo 39 a věnovaly se pouze kultové činnosti, zatímco obce zajišťovaly činnosti správní a sociální. V čele obcí bylo představenstvo a administrativní práce zajišťoval tajemník. Vrcholným orgánem židovských náboženských obcí byla Rada ŽNO, která měla dva orgány: širší výbor a představenstvo.²¹

Zastaveny byly možnosti vystěhovalectví židů z Československa do Izraele. Velmi omezeny byly také kontakty mezi židy v Československu se židy, kteří se do Izraele vystěhovali na konci 40. let, nebo odešli do oblasti Blízkého Východu již v meziválečném období. Židovské muzeum v Praze (založeno 1906) se v roce 1950 změnilo ve Státní židovské muzeum. Především díky zásluze ředitelky Hany Volavkové se mu i přes těžké podmínky dařilo starat se o vzácné sbírky i se věnovat výzkumné činnosti (od roku 1956 v rámci výzkumu Československé akademie věd). V Terezíně sice existovalo Muzeum útisku, které ale zdůrazňovalo historii Malé pevnosti. Státní instituce nechtěly, aby zde byla muzejní expozice, která by zachycovala historii židovského ghetta v době druhé světové války. Muzeum také nevyvíjelo nějakou výzkumnou činnost.²² Židé se tak z dějin ztráceli. Nepsalo se o tom, jaká byla skutečná situace židů za druhé světové války a nemluvilo se o obětech holocaustu z území Československa. Když byl uváděn počet obětí druhé světové války, tak se pomíjelo vymezení, kolik z těchto obětí byli židé. Neobjevovaly se informace, jaké bylo zastoupení židů v západních i východních vojenských jednotkách. Nebyl důvod vzpomínat historii pražského židovského ghetta a v řadě měst se původní židovské objekty stávaly skladišti.

Situace se proměnila v době velmi mírného politického uvolnění od roku 1956. Šlo sice o postupné kroky, ale už to nebyla doba úplného zamlčování židovské historie, i když se na vyhraněném postoji KSČ vůči sionismu nic nezměnilo. Holocaust se však po dlouhých letech dostal opět jako téma do československé kultury. Význačnou divadelní událostí byla v červnu 1957 v Divadle na Vinohradech, tehdy Ústředním divadle Československé armády, premiéra *Deníku Anny Frankové* (hra autorů Frances Goodrichové a Alberta Hacketta). Představení režíroval Jan Střejček s Jiřinou Jiráskovou v titulní roli. V Československu byla uvedena také americká filmová adaptace *Deníku Anny Frankové*. Spisovatel Jan Otčenášek napsal novelu *Romeo, Julie a tma*, která se záhy po publikování dočkala televizní i filmové adaptace a byla s úspěchem vydána i v zahraničí. V roce 1958 byly publikovány první povídky Arnošta Lustiga s tematikou holocaustu *Noc a naděje* a *Démanty noci*. Jiří Weil (v 50. letech pracovník Státního židovského muzea) po letech nuceného odmlčení mohl publikovat knihu *Žalozpěv za 77 297 obětí*, ve stejné době dokončoval román *Na střeše je Mendelssohn* (publikován v roce 1960 po autorově smrti).

21 NA Praha, f. Státní úřad pro věci církevní, karton č. 210, situační zpráva o průběhu sjezdu židovských náboženských obcí v červnu 1952.

22 MUNK, Jan. Z historie Památníku Terezín. In *Terezínské listy*, 1993, roč. 21, s. 11 – 14.

Židovské náboženské obce se v 50. letech snažily dále pokračovat ve své činnosti. V roce 1959 měly tento počet členů: Ústí nad Labem 1 100, Brno 900, Kyjov 300, Karlovy Vary 500, Olomouc 450, Ostrava 500, Plzeň 350, Praha 5 000, Liberec 400.²³ Ve druhé polovině 50. let se také zlepšila situace s využitím pražských synagog. Ministerstvo zdravotnictví předalo v Praze Španělskou synagogu Státnímu židovskému muzeu. Pro náboženský život ještě nemohla být využita, ale stala se alespoň depozitářem textilií ze sbírek muzea. Po dlouhých letech bylo také završeno úsilí Rady židovských náboženských obcí a Státního židovského muzea, aby v Praze mohla být využita jako expozice Pinkasova synagoga, kde na stěny bylo napsáno 77 297 jmen židů z Čech a Moravy zavražděných nacisty. Synagoga byla oficiálně otevřena v roce 1959. Státní židovské muzeum mohlo následně v průběhu 60. let otevřít nové expozice a organizovalo další zahraniční výstavy.²⁴

V období 60. let získala židovská tematika v kultuře v době komunistického režimu větší prostor. Vznikla řada mezinárodně úspěšných filmů: *Transport z ráje* (1962, r. Z. Brynych), *Démanty noci* (1964, r. J. Němec), ... *a pátý jezdec je Strach* (1964, r. Z. Brynych), *Námestie svätej Alžbety* (1965, r. V. Bahna), *Obchod na korze* (1965, r. J. Kadár, E. Klos), *Dita Saxová* (1967, r. A. Moskalyk), *Spalovač mrtvol* (1969, r. J. Herz). Několik zahraničních cen získala také televizní inscenace *Modlitba pro Kateřinu Horowitzovou* podle předlohy Arnošta Lustiga, který byl i spoluautorem scénáře (1965, r. A. Moskalyk). Prostřednictvím těchto filmů se široká veřejnost včetně mladé generace mohla seznámit s tím, co židé prožívali v době druhé světové války a v případě *Dity Saxové* i po skončení války. Vycházely další knihy Arnošta Lustiga, židovské tematice se věnovali i Ladislav Fuks, Josef Škvorecký, Rudolf Jašík, Hana Bělohradská. Konference v Liblicích 1963 umožnila literárním vědcům věnovat větší pozornost Franzi Kafkovi a dalším židovským německy píšícím autorům jeho generace.

V nakladatelství Naše vojsko vyšla v roce 1964 kniha Karla Laguse a Josefa Poláka *Město za mřížemi*, kdy se jednalo o první odbornou publikaci napsanou v době komunistického režimu, která se podrobně věnovala židovskému ghettu Terezín. Autoři popsalí perzekuci židů v Protektorátu Čechy a Morava před nástupem do transportu a poté vlastní život v ghettu. Publikaci doplnili fotografiemi a různými archivními prameny.

V letech 1961 – 1962 připravili kurátoři v Terezíně nové expozice, kde dvě místnosti z 31 byly věnovány terezínskému ghettu, což vypadá jako málo, ale po letech úplného zamlčování informací to byla přesto pozitivní změna. Větší prostor již historii ghetta věnovala nová expozice Národního památníku Terezín z roku 1965. Vláda schválila v prosinci 1968 nový plán expozic, v němž se počítalo s tím, že by v Terezíně bylo muzeum ghetta.²⁵

23 ILTIS, Rudolf. *Die aussäen unter Tränen, mit Jubel werden sie ernten*. Praha : Ústřední církevní nakladatelství, 1959, s. 215.

24 Situace a činnost Státního židovského muzea v 50. a 60. letech jsou podrobně popsány v kapitolách: VESELSKÁ, Magda. *Archa paměti. Cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*. Praha : Academia a Židovské muzeum v Praze, 2012, s. 162 – 207.

25 MUNK, J. *Z historie Památníku Terezín...*, s. 14 – 16.

Diplomatické vztahy s Izraelem byly ale i v 60. letech stále značně napjaté. Státní bezpečnost sledovala kontakty židovských náboženských obcí se zahraničními diplomaty. Režim ale povoloval, aby židé v Československu získávali finanční pomoc od některých zahraničních židovských organizací. Počet židovských obcí byl ovšem v Čechách snížen na tři (Praha, Plzeň, Ústí nad Labem) a na Moravě na dvě (Brno, Ostrava). Rada židovských náboženských obcí chystala velké oslavy milénia židovského usídlení v českých zemích a 700 let existence pražské Staronové synagogy.²⁶

V roce 1967 se Československo podřídilo diktátu Moskvy a po izraelsko-arabské šestidenní válce přerušilo diplomatické styky s Izraelem a zapojilo se do antisionistické propagandy východního bloku. V Československu se ovšem naopak na podporu Izraele postavili spisovatelé na svém červnovém sjezdu. Očekávání možných pozitivních změn ukončil srpen 1968, kdy se se následně počet židů snížil vzhledem k další vlně emigrace.

Období 1969 – 1989

Doba normalizace 1969 – 1989 byla opět spojena s kampaněmi proti sionismu a napjatými vztahy zemí komunistického bloku s Izraelem. Normalizační režim zahrnul do výkladu let 1968/1969 také sionistické centrály jako viníky politické krize vedle amerických tajných služeb. S obdobím Pražského jara byl židovský intelektuál spojován jako nebezpečná osoba. Režim vedl kampaně proti sionismu a Izrael byl v médiích negativně zobrazován jako země, která je viníkem napětí na Blízkém Východě. Československo v propagandě dávalo naopak najevo velké sympatie Jásiru Arafatovi a Hnutí za osvobození Palestiny.

I přes tuto obtížnou situaci židovské obce udržely své náboženské i sociální aktivity, kdy ale velkým problémem byl nedostatek duchovních. V letech 1971 – 1983 neměly obce v českých zemích rabína. Židovské obce stále intenzivně monitorovala Státní bezpečnost. Židovský původ byl uváděn v kádrových materiálech a mohl být důvodem pro komplikace ve škole nebo v zaměstnání.²⁷ Normalizace znamenala opět nové potlačování informací o historii židů. V Terezíně ještě na začátku 70. let bylo možné uskutečnit rekonstrukci židovského hřbitova, krematoria a památníku u Ohře. Původní plán nových expozic muzea ale již nebylo možné uskutečnit. V budově označované v ghettu L 417, která byla za války domovem pro chlapce od 10 do 15 let, měla vzniknout expozice muzea ghetta. Budovu ovšem dostalo k využití ministerstvo vnitra, které v ní vybudovalo Muzeum Sboru národní bezpečnosti a revolučních tradic Severočeského kraje.²⁸ Ve městě Terezín nebyla nikde deska, která by alespoň připomenula, že zde za války bylo židovské ghetto. Upozornění na existenci ghetta bylo jen v krematoriu, kam ale cestovní kanceláře návštěvníky vůbec nevozily. Školní výpravy jezdily pouze do Malé pevnosti Terezín, kde průvodci nezmiňovali, že ve městě bylo za války židovské ghetto. Stále platila také situace již z počátečních let komunistického režimu, že při vy-

26 HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha : G plus G, 2007, s. 42 – 46.

27 HEITLINGEROVÁ, A. *Ve stínu holocaustu...*, s. 47 – 52.

28 MUNK, J. *Z historie Památníku Terezín...*, s. 17 – 21.

číslování počtu československých obětí druhé světové války se vynechávala informace, kolik mezi nimi bylo židů. Nebylo uváděno, jak se židé podíleli na domácím i zahraničním protinacistickém odboji. Komunistický režim například sice velmi zdůrazňoval boje československých vojáků na východní frontě, ale nebylo upozorňováno, že v tzv. Svobodově armádě bylo velké zastoupení židovských vojáků.

V této složité situaci stále vyvíjelo činnost Státní židovské muzeum, kde došlo na začátku normalizace k výrazným personálním změnám. V 70. letech nesmělo muzeum realizovat výstavy v zahraničí, zároveň byly zrušeny přednášky pro veřejnost a výrazně bylo omezeno pořádání krátkodobých výstav a vydávání publikací. Potlačení historie se projevilo v přístupu režimu k Pinkasově synagoze, která byla v polovině 60. let uzavřena kvůli škodám, které způsobovala spodní voda a špatná střecha. Státní instituce ale neměly snahu zajistit opravu synagogy, takže zůstala uzavřena po celou dobu normalizace a došlo ke zničení jmen obětí holocaustu na zdech.²⁹ Situace se proměnila v 80. letech. Režim si uvědomil, že prezentace sbírek Státního židovského muzea v zahraničí by mohla mít ekonomický efekt. Proběhly velké výstavy ve Velké Británii, Itálii a tříletá putovní výstava po USA, Kanadě. Zisk přinášel prodej cizojazyčných publikací. Směrem k domácí veřejnosti ale byla činnost muzea stále omezená, pokud šlo o přednáškovou i publikační činnost.³⁰

Pokračovala devastace židovských stavebních památek a hřbitovů. Většina hřbitovů byla ve špatném stavu, aniž by o jejich stav měly zájem místní úřady. Někde si lidé dokonce odnášeli náhrobky domů k využití na stavby a synagogy v řadě měst a obcí sloužily jako skladiště. Na tuto situaci reagovala politická opozice. Charta 77 vydala v dubnu 1989 dokument 28/89. Charta 77 zde právě upozorňovala na nedostatečnou informovanost veřejnosti o holocaustu a zapojení židů do protinacistického odboje ve škole i prostřednictvím médií. Dokument kritizoval stav Pinkasovy synagogy i řady dalších židovských nemovitých památek včetně hřbitovů a omezení v činnosti židovských náboženských obcí. Dokument Charty 77 končil otázkou, zda v Československu neexistuje skrytý, oficiální, politicky motivovaný antisemitismus. Je současně ale nutné konstatovat, že dokument Charty 77 je až z dubna 1989, takže židé, jejich dějiny a antisemitismus v Československu nepatřili mezi témata, která by politická opozice vnímala jako zásadní.³¹

Po roce 1989

Ve svobodné společnosti mohly židovské náboženské obce opět rozvíjet svoji činnost. Velkou pozornost věnovaly otázce navrácení židovského majetku. Tato problematika zůstává ovšem v řadě aspektů složitá do současnosti.³² Obce se sice částečně dočkaly

29 Synagoga mohla být znovu otevřena až v roce 1992, kdy se započala čtyřletá obnova jmen na zdech.

30 VESELSKÁ, M. *Archa paměti...*, s. 207 – 221.

31 SVOBODOVÁ, Jana. *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 – 1992*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1994, s. 64 – 67.

32 KUKLÍK, Jan a kol. *Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění...*, s. 216 – 250. (kapitola o restituci židovského majetku v Československu a České republice po roce 1989).

navrácení majetku, který ale často byl ve velmi špatném stavu, a proto vyžadoval velké finanční investice (synagogy, hřbitovy). Federace židovských obcí v České republice jako zastřešující orgán židovských obcí spravuje židovské hřbitovy, které jsou postupně rekonstruovány, ale každým rokem dochází k novým vandalským činům, kdy některé hřbitovy jsou poničeny, aniž by byli odhaleni pachatelé.

V současnosti vyvíjí činnost v České republice celkem deset židovských obcí – Praha, Brno, Karlovy Vary, Liberec, Olomouc, Ostrava, Plzeň, Teplice, Ústí nad Labem, Děčín. Geograficky je tedy nejvíce obcí v severních Čechách. Největší obec je v Praze, která má dnes cca 1700 členů. Obec zaznamenala proti roku 1989 značný vývoj, kdy počet členů stoupl o 900 a průměrný věk klesl z 80 na 57 let. Pražská obec získávala mladé členy a současně těžila z faktu, že se jejími členy stávali i cizinci, kteří se přestěhovali do Prahy. Další obce jsou již výrazně menší. Brněnská má cca 300 členů, počty v dalších se pohybují od 50 do 150 osob. I malé obce jsou ale schopny vyvíjet aktivity v náboženské, sociální i kulturní oblasti.³³

Použitá literatura:

- BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938 – 1939*. Praha : Karolinum, 2013, s. 535.
- ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal. *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933 – 1938*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2008, s. 424.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938*. Praha – Litomyšl : Ladislav Horáček – Paseka, 2005, s. 355.
- HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha : G plus G, 2007, s. 276.
- ILTIS, Rudolf: *Die aussäen unter Tränen, mit Jubel werden sie ernten*. Praha : Ústřední církevní nakladatelství, 1959, s. 215.
- KAPLAN, Karel – DUFEK, Jiří – ŠLOSAR, Vladimír. *Československo a Izrael v letech 1945 – 1956*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1993, s. 183.
- KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha : Panorama, 1990, s. 248.
- KUKLÍK, Jan a kol. *Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituace a odškodnění*. Praha : Karolinum, 2015, s. 758.
- LÁNÍČEK, Jan. *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938 – 48. Beyond Idealisation and Condemnation*. New York : Palgrave Macmillan, 2013, s. 265.
- MUNK, Jan. Z historie Památníku Terezín. In *Terezínské listy*, 1993, roč. 21, s. 11 – 23.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách*. Praha : Sefer, 2001, s. 702.
- POJAR, Miloš – SOUKUPOVÁ, Blanka – ZAHRADNÍKOVÁ, Marie (eds.). *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*. Praha : Židovské muzeum, 2004, s. 122.

³³ Informace o činnosti židovských obcí v České republice jsou dostupné na webu Federace židovských obcí <www.fzo.cz>.

- SOUKUPOVÁ, Blanka – ZAHRADNÍKOVÁ, Marie (eds.). *Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech*. Praha : Židovské muzeum, 2003, s. 131.
- STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*. Praha : Academia a Naše vojsko, 1991, s. 536.
- SVOBODOVÁ, Jana. *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948 – 1992*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1994, s. 90.
- VESELSKÁ, Magda. *Archa paměti. Cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*. Praha : Academia a Židovské muzeum v Praze, 2012, s. 287.
- WEHLE, Kurt. The Jews in Bohemia and Moravia (1945 – 1948). In *The Jews of Czechoslovakia*. Volume III. New York – Philadelphia : Jewish Publication Society of America and the Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 531 – 546.

Použité internetové zdroje:

<www.fzo.cz.>

Povojnová židovská komunita na Slovensku v rokoch 1945 – 1953

Michal Šmigel'

Abstract:

The aim of the study is the research carried out between 2009 – 2015 by a team of Slovak historians and postgraduate students in the area of the post-war Jewish question in Slovakia in the years 1945 – 1953, to refer to the level of current knowledge of the issue and to justify the overall results of the research based on its own definition of the individual phases and stages of the issue. To complexly evaluate governmental policy in relation to the Jewish minority in Slovakia. Furthermore, to point to fragments of topics that require further research. And last but not least, to deepen the knowledge of the so-called small minorities in the context of corrections of the overall issue of nationality in Slovakia (and thus also in Czechoslovakia) of the post-war period.

Keywords:

Jewish question, repatriation, anti-Semitism, Jewish emigration, Zionism, Slovakia after the Second World War

V 90. rokoch minulého storočia a na začiatku nového 21. storočia sa záujem slovenskej historiografie (pokiaľ hovoríme o slovenskej židovskej otázke) v prvom rade sústredil na skúmanie situácie a postavenie slovenského židovstva v období slovenského štátu a holokaustu (1939 – 1945). Celkom pochopiteľne išlo o tému, ktorá bola zbavená „okov mlčanlivosti“ a v tomto období výrazne rezonovala v spoločnosti. Oproti tomu problému povojnového židovstva (t. j. v 2. polovici 40. rokov – začiatok 50. rokov) bola venovaná len okrajová pozornosť. Nedostatok historických poznatkov suplovali predovšetkým diela slovenských a českých etnológov, resp. českých a izraelských historikov.¹ A hoci takpovediac „odviedli kus práce“ a načrtli všeobecný rámec problematiky, ostávalo množstvo nezodpovedaných otázok okolo stavu, postavenia a situácie slovenského židovstva v povojnovom období.

Takýto stav predmetnej problematiky viedol niektorých pracovníkov Katedry histórie Filozofickej fakulty (predtým Fakulty humanitných vied) Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici k myšlienke uskutočnenia systematického výskumu témy. Ten sa re-

¹ Ide predovšetkým o diela a štúdie (mapujúce rôzne fragmenty problematiky) P. Salnera, R. Büchlera, A. Jelineka, G. Fatranovej, J. Svobodovej, H. Krejčovej, M. Hankovej, A. Heitlingrovej, S. Singerovej, P. Mešťana, A. Bitušikovej atď.

alizoval za pomoci dvoch grantových projektov VEGA – *Prejavy antisemitizmu na Slovensku v povojnových rokoch 1945 – 1948* (v rokoch 2009 – 2011) a *Židovská otázka na Slovensku v rokoch 1945 – 1953* (v rokoch 2012 – 2015) – a to za účasti doktorandov, školených na banskobystrickej Katedre histórie a na Spoločenskovednom ústave Slovenskej akadémie vied v Košiciach (v rámci spoločného doktorandského programu).²

V procese výskumu témy riešiteľský tím hľadal odpovede na viaceré dovtedy nezodpovedané otázky, ako napr. počet a situácia preživších Židov na Slovensku v roku 1945; výsledky repatriácie židovských (zavlečených, premiestnených do zahraničia v čase vojny) osôb; občianska a majetková rehabilitácia preživších Židov; podstata a intenzita povojnového antisemitizmu na Slovensku; podnety, smer, etapy a početnosť židovskej migrácie v rokoch 1945 – 1949; československá podpora Izraela, vplyv sionizmu na slovenských Židov a migračná rovina židovského tranzitu z okolitých krajín; židovský problém v kontexte obdobia politických procesov v Československu (koniec 40. – začiatok 50. rokov); podstata a výsledky boja so sionizmom a kozmopolitizmom na Slovensku (v Československu) na začiatku 50. rokov 20. storočia atď.

Pod vplyvom pokročilosti výskumu a miery zodpovedania vyššie uvedených problémov sa postupne sformovali jednotlivé kontúry židovskej povojnovej otázky ako celku. Výsledky výskumu publikované v čiastkových štúdiách a v prípade doktorandov aj v komplexnejších dielach v podobe úspešne obhájených dizertačných prác napokon viedli k zadefinovaniu jednotlivých fáz povojnovej židovskej otázky na Slovensku (1945 – 1953) do nasledujúcej podoby: 1. fáza – repatričná (1945 – 1947); 2. fáza – obdobie tzv. ľudového antisemitizmu (1945 – 1948); 3. fáza – emigračná (1945 – 1948/49) a 4. fáza – obdobie tzv. vládneho (politického) antisemitizmu a antisionizmu (1949 – 1953). Išlo pritom o prelínajúce sa a navzájom sa ovplyvňujúce fázy.

Predložená štúdia si tak kladie za cieľ priblížiť výskumy realizované v rokoch 2009 – 2015 kolektívom slovenských historikov, poukázať na úroveň súčasného poznania problematiky a zdôvodniť celkové výsledky výskumu problematiky. Napokon poukázať na fragmenty témy, ktoré vyžadujú ďalšie bádania. V neposlednom rade prehĺbiť poznanie o tzv. malých menšinách v kontexte korektúr celkového poňatia národnostnej otázky na Slovensku (a tým aj v Československu) povojnového obdobia.

I. fáza – repatričná (1945 – 1947)

Ukončenie bojov druhej svetovej vojny na európskom kontinente bolo sprevádzané markantným problémom masívneho pohybu ľudí, ktorí sa práve v dôsledku vojny a z rôznych príčin ocitli (nútene alebo dobrovoľne) mimo domovského prostredia. Išlo dohromady o takmer 14 miliónov osôb v Európe,³ ktorým bol udelený medzinárodný status *Displaced person* – DP (t. j. premiestnené osoby). Uvedenú množinu ľudí tvorili aj preživší židovskí DP.

2 Na riešení uvedených dvoch grantových projektov VEGA sa podieľali: Michal Šmigel, Miroslav Kmeť, Karol Fremal; doktorandi: Jana Šišjaková, Lucia Sotáková, Martin Šromovský a Juraj Jankech.

3 Podrobnejšie pozri JANKECH, Juraj. Povojnová repatriácia obyvateľstva v Európe v rokoch 1945 – 1947. In *Vojnová kronika*, 2013, roč. V, č. 2, s. 23 – 32.

Prvotná základná starostlivosť o DP (zabezpečenie stravovania, ošatenia, zdravotnej starostlivosti a pod.) sa realizovala prostredníctvom spojeneckých vojsk a v súčinnosti s Medzinárodným Červeným krížom a UNRRA. Súčasne sa zriaďovali tábory DP za účelom kolektívnej podpory a zabráneniu živeľnej samorepatriácie. Základnú platformu následnej organizovanej repatriácie DP položila spojenecká konferencia v Jalte vo februári 1945, na ktorej ZSSR, Veľká Británia a USA sa dohodli na záväznom rámci repatriačných zmlúv (v júni 1945 pristúpilo aj Francúzsko).⁴ Prax uzatvárania bilaterálnych repatriačných zmlúv sa následne preniesla aj do iných zainteresovaných krajín a vznikla tak relatívne efektívna a legislatívnou cestou medzi jednotlivými štátmi potvrdená sieť pátrania, zhromažďovania, zotavovania a následného transportovania európskych DP do miest ich pôvodných bydlísk.

Do tohto zložitého procesu sa v miere oslobodzovania vlastného územia zapojilo aj Československo. Na čiastočne oslobodenom území republiky sa otázkami zhromažďovania neorganizovane dochádzajúcich a tranzitne prechádzajúcich skupín ľudí (vrátane ich naliehavej podpory) zaoberalo najprv *Repatriačné oddelenie* v správe Slovenskej národnej rady, následne Československý ústredný repatriačný úrad v Bratislave a pražský Ústav pre starostlivosť o vysťahovalcov. Plnohodnotne sa republika zaradila do priebehu európskej repatriačnej praxe v máji 1945 prostredníctvom zriadeného *Repatriačného odboru* na Ministerstve ochrany práce a sociálnej starostlivosti ČSR v Prahe.⁵ Repatriačný odbor (disponujúci desiatimi oddeleniami) zastrešoval pátranie po nezvestných osobách v zahraničí, viedol repatriačnú agendu, zabezpečenie lekárskej a dezinfekčnej starostlivosti, zabezpečovanie národnostných previerok a dopravy do vlasti, vybavovanie prístrešia, poskytovanie stravy a finančnej podpory.

Podľa J. Jankecha – vo vzťahu k príslušníkovi židovskej minority, ktorý sa ocitol mimo hraníc ČSR a Slovenska – československý repatriačný proces je možné etablovať v podobe troch autonómnych, no napriek tomu nadväzujúcich etáp:⁶

- *anterepatriácia* – vypátranie, poskytnutie nevyhnutnej materiálnej a zdravotníckej pomoci, začlenenie do tábora DP, krajinské roztriedenie a preverenie osôb;
- *vlastná organizovaná repatriácia* – konkrétny repatriačný pohyb; preprava DP do domovského štátu, podpora */prvotná pomoc/* prostredníctvom pohraničných (príchod do vlasti) a vnútrozemských (príchod do okresu) záchytných stredísk;
- *postrepatriácia* – návrat repatrianta do pôvodného bydliska a jeho definitívne usadenie sa v ňom; periodická */druhotná/* zdravotnícka, materiálna a finančná podpora.⁷

4 WYMAN, Mark. *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945 – 1951*. New York : Cornell University, 1998, s. 63; ŠMIGEL, Michal. Sovietska repatriačná akcia a jej špecifiká na Slovensku (1944 – 1952). In Šmigel, Michal – Tišliar, Pavol a kol. (eds.). *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2014, s. 455.

5 Národný archív (ďalej NA) Praha, fond (ďalej f.) Ministerstvo práce a sociálnej péče – Repatriačný odbor (ďalej MPSP-RO) 1938 – 1951 (1960), šk. 247, sign. R 1319. Přehled o vzniku repatriace, průběhu, provádění a zhodnocení.

6 JANKECH, Juraj. *Repatriácia a emigračné tendencie židovskej menšiny na Slovensku v rokoch 1945 – 1949*. (Dizertačná práca). Banská Bystrica : Filozofická fakulta UMB, 2016, s. 61 – 82, 198 – 199.

7 V praxi však táto forma druhotnej podpory nie vždy bola v plnej miere zrealizovaná (závisela na viacerých faktoroch a postojoch regionálnych orgánov na Slovensku – početnosť repatriantov

Celkovo v rámci československej repatriáčnej akcie bolo v rokoch 1945 – 1947 do ČSR repatriovaných okolo 160-tisíc osôb, z toho okolo 16-tisíc tvorili židovské DP (t. j. 10 % z celkového počtu repatriantov). Počty úspešnej repatriácie židovských osôb najmä z DP táborov Poľska, Nemecka a Rakúska, cez optiku slovenského územia, dosiahli hodnotu približne 9000 Židov⁸ (t. j. 56,25 % z československých židovských repatriantov). Počet samostatne reemigrujúcich Židov nebol zdokumentovaný a zrejme nepresiahol niekoľko stoviek osôb.

Celková suma prostriedkov ČSR vynaložených na repatriáciu svojich príslušníkov v rokoch 1945 – 1947 predstavovala okolo 229,5 mil. Kčs (v roku 1945 – 149 mil., 1946 – 76 mil., 1947 – 4,5 mil.) a s príspevkom UNRRA (do apríla 1947 – 24 mil. Kčs.) predstavovala 252,5 mil. Kčs.⁹ Z pohľadu „malého“ štátu išlo bezpochyby o veľmi výrazný finančný vklad do vyrovnaní sa s európskym repatriácnym obdobím a s problematikou návratu židovských a nežidovských DP do vlasti (hoci to bol proces často provizórny, komplikovaný a realizujúci sa v zložitých podmienkach). Pozitívny význam tohto fenoménu tkvel predovšetkým v masívnej miere zainteresovanosti štátneho aparátu na princípoch anterepatriáčnej, vlastnej oficiálno-repatriáčnej, no predovšetkým postrepatriáčnej starostlivosti o židovských aj nežidovských navrátilcov.¹⁰ V doterajších rozpracovaniach problematiky však miera takejto štátnej politiky a najmä štátnej pomoci premiestneným osobám bola doslova prehliadaná (zdôrazňovala sa len pomoc pre Židov z UNRRA, Červeného kríža, zahraničných židovských organizácií, domácich židovských náboženských obcí a pod.).

Návratom 9000 židovských repatriantov bola tak doplnená 11-tisícová židovská komunita na Slovensku, ktorá prežila obdobie besnenia holokaustu na území oklieštenej prvej Slovenskej republiky. Tieto počty podporilo okolo 10 000 Židov, ktorí prežili na slovenskom území patriacemu v rokoch 1939 – 1945 Maďarsku. Teda celkovo v prvých rokoch po skončení 2. svetovej vojny na území Slovenska sa nachádzalo približne 30 000 preživších Židov¹¹ (z pôvodných 136 737 evidovaných štatistikou v roku 1930, tzn. len okolo 22 %). Tento počet však v povojnovom období ani zďaleka nestagnoval. Práve naopak, v dôsledku migračných tendencií (emigrácia mimo územia Slovenska, ale aj imigrácia zo zahraničia vrátane bývalej Podkarpatskej Rusi) sa dynamicky menil a preto konštantnú hodnotu – je potrebné v tomto súhlasiť s inými autormi – prakticky nie je možné vyčíslieť.

v okrese, rozsah vojnových škôd, rozpočtové možnosti okresu, obcí atď.).

8 JANKECH, J. *Repatriácia a emigračné tendencie...*, s. 90.

9 NA Praha, f. MPSP-RO 1938 – 1951, šk. 247, sign. R 1319. Přehled o vzniku repatriace, průběhu, provádění a zhodnocení.

10 JANKECH, J. *Repatriácia a emigračné tendencie...*, s. 199.

11 CICHOPÉK-GAJRAJ, Anna. *Beyond violence. Jewish Survivors in Poland and Slovakia 1944 – 1948*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014, s. 96. Porovnaj BUMOVÁ, Ivica. Povojnové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Izraela v rokoch 1945 – 1953. In Vrzgulová, Monika (ed.). *Reflexie holokaustu*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV, 2010, s. 17.

II. fáza – obdobie tzv. ľudového antisemitizmu (1945 – 1948)

Oslobodenie Československa a koniec druhej svetovej vojny však neznamenali skončenie židovských útrap na Slovensku, hoci to viacerí príslušníci slovenskej židovskej minority doslovne (aj naivne) očakávali. Práve naopak, viaceré problémy len začínali a jednotlivé okruhy negatívnych vplyvov, pôsobiace na povojnovú realitu ich opätovnej prítomnosti v spoločnosti, sa zaktivizovali priam okamžite. Povojnová doba ako obdobie sociálnej, politickej a mravnej krízy sa prejavila v plnej svojej miere a Židia opäť čelili nevraživosti.

Protižidovské nepokoje na Slovensku, ktoré vypukli už v prvých dňoch a mesiacoch po skončení druhej svetovej vojny a boli jedným z charakteristických znakov povojnového vývoja v Československu, zapadali do celkovej situácie, aká vtedy existovala v európskom priestore.¹² Vlna povojnového antisemitizmu výrazne zasiahla všetky okolité štáty,¹³ a to v podstatne väčšej miere ako tomu bolo v ČSR, resp. aj na Slovensku (tu v porovnaní s českými krajinami boli jeho konkrétne prejavy silnejšie, živelnnejšie, čo bolo spôsobené aj odlišnosťami v samotných príčinách). Prítomnosťou utečencov (z Poľska, Maďarska, Rumunska, Ukrajiny) však úrady ani obyvateľstvo vo všeobecnosti nebolo nadšené, a vôbec, Židia mali sťažené podmienky adaptácie sa do povojnovej spoločnosti, v ktorej sa prejavovala povojnová psychóza, administratívny chaos a rôzne problémy súvisiace so znovuzrodením republiky. Snahy o odstraňovanie legislatívnych a administratívnych prekážok kladených pred židovských občanov a brániacich ich plnohodnotnému začleneniu sa do spoločnosti boli skomplikované prejavmi „zdola“, motivovanými subjektívnymi pohnútkami civilného obyvateľstva, berúceho „spravodlivosť“ do vlastných rúk.¹⁴ Prejavoval sa tzv. ľudový antisemitizmus.

Počas prvých povojnových rokov 1945 – 1948 antisemitské nálady boli badateľné kontinuálne, ale dajú sa vyprofilovať vlny ich zvýšeného výskytu:

- prvá väčšia vlna (*obdobie stupňujúceho sa antisemitizmu*) prebehla v prvých mesiacoch po skončení vojny (júl – september/december 1945),
- druhá (*vrcholné obdobie protižidovských vystúpení na Slovensku*) – v letných mesiacoch roka 1946,
- tretia (*obdobie doznievajúceho antisemitizmu*) – v prvej polovici roka 1947 (spojená aj s prebiehajúcim súdnym procesom s Jozefom Tisom a jeho následnou popravou) a opätovne v auguste 1948 (ako posledné vystúpenie ľudového charakteru na Slovensku).

12 LOWE, Keith. *Krutý kontinent. Európa krátko po druhej svetovej vojne*. Bratislava : Premedia, 2014, s. 218.

13 Pozri: KMEŤ, Miroslav – OTTMÁROVÁ, Bernadeta. K histórii prejavov antisemitizmu v Maďarsku v povojnovom období (1945 – 1948). In *Acta historica Neosoliensia*, 2010, roč. 13, č. 1 – 2, s. 111 – 129; ŠROMOVSKÝ, Martin. Povojnový antisemitizmus v Poľsku (1945 – 1948). In *Acta historica Neosoliensia*, 2013, roč. 16, č. 1 – 2, s. 170 – 192; CHUDIŠ, Pavol. Zakarpatskí židia v migračných procesoch medzi Československom a Sovietskym zväzom v rokoch 1945 – 1948. In *Acta historica Neosoliensia*, 2016, roč. 19, č. 1, s. 63 – 77.

14 ŠÍŠIAKOVÁ, Jana. *Prejavy antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. (Dizertačná práca). Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2009, s. 115 – 116.

Čo do prejavov – väčšinou pritom išlo o osobné potýčky, výtržnosti rôzneho druhu a drobné konflikty „rasového“ charakteru (provokácie, pouličné bitky, vyhrážky, ohováranie spojené so šírením nepravdivých správ o „nekalej“ činnosti Židov); maľovanie protižidovských hesiel na verejných miestach, šírenie plagátov a letákov haniacich rasu, národnosť či náboženstvo; tzv. šepkanda, poplašné správy a tradičné antižidovské fámy; ozbrojené útoky a prepady židovského obyvateľstva; protižidovské demonštrácie a výtržnosti masovejšieho rázu.¹⁵ Ojedinele sa vyskytli i závažnejšie incidenty, kedy boli priamo ohrozené životy židovských občanov, ako tomu bolo pri topoľčianskom pogrome v septembri 1945,¹⁶ pri bratislavských výtržnostiach v auguste 1946 a v auguste 1948,¹⁷ resp. v prípade vražd židovských obyvateľov v okrese Snina v novembri – decembri roka 1945.¹⁸

Aj keď obdobie povojnového antisemitizmu bolo dôsledkom predchádzajúcej protižidovskej propagandy a politiky slovenského štátu (1939 – 1945), napriek tomu židovská snaha o občiansku rehabilitáciu, odškodnenie a majetkové nároky (reštitúcia majetku) stali sa hlavnými činiteľmi ľudových prejavov v spoločnosti. Hoci sa v tomto období Židom vytykalo mnoho – napr. mimoriadne výhody z titulu prežitého utrpenia (v tom aj postrepatriačná podpora na úkor ostatného vojnou poškodeného obyvateľstva), neprispôobilosť a neovládanie slovenskej reči, nezáujem o obnovu krajiny a „budovateľskú prácu“, čierny obchod a šmelinárstvo, masový vstup do komunistickej strany atď.¹⁹ – ako základná príčina antisemitsky motivovaných činov jednoznačne vystupuje aspekt ekonomický.

Išlo o židovský majetok, ktorý bol arizovaný a stále sa nachádzal v súkromnom vlastníctve bývalých arizátorov, resp. sa dostával pod národnú správu najmä bývalých partizánov a ostatných príslušníkov odboja a bol aj prirodzeným predmetom záujmu navrátiťších sa alebo preživších pôvodných majiteľov aj ich príbuzných. V tomto sme-

15 ŠIŠJAKOVÁ, J. *Prejavy antisemitizmu na Slovensku...*, s. 116.

16 Pozri: KAMENEC, Ivan. Správa o pogrome. In *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava : Kaligram, 2000, s. 373 – 382; KAMENEC, Ivan. Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945. In *Studia historica Nitriensia*, 2000, č. 8, s. 85 – 99; ŠIŠJAKOVÁ, Jana. „Prípad Topoľčany“ – Protižidovský pogrom (nielen) z pohľadu dobových dokumentov. In *Acta historica Neosolien-sia*, 2007, č. 10, s. 232 – 240.

17 Pozri: BUMOVÁ, Ivica. Protižidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte (august 1946). In *Pamäť národa*, 2007, roč. III, č. 3, s. 14 – 29; ŠMIGEL, Michal. Protižidovské výtržnosti v Bratislave v rokoch 1946 a 1948 (v kontexte povojnových prejavov antisemitizmu na Slovensku). In Medvecký, Matej (ed.). *Fenomén Bratislava*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 252 – 275.

18 Pozri ŠMIGEL, Michal. Vraždy Židov na severovýchodnom Slovensku v roku 1945 – Kolbasovská tragédia. In Vrzgulová, Monika – Richterová, Daniela (eds.). *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, Úrad vlády SR, 2008, s. 181 – 191.

19 Pozri: SOTÁKOVÁ, Lucia. *Situácia a problémy slovenského židovstva v povojnových rokoch 1945 – 1948*. (Dizertačná práca). Banská Bystrica : Filozofická fakulta UMB, 2014, s. 31 – 35; ŠIŠJAKOVÁ, Jana. K niektorým problémom antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In Vrzgulová, Monika – Richterová, Daniela (eds.). *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, Úrad vlády SR, 2008, s. 172 – 180.

re celkom logicky dochádzalo k najčastejším stretom a konfliktom (ako poznamenala J. Svobodová, „kým v Čechách išlo skôr o získanie židovského majetku, na Slovensku – skôr o jeho udržanie v nežidovských rukách“).²⁰ Konsolidácii pomerov určite neprospeľo zdĺhavé riešenie otázky reštitúcie, hoci politickí predstavitelia si uvedomovali, že to je skutočné ohnisko nepokojov a stránky tlače boli spočiatku zaplňané vyjadreniami najvyšších politických predstaviteľov o rýchlom vyriešení reštitučných záležitostí. Najväčšiu podráždenosť v slovenskej spoločnosti zreteľne vyvolal reštitučný zákon č. 168/1946 Sb., ktorého prijatie bolo priamou príčinou nepokojov v lete 1946.²¹ Z dôvodu reštitučných náležitostí a z istého sklamaní z nenaplnených očakávaní sa vlna antisemitizmu vnesla do odbojových organizácií.²² Najmarkantnejšie sa to prejavilo počas partizánskeho zjazdu v auguste 1946 v Bratislave, keď v hlavnom meste a následne aj na mnohých ďalších miestach Slovenska došlo k masovým protižidovským výtržnostiam a nepokojom.²³ Na Slovensku sa vytvorilo ostro nevraživé prostredie a povojnové protižidovské prejavy boli celkovo zamerané na zastrašenie minority, snahu vyvolať v jej radoch rozruch, nervozitu a neistotu, prípadne donútiť Židov k odchodu z obce, regiónu, krajiny, resp. do emigrácie.

Aké stanovisko zastávali vládne, politické a bezpečnostné orgány v tomto období? Vo všeobecnosti možno povedať, že československá vláda a ostatné úrady na vyššej štátnej úrovni, oficiálne akékoľvek antisemitské výpady proti židovskému obyvateľstvu odsudzovali a zasadzovali sa za ich prísne potrestanie. Zostalo to len na papieri. Keď však bol potrebný rozhodný zásah, v mnohých prípadoch opatrenia neboli dostatočne razantné, bezpečnostné orgány zlyhali a aj vyjadrenia či konkrétne kroky v záujme varovného potrestania vinníkov boli prinajmenšom neadekvátne. V orgánoch štátnej správy a bezpečnosti na nižšej regionálnej úrovni sa neraz postupovalo podľa svojvôle a sympatií či antipatií miestnych zástupcov.²⁴ Napokon povojnový radikalizmus v národnostnej otázke (v jeho politickej rovine) k ľudovému antisemitizmu priam nabádal a eventuálna možnosť židovskej emigrácie bola v prostredí vládnucich elít reflektovaná pozitívne.

Napriek všetkému židovstvo na Slovensku sa pomocou štátnej postrepatriačnej podpory (vyznačujúcej sa poskytovaním, resp. sprostredkovaním domácich aj za-

20 SVOBODOVÁ, Jana. Projevy antisemitizmu v českých zemích v letech 1948 – 1992. In Hoensch, Jorg K. – Biman, Stanislav – Lipták, Lubomír (eds.). *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 1999, s. 194. Porovnaj JELINEK, Yeshayahu. The Jews in Slovakia: 1945 – 1949. In Dagar, Avigdor a kol. *The Jews of Czechoslovakia. Historical studies and surveys. Volume III*. Philadelphia, New York : The Jewish Publication Society in America; Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 533.

21 ŠIŠJAKOVÁ, J. *Prejavy antisemitizmu na Slovensku...*, s. 36 – 39; SOTÁKOVÁ, Lucia. Reštitúcie židovského majetku v rokoch 1945 – 1946. In *Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Mathematicae Belii Neosoliensis: historické vedy, filozofia a etika*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2010, s. 78 – 87.

22 ŠMIGEL, Michal. Prejavy antisemitizmu v odbojových zložkách na Slovensku v povojnových rokoch 1945 – 1947. In Hruboň, Anton – Krištofik, Juraj (eds.). *Partizáni a Slovensko*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 263 – 282.

23 Pozri: BUMOVÁ, I. *Protižidovské výtržnosti v Bratislave v historickom...*, s. 14 – 29; ŠMIGEL, M. *Protižidovské výtržnosti v Bratislave v rokoch...*, s. 252 – 275.

24 ŠIŠJAKOVÁ, J. *Prejavy antisemitizmu na Slovensku...*, s. 117.

hraničných finančných a materiálnych zdrojov), židovských náboženských obcí, domá-cich i zahraničných židovských organizácií, ktoré zastupovali jeho záujmy, v porovnaní s okolitými krajinami pomerne rýchlo v rámci možnosti skonsolidovalo²⁵ (aj čo sa týka sociálnej úrovne – a to „bilo do očí“ väčšinovému obyvateľstvu). Nie všetci Židia sa však z titulu prežitého utrpenia a povojnovej reality dokázali začleniť do spoločnosti. V podstate – ako svojho času poznamenal P. Salner²⁶ – slovenskí Židia (dodajme ako aj celkovo európski Židia) stáli v prvých povojnových rokoch pred rozhodnutím, buď sa držať židovských tradícií so všetkým, čo k nim prináleží (hoci napr. náboženstvo už ne-bolo hlavným prvkom, čo Židov po vojne spájalo), buď sa postupne asimilovať (v tom-to smere vystupuje do popredia fenomén poslovenčovania si mien v procese celkovej slovakizácie) alebo (e)migrovať (t. j. migrovať do mestského prostredia, ktoré zabezpečovalo väčšiu anonymitu, migrovať do českých krajín, alebo emigrovať do zahraničia/zámoria, do Palestíny/Izraela).

III. fáza – emigračná (1945 – 1948/49)

Pozitívny vzťah k židovskej emigrácii z pohľadu československej vlády sa postupne naplňoval v dvoch rovinách – na jednej strane (z vnútropolitického pohľadu) išlo o úbyt看 menšinového obyvateľstva, naplňajúci povojnovú doktrínu etnicky homogénneho štátu Čechov a Slovákov zbaveného minoritných spoločenstiev (v tomto smere sa očakávalo aj zmiernenie protizhiovských nálad v spoločnosti), na strane druhej (zo zahraničnopoli-tického pohľadu) išlo o podporu vo veci sionistických tendencií v Palestíne a vzniku nezávislého štátu Izrael (14. mája 1948).

Celková podpora ČSR bola spočiatku vo vzťahu k Izraelu skutočne výrazná. Po-hybowała sa v troch rovinách: diplomatickej, vojenskej a – z pohľadu emigrácie Židov z ČSR, resp. zo Slovenska aj v tej najdôležitejšej – migračnej.²⁷ Pritom najzásadnejšou oblasťou, v ktorej sa prezentoval československý vplyv na pozitívne posuny v záleži-tosti izraelskej samostatnosti a jej prehlbovania, bola totiž ústretovosť československej vlády v migračnom smere, prejavujúcom sa na dvoch úrovniach:

- v otázkach povojnového židovského tranzitu z Poľska a z Maďarska (1945 – 1949),²⁸
- v rámci vlastnej židovskej emigrácie z republiky (1945 – 1949).

25 Pozri SOTÁKOVÁ, Lucia. Židia v povojnovom Slovensku – medzi integráciou a odmietaním. In *Vojnová kronika*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 24 – 37. Porovnaj KORČOK, Martin. Postavenie Židov na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In *Acta Judaica Slovaca* 20. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2014, s. 98 – 124.

26 SALNER, Peter. *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava : Ústav etnológie SAV – ŽNO Bratislava – Inštitút judaistiky UK, 2000, s. 149.

27 JANKECH, Juraj. Československo a Izrael v druhej polovici štyridsiatych rokov: emigrácia priateľstva? In *Promýšlet Evropu dvacátého století: konflikty beze zbraní*. Brno : Maticе moravská, 2015, s. 113 – 126.

28 Pozri: ALEKSIUN-MAĐRZAK, Natalia. Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945 – 1947. In *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, 1995, č. 4, s. 67 – 90; FRIEDL, Jiří. Returning home and Leaving for Freedom. The Role of Czechoslovakia during the Migrations of Polish Citizens from 1945 to 1948. In Zudová-Lešková, Zlatica a kol. (eds.). *Resettlement and Ex-*

Cez ČSR prešlo len oficiálnym zdokumentovaným spôsobom v rokoch 1945 – 1949 približne 116 574 Židov z Poľska a minimálne 19 000 Židov z Maďarska²⁹ (početnosť židovského tranzitu zo Zakarpatskej Ukrajiny doposiaľ nebola vyčíslená, keďže sa realizoval ilegálne), pričom najčastejšie sa ich púť opätovne dočasne končila v DP táboroch spojeneckých okupačných zón v Rakúsku a Nemecku.

Masový priebieh židovského tranzitu československým územím si vyžadoval ďalšie nemalé prostriedky z československého rozpočtu – 40 143 500 Kčs, potrebné na finančné krytie a priamu dopravnú logistiku tranzitnej akcie. Slovenská časť spoločnej republiky svoje výdavky spojené s poľskou aj maďarskou podobou tranzitu stanovila (za obdobie od 1. júna 1945 do 31. decembra 1947) v sume 5 365 602 Kčs.³⁰ V zásade bol to nezanedbateľný vklad do dejín európskeho židovského vysťahovalectva povojnového obdobia. Diskutabilné ale zostáva – nakoľko išlo o nevyhnutnú „nechcenú“ finančnú pomoc, ktorá sa zrodila na podkladoch stroskotaných bilaterálnych dohovorov o ich refundácii a nakoľko o prirodzený nezištný záujem o pozitívnejší vývoj európskej židovskej otázky.³¹ V každom prípade tranzitný prechod zahraničných Židov cez územie ČSR v tomto období mal na slovenských Židov takisto „proemigračný“ vplyv. Dovoliť si dokonca tvrdiť – zapôsobil ako významný psychologický efekt, ktorý v kombinácii s ďalšími domácimi faktormi napokon spustil masovosť vlastnej emigrácie Židov z krajiny. Početné aspekty emigračných tendencií totiž vytvorili mozaiku eventualít, vplyvov a tlakov, v intenciách ktorých sa Židia, túžiaci po revitalizácii vlastnej existencie, rozhodli ČSR, resp. Slovensko (či už nadobro alebo hoci dočasne) opustiť.

Emigráciu slovenských Židov je možné rozdeliť do dvoch vĺn. Prvá, ktorá sa uskutočnila v rokoch 1945 – 1947, mala miernejší priebeh a v hlavnej miere smerovala do zahraničia/zámoria (popri vnútornej migrácii do západnej časti republiky a slabému vysťahovalectvu do Palestíny). Druhú vlnu z rokov 1948 – 1949 je možné označiť za kulmináčne obdobie a smerovala prioritne do Izraela.³² V zásade štruktúra slovenskej židovskej emigrácie sa výrazne nelíšila od českej, hoci kvantitatívne bola mohutnejšia (zo Slovenska sa vysťahovalo celkovo okolo 17 684 Židov (z počtu 30-tisíc osôb), kým z českých krajín len 10 957 Židov (z počtu 40-tisíc osôb)). Inak povedané, kým zo Slovenska emigroval každý druhý židovský preživší, tak v prípade českých krajín emigroval každý štvrtý Žid.

termination of the Populations. A Syndrome of Modern History. Praha : Historický Ústav, 2015, s. 525 – 537; BÜCHLER, Robert, Y. Ilegálna emigrácia Židov z Maďarska do Izraela v roku 1949 z hľadiska československých bezpečnostných orgánov. In *Soudobé dějiny*, 1996, roč. III, č. 2-3, s. 264 – 270.

29 JANKECH, J. *Repatriácia a emigračné tendencie...*, s. 159.

30 NA Praha, f. MPSP-RO 1938 – 1951, šk. 757, sign. VIIa 3123. Nezdařená repatriace; sign. R 5122. Celkové vyúčtovanie nákladov nezdairenej repatriáčnej akcie vykonávanej na Slovensku od 1. 6. 1945 do 31. 12. 1947.

31 JANKECH, J. *Repatriácia a emigračné tendencie...*, s. 147 – 159.

32 Pozri JANKECH, Juraj. Emigrácia Židov zo Slovenska (1945 – 1949) v československom kontexte. In Šmigel, Michal – Tišliar, Pavol a kol. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2014, s. 589 – 614.

Tabuľka 1 Emigračné vlny Židov zo Slovenska a českých krajín v rokoch 1945 – 1949 ³³

Emigračné vlny Židov zo Slovenska	Počet a smer Emigrácie	Počet a smer emigrácie	Emigračné vlny Židov z českých krajín
I. vlna: 1945 – 1947 6 700 emigrantov	1500 do českých krajín		I. vlna: 1945 – 1947 4105 emigrantov
	4000 do zahraničia mimo Palestíny	3000 do zahraničia mimo Palestíny	
	1200 do Palestíny	1105 do Palestíny	
II. vlna: 1948 – 1949 10 984 emigrantov	1000 do zahraničia mimo Izraela	1000 do zahraničia mimo Izraela	II. vlna: 1948 – 1949 6852 emigrantov
	9984 do Izraela	5852 do Izraela	
Spolu 1945 – 1949	17 684 Emigrantov	10 957 emigrantov	Spolu 1945 – 1949

Na druhej strane však už len samotný fakt, že prvá menej početná emigračná vlna Židov zo Slovenska (1945 – 1947), prebiehajúca v období eskalácie ľudového antisemitizmu, nevedla (v porovnaní s nasledujúcou vlnou) k zásadnému emigračnému úbytku Židov z krajiny a jej nárast bol zaznamenaný až v druhej vystaňovaleckej vlne (1948 – 1949), svedčí o menšom vplyve súboru týchto negatív na repatriantov, než sa doteraz mohlo zdať. Antisemitizmus tak v slovenskom prípade zrejme skutočne nebol hlavným (a toľko už nie jediným) impulzom židovskej emigrácie. Uvedené zistenie preto v podstate popiera, resp. poopravuje pertraktovanú tézu (najmä) židovských autorov (napríklad A. Jelínka) o tom, že pod vplyvom narastajúceho marazmu, sa už čoskoro v najrýchlejšom možnom čase, rozhodla tunajšie pomery opustiť markantná časť z povojnovo prítomných Židov na Slovensku.³⁴

Pri pohľade na rozmery slovenskej židovskej emigrácie je tak pomerne evidentné, že rozhodujúcim determinantom vystaňovalectva Židov zo Slovenska boli skôr prvky medzinárodného kontextu, týkajúce sa vzniku samostatného štátu Izrael (do čoho je potrebné zaradiť aj psychologickú inšpiráciu tranzitom), aktívne republikové sionistické podhubie (operujúce v ovzduší zrejúcich sionistických myšlienok) a v súvislosti s tým samozrejme tiež aj (individuálna) miera domácich existenčných problémov v oblasti občianstva, reštitúcie majetku, práce, negatívnych sociálnych kontaktov a antisemitských nálad spoločnosti – v súčte predstavujúcich tzv. postrepatričné rozčarovanie (týmto je možné nazerať na súvis repatriácie a emigrácie u časti Židov ako na spätné vektory).³⁵

33 Zdroj tabuliek č. 1 a č. 2: JANKECH, J. *Repatriácia a emigračné tendencie...*, s. 188 – 189.

34 Pozri JELÍNEK, Yeshayahu A. Zachráň sa, kto môžeš. Židia na Slovensku v rokoch 1944 – 1950: poznámky a úvahy. In *Acta Judaica Slovaca 4*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1998, s. 91 – 119.

35 JANKECH, J. *Repatriácia a emigračné tendencie...*, s. 203.

Tabuľka 2 Emigrácia Židov z Československa v rokoch 1945 – 1949

Časť ČSR	Počet Židov	I. emigračná vlna	II. emigračná vlna	Spolu v rokoch 1945 – 1949	%
Slovensko	30 000	5200 (6 700)*	10 984	16 184 (17 684)*	54,0 59,0*
České krajiny	40 000	4 105	6 852	10 957	27,4
Spolu za ČSR	70 000	9 305	17 836	27 141	38,8
Z toho mimo Palestíny/Izraela		7 000	2 000	9 000	33,2
Z toho do Palestíny/Izraela		2 305	15 836	18 141	66,8

* Celkový údaj zahŕňajúci aj 1500 slovenských Židov, ktorí sa v prvej migračnej vlne (1945 – 1947) presťahovali do českej časti republiky.

Po emigrácii v rokoch 1945 – 1949 celkovo cca 27 141 Židov z Československa (38,8 % z ich celkového počtu 70-tisíc osôb) na území republiky zostalo 42 859 Židov (t. j. 61,2 %). Na Slovensku po emigrácii cca 17 684 Židov – 59 % z ich celkového počtu (t. j. vrátane 1500, ktorí sa v rámci vnútroštátnej migrácie presunuli do českých krajín) zostalo 12 316 Židov, t. j. 41 % z ich celkového počtu neemigrovalo. Na ich prítomnosť tak zrejme nezapôsobila medzinárodná „proizraelská“ situácia, ani sionisticko-postrepatričné vplyvy, keďže išlo v podstate už o celkom „silno“ asimilované osoby. Nie je preto možné o židovských emigrantoch zo Slovenska hovoriť ako o dvoch tretinách z celkového slovenského počtu minority, ale „iba“ ako o nadpolovičnej väčšine z tohto počtu. Napriek tomu, z celkového súčtu cca 27 141 židovských emigrantov z celej ČSR tvorili slovenskí židovskí emigranti takmer 60 % časť tohto celku.

Obrat v oficiálnom vzťahu k židovským emigrantom zo strany štátu nastal postupne a bol logickým vyústením markantného vplyvu ZSSR na Československo. V kontexte nastupujúcej a prehľbujúcej sa studenej vojny to viedlo aj k niektorým sprísneným pravidlám, komplikujúcim realizáciu židovskej emigrácie z ČSR, resp. zo Slovenska v postupne sa uzatvárajúcom (až nakoniec celkom uzavretom) sovietskom bloku. Emigračné žiadosti Židov začali byť dôkladne preverované a súviseli s potrebou zamedzenia „rozvratnej špionážnej činnosti“ týchto osôb v zahraničí, navyše predznamenovali aj vzostup antisionistických tendencií v komunistickom Československu. Zároveň s tým sa však vládnuca Komunistická strana Československa (KSČ) zasadzovala o udržanie časti židovskej inteligencie, študentstva, odborníkov v priemysle, zdravotníckeho personálu a pod., keďže v predchádzajúcich masových emigračných vlnách sa vyskytol ich razantný úbytok.³⁶ Z tohto dôvodu sa počet židovských emigrantov v prvej polovici 50. rokov pohyboval už len v rozmere stoviek a nie v tisíckach vysťahovaných ako koncom 40. rokov 20. storočia.³⁷

36 JANKECH, J. *Repatriácia a emigračné tendencie...*, s. 203 – 204.

37 ŠROMOVSKÝ Martin. *Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha II. Antisemitizmus a antisionizmus v Československu (1948 – 1953)*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2015, s. 67 – 79.

IV. fáza – obdobie tzv. vládneho (politického) antisemitizmu a antisionizmu (1949 – 1953)

Komunistický prevrat v Československu vo februári 1948 znamenal celkovú podriadenosť republiky politike Sovietskeho zväzu. Na druhej strane jej oneskorené (oproti ostatným socialistickým krajinám) začlenenie do sústavy sovietskych satelitov sa odrazilo aj v oneskorených reakciách na procesy prebiehajúce v bloku. Nová vlna antisemitského ovzdušia zastieraná bojom proti sionistickému hnutiu a štátu Izrael, sa rozšírila zo Sovietskeho zväzu do ČSR až v priebehu roka 1949.³⁸ Predchádzal tomu zmenený postoj Moskvy k Izraelu a na obrátkach naberajúca studená vojna. Navyše, ako už bolo spomínané, sovietsky blok sa uzatváral. V tejto situácii celkom prirodzene došlo aj k zmene postoja ČSR v otázke pomoci Izraelu a židovskej emigrácie ako aj tzv. viditeľným Židom v krajine.

V zásade je možné konštatovať, že od roku 1949 v Československu dochádza k prerodu antisemitizmu ľudového (z rokov 1945 – 1948) na vládny, resp. politický antisemitizmus (1949 – 1953). Bol charakteristický a uskutočňoval sa pod zámienkou boja proti sionizmu a kozmopolitizmu, pod zámienkou hľadania vnútorného nepriateľa v strane v procese vnútropolitického boja o moc a v snahe o „nacionalizáciu“ a proletarizáciu režimu a strany.

Sovietsko-izraelská roztržka (1949) ovplyvnila osud sionistických organizácií a židovských organizácií s kontaktmi na Západe. Ich činnosť bola ukončená v ZSSR a jeho satelitoch na konci roku 1948 – v prvej polovici roka 1949. Z vyššie uvedených dôvodov Československo predstavovalo výnimku (napr. Jointu bola zakázaná činnosť až v januári 1950, sionistické organizácie pôsobili v krajine až do jari – leta 1951). Podobne od konca roka 1948 do polovice roka 1949 dochádzalo v sovietskom bloku k obmedzovaniu emigrácie Židov do Izraela. ČSR však opäť tvorila výnimku, keďže práve v tomto období vrcholila v republike hromadná emigrácia do Izraela a dobíhal židovský tranzit z okolitých štátov (na čo sa vzniesla aj patričná kritika socialistických susedov). Na jeseň 1951 už bola emigrácia Židov do Izraela zastavená prakticky vo všetkých krajinách sovietskeho bloku. Vo väčšine krajín začínala kampaň, ktorá bola oficiálne vedená ako boj proti sionizmu, mnohé jej prejavy však vykazovali zjavný antisemitizmus.³⁹

Popri tom v ZSSR a súčasne aj v jeho satelitoch prebiehal v tomto období vnútrostranícky boj o moc. Viedol sa pod zámienkou hľadania vnútorného nepriateľa v strane od sovietsko-juhoslovanskej roztržky (1948). V komunistickom Maďarsku sa jeho obeťou stal minister zahraničia László Rajk (v procese s ním sa po prvý raz v sovietskom bloku objavili obvinenia voči sionizmu ako nepriateľskému hnutiu). V ČSR vyvrcholilo hľadanie vnútorného nepriateľa v strane vo vykonštruovanom procese s generálnym tajomníkom Ústredného výboru KSČ Rudolfom Slánským a spol. (1951 – 1952). Tento proces sa už zreteľne niesol v antisemitskom a antisionistickom duchu (zo 14 obžalova-

38 Podrobnejšie MEYER, Peter – WEINRYB, Bernard – DUSCHINSKY, Eugen – SYLVAIN, Nicolas. *The Jews in the Soviet Satellites*. Syracuse : Syracuse University Press, 1953, s. 620.

39 ŠROMOVSKÝ Martin. The attitude of the government towards the Jewish question in Czechoslovakia during 1945 – 1953. In *East European History*, 2016, roč. 3, č. 1, s. 29 – 31.

ných len traja nemali židovský pôvod). Bol vedený pod taktovkou sovietskych poradcov pôsobiach v československej Bezpečnosti (podľa veľavravného hesla: „*Každý Žid je sionista a každý sionista je špión*“) a jeho chronológia kopírovala moskovský politický proces s funkcionármi Židovského antifašistického výboru.

Proces so Slánskym a spol. sprevádzala mohutná kampaň v tlači (od novembri 1951), charakteristická označovaním osôb židovského pôvodu za potenciálnych kozmopolitov a sionistov. Zintenzívnilo sa publikovanie článkov namierených celkovo proti sionizmu a štátu Izrael. Kozmopolitizmus sa začal spájať so sionizmom, „židovskými kapitalistami“ či „západným imperializmom“ a vykresľoval sa ako hrozba pre existenciu „ľudovodemokratického“ režimu. Tlač bola v tomto smere plná absurdít, zobrazujúc spoluprácu dvoch úplne odlišných ideových svetov – národného (sionizmus) a nadnárodného (kozmpolitizmus). Takáto mediálna kampaň nemohla vyvolať medzi bežným obyvateľstvom nič iné ako ďalšiu vlnu antisemitizmu, ktorá našťastie neprerástla v otvorené protižidovské nepokoje, ale mala zväčša verbálny charakter. A hoci vládna moc nemala záujem na vyvolaní antisemitizmu medzi obyvateľstvom, svojím konaním to však nepriamo spôsobila.⁴⁰

Proces so Slánskym následne spustil aj tzv. vedľajšie procesy (je možné ich označiť za procesy s antisemitským podtónom), ktoré v Československu prebiehali v rokoch 1953 – 1954 a zasiahli funkcionárov židovského pôvodu, izraelských štátnych príslušníkov, vedúcich predstaviteľov židovských náboženských obcí a pracovníkov Bezpečnosti (napr. proces s funkcionármi sionistických organizácií, procesy s pracovníkmi Štátnej bezpečnosti, Povereníctva vnútra atď.). Na pojednávaniach sa opakovali obvinenia zo Slánskeho procesu, zdôrazňovali sa pokusy o rozbitie komunistického režimu v republike, poškodzovanie jeho hospodárstva, stability, záujmov atď.⁴¹

Je paradoxom, že obeťami antisemitizmu (antisionizmu) v ČSR na začiatku 50. rokov boli predovšetkým tí, ktorí sa väčšinou už za Židov nepovažovali. Protižidovské čistky v ČSR boli totiž – podobne ako aj v ostatných krajinách sovietskeho bloku – snahou o „nacionalizáciu“ komunistického režimu. Je faktom, že mnohí z vysokých komunistických funkcionárov v krajinách východného bloku (vrátane ČSR) mali židovské korene a majoritné obyvateľstvo zväčša akceptovalo rovnicu „Žid rovná sa komunista“, resp. komunizmus spájala so „židobolševizmom“, čo si takpovediac „žiadalo“ – z politického uhla pohľadu – razantný zásah v rámci „očisty“ mena strany. Čistky boli teda vítanou príležitosťou proletarizovať stranu a štát. Začiatkom 50. rokov dospievala nová generácia kádrov robotníckeho pôvodu a „starí“ komunisti židovského pôvodu pre nich predstavovali v istom zmysle prekážku. Ďalším faktorom, prečo boli za obete vyberané

40 ŠROMOVSKÝ, Martin. Vlna antisemitizmu v Československu vyvolaná politickým procesom s Rudolfom Slánskym a spol. [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2015, roč. 18, č. 2, s. 61 – 67. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-18-rok-2015/2/studie-a-clanky/vlna-antisemitizmu-v-ceskoslovensku-vyvolana-politickym-procesom-s-rudolfom-slanskym-a-spol/>>.

41 Podrobnejšie pozri ŠROMOVSKÝ, M. *Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha II. Antisemitizmus...*, s. 124 – 155.

osoby židovského pôvodu, boli hospodárske ťažkosti, s ktorými ľudové demokracie zápasili začiatkom 50. rokov (a Židia boli opäť ľahkým obetným baránkom).⁴²

Čo sa týka židovského obyvateľstva Slovenska, resp. Československa, tí sa s vlnou nového politického antisemitizmu vyrovnávali podobne ako v minulosti. Už aj tak malé množstvo Židov, ktoré v republike ostalo po emigračných vlnách z rokov 1945 – 1949, sa pridávalo k tým „neviditeľným“ Židom,⁴³ čo sa už skôr rozhodli pre zatajenie svojho židovského pôvodu alebo sa asimilovali. Naopak, práve skupina „politicky viditeľných“, t. j. komunistov židovského pôvodu, determinovala vnímanie židovstva ako celku.

Na „neviditeľnosť“ židovského etnika na Slovensku jasne poukázali už výsledky sčítania obyvateľstva v republike v roku 1950. K židovskej národnosti sa na Slovensku vtedy prihlásilo len 307 osôb a k izraelskému náboženstvu len 7476 osôb,⁴⁴ hoci reálne v roku 1949 sa v krajine nachádzalo minimálne 12 000 slovenských Židov, ktorí neemigrovali. Inými slovami, viac ako polovica židovských obyvateľov Slovenska dôrazne utajovala svoj pôvod, resp. od židovstva sa dištancovala.

Politiku vlády voči židovskej menšine na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 nie je možné označiť inak ako dvojkoľajná politika, a to bez rozdielu či išlo o režim riadenej demokracie (1945 – 1948) alebo komunistický režim v Československu (1948 – 1953). Na jednej strane sa podporovala repatriácia Židov do vlasti a bola realizovaná postrepatričná pomoc a starostlivosť o preživších Židov, v smere konsolidácie minority sa tolerovala aj činnosť židovských domáчих a zahraničných organizácií. Na druhej strane vláda nebola schopná promptne vyriešiť problémy s národnosťou a štátnym občianstvom Židov (pred vojnou sa hlásiacich k nemeckej a maďarskej národnosti) a nemala záujem o židovských optantov z odstúpenej podkarpatskej Rusi. Občianska rehabilitácia, odškodnenie a majetkové nároky Židov (reštitúcia majetku) na Slovensku sa nezrealizovali. Malo účinnými boli aj opatrenia na potlačenie protižidovských nálad v spoločnosti a chabým bolo aj potrestanie samotných vinníkov. Hoci sa v priaznivom svetle realizovala podpora zahraničného židovského tranzitu, tolerovala sa činnosť sionistických organizácií a podporovala sa emigrácia vlastných Židov, v skutočnosti sa tým sledoval odliv príslušníkov minority (v rámci procesu homogenizácie spoločnosti) a očakávalo sa upokojenie pomerov na Slovensku (najmä v majetkovoprávnej oblasti). Po presadení sa komunistického režimu v Československu v roku 1948 na prvý pohľad národnostný problém zdaniteľne zaniká, resp. sa potláča do úzadia a kontúry slovenského židovského problému naberajú celorepublikový ráz. Ale aj v tomto období stalinistického Československa (1948 – 1953) pokračuje dvojkoľajnosť politiky – neguje sa „viditeľné“ (spoločensky činné) židovstvo bez zásahov do prostredia „neviditeľných“ Židov.

42 ŠROMOVSKÝ M. *Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha II. Antisemitizmus...*, s. 169 – 170.

43 Pozri: SALNER, Peter. „Viditeľní“ a „neviditeľní“ Židia v slovenskej spoločnosti po roku 1945. In *Acta Judaica Slovaca* 4. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1998, s. 121 – 133.; BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Ako ďalej? Židovská identita 1945 – 1952. In *Acta Judaica Slovaca* 4. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1998, s. 187 – 192.

44 *Sčítání lidu a soupis domů v republice Československé ke dni 1. 3. 1950. Díl 1.* Praha : Státní úřad statistický, 1958, s. 6. (tab. 13.)

Archívne pramene:

- Národní archiv (ďalej NA) Praha, fond (ďalej f.) MPSP-RO 1938 – 1951, šk. 247, sign. R 1319. Přehled o vzniku repatriace, průběhu, provádění a zhodnocení.
- NA Praha, f. MPSP-RO 1938 – 1951, šk. 757, sign. VIIa 3123. Nezdařená repatriace; sign. R 5122. Celkové vyúčtovanie nákladov nezdařenej repatriáčnej akcie vykonávanej na Slovensku od 1. 6. 1945 do 31. 12. 1947.
- NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – Repatriační odbor (ďalej MPSP-RO) 1938 – 1951 (1960), šk. 247, sign. R 1319. Přehled o vzniku repatriace, průběhu, provádění a zhodnocení.

Použitá literatúra:

- ALEKSIUN-MĄDRZAK, Natalia. Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945 – 1947. In *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, 1995, č. 4, s. 67 – 90.
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Ako ďalej? Židovská identita 1945 – 1952. In *Acta Judaica Slovaca* 4. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1998, s. 187 – 192.
- BÜCHLER, Robert, Y. Ilegálna emigrácia Židov z Maďarska do Izraela v roku 1949 z hľadiska československých bezpečnostných orgánov. In *Soudobé dějiny*, 1996, roč. III, č. 2 – 3, s. 264 – 270.
- BUMOVÁ, Ivica. Povoynové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Izraela v rokoch 1945 – 1953. In Vrzgulová, Monika (ed.). *Reflexie holokaustu*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV, 2010, s. 16 – 35.
- BUMOVÁ, Ivica. Protižidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte (august 1946). In *Paměť národa*, 2007, roč. III, č. 3. s. 14 – 29.
- CICHOPEK-GAJRAJ, Anna. *Beyond violence. Jewish Survivors in Poland and Slovakia 1944 – 1948*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014, s. 297.
- FRIEDL, Jiří. Returning home and Leaving for Freedom. The Role of Czechoslovakia during the Migrations of Polish Citizens from 1945 to 1948. In Zudová-Lešková, Zlatica a kol. *Resettlement and Extermination of the Populations. A Syndrome of Modern History*. Praha : Historický Ústav, 2015, s. 525 – 537.
- CHUDIŠ, Pavol. Zakarpatskí židia v migračných procesoch medzi Československom a Sovietskym zväzom v rokoch 1945 – 1948. In *Acta historica Neosoliensia*, 2016, roč. 19, č. 1, s. 63 – 77.
- JANKECH, Juraj. Československo a Izrael v druhej polovici štyridsiatych rokov: emigrácia priateľstva? In *Promýšlet Evropu dvacátého století: konflikty beze zbraní*. Brno : Matice moravská, 2015, s. 113 – 126.
- JANKECH, Juraj. Emigrácia Židov zo Slovenska (1945 – 1949) v československom kontexte. In Šmigel, Michal – Tišliar, Pavol a kol. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2014, s. 589 – 614.
- JANKECH, Juraj. Povoynová repatriácia obyvateľstva v Európe v rokoch 1945 – 1947. In *Vojnová kronika*, 2013, roč. V, č. 2, s. 23 – 32.

- JANKECH, Juraj. *Repatriácia a emigračné tendencie židovskej menšiny na Slovensku v rokoch 1945 – 1949*. (Dizertačná práca). Banská Bystrica : Filozofická fakulta UMB, 2016, s. 230.
- JELINEK, Yeshayahu A. Zachráň sa, kto môžeš. Židia na Slovensku v rokoch 1944 – 1950: poznámky a úvahy. In *Acta Judaica Slovaca* 4. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1998, s. 91 – 119.
- JELINEK, Yeshayahu. The Jews in Slovakia: 1945 – 1949. In Dagar, Avigdor a kol. *The Jews of Czechoslovakia. Historical studies and surveys. Volume III*. Philadelphia, New York : The Jewish Publicatoin Society in America; Society for the History of Czacshoslovak Jews, 1984, s. 531 – 549.
- KAMENEC, Ivan. Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945. In *Studia historica Nitriensia*, 2000, č. 8, s. 85 – 99.
- KAMENEC, Ivan. Správa o pogrome. In *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 373 – 382.
- KMEŤ, Miroslav – OTTMÁROVÁ, Bernadeta. K histórii prejavov antisemitizmu v Maďarsku v povojnovom období (1945 – 1948). In *Acta historica Neosoliensia*, 2010, roč. 13, č. 1 – 2, s. 111 – 129.
- KORČOK, Martin. Postavenie Židov na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In *Acta Judaica Slovaca* 20. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2014, s. 98 – 124.
- LOWE, Keith. *Krutý kontinent. Európa krátko po druhej svetovej vojne*. Bratislava : Premedia, 2014, s. 512.
- MEYER, Peter – WEINRYB, Bernard – DUSCHINSKY, Eugen – SYLVAIN, Nicolas. *The Jews in the Soviet Satellites*. Syracuse : Syracuse University Press, 1953, s. 620.
- SALNER, Peter. „Viditeľní“ a „neviditeľní“ Židia v slovenskej spoločnosti po roku 1945. In *Acta Judaica Slovaca* 4. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1998, s. 121 – 133.
- SALNER, Peter. *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava : Ústav etnológie SAV – ŽNO Bratislava – Inštitút judaistiky UK, 2000, s. 295.
- Ščítání lidu a soupis domů v republice Československé ke dni 1. 3. 1950. Díl 1*. Praha : Státní úřad statistický, 1958, s. 204.
- SOTÁKOVÁ, Lucia. Reštitúcie židovského majetku v rokoch 1945 – 1946. In *Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis: historické vedy, filozofia a etika*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2010, s. 78 – 87.
- SOTÁKOVÁ, Lucia. *Situácia a problémy slovenského židovstva v povojnových rokoch 1945 – 1948*. (Dizertačná práca). Banská Bystrica : Filozofická fakulta UMB, 2014, s. 140.
- SOTÁKOVÁ, Lucia. Židia v povojnovom Slovensku – medzi integráciou a odmietaním. In *Vojnová kronika*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 24 – 37.
- SVOBODOVÁ, Jana. Projevy antisemitizmu v českých zemích v letech 1948 – 1992. In Hoensch, Jorg K. – Biman, Stanislav – Lipták, Ľubomír (eds.). *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 1999, s. 211.
- ŠIŠÁKOVÁ, Jana. „Prípád Topoľčany“ – Protižidovský pogrom (nielen) z pohľadu dobových dokumentov. In *Acta historica Neosoliensia*, 2007, č. 10, s. 232 – 240.

- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. K niektorým problémom antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In Vrzgulová, Monika – Richterová, Daniela (eds.). *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, Úrad vlády SR, 2008, s. 172 – 180.
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. *Prejavy antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. (Dizertačná práca). Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2009, s. 129.
- ŠMIGEL, Michal. Prejavy antisemitizmu v odbojových zložkách na Slovensku v povojnových rokoch 1945 – 1947. In Hruboň, Anton – Krištofik, Juraj (eds.). *Partizáni a Slovensko*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 263 – 282.
- ŠMIGEL, Michal. Protižidovské výtržnosti v Bratislave v rokoch 1946 a 1948 (v kontexte povojnových prejavov antisemitizmu na Slovensku). In Medvecký, Matej (ed.). *Fenoméni Bratislava*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 252 – 275.
- ŠMIGEL, Michal. Sovietska repatriačná akcia a jej špecifiká na Slovensku (1944 – 1952). In Šmigel, Michal – Tišliar, Pavol a kol. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2014, s. 321 – 331.
- ŠMIGEL, Michal. Vraždy Židov na severovýchodnom Slovensku v roku 1945 – Kolbasovská tragédia. In Vrzgulová, Monika – Richterová, Daniela (eds.). *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, Úrad vlády SR, 2008, s. 181 – 191.
- ŠROMOVSKÝ Martin. The attitude of the government towards the Jewish question in Czechoslovakia during 1945–1953. In *East European History*, 2016, roč. 3, č. 1, s. 29 – 31.
- ŠROMOVSKÝ Martin. *Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha II. Antisemitizmus a antisionizmus v Československu (1948 – 1953)*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2015, s. 186.
- ŠROMOVSKÝ, Martin. Povojnový antisemitizmus v Poľsku (1945 – 1948). In *Acta historica Neosoliensia*, 2013, roč. 16, č. 1 – 2, s. 170 – 192.
- ŠROMOVSKÝ, Martin. Vlna antisemitizmu v Československu vyvolaná politickým procesom s Rudolfom Slánskym a spol. [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2015, roč. 18, č. 2, s. 59 – 73. [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-18-rok-2015/2/studie-a-clanky/vlna-antisemitizmu-v-ceskoslovensku-vyvolana-politickym-procesom-s-rudolfom-slanskym-a-spol/>>.
- WYMAN, Mark. *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945 – 1951*. New York : Cornell University, 1998, s. 256.

5

Posterová prezentácia – Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku

Posterová prezentácia – Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku

Posterová prezentácia sa uskutočnila ako súčasť konferencie VÝSKUM NÁRODNOSTNEJ POLITIKY A NÁRODNOSTNÝCH VZŤAHOV V 20. A 21. STOROČÍ, v Košiciach 14. a 15. novembra 2016, bola určená nielen pre odborníkov z oblasti histórie, ale aj pre študentov Katedry histórie FF UPJŠ v Košiciach i pre laickú verejnosť, ktorá sa mohla prezentácie ako aj samotnej konferencie zúčastniť.

Problematika národnostných vzťahov a národnostnej politiky patrí stále k aktuálnym témam, pričom ponúka množstvo nezodpovedaných otázok. Napomôcť k riešeniu niektorých z nich by mal aj projekt APVV – Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020).¹

Vystavované postery preto priamo nadväzovali na hlavnú myšlienku projektu a jeho ciele, ku ktorým zaraďujeme: analýzu tendencií vývoja národnostných vzťahov v rokoch 2004 až 2014 a to najmä stratégiu národnostnej politiky SR, demografický vývoj národnostných menšín na začiatku 21. storočia či skúmanie historickej pamäte s osobitným zameraním na historické udalosti s etnickým pozadím a iné. Súčasťou projektu je aj interdisciplinárne orientovaný empirický výskum. Na vyhotovení odborných posterov sa podieľal tím pracovníkov projektu APVV v zložení: Mgr. Nikola Regináčová, PhD, Mgr. Barbara Kacerová a Mgr. Lucia Heldáková.

Poster číslo 1: Názov: **Obyvateľstvo Slovenska v číslach...**

Autor: **Mgr. Nikola Regináčová, PhD.**

Samotný poster – obrázok

Poster číslo 2: Názov: **Národnostné zloženie obyvateľov Slovenska**

Autor: **Mgr. Nikola Regináčová, PhD.**

Samotný poster – obrázok

Poster číslo 3: Názov: **Inštitúcie a základné dokumenty pre ochranu národnostných menšín**

Autor: **Mgr. Barbara Kacerová**

Samotný poster – obrázok

Poster číslo 4: Názov: **Výskum základných tendencií vývoja etnických vzťahov**

Autor: **Mgr. Lucia Heldáková**

Samotný poster – obrázok

1 Projekt APVV 15-0745 Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020).

Obyvateľstvo Slovenska v číslach...

Nikola Regináčová

Vývoj populácie na území slovenska

Elementárnym ukazovateľom charakterizujúcim stav populácie je *početnosť obyvateľov*. Poskytuje základný obraz o sledovanej sile populácie, o jej osídlení, ako aj území, na ktorom žije. Zároveň určenie početnosti je jednou zo základných charakteristík hospodárskej sily štátu. Odlišnosti v početnosti, v štruktúre obyvateľstva sú dôsledkom a zároveň predpokladom pre rozdiely v sociálno-ekonomickom vývoji regiónov.

Pre Slovenskú republiku sú typické regionálne a priestorové rozdiely, v niektorých oblastiach spoločenského a sociálno-ekonomického vývoja sa prehlbujú. Priestorová diferenciácia je príznačná aj pre demografický vývoj. Súčasný stav zaľudnenia populácie územia Slovenska je výsledkom dlhodobého procesu, na ktorý mali vplyv rôzne faktory. Vývoj počtu obyvateľov v minulosti neprebíhal plynulo. Veľký podiel na ich zmenách mali predovšetkým vojny, nedostatok zdrojov obživy, epidémie, migrácia, sociálne a hospodárske pomery.

Rok sčítania obyvateľov	Početnosť obyvateľov Slovenska
1880	2 477 521
1890	2 595 180
1900	2 782 925
1910	2 916 657
1921	2 993 859
1930	3 324 111
1946	3 327 803
1950	3 442 317
1961	4 174 046
1970	4 537 290
1980	4 991 168
1991	5 274 335
2001	5 379 466
2011	5 397 036

Príčiny rastu a poklesu obyvateľov Slovenska v období rokov 1869 – 1921

Sociálno-ekonomické a kultúrne vplyvy na vývoj početnosti a rozmiestnenie populácie na terajšom území boli výraznejšie predovšetkým od nástupu priemyselnej revolúcie v Uhorsku, po roku 1867. Viacerí autori považujú druhú polovicu 19. storočia za zača-

tok modernej urbanizácie na Slovensku, teda formovanie súčasnej siete mestských a vidieckych sídiel Slovenska. Sídlná sústava bola značne rozdrobená, dominovali sídla s nevelkým počtom populácie. Urbánny priestor reprezentovalo malé mesto, štatutárne – tzv. municipálne mestá plnili úlohu administratívnych centier a sídlilo v nich okolo 13 % z celkového počtu obyvateľov Slovenska. V roku 1869 bolo na území Slovenska okolo 26 miest, ktorých počet stúpol na 46 v roku 1910. Obdobie rokov 1900 až 1910 zaznamenalo zrýchlenie urbanizačného procesu miest, čo bolo dôsledkom nárastu hospodárskeho potenciálu a vplývalo aj na nárast počtu obyvateľov. Najväčší nárast zaznamenala Žilina – 63 %, Ružomberok – 49,9 %, Poprad – 49,2 %.

Spôsob života obyvateľov bol na našom území ovplyvnený vo väčšej miere aj prírodnými podmienkami. V nížinných oblastiach sa modernizovalo poľnohospodárstvo, ľahšie prenikala továrnska výroba a nové trendy spôsobu života v meste. Drsnejšie klimatické podmienky zase v horských oblastiach spôsobovali slabšiu úrodnosť, čo malo za následok nárast počtu robotníkov a pokles roľníkov.

V období rokov 1869 až 1921 najmä migračný pohyb obyvateľov výrazne ovplyvnil populačný vývoj. Opakujúce sa vlny hladu prinútili obyvateľstvo cestovať za prácou do vzdialenejších oblastí monarchie, najmä z východnej polovice územia Slovenska. V rokoch 1869 – 1880 bol zaznamenaný pokles počtu obyvateľov v dôsledku cholery.

Intenzita vysťahovalectva sa najviac rozvíjala v obdobiach: 1878 – 1884, 1886 – 1892, 1897 – 1906, 1913 – 1914.

Početnosť populácie Slovenska výrazne ovplyvnilo vypuknutie prvej svetovej vojny v negatívnom trende. Zníženie natality a rovnako výrazný pokles mortality pribrzdil prirodzený prírastok, a to najmä medzi sčítaniami 1910 a 1921. Úmrtnosť v bojoch a na frontoch (70 000 vojakov zo Slovenska), pandémie španielskej chrípky (1918), znižujúca sa pôrodnosť, hospodárske oslabenie, znížená životná úroveň, zabrzdenie industrializácie, hlad, beznádej a katastrofálna sociálna zábezpeka obyvateľstva. Tieto podmienky na začiatku 20. storočia zaznamenali stav pred príchodom prvej demografickej revolúcie na Slovensku.

Koncom 19. storočia do miest prenikajú moderné výtobytky ako kanalizácia, plynofikácia, elektrifikácia, kúrenie, prívod vody, odvoz smetí... Rozmáha sa záujem obyvateľstva po poznaní nového – cestovanie, turistika, športové aktivity, kaviarne, divadlo, korzo, plesy, spolkový život.

Príčiny rastu a poklesu obyvateľov Slovenska v období rokov 1921 – 1950

Početnosť obyvateľov Slovenska v období rokov 1921 – 1950 sa vyznačovala zložitým vývojom. Vznik a prvé roky existencie Československej republiky zaznamenali populačný rozmach. Nízku pôrodnosť po prvej svetovej vojne vystriedal vzostup približujúci sa k maximám zo začiatku storočia. Celkový nárast početnosti obyvateľov predstavoval 448 457 obyvateľov.

V 20. rokoch 20. storočia sa zvýšil prirodzený prírastok populácie z dôvodu poklesu úmrtnosti po vojne. Ukončenie vojny znamenalo zvýšenie sobášnosti i pôrodnosti, najmä vo východných častiach Slovenska. Vysoká natalita sa dlho neudržala, začal sa prejavovať postupný pokles, vrchol dosiahol v roku 1938, kedy zaznamenala pôrod-

nosť najnižšie hodnoty. Rovnaká situácia nastala aj v sobášnosti populácie, ktorá začala klesať.

Aj po vzniku Československej republiky z dôvodu hospodárskej zaostalosti nášho územia pokračovala emigrácia obyvateľov do oblastí západnej Európy a zámoria. Výrazná vlna vysťahovalectva prebehla Slovenskom v rokoch 1920 – 1930. Pretrvávalo aj sťahovanie osôb z vidieka do miest, nakoľko v mestách sa sústreďovali administratívne i nevýrobné činnosti. Negatívny trend nárastu populácie prehĺbila hospodárska kríza na našom území, z dôvodu veľkej hospodárskej krízy v roku 1929 v USA poklesla emigrácia populácie do USA, najbližšie sa obnovila až koncom 30. rokov 20. storočia. Dôsledok regionálnej politiky v rámci Československej republiky (vlády) spôsobil úpadok v priemyselnej sfére. Rozvoj priemyslu bol už od začiatku spoločného štátu brzdený najmä zo strany českých podnikateľov, obmedzovala sa výroba, narastali počty nezamestnaných, klesla kúpna sila. Imigrácia obyvateľov z Čiech ovplyvňovala početnosť obyvateľov, vo väčšine prípadov bol zaznamenaný príchod odborníkov na územie Slovenska, ako napríklad úradníci, učitelia, bankári, vojaci, žandári...

Kým v obdobiach 1921 – 1930 populácia rástla, v období rokov 1940 – 1950 v súvislosti s vypuknutím, priebehom, ale aj udalosťami po druhej svetovej vojne poklesla o 103 872 obyvateľov. Početnosť ovplyvňovali vojnové straty obyvateľstva v priamych bojoch, zlé sociálne podmienky, hlad. Obdobie existencie Slovenskej republiky – vojnového Slovenského štátu malo pre židovských obyvateľov katastrofálne dôsledky. Bolo príčinou rapidného úpadku slovenského židovstva, negatívny dopad na populáciu mali deportácie a odsuny do koncentračných táborov. K ďalším dôležitým faktorom zaraďujeme nútenú emigráciu českého obyvateľstva, v nemalej miere sa pod populačný vývin podpísala aj emigrácia židovskej populácie do Izraela i osídľovanie českého pohraničia.

Príčiny rastu a poklesu obyvateľov Slovenska v období rokov 1950 – 1991

Najväčší nárast početnosti obyvateľov nastal v rokoch 1950 – 1961, najmenší zase v období 1980 – 1991. V hodnotenom období (1950 – 1991) sa zvýšil počet obyvateľov Slovenska o 1 990 216 osôb.

Po roku 1948 sa v československej populačnej politike začali objavovať nové prvky, ktoré súviseli s nastolením komunistického režimu. Uskutočnil sa celý rad opatrení zameraných na zvýšenie životnej úrovne rodín s deťmi, životnú úroveň ako takú, sociálna zábezpeka starých ľudí, snaha o zlepšenie zdravotnej starostlivosti populácie. Veľký vplyv mala aj hospodárska politika krajiny, intenzívna industrializácia a hospodársky rozvoj. Prevládalo centrálné hospodárstvo podľa Sovietskeho zväzu a zameranie na ťažký priemysel, kolektivizácia poľnohospodárstva. Migrácia bola charakteristická negatívnym nárastom.

Po náraste populácie v 50. rokoch 20. storočia prirodzená reprodukcia v 60. rokoch začala klesať. Veľký vplyv na pokles početnosti mala ilegálna emigrácia, preferovanie aktívnej úlohy ženy vo výrobnom procese, ako aj v spoločenskom živote.

Oživenie nárastu populácie v 70. rokoch 20. storočia, spôsobila priaznivá veková štruktúra (početná skupina osôb narodených v 50 rokoch, sa dostala do reprodukčného veku čím sa mierne navýšila početnosť). Účinok na obdobie vysokého prirodzeného

prírastku populácie Slovenska mal aj faktor vystaňovalectva, ktorý v období socializmu nebol relevantný.

V roku 1980 nastal obrat v populačnom vývoji, demograficky nepriaznivé obdobie rokov 1980 – 1989 bolo odrazom znižovania efektivity národnej ekonomiky, reálne mzdy stagnovali, morálna situácia spoločnosti sa odzrkadlila v demografickom správaní socialistickej spoločnosti na konci jej vývoja. Populačné opatrenia pred rokom 1989 (podľa Branislava Vaňa) v rámci Československa boli zamerané na:

1. zvýšenie plodnosti,
2. zlepšenie zdravotného stavu,
3. opatrenia zamerané na migráciu.

Príčiny rastu a poklesu obyvateľov Slovenska v období po roku 1991

Po roku 1989 na základe zmien v spoločnosti i politickej klímy – zmene režimu sa nový systém opatrení začína budovať postupne a ani v súčasnosti ho nemožno považovať za ukončený. Z hľadiska reprodukcie obyvateľstva bol po roku 1991 zaznamenaný prelom, zrýchlil sa pokles prirodzeného prírastku obyvateľov Slovenska. Pokles nárastu urýchlili problémy týkajúce sa sociálno-ekonomickej transformácie spoločnosti, ako aj vznik Slovenskej republiky v roku 1993. Znižovanie počtu uzatváraných manželstiev, zvyšujúci sa vek snúbencov, znižovanie počtu narodených detí, pokles úmrtnosti, rast nezamestnanosti, moderný životný štýl, nová bytová politika, boli dôsledkom poklesu prirodzeného prírastku. Prirodzený úbytok obyvateľstva bol zaznamenaný v roku 2001, prírastok sa opäť vrátil v roku 2004.

V súčasnosti štát zodpovednosť za reprodukciu ponecháva na obyvateľstve, skôr sa zameriava na vytváranie podmienok potrebných na realizáciu samotného procesu reprodukcie. Koncepcia štátnej rodinnej politiky bola schválená v roku 1996 vládou SR a v roku 2005 bol prijatý nový zákon o rodine, ktorý považuje rodinu za inštitúciu s nezastupiteľnými spoločenskými funkciami. K základným strategickým cieľom zaraďuje ekonomickú nezávislosť, stabilitu rodinných vzťahov, vytváranie optimálnych podmienok na sebareprodukciu, ako aj úspešné zladenie rodičovských a pracovných povinností.

Prirodzený prírastok je určený úrovňou plodnosti a pôrodnosti v jednotlivých regiónoch Slovenska. Mestá v súčasnosti vo väčšine prípadov vykazujú kladné hodnoty, vidiecke sídla naopak – úbytok obyvateľstva, ktorý je dôsledkom vekovej štruktúry populácie. Slovenská republika v rámci mechanického pohybu vykazuje prírastok obyvateľstva prisťahovaním.

Na demografické zmeny v správaní populácie mali vplyv aj zmeny štátneho zriadenia, súčasná pozícia Slovenska, tak ako aj ostatných postkomunistických krajín, sa bude postupne približovať tempu vývoja vyspelých krajín západnej Európy.

Pre populačný vývoj Slovenska na začiatku nového milénia bol typický prírastok obyvateľstva blízky nule. Nasledujúce roky už charakterizoval postupný rast počtu obyvateľov, najdynamickejší v rokoch 2007 – 2012. Do roku 2008 celkový prírastok zabezpečovala najmä migrácia, ktorá dosiahla maximálne hodnoty v rokoch 2007 a 2008, a to na úrovni 6,8-tisíc a 7,1-tisíc osôb. Od roku 2009 (s výnimkou roku 2012) sa na prírastku obyvateľstva SR väčšou mierou podieľa prirodzený prírastok. Napríklad v roku

2009 sa oproti roku 2008 prirodzený prírastok takmer zdvojnásobil, na čom sa pri pomerne stabilnej úmrtnosti podieľal zvýšený počet živonarodených detí, ktorý súvisel najmä s realizáciou odložených pôrodov. Od roku 2012 sa však prirodzený prírastok pohybuje na úrovni okolo 3-tisíc osôb, čo spolu s klesajúcim migračným prírastkom zabezpečuje celkový prírastok iba vo výške 5,1 – 6,5-tisíc osôb. V hrubej miere sú to veľmi nízke hodnoty – celkový prírastok dosahuje úroveň iba 1 ‰, t. j. ide o prírastok 1 osoby na 1000 obyvateľov.

Odkiaľ máme k dispozícii číselné údaje o početnosti obyvateľov?

Počet a stav obyvateľov sa dozvedáme prostredníctvom sčítaní ľudu, ktoré patria medzi štatistické zisťovania s najdlhšou históriou. Ľudia sa od nepamäti zaujímali o svoju početnosť a štruktúru počas dejinného vývoja. Túto úlohu v podstate vykonávala demografická štatistika, ktorá existovala oveľa skôr, ako vznikla samotná demografická teória.

Modernejšie formy registrácie obyvateľov Uhorska sa začali vykonávať od polovice 17. storočia a mali súvis hlavne s rozvojom v spoločenskej i hospodárskej oblasti. Pokrok v spoločnosti si vynútil potrebu zaviesť do života súpisy obyvateľov, ktorých evidenciu v minulosti zaznamenávala iba cirkev. Na žiadosť Márie Terézie sa v celom Uhorsku zaviedol súpis duší v rokoch 1771 – 1784, počas jozefínskeho obdobia sa v sčítaniach pokračovalo v rokoch 1784 – 1787. V prvej polovici 19. storočia sa naďalej používali súpisy duší ako hodnoverný zdroj údajov o počte obyvateľov. V pravidelných ročných intervaloch vychádzali od roku 1800 až do roku 1847. Celoštátne sčítanie, vykonávané rakúskymi úradmi v rokoch 1850/1851 podáva informácie o obyvateľstve veľmi podrobne. Úradné sčítanie ľudu prvýkrát v tomto roku zrátať obyvateľstvo aj podľa etnicity – národnosti. Nasledujúce rakúske sčítanie z roku 1857 sa chápalo ako oprava predchádzajúceho sčítania z roku 1850/51. Populačný census z roku 1857 bol považovaný za prechod k moderným sčítaniam ľudu, obsahoval už klasifikáciu obyvateľov aj podľa povolania.

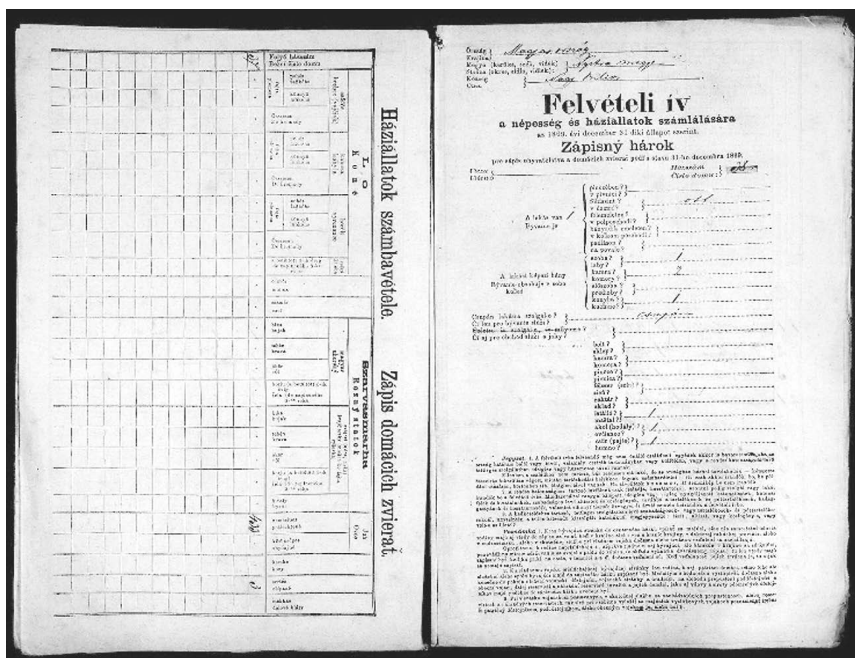
Prvé moderné sčítanie ľudu sa uskutočnilo **v roku 1869** a ním sa zároveň začalo nové obdobie populačných cenzov na našom území. V tomto roku bol vydaný zákon o sčítaní ľudu, ktorý nariadil, že sčítanie sa bude vykonávať vždy k 31. decembru v rokoch končiacich nulou. Počnúc rokom 1869 sa sčítanie uskutočňovalo podľa zásad, ktoré boli stanovené medzinárodnými štatistickými kongresmi.

Na túto dobu moderné sčítania sa ešte detailnejšie zaoberali obyvateľstvom z rôznych hľadísk. Vznikli sumárne záznamy o počtoch obyvateľov, materinskom jazyku (zisťoval sa v sčítaniach od roku 1880 do 1910), počte vysťahovalcov, ako i množstvo iných ekonomicko-demografických údajov.

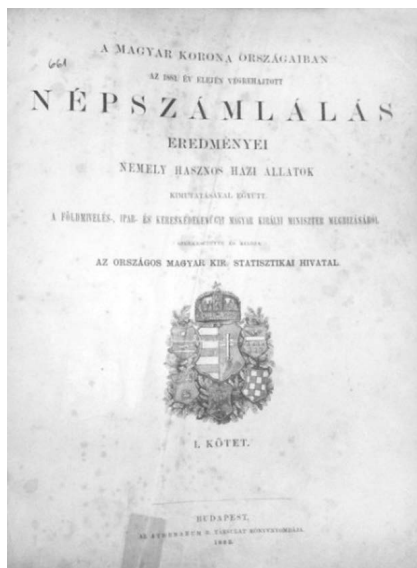
Prvé sčítanie obyvateľstva po vzniku **Československej republiky** sa uskutočnilo v roku 1919. Tento census vznikol ako výnimočné sčítanie z praktických potrieb, jeho výsledky boli potrebné na mierových rokovaníach v Paríži. Spomínané predbežné sčítanie poslúžilo dlhodobo pripravovanému celorepublikovému sčítaniu obyvateľstva, ktoré bolo plánované na rok 1921. Podľa ustanovenia 8. apríla 1920,

sa mal druhý československý census uskutočniť päť rokov po poslednom sčítaní, teda v roku 1925. Dôsledkom zhoršenej finančnej situácie štátu sa uskutočnenie populačného cenzu javilo ako príliš nákladné. Ministerstvo vnútra využilo túto situáciu na doplnenie a obmenu prijatého zákona z roku 1920. Poslednou verziou bolo prijatie desaťročných sčítacích intervalov, ako to bolo v období rakúsko-uhorskej monarchie. Podobne sa postupovalo aj pri sčítaní v roku 1930. Povoynové zmeny sa odrazili v počte a štruktúre obyvateľstva. To bolo hlavným dôvodom vykonania stručných súpisov obyvateľstva ešte pred všeobecným sčítaním ľudu, plánovaným na rok 1950. Tieto súpisy sa uskutočnili 4. októbra 1946 na Slovensku a 22. mája 1947 v českých krajinách. Najbližšie sčítanie populácie sa uskutočnilo 1. marca 1950. Jeho primárnou úlohou bolo zaznamenať straty na populácii, ktoré nastali po druhej svetovej vojne. Zmena v demografickom zaznamenávaní obyvateľstva nastala sčítaním ľudu z roku 1961, kedy začala nová etapa československých populačných cenzov. Nazbierané údaje prinášali podrobné informácie o populácii, ktoré vo veľkej miere rozšírili možnosti ich využitia. Ďalšie sčítania ľudu sa uskutočnili v decembri 1970, novembri 1980 a posledné československé sčítanie v marci 1991.

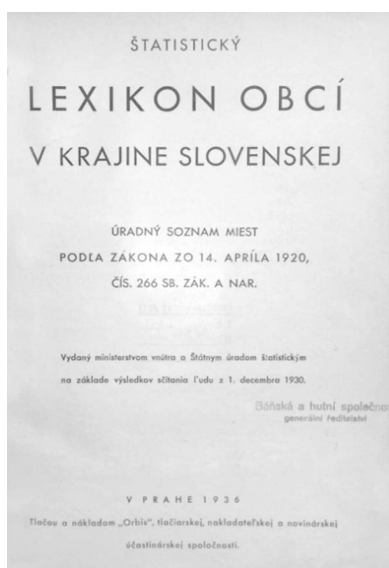
V rámci samostatnej **Slovenskej republiky (1993)** boli informácie o populácii sčítané v máji 2001. Obsahovo najrozsiahlejšie i zároveň posledné štatistické zisťovanie obyvateľov prebehlo v roku 2011. Sčítanie bolo súčasťou celosvetového programu populačných a bytových cenzov, ktorý v spolupráci s Eurostatom koordinovala Organizácia Spojených národov. V členských štátoch Európskej únie sa sčítanie uskutočnilo prvýkrát v histórii v tom istom roku ako s využitím rovnakých, respektíve porovnateľných definícií zisťovaných údajov. Záväzným dokumentom na vykonanie Sčítania obyvateľov 2011 sa stalo nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) z 9. júla 2008. Momentálne slovenskí štatistickí pracovníci pracujú na ďalšom plánovanom sčítaní na území Slovenska, ktoré sa uskutoční v roku 2021.

Obrázok 1: Hárok sčítania obyvateľov z roku 1869

Obrázok 2:
Sčítanie obyvateľov z roku 1880

Obrázok 3:
Sčítanie obyvateľov z roku 1921

[illegible]

Obrázok 6: Sčítanie obyvateľov z roku 2001

[illegible]

Obrázok 7: Sčítanie obyvateľov z roku 1950

Národnostné zloženie obyvateľov Slovenska

Nikola Regináčová

Pre všestranný vývoj spoločnosti je nevyhnutné sledovať aj kultúrno-demografické znaky obyvateľstva, ako sú národnosť, vzdelanie, vierovyznanie. Štruktúra obyvateľstva podľa národnostného zloženia slúži k uvedomovaniu si vzájomných vzťahov medzi národnosťami, ako aj k poznaniu sociálnych a populačných procesov.

Národnosťou (v súčasnosti) rozumieme príslušnosť k určitému národu. Národ chápeme ako spoločenstvo ľudí rozprávajúce rovnakým jazykom, žijúce na istom, voči okoliu vymedzenom území, ktoré má isté spoločné hospodárske väzby, zdieľa spoločné kultúrne a duchovné hodnoty a čo je veľmi dôležité – má národné povedomie – čo znamená, že v každom z jeho príslušníkov je uchované živé vedomie spoločného pôvodu, vedomie príslušnosti k vlastnému etniku.

K národnosti alebo k príslušnosti určitého národa sa v súčasnosti hlásime podľa vnútorného citenia – vlastného presvedčenia, bez ohľadu na materinský jazyk. Každá osoba po dovŕšení 15. roku života má možnosť samostatne rozhodovať o svojej národnosti.

Vymedzenie a chápanie pojmu národ, v rámci historického vývoja dnešného územia Slovenska, však nebolo stále také jednoznačné ako v súčasnosti. Predchádzal tomu dlhodobý a zložitý vývoj v závislosti od rôznych spoločenských vrstiev a etáp dejín. Príslušnosť k určitému národu u väčšiny populácie nebola v minulosti tak podrobne evidovaná a je možné ju vymedziť len nepriamo. Ani oficiálne štatistické údaje o obyvateľstve, napríklad v priebehu 19. storočia, nezaznamenávali presný a verný obraz národnostnej štruktúry, nakoľko pri sčítaniach dochádzalo k zastrašovaniu i skresľovaniu údajov. **S pojmom národ je preto potrebné zaobchádzať veľmi opatrne, v závislosti od historického obdobia.** V uhorskom politickom diskurze sa za národ pokladalo obyvateľstvo disponujúce politickými právami. Za národnosti, ku ktorým boli zaradení aj Slováci, sa pokladali obyvatelia krajiny rozdelení podľa jazykov a zvykov. Národnosť sa nepokladala za politickú kategóriu.

Problematika vymedzenia národnosti bola celosvetovým problémom, čo naznačujú aj štatistické kongresy v Bruseli (1853) a Petrohrade (1872), predmetom ktorých bolo vyriešenie otázky národnostnej štatistiky. Základom rokovaní boli tri koncepcie riešenia, všetky pochádzali práve z mnohonárodnostnej rakúsko-uhorskej monarchie. Výsledkom rokovaní bolo odporúčanie jazyka ako východiska pri sčítaní. Hlavným atribútom určovania národnosti obyvateľov Uhorska sa tak stal materinský jazyk. Záujem štátneho aparátu sa orientoval na zavedenie i posilnenie jednotného úradného jazyka. Tento stav sa odrážal v školstve, v kultúre, v tlači, v hospodárstve, ako aj v celom spoločenskom živote menšín. V úradníckom aparáte, administratíve a v službách mali prevahu maďarskí zamestnanci. To bola aj jedna z príčin skresľovania výsledkov o národnosti obyvateľov v sčítacích cenzocho.

V duchu politického čechoslovakizmu zakotveného v ústave bol štátotvorným jednotný československý národ. Ostatné obyvateľstvo získalo status národnostnej menšiny. Existencia fikcie československého národa prinášala množstvo politických problémov a stretávali sa v nej v rôznych polohách práve národnostné problémy. Nešlo len o najvypuklejší problém, t. j. otázku uznania svojbytnosti slovenského národa, ku ktorému došlo de facto až v októbri 1938. V celoštátnom meradle narastal problém obrovskej nemeckej menšiny, početnejšej ako bol svojbytný štátotvorný slovenský národ. V slovenskom meradle išlo o pomer slovenskej majority k maďarskej minorite, ale aj napr. o otázku stanovenia krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou atď. Zo štatistického hľadiska bol dôsledkom existencie kategórie československej národnosti problém určenia počtu Čechov na Slovensku.

Prvé údaje o národnosti...

Prvé údaje o zložení populácie podľa národnosti v 19. storočí môžeme získať na základe sčítaní obyvateľov (napríklad známe je sčítanie z roku 1850/51). V rámci oficiálnych a moderných sčítaní v období dualizmu o zložení obyvateľstva podľa materinského jazyka informuje *Sčítanie obyvateľov z roku 1880* až po posledné sčítanie v rakúsko-uhorskej monarchii uskutočnené v roku 1910.

Materinský jazyk znamenal jazyk, ktorý si obyvatelia prisvojili za vlastný a ktorým hovorili najradšej a najlepšie. Aby sa uľahčilo zisťovanie materinského jazyka, k nehovoriacemu obyvateľstvu sa prirátali aj deti od nula do dvoch rokov, pri ktorých sa nedal určiť materinský jazyk. Oficiálne sčítanie obyvateľov Uhorskej koruny z roku 1880, ktoré zaznamenávalo populáciu podľa materinského jazyka, na Slovensku zaevidovalo 2 461 000 (61 %) Slovákov, 546 500 (22,2 %) Maďarov, v poradí treťou najpočetnejšou bola nemecká národnosť s počtom 228 800 (9,1 %). Rusínov bolo 78 400 a 3400 Chorvátov a Srbov. V dôsledku silnejúceho maďarizačného tlaku v období po roku 1890 vzrástol počet obyvateľov maďarskej národnosti. Keďže štátna idea vychádzala z pretvorenia mnohonárodnostného Uhorska na maďarský jednotný štát, dochádzalo k štatistickým skresleniam národnostnej štruktúry populácie. Štatistické údaje z roku 1910 vykazujú navýšenie obyvateľov maďarskej národnosti až o 64 %. Dôsledkom nebola len pretrvávajúca migrácia či prirodzený demografický vývoj, ale vo väčšej miere sa k maďarskej národnosti začali hlásiť aj obyvatelia, ktorí v predchádzajúcich sčítaniach uvádzali inú národnosť. Priebeh prvej svetovej vojny a postupne sa črtajúce zmeny v strednej Európe umožnili presadenie sa koncepcie práva národa na sebaurčenie, zároveň vznik Československej republiky v roku 1918 zaznamenal zložitý a komplikovaný vývoj, ktorý sa odzrkadlil na národnostnej skladbe. Pri sčítaniach v rokoch 1921 a 1930 sa zisťovala národnosť československá (česká a slovenská národnosť spolu). Rusínska národnosť bola uvádzaná spolu s ukrajinskou a po vzniku Československa mali možnosť prihlásiť sa k svojej národnosti Židia (v roku 1930 – 72 000) a aj Rómovia (31 000 osôb).

Pri sčítaní (1921) v rámci prvej Československej republiky bola národnosť definovaná ako kmeňová príslušnosť, ktorej hlavným vonkajším znakom je materinský jazyk. Židia mohli priznať židovskú národnosť. V roku 1930 sa národnosť zapisovala podľa materinského jazyka, ale v štatistickej praxi sa údaje zapisovali podľa slobodnej vôle

opýtaného. Aj v roku 1938 – mimoriadne sčítanie viazalo príslušnosť k národnosti na materinský jazyk. Súpis organizovalo Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Podľa Pavla Tišliara sa sčítanie obyvateľov z roku 1940 snažilo o komplexné zhodnotenie populácie Slovenskej republiky (1939 – 1945), potreba bola zdôvodňovaná neúplnosťou predchádzajúceho mimoriadneho sčítania – 1938, v ktorom chýbali údaje potrebné pre hospodársku, populačnú a sociálnu politiku nového štátu. Sčítanie ľudu z roku 1940 už pripravoval novozaložený Štátny štatistický úrad so sídlom v Bratislave. Sčítanie ľudu na Slovensku v roku 1940 vychádzalo pri určovaní národnosti z materinskej reči, ktorá mohla byť rozdielna, ak sčítaná osoba v bežnej komunikácii používala iný jazyk. Deťom a mládeži vo veku do 18 rokov sa určovala národnosť podľa rodičov, v prípade rozdielnej národnosti rodičov platila automaticky národnosť otca. Židia sa mohli hlásiť len k židovskej národnosti, v čom sa odzrkadľovala situácia Slovenska v rokoch 1939 až 1945. Národnosť sa do roku 1950 chápala ako príslušnosť k národu podľa materinského jazyka. Zmeny v národnostnom zložení obyvateľstva medzi rokmi 1930 a 1950 vyjadrovali výmeny obyvateľstva s Maďarskom, vojenské straty, reemigrácia Čechov a Slovákov, minorita nemeckej národnosti. Po roku 1950 bola určujúcim kritériom národnosti príslušnosť k národu, ku ktorému sčítaná osoba vnútorne inklinuje a ku ktorému sa hlási. Sčítanie 1961 vymedzilo národnosť ako príslušnosť k národu. Národnosť nedospelých detí sa zapisuje podľa národnosti rodičov, pri každej sčítanej osobe môže byť zapísaná len jedna národnosť. Najviac obyvateľov Slovenska hovorí slovenským jazykom. V roku 1991 uviedlo ako svoj materinský jazyk slovenčinu 83,9 % obyvateľov a v roku 2001 – 84,3%. Zvyšnú časť populácie tvoria obyvatelia, ktorí uviedli iný materinský jazyk.

Práve najvýraznejšie zmeny v národnostnej štruktúre obyvateľov Slovenska sa prejavili na prelome 19. a 20. storočia, počas i po skončení druhej svetovej vojny. Národnostná štruktúra aj napriek niektorým turbulentným etapám v dejinách je považovaná za najstabilnejšiu štruktúru, ktorá formuje ráz krajiny.

Na formovaní etnickej štruktúry územia Slovenska sa podieľa 5 najvýznamnejších faktorov:

1. *prírodný a migračný pohyb obyvateľov,*
2. *historicko-geografické faktory* (ako napríklad maďarizácia, zmena hraníc, vznik nových štátov, vojnové udalosti, odsuny obyvateľstva...),
3. *spoločenské faktory* (legislatívne podmienky rozvoja národností...),
4. *subjektívne faktory* (asimilácia, miera stotožnenia s národnosťou...),
5. *štatistické faktory, metodika jednotlivých sčítaní, spôsob zisťovania údajov o národnosti, spracovanie štatistických materiálov...*

Konfesionalita je významným kultúrnym znakom spoločnosti, ktorá sa prelína s národnostnou štruktúrou obyvateľstva. Každý človek má právo na slobodu myslenia, svedomia a náboženstva, ktoré je zároveň garantované aj Ústavou Slovenskej republiky. V rámci historického vývoja niektoré národnosti boli charakteristické príslušnosťou k určitému vierovyznaniu. Napríklad reformovaná cirkev na Slovensku bola vo väčšine prípadov zastúpená obyvateľstvom maďarskej národnosti, vysoké zastúpenie gréckokatolíkov bolo charakteristické pre Rusínov, Rusov i Ukrajincov, Židia sa hlásili k židovskému vyznaniu.

Inštitúcie a základné dokumenty pre ochranu národnostných menšín

Barbara Kacerová

Európsky kontinent ako celok je etnicky heterogénny a aj na úrovni jednotlivých európskych krajín sa väčšinou táto skutočnosť deklaruje a akceptuje (istú zdržanlivosť vo všeobecnom prijímaní tohto faktu možno zaznamenať aspoň iba vo Francúzsku a v Grécku). Podľa údajov **FUEN (Federal Union of European Nationalities)** v Európe žije okolo 340 autochtónnych menšín, čo predstavuje viac ako 100 miliónov obyvateľov, teda približne každý siedmy obyvateľ tohto kontinentu je ich príslušníkom. Podiel menšín vo vzťahu k majoritnej populácii sa pohybuje od 54% : 46% v Bosne a Hercegovine, až po (virtuálne) 0% : 100% v prípade Írska, Luxemburska, Malty a Portugalska. Vo väčšine európskych krajín je podiel príslušníkov menšín pod hranicou 20%, iba v 11 krajinách je vyšší (okrem už spomínanej Bosny a Hercegoviny je to Lotyšsko, Belgicko, Srbsko, Švajčiarsko, Macedónsko, Moldavsko, Estónsko, Španielsko, Gruzínsko a Ukrajina). Slovensko s podielom majority 85,8% sa nachádza približne uprostred poradia krajín.

Rozdielnosť názorov na menšinovú otázku sa premieta v samotnom označení menšín (národnostná/národná/etnická) a ich definovaní. V európskom kontexte často používaným vymedzením je definícia, uvedená v **Odporúčaní Rady Európy č. 1201/1993 „Additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights“** (odporúčanie 1201 ako celok v roku 1996, rozhodnutím Výboru ministrov RE, nebolo akceptované). „Národnostná menšina je skupina osôb v štáte, ktorá:

- a) sídli na jeho teritóriu,
- b) udržiava so štátom dlhodobé, blízke a trvalé väzby,
- c) prejavuje osobité etnické, kultúrne, náboženské alebo jazykové charakteristiky,
- d) je v dostatočnej miere reprezentatívna, hoci početne menšia ako zvyšok populácie štátu alebo regiónu tohto štátu,
- e) motivuje ju záujem o spoločné zachovávanie toho, čo vytvára jej spoločnú identitu, vrátane jej kultúry, tradícií, jej náboženstva alebo jazyka.“

Významné rozdiely existujú aj medzi jednotlivými etnickými menšinami (aj medzi takými, ktoré žijú v rovnakej krajine), preto sa prejavuje snaha o ich klasifikáciu. Napr. S. Wolff (2008) v svojej správe pre Európske centrum pre otázky menšín, podľa ich pôvodu, rozlišuje tradičné národnostné menšiny (etnické skupiny, ktoré žijú na území jedného štátu a súčasne ich spájajú vzťahy etnického príbuzenstva k titulárnemu národu iného – často susedného – štátu, napr. Maďari na Slovensku a v Rumunsku), transnárodnostné menšiny (etnické skupiny, ktorých pôvodná domovina presahuje hranice viacerých štátov, ale v žiadnom z nich nie je titulárnym národom, napr. Baskovia

a Katalánci vo Francúzsku a Španielsku), domorodé menšiny (etnické skupiny pôvodného obyvateľstva na území jedného štátu, v ktorých nie sú titulárnym národom, napr. Cornwalčania, Weshania vo Veľkej Británii, Korzičania a Bretónci vo Francúzsku), imigračné menšiny (imigračné vlny do Európy po roku 1945, osoby, ktoré nezískali občianstvo v hostiteľskej krajine, napr. obyvatelia zo štátov severnej Afriky vo Francúzsku, tureckí gastarbeiteri v Nemecku, súčasní migranti).

Permanentný spoločenský, politický i vedecký záujem o vývoj a postavenie menšín v európskych krajinách umocňuje skutočnosť, že z 28 súčasných členských štátov EÚ väčšina (23) vznikla odtrhnutím od pôvodných štátnych útvarov, a to relatívne nedávno, prevažne v priebehu 19. a 20. storočia. Ani zostávajúcich 5 (Veľká Británia, Španielsko, Francúzsko, Dánsko, Švédsko) vnútorné pnutie celkom neobišlo, ako nasvedčujú súčasné udalosti v Škótsku a Katalánsku. Istú úlohu, a to nie celkom zamýšľaným smerom, tu zohrala i doktrína EÚ, konkrétnejšie jej Komisie, známa pod heslom „**Európa regiónov**“ (napr. **Borrás-Alomar, Christiansen, Rodríguez-Pose, 1994**), keď vedľajším efektom strategického zámeru posilňovania kompetencií Európskej komisie na úkor členských štátov a ich vlád, sa ukázalo stimulovanie „regionálnych“ záujmov na rôznych úrovniach.

Za základné nástroje zabezpečenia statusu a potrieb národnostných/etnických menšín v Európe sa považujú **Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín (Framework Convention for the Protection of National Minorities)**, ku ktorému sa SR pripojila 14. septembra 1995, a **Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov (European Charter for Regional or Minority Languages)**, v mene SR podpísaná 20. februára 2001. Plnenie záväzkov, vyplývajúcich z uvedených dokumentov, sa v signatárskych krajinách pravidelne kontroluje. Informácie z výsledkov monitorovacieho procesu, uskutočňovaného v stanovených intervaloch (v prípade Rámcového dohovoru sa v SR uskutočnili štyrikrát, v r. 1999, 2004, 2009, 2014, v prípade Európskej charty trikrát, v r. 2003, 2009, 2012 – tieto dokumenty sú verejne dostupné na stránke Ministerstva zahraničných vecí SR).

Ďalším nástrojom, ktorý má prispievať k systematickému sústredovaniu informácií o živote minorít, sú špecializované európske organizácie a agentúry angažované čiastočne a/alebo výlučne v tomto zameraní, napr. **Agentúra pre základné práva (FRA – European Union Agency for Fundamental Rights)**, výskumné centrá pre štúdium menšín, spoločne založené niekoľkými krajinami a postupne rozširujúce svoj záber na teritórium Európy, napr. **Európske centrum pre otázky menšín (ECMI – European Centre for Minority Issues)**, alebo iniciatívne dobrovoľnícke združenia, orientované na mapovanie a internetovú prezentáciu informácií o menšinách, napr. **Eurominority.eu**.

Iným rozmerom posudzovania vývoja stavu oblasti života menšín sú údaje, systematicky získavané prostredníctvom medzinárodných komparatívnych sociálnych prieskumov. V rokoch 2002/2003 z iniciatívy **EUMC (European Monitoring Centre of Racism and Xenophobia)** sa Eurobarometer a novovznikajúci európsky výskumný program **ESS (Európska sociálna sonda, European Social Survey)** zamerali na postoje majority k menšinám a imigrantom v európskych krajinách. Modul dotazníka z 1. kola ESS s názvom „Imigrácia“ mal za cieľ, okrem otázok týkajúcich sa „tradičných“ menšín, priniesť informácie aj o „nových“ etnických minoritách imigrantov do

európskych krajín. Slovenská republika sa 1. kola ESS (2002 – 2003) nezúčastnila, do projektu vstúpila až druhým kolom (2004 – 2005).

Tento výpadok empirických dát z 1. kola ESS, aj keď nie celkom identickým spôsobom, sme sa snažili nahradiť projektom empirického výskumu, realizovaným v rámci úlohy „*Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*“ (zodp. riešiteľ: Š. Šutaj) podporeného v rámci Štátneho programu výskumu a vývoja (2003 – 2005). Zber dát sa uskutočnil v roku 2004. Nami navrhovaný projekt ponúka možnosť uskutočniť obe možné línie komparácie:

- a) „vnútornú“, prostredníctvom empirického výskumu, realizovaného identickou procedúrou s cca 10-ročným odstupom,
- b) „vonkajšiu“, prostredníctvom databáz multilaterálnych európskych sociálnych prieskumov (ESS, Special Eurobarometer).

Zároveň, v prípade realizácie projektu, sa záber empirického výskumu rozšíri o niektoré nové témy: do aplikovanej metodiky plánujeme začleniť dva okruhy otázok. Jedna sa bude zameriavať na postoje k migrantom a bude zisťovaná, v záujme komparability, otázkami z rovnomenného bloku ESS, druhá sada otázok bude zisťovanie vnímanie bezpečia sa bude zisťovať blokom otázok zo Špeciálneho Eurobarometra No. 432.

Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín (výňatky)

Členské štáty Rady Európy a ostatné štáty, ktoré sú signatármi tohto rámcového dohovoru,

majúc na zreteli, že cieľom Rady Európy je dosiahnuť väčšiu jednotu medzi jej členmi na účel ochraňovania a uskutočňovania ideálov a princípov, ktoré sú ich spoločným dedičstvom,

majúc na zreteli, že jedným zo spôsobov dosahovania tohto cieľa je ochrana a ďalší rozvoj ľudských práv a základných slobôd,

želajúc si konať podľa Vyhlásenia hláv štátov a vlád členských štátov Rady Európy prijatého 9. októbra 1993 vo Viedni,

súc rozhodnuté v rámci svojho príslušného územia chrániť jestvovanie národnostných menšín,

majúc na zreteli, že pohnutá európska história ukázala, že ochrana národnostných menšín je podstatná pre stabilitu, demokratickú bezpečnosť a mier na tomto kontinente,

majúc na zreteli, že pluralitná a skutočne demokratická spoločnosť by mala nielen rešpektovať etnickú, kultúrnu, jazykovú a náboženskú identitu každej osoby patriacej k národnostnej menšine, ale aj vytvárať primerané podmienky umožňujúce jej vyjadrovať, zachovávať a rozvíjať túto identitu,

majúc na zreteli, že vytvorenie ovzdušia tolerancie a dialógu je nevyhnutné na to, aby kultúrna rozmanitosť mohla byť zdrojom a činiteľom nie rozdelenia, ale obohacovania každej spoločnosti,

majúc na zreteli, že vytvorenie tolerantnej a prosperujúcej Európy závisí nielen od spolupráce medzi štátmi, ale vyžaduje si aj cezhraničnú spoluprácu medzi miestnymi a regionálnymi orgánmi bez ujmy na ústave a územnej celistvosti každého štátu,

prihliadajúc na Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd a na protokoly k nemu,

prihliadajúc na záväzky týkajúce sa ochrany národnostných menšín obsiahnuté v dohovoroch a deklaráciách Organizácie Spojených národov a v dokumentoch Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe, najmä v Kodanskom dokumente z 29. júna 1990,

súc rozhodnuté stanoviť zásady, ktoré sa majú rešpektovať, a z nich vyplývajúce záväzky s cieľom zabezpečiť v členských štátoch a v tých štátoch, ktoré sa môžu stať účastníkmi tohto dokumentu, účinnú ochranu národnostných menšín a práv a slobôd patriacich týmto menšinám v rámci právneho štátu s rešpektovaním štátnej zvrchovanosti a územnej celistvosti štátov,

súc odhodlané uplatňovať zásady stanovené v tomto rámcovom dohovore prostredníctvom vnútroštátneho zákonodarstva a primeranej vládnej politiky,

dohodli sa takto:

Čl. 3

Každá osoba patriaca k národnostnej menšine má právo slobodne si zvoliť, či sa má s ňou zaobchádzať ako s osobou patriacou k národnostnej menšine, alebo nie, a z tejto voľby alebo z uplatňovania práv spojených s touto voľbou nebude vyplývať žiadna nevýhoda.

Čl. 4

1. Strany (Členské štáty Rady Európy a ostatné štáty, ktoré sú signatármi tohto rámcového dohovoru) sa zaväzujú zaručiť osobám patriacim k národnostným menšinám právo rovnosti pred zákonom a rovnakú ochranu zo zákona. V tomto ohľade sa zakazuje akákoľvek diskriminácia založená na príslušnosti k národnostnej menšine.
2. Strany sa zaväzujú, že tam, kde je to potrebné, prijímú primerané opatrenia s cieľom podporovať vo všetkých oblastiach hospodárskeho, spoločenského, politického a kultúrneho života úplnú a efektívnu rovnosť medzi osobami patriacimi k národnostnej menšine a osobami patriacimi k väčšine. V tomto ohľade budú venovať náležitú pozornosť osobitným podmienkam osôb patriacich k národnostným menšinám.

Čl. 7

Strany zabezpečia rešpektovanie práva každej osoby patriacej k národnostnej menšine na slobodu pokojného zhromažďovania, slobodu združovania, slobodu prejavu a slobodu myslenia, svedomia a náboženstva.

Čl. 8

Strany sa zaväzujú uznať, že každá osoba patriaca k národnostnej menšine má právo hlásiť sa k svojmu náboženstvu alebo k viere a zakladať náboženské inštitúcie, organizácie a združenia.

Čl. 15

Strany musia vytvárať podmienky potrebné na efektívnu účasť osôb patriacich k národnostným menšinám na kultúrnom, spoločenskom a ekonomickom živote, ako aj na verejných záležitostiach, najmä na tých, ktoré sa ich týkajú.

Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov (výňatky)

Preambula

Členské štáty Rady Európy, signatári tejto charty, vzhľadom na to, že cieľom Rady Európy je dosiahnutie väčšej jednoty medzi jej členmi, predovšetkým na účel ochrany a realizácie ideálov a princípov, ktoré sú ich spoločným dedičstvom,

vzhľadom na to, že ochrana historických regionálnych alebo menšinových jazykov Európy, z ktorých niektorým hrozí postupný zánik, prispieva k zachovaniu a rozvoju európskeho kultúrneho bohatstva a tradícií,

vzhľadom na to, že právo používať regionálny alebo menšinový jazyk v súkromnom a vo verejnom živote sa považuje za nescudziteľné právo podľa zásad obsiahnutých v Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach Organizácie Spojených národov a v duchu Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd Rady Európy,

majúc na zreteli prácu vykonanú v rámci KBSE a osobitne Helsinský Záverečný akt z roku 1975, ako aj dokument z Kodanskej schôdzky v roku 1990,

zdôrazňujúc význam interkultúry a viacjazyčnosti a uvedomujúc si, že ochrana a podpora regionálnych alebo menšinových jazykov by nemala byť na úkor oficiálnych jazykov a potreby ich učenia,

uvedomujúc si skutočnosť, že ochrana a podpora regionálnych alebo menšinových jazykov v rôznych krajinách a regiónoch Európy je významným prínosom utvárania Európy založenej na princípoch demokracie a kultúrnej rozmanitosti v rámci zachovania národnej suverenity a územnej integrity,

berúc do úvahy špecifické podmienky a historické tradície v jednotlivých regiónoch európskych štátov, dohodli sa takto:

Čl. 7

Ciele a zásady

1. Vo vzťahu k regionálnym alebo menšinovým jazykom v oblastiach, kde sa tieto používajú, a podľa stavu jednotlivých jazykov, zmluvné strany založia svoju politiku, legislatívu a prax na týchto cieľoch a zásadách:
 - a) uznanie regionálnych alebo menšinových jazykov ako prejavu kultúrneho bohatstva,
 - b) rešpektovanie geografickej oblasti každého regionálneho alebo menšinového jazyka tak, aby existujúce, prípadne pripravované administratívne rozdelenie nekládlo prekážky podpore tohto regionálneho alebo menšinového jazyka,
 - c) potreba rozhodného postupu pri podpore regionálnych alebo menšinových jazy-

kov na účel ich zachovania,

- d) uľahčenie a/alebo podpora slovného alebo písomného prejavu v regionálnom alebo menšinovom jazyku vo verejnom a v súkromnom živote,
 - e) udržiavanie a rozvoj stykov v oblastiach upravených v tejto charte medzi skupinami používajúcimi regionálny alebo menšinový jazyk a inými skupinami žijúcimi v štáte, ktoré používajú jazyk v identickej alebo blízkej podobe, ako aj nadviazanie kultúrnych vzťahov s inými skupinami v štáte, ktoré používajú odlišné jazyky,
 - f) poskytnutie primeraných foriem a prostriedkov na vyučovanie a štúdium regionálnych alebo menšinových jazykov na všetkých vhodných stupňoch,
 - g) poskytnutie zvýhodnení, ktoré by umožnili osobám neovládajúcim regionálny alebo menšinový jazyk a žijúcim v oblasti, kde sa tento jazyk používa, aby sa im v prípade záujmu umožnilo jeho ovládnutie,
 - h) podpora štúdia a výskumu regionálnych alebo menšinových jazykov na univerzitách alebo ekvivalentných inštitúciách,
 - i) podpora vhodných foriem medzinárodných výmen v oblastiach upravených v tejto charte pre regionálne alebo menšinové jazyky, ak sa používajú v identickej alebo blízkej podobe v dvoch alebo vo viacerých štátoch.
2. Strany sa zaväzujú eliminovať, ak tak ešte neurobili, všetky nepodložené rozdiely, výnimky, obmedzenia alebo výhody pri používaní regionálneho alebo menšinového jazyka, ktorých účelom je odradiť alebo ohroziť jeho udržiavanie alebo rozvoj. Prijatie osobitných opatrení v prospech regionálnych alebo menšinových jazykov, ktoré majú podporiť rovnoprávnosť medzi užívateľmi týchto jazykov a ostatným obyvateľstvom, alebo opatrení, ktoré prihliadajú na ich osobitné podmienky, nemožno považovať za diskriminačné opatrenie voči užívateľom rozšírenejších jazykov.
 3. Strany sa zaväzujú podporovať vhodnými prostriedkami vzájomné porozumenie medzi všetkými jazykovými skupinami v krajine, a predovšetkým zahrnúť rešpektovanie, porozumenie a toleranciu voči regionálnym alebo menšinovým jazykom do výchovy a vzdelávania poskytovaného v krajine, a k uvedenému prístupu viesť aj masovokomunikačné prostriedky,
 4. Pri určovaní politiky voči regionálnym alebo menšinovým jazykom zmluvné strany vezmú do úvahy potreby a želania formulované skupinami, ktoré uvedené jazyky používajú. V prípade potreby môžu zakladať poradné orgány, ktoré by pomáhali orgánom vo všetkých otázkach týkajúcich sa regionálnych alebo menšinových jazykov.
 5. Strany sa zaväzujú uplatňovať, *mutatis mutandis*, zásady uvedené v odsekoch 1 až 4 pre jazyky bez územia. Pre tieto jazyky však platí, že druh a rozsah prijatých opatrení na účel realizácie tejto charty treba stanoviť primerane, zohľadňujúc potreby a želania, ako aj tradície a charakteristické črty skupín, ktoré tieto jazyky používajú.

Výskum základných tendencií vývoja etnických vzťahov

Lucia Heldáková

**Výskum základných tendencií vývoja etnických vzťahov na Slovensku
(komparatívny výskum národnostnej problematiky
v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)**

Projekt APVV-15-0475

Projekt sa realizuje s podporou Agentúry pre vedu a výskum

Charakter výskumu: aplikovaný výskum

Žiadateľ: Centrum spoločenských a psychologických vied Slovenskej akadémie vied

Spoluriešiteľská organizácia: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach

Doba riešenia: 1. júl 2016 – 30. jún 2020

Základné informácie o projekte

V rokoch 2002/2003 bol realizovaný medzinárodný komparatívny sociálny prieskum zameraný na postoje majority k menšinám a imigrantom v európskych krajinách. Slovenská republika sa 1. kola ESS nezúčastnila.

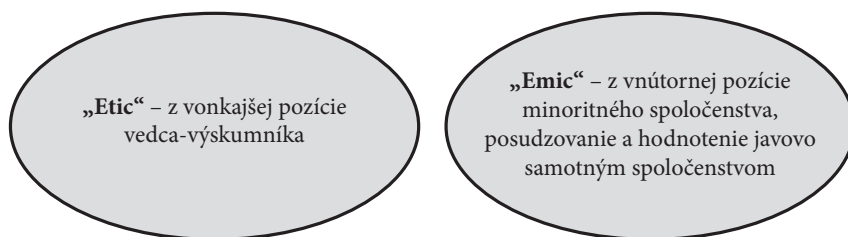
Na Slovensku sa potom realizoval projekt výskumu v rámci úlohy „*Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*“. Zber dát sa uskutočnil v roku 2004. Na údaje získané zo spomenutého výskumu nadväzuje nový projekt, ktorý sa bude orientovať na naplnenie troch cieľov:

1. Analýza vývoja národnostných vzťahov na Slovensku v rokoch 2004 – 2016 pomocou aplikačných metód:
 - analýza dokumentov vydaných inštitúciami EÚ v oblasti národnostných vzťahov (Rada Európy a OBSE)
 - analýza dokumentov a monitorovacích správ v rámci inštitúcií zaoberajúcich sa národnostnou problematikou na Slovensku (Rada vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť, vláda SR, NR SR, Ústavný súd)
 - analýza legislatívy na Slovensku a v okolitých štátoch

- analýza a vyhodnotenie monitoringu tlače o otázkach etnického vývoja a vzťahoch na Slovensku v rokoch 2004 – 2018
 - sociodemografické a geografické charakteristiky menšín na Slovensku a ich možný budúci vývoj.
2. Realizácia interdisciplinárne orientovaného empirického výskumu, zameraného na ťažiskové teoretické, metodologické a praktické otázky etnicity a národnostných vzťahov (so zachovaním metodických postupov aplikovaných v empirickom výskume z r. 2004).
 3. Sprostredkovanie výsledkov výskumov a zistení verejnosti.

Výskumníci v rámci projektu spolupracovali aj s inými krajinami, predovšetkým s výskumnými inštitúciami v Čechách a na Slovensku. Taktiež bolo možné nadviazať na predchádzajúce výskumné aktivity *Spoločenskovedného ústavu SAV* za posledné obdobie a zo slovenských výskumných pracovísk bola pozornosť venovaná hlavne výsledkom prác zo *Sociologického ústavu SAV*, *Politologického ústavu SAV* a z pracovísk *FF UK* v Bratislave a výsledkov výskumu občianskej spoločnosti *Inštitútu pre výskumné otázky v Bratislave*, *Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Štatistickom úrade SR* a *Fóra inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne* a tiež organizačno-výskumným aktivitám *Centra pre etnicitu a kultúru*.

Metodológia projektu: prístup „etic/emic“

Objekt výskumu:

1. Slováci ako príslušníci majority a príslušníci siedmich minorít žijúcich sa Slovensku:
2. Maďari
3. Nemci
4. Česi
5. Rómovia
6. Rusíni
7. Ukrajinci
8. Židia

Výskumný súbor tvoril **1120 respondentov** (každá podskupina po 160 respondentov). Kritériá výberu výskumnej vzorky:

- Ukazovateľ národností, t. j. verejná deklarácia príslušnosti k menšine;
- Pohlavie;
- Vek (dospelá populácia s 10-ročným odstupom);
- Vzdelanie (vysokoškolské, v prípade rómskej menšiny aj úplné stredoškolské);
- Lokalizácia (národnostne zmiešané oblasti a urbárny a rurálny charakter bydliska).

Originalita projektu spočívala:

- v možnosti postihnúť vývojové tendencie skúmaných sociálnych javov komparáciou empirických údajov získaných v roku 2004 s údajmi po 10-ročnej perióde
- v snahe o komplexné uchopenie skúmaných javov, prostredníctvom aplikácie vedeckých metód viacerých spoločenskovedných disciplín poskytujúcich možnosť formulovať širšie závery pri interpretácii výskumných zistení.

Využitelnosť projektu

Výskumné zistenia v tejto komplikovanej oblasti etnických vzťahov je možné využiť pre praktickú činnosť riadiacej sféry (Kancelária prezidenta, NR SR, vláda SR aj riadiace štruktúry na nižších úrovniach). Významnou zložkou využiteľnosti sú výskumné zistenia, ktoré vytvoria teoreticko-metodologické predpoklady pre vytváranie ďalších výskumných projektov v tejto oblasti a možné prognózovanie vývoja v oblasti etnických vzťahov.

Zodpovedný riešiteľ: *prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.*

Organizačný výbor: *prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.*

– vedenie a koordinácia projektu, vedenie „historickej“ časti

prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc.

– vedenie a koordinácia sociálnopsychologickej časti výskumu

Mgr. Michal Kentoš, PhD.

– aktívna účasť na výskume, príprave podujatí a publikačná činnosť

RNDr. Branislav Šprocha, PhD.

– demografické charakteristiky menšín, sčítania obyvateľstva

PhDr. Mária Homišinová, PhD.

– realizácia empirického výskumu, publikačná činnosť

Mgr. Nikola Regináčová, PhD.

– demografické charakteristiky menšín, sčítania obyvateľstva, metodologické otázky interdisciplinárneho výskumu; podiel na interpretácii sociálnopsychologickej časti výskumu

PhDr. Jana Šutajová, PhD.

– aktívna účasť na výskume a podujatiach, publikačná činnosť

Doktorandi:*Mgr. Lucia Ištoňová*

– aktívna účasť a publikačná činnosť

Mgr. Klára Kohoutová

– problematika dejiny a pamäť, pamätné miesta, úloha etnicity v dejinách

Mgr. Lucia Heldáková

– problematika školstva a kultúry národnostných menšín

Mgr. Barbara Kacerová

– analýza dokumentov slovenských a európskych inštitúcií

Externí spolupracovníci: *Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.*

– právne postavenie menšín v stredoeurópskom kontexte

JUDr. PhDr. René Petráš, PhD.

– právne postavenie menšín v stredoeurópskom kontexte

Mgr. Alexander Mušínska, PhD.

– právne postavenie menšín v stredoeurópskom kontexte

Miera aktuálnosti témy z celosvetového pohľadu

Európsky kontinent ako celok je etnicky heterogénny a rovnako aj európske krajiny vykazujú značnú etnickú rozmanitosť. Podľa údajov FUEN (Federal Union of European Nationalities) žije v Európe viac ako 400 autochtónnych menšín, čo predstavuje viac ako 100 miliónov obyvateľov, teda približne každý siedmy obyvateľ tohto kontinentu je ich príslušníkom. Slovensko s majoritným podielom domáceho obyvateľstva 85,8% sa nachádza približne uprostred poradia krajín. Etnická stratifikácia spoločnosti je prirodzeným zdrojom rozdielnych pohľadov na riešenie vnútropolitického diania a smerovanie národnostnej politiky štátu. Problematika postavenia menšín a ich participácie na rozvoji slovenskej spoločnosti patrí k významným, v niektorých uplynulých obdobiach aj vyhroteným témam odborného a politického diskurzu na Slovensku. Aj preto je potrebné objektívne vedecké štúdium tejto témy, ktorá má svoj zrejmy:

– *medzinárodný rozmer*

EÚ ↔ Slovensko

Slovensko ↔ susedné krajiny a príslušníci ich menšiny

Slovensko ↔ krajiny, odkiaľ prichádzajú menšiny na územie SR po druhej svetovej vojne

– *vnútroštátny rozmer*

majorita ↔ menšiny

majorita ↔ etniká, ktoré nemajú svoj „materský“ štát

Harmonogram riešenia projektu	
Analýza dokumentov slovenských a európskych inštitúcií	jún 2016 – december 2018
Monitoring tlače za obdobie 2004 – 2018	január 2017 – október 2019
Analýza a spracovanie historických súvislostí	január 2018 – december 2019
Interpretácia výsledkov a záverečná správa	september 2019 – december 2019
Úprava metodiky (dotazníka)	júl 2016 – december 2016
Terénny výskum	september 2017 – december 2017
Digitalizácia údajov	január 2018 – december 2018
Analýza a spracovanie výsledkov	január 2019 – jún 2019
Interpretácia výsledkov, záverečná správa	september 2019 – december 2019
Výstupy	
Príprava a publikovanie vedeckých a odborných článkov	priebežne január 2017 – jún 2020
Medzinárodná vedecká konferencia – Aktuálne otázky výskumu národnostných vzťahov	október 2016
Zborník z konferencie	jún 2017
Medzinárodná vedecká konferencia – Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia	november 2018
Zborník z konferencie	jún 2019
Záverečná správa z výskumu: Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum v rokoch 2004 – 2018)	december 2019
Kolektívna monografia: Etnické vzťahy v slovenskej spoločnosti na začiatku 21. storočia – multidisciplinárne pohľady	marec 2020
Vedecká monografia: Štefan Šutaj a kol. Národnostná politika na Slovensku v rokoch 2004 – 2018	marec 2020
Príprava a publikovanie analytických a syntetických výstupov vo vedeckých časopisoch a vedeckých konferenciách	január 2017 – jún 2020
Dva workshopy ročne so študentmi vysokých škôl na Slovensku k problematike etnických vzťahov, tolerance a spolupráci s etnickými menšinami	2016 – 2020

**Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov
na Slovensku v 20. a 21. storočí**

Štefan Šutaj – Nikola Regináčová – Lucia Heldáková (eds.)

Recenzenti: Doc. PhDr. Soňa Gabzdilová, CSc.
Doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Jazyková redaktorka: PhDr. Anna Švorcová

Obálka: Peter Švorc

Sadzba: Ing. Stanislav Kurimai

Pre Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav
v Košiciach vydalo vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, s. r. o., Javorinská 26,
080 01 Prešov

Prešov 2017

ISBN 978-80-89946-00-6

ISBN 978-80-89946-00-6

9 788089 946006